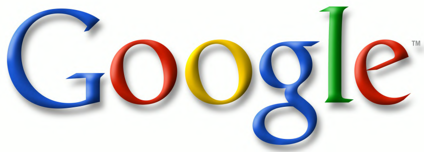

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

VEREENIGING TOT BEOEFENING
VAN OVERIJSSELSCH REGT EN GESCHIEDENIS.

BESCHEIDEN

BETREFFENDE DE

HERVORMING IN OVERIJSSEL

UITGEGEVEN DOOR

Dr. J. DE HULLU,
Archivaris van Deventer.

VEL 1—7.

DEVENTER.
DEVENTER BOEK- EN STEENDRUKKERIJ, VROEGER FIRMA J. DE LANGE.
1897.

(Titel en omslag volgen later).

De volgende bladzijden vormen de eerste aflevering van een door mij bijeengebrachte verzameling van bescheiden betreffende de geschiedenis der Hervorming in Overijssel.

Dat Deventer voorgaat geschiedt om goede redenen. Vooreerst omdat ik de op haar betrekking hebbende bouwstof gemakkelijker en vollediger kon bijeenzamelen dan die van de andere steden, en verder omdat zij in de hervormingsgeschiedenis van Overijssel ongetwijfeld de eerste plaats inneemt. De stad, waar Lebuïnus de kerk stichtte, die het uitgangspunt is geworden voor de kerstening van deze streek, waar Geert Groote en zijn vrienden den stoot gaven tot de nieuwe beweging op godsdienstig-zedelijk gebied, die men de moderne devotie noemt, heeft zich spoediger en met meer beslistheid dan hare zusteren aangesloten bij de Hervorming van de 16de eeuw. De gebeurtenissen van het jaar 1566 zijn in dit opzicht leerzaam: in geen andere Overijsselsche stad zijn de Hervormden met zoo groote voortvarendheid opgetreden als hier. Trots de waarschuwing van den stadhouder Arenberg werd de Hervormde godsdienstoefening te Deventer ingevoerd en eerst in den loop van het volgende jaar,

toen allerwege in de Nederlanden de preeken reeds waren afgeschaft, ging men daartoe ook hier over, na zoo lang mogelijk tegenstand te hebben geboden.

Wat Jan Arends, Caspar Coolhaas en Melchior Pelegrinus toenmaals aan de Hervormden te Deventer verkondigden was nog niet het Calvinisme van later, doch stemde evenmin overeen met de leeringen van het Anabaptisme, dat ongeveer dertig jaar te voren onder de burgerij veel aanhangers had gevonden. Dit noopt ons in den ontwikkelingsgang der Reformatie hier ter stede drie tijdperken te onderscheiden, elk met een eigen karakter. Het eerste, het Anabaptistische, valt omstreeks 1535, gedurende het tweede worden de verschilpunten tusschen de Luthersche en de Calvinistische opvatting door de Hervormde predikers nog niet scherp gepreciseerd, [1] in het derde zegeviert het Calvinisme. Sedert het verraad van Rennenberg in 1580 heerscht het oppermachtig en worden geen godsdienstoefeningen van andersdenkenden meer in de stad geduld. [2] Wij willen de gewichtige gebeurtenissen, in dit tijdsverloop voorgevallen, nader beschouwen, doch, aleer wij hiertoe overgaan, eerst een blik werpen op den toestand der stad in het algemeen.

Wanneer men in de 16[de] eeuw Deventer van

---

[1]) Vgl. Fruin in Acquoy en Rogge's Kerkhistorisch Archief, deel V, afl. 1, blz. 3 vv.

[2]) Revius, Dav. Illustrata pp. 491, 492.

den Veluwschen kant naderde, dan ontwaarde het oog van den beschouwer op den voorgrond de zware, hooge muren, die de stad omringden. Daar achter verhieven zich boven alles uit de kerken, hier de trotsche kapittelkerk, aan St. Lebuïnus gewijd, met haar kloeken toren, daarnaast de veel kleinere parochiekerk van St. Maria, ginds aan de zuidzijde de St. Nicolaaskerk met haar twee overoude torens en de sierlijke lijnen van haar schepen. Daaromheen groepeerden zich de lagere daken en daktorentjes van de kloosters, godshuizen en openbare gebouwen der stad.

Achter die muren woont in meestal zeer nauwe straten een nijvere bevolking, die in landbouw, koophandel of handwerk haar bestaan vindt. Het aloude landbouwbedrijf, ofschoon nog altijd in de kloosters en godshuizen en ook door particulieren uitgeoefend, is van lieverlede door den handel op den achtergrond gedrongen. Op den handel hebben zich de Deventer burgers van oudsher toegelegd. Zoo vroeg reeds als de eerste jaren van de 12de eeuw varen Deventer schippers den Rijn op voorbij Coblenz, [1]) in 1252 komen er in het Zwin bij Brugge geregeld Deventer schepen aan, [2]) in 1285 waarschijnlijk vertoonen er zich reeds in Noorwegen. De opneming in het Hanzeverbond [3]) met zijn

[1]) Hansisches Urkundenbuch I, s. 4.
[2]) Janssen en Van Dale, Bijdr. tot de oudheidk. en gesch. van Zeeuwsch-Vlaanderen, V, blz. 50.
[3]) Deventer behoorde tot de Hanze reeds in het tijdvak 1360—1370, vgl. Sartorius, Gesch. des Hanseatischen Bundes, I, s. 95.

voorrechten en privilegiën wakkerde den ondernemingsgeest aan en heeft den handel der stad tot grooten bloei gebracht. Zijn gebied omvat in de 16de eeuw het geheele noordwesten van Europa, zijn verbindingen strekken zich uit van Lijfland en Noorwegen tot in Westfalen en de Rijnstreken, zuidwaarts tot in Brabant en Vlaanderen.

Te Riga bij voorbeeld, waar voornamelijk vlas, werk en was door hen wordt gekocht, hebben de Deventerschen zich zoo vast genesteld dat zij er niet alleen bij de boeren uit den omtrek hun benoodigdheden uit de eerste hand gaan opkoopen, maar zelfs het geheele jaar door winkelnering drijven, tot groote ergernis van de Rigasche kooplui, die zich op die wijze een aardige winst zien ontglippen.[1])

Belangrijk vooral is de vaart op Bergen in Noorwegen. Daar in de hoven (gaarden) van het Duitsche Hanzekantoor, die langs de noordzijde van de haven zijn opgetrokken, hebben de leden van het Deventer St. Olofs- of Bergevaarsgilde[2]) zoo goed als die van Lubeck en de andere Noord-Duitsche of Wendische steden hun magazijnen of „staven." Jammer dat van den oorsprong en de

---

[1]) Hanse-Recesse (1477—1530) I, s. 67; Clachte van den coepluden der drier steden Deventer, Campen, Zwolle ende anderen bijgelegenen steden a° 1539 bynnen Collen voir to geven, MS. Hanserecessen op het Dev. Archief.

[2]) Van het St. Olofsgilde vind ik het vroegste bericht op het jaar 1476, H. Recesse (1431—1476), VII, s. 642. Op fol. 195 v° van No. 1607 van het Dev. Arch. vind ik dat Schepenen en Raden op Vrijdag na St. Maria Magdalena 1445 aan de „Bergevaeres" eenige ammunitie verschaften.

eerste ontwikkeling van de Deventersche Bergervaart zoo weinig met zekerheid bekend is. Mogen wij afgaan op een bericht van betrekkelijk jongen datum (van 1476), dan waren de Deventerschen aanvankelijk gewoon met laken en lijnwaad naar Bergen te stevenen en die waren aldaar aan de Noord-Duitsche kooplui over te doen in ruil voor de stokvisch, die dezen van de Noren hadden opgekocht. De kwade trouw echter van de Noord-Duitschers, die hen somtijds met uitschot afscheepten, soms ook hun in 't geheel geen visch wilden verschaffen, zoodat zij genoodzaakt waren zonder vracht de terugreis aan te nemen, had hen genoopt, beweerden zij later, zich rechtstreeks met de Noren in verbinding te stellen. [1]) Is deze voorstelling juist, dan verklaart zij meteen de spanning, die voornamelijk in het tijdvak 1460—1476 tusschen die van Deventer met de andere Zuiderzeesche steden en het bestuur van het kantoor te Bergen heeft bestaan. Hoe groot moet bij dit bestuur, den Olderman en zijn achttien Raden, de ergernis zijn geweest, wanneer het zag, dat zij om handelsvoordeelen te behalen de statuten van de factorij te nauwernood eerbiedigden. Zij achten, zoo klaagde de Olderman herhaaldelijk op de Hanzedagen, geen kleine boete om groote winst; zij brengen de visch, door hen ingeruild voor de waren, die zij uit Lubeck en de andere steden aan de Oostzee hebben gehaald, niet daarheen terug maar verzenden die

---

[1]) HR. (1431—1477) VII, s. 643.

naar hun eigen woonplaats, hiertoe maar al te dikwijls gebruik makende van meer buitenhanzische (waarschijnlijk meest Hollandsche) vrachtvaarders dan de statuten veroorloven; zij drijven verboden kleinhandel in lijnwaad en zijde; zij betalen de gekochte stokvisch, als het hun gelegen komt, in strijd met de door de (Wendische) steden gemaakte verordening, niet met waren maar met geld, en zij ontzien zich zelfs niet om die te gaan opkoopen van de Noorsche kooplui, welke ze reeds tot afbetaling van de hun verstrekte voorschotten aan Noord-Duitsche handelaars hebben toegezegd. [1]) Natuurlijk hadden de Deventerschen en de anderen van de Zuiderzee ook hunne grieven. Zij klaagden dat zij stelselmatig uit den raad van achttienen werden geweerd; dat deze speciaal voor hen geldende verordeningen vaststelde, die zij bij hunne aankomst te Bergen hadden te bezweren, aleer zij nog den inhoud kenden; dat zij in sommige zaken aan ongunstiger bepalingen waren onderworpen dan die van de steden aan de Oostzee; dat hun handelsverkeer met dezen zoowel als met de Noren werd bemoeilijkt; dat men hun ter verdediging tegen de zeeroovers geen buskruit en wapenen wilde verschaffen enz. [2]) In 1476 kwam er eindelijk een vergelijk tot stand, waarbij men van weerszijden beloofde elkanders grieven te zullen wegnemen, [3]) doch hetgeen er uit de volgende

[1]) HR. (1431—1477) VI, s. 170; VII, s. 575.
[2]) HR. (1431—1477) VII, s. 578.
[3]) HR. (1431—1477) VII, s. 645.

jaren van bekend is bewijst dat de verhouding tusschen de beide partijen nimmer zeer vriendschappelijk is geworden. [1])

Intusschen, hoe hoog de twisten van tijd tot tijd ook mochten loopen, de Deventerschen hebben zich in den winstgevenden handel op Bergen gehandhaafd. In de 16de eeuw wordt hij gedreven door de aanzienlijkste burgers, de Hessels', de Hoenraeth's, de Draeck's, de van Ghemen's, allen behoorende tot het patriciaat van de stad. [2]) Zij hebben in de steden aan de Oostzee, met name wordt Dantzig genoemd, hun agenten om het door hen afgezonden laken en lijnwaad te gelegener tijd aldaar aan de markt te brengen, met de opbrengst koren, meel, mout en bier te koopen en deze waren vervolgens op vrachtvaarders in te schepen naar Bergen. Hier wordt de lading in ontvangst genomen door hun factoors op het Hanzekantoor en gewoonlijk op voorschot aan de meestal niet rijke Noorsche vischhandelaars verkocht. Zoodra de factoors den bestelden voorraad van teer, traan, pelterijen, vooral van stokvisch, het hoofdartikel, hebben ingeslagen, wordt er scheepsruimte gehuurd bij de schippers, die in de haven op vracht voor de Nederlanden liggen te wachten, en gewoonlijk omstreeks St. Michiel

---

1) HR. (1431—1477) VII, s. 658; HR. (1477—1530) II, s. 153, 155.

2) Blijkens een aanteekening van 16 Febr. 1557 op het Reces van den Hanzedag te Lubeck van 1556 in HS. op het Dev. Archief; vergelijk ook de lijsten van Schepenen en Raden bij Revius Dav. Ill. p. 729 ss.

(29 Sept.) onder zeil gaan. Op de hoogte van Vlieland of bij Enkhuizen wordt de lading door kleinere schepen overgenomen en vervolgens naar Deventer gebracht. [1])

Veel van hetgeen te Deventer uit Noorwegen wordt aangevoerd gaat naar Westfalen en den Rijn op, naar de omstreken van Munster, Osnabruck, Paderborn, Kleef en Keulen, die met Overijssel in dagelijksch verkeer staan en er wederkeerig de markten van hout, wol, spek, magere ossen en varkens, schapen, graan en wijn voorzien. [2])

De goederen uit Westfalen en de Rijnstreek, inzonderheid hout en wijn, gaan weder grootendeels

---

[1]) Vgl. de particuliere correspondentie van Anna Halewech, wed. Roelof Lubelei, met Reynier Wyllemss. Bosscher te Dantzig en Jacob Krusse te Bergen van 1584, (op het Dev. Archief); verder een tweetal requesten van de Deventer Bergevaarders v. 1575 aan Requesens, houdende verzoek om hunne koopwaren uit Noorwegen over de Zuiderzee te mogen voeren, schoon de vaart tusschen Stavoren en Enkhuizen door hem verboden was (Dev. Arch. No. 1161); alsmede het Reg. op het Archief v. Kampen No. 2463.

[2]) Blijkens den door Deventer en Zwolle geconcipiëerden brief aan den stadhouder dd. 4 Januari 1559, houdende beklag over het verbod van uitvoer van haring, drogen en gezouten visch van 19 Nov. 1558 (Dev. Arch. No. 1169).

Van wat er op de vijf jaarmarkten te Deventer omstreeks 1540 omging, geeft een denkbeeld de brief van Sch. en Raad aan den stadhouder Schenck dd. 31 Dec. 1538 (Dev. Arch. No. 55): „voert g. lieve heer, het geboertt vaeke doer het gehele yaer, soe yn sanct Johans, soe yn sanct Jacobs, soe yn sanct Lyvyens ende andere onser stad yaermarckten dat (Godt hebbe loff) tot versoekynghe der selver onser yaermerckten kommen wal aver die *14 off 1500 wagenen myn ende meer* uth der Twenthe, uth dem styffte van Munster, Padeworne (sic), Osnabrugge, voerth uth Hessen, Myssen, Doernyngen, ingelicken die kopman met syne byeste, ossene ende vee van der Elven enz."

naar Holland en Westfriesland. Voor zoover de Duitsche schippers de Rijnsche wijnen niet rechtstreeks door den IJssel en over de Zuiderzee naar Amsterdam voeren, worden zij te Deventer gelost en door onze kooplui daar heen gebracht. Wat er aldaar en in de naburige steden en boven het IJ niet van gesleten wordt, scheept men er in naar de Oostzee-steden. [1]) Wederkeerig voorzien de Rijnschippers zich hier te Deventer van de waren, die uit Holland, Westfriesland en Friesland aan de markt komen, zooals boter, kaas, haring, visch en zout. [2]) Opmerkelijk is het dat men in deze eeuw geen melding vindt van den handel in Hollandsch laken op onze stad. Volgt hieruit dat die thans zoo goed als niets meer had te beteekenen? Zoo dat werkelijk het geval is, welk een verschil dan vergeleken bij den toestand in de laatste helft der vorige eeuw, toen hij bloeide en zelfs den naijver opwekte van andere leden der Hanze! Sedert 1444 bezaten de Leidsche kooplieden een huis van de stad in huur, waar zij op de vrije markten hun fabrikaat te koop aanboden, [3]) en vier jaar later had de omzet van

---

[1]) Antwoord van de regeering van Dordrecht van Dec. 1548 op een request door de drie groote steden van Overijssel aan den Landsheer gepresenteerd, houdende verzoek om de wijnen en penningen van een Deventersch burger, waarop te Haarlem van wege de stad Dordrecht beslag is gelegd wegens beweerde schending van haar stapelrecht, van het arrest te ontheffen; en Berycht des impostes tho Ampsterdam, ongedateerd, (beide in No 1174 van het Dev. Arch.)

[2]) No. 841 van het Dev. Archief.

[3]) Dev. Arch. No. 1493.

Leidsche, Amsterdamsche en Schiedamsche lakenen zoo veel te beteekenen, dat de regeering er door bewogen werd om, gemeenschappelijk met de overige Zuiderzeesche en Westfaalsche steden, het opzet te keer te gaan van die leden der Hanze, welke poogden door te drijven, dat de Hollandsche lakens, voordat zij te Deventer werden ter markt gebracht, eerst te Brugge op het Hanzekantoor moesten gestapeld worden. [1]) Deze pogingen zijn van tijd tot tijd herhaald, [2]) maar juist die herhaling bewijst dat de zaak op den duur is gebleven zooals zij was. Evenmin als het streven van sommige Hanzeaten om den Deventer koopman het gebruiken van niet tot de Hanze behoorende vrachtvaarders te beletten, [3]) is hun toeleg gelukt om den lakenhandel alhier aan banden te leggen. Tegen het begin van deze eeuw echter moet er een verwisseling van rollen hebben plaats gehad. In het jaar 1500, hooren wij, gingen de Deventer kooplui de waar in Holland zelf opkoopen. [4])

Deventer's handel op de Zuidelijke Nederlanden had zich in dit tijdperk reeds verplaatst van Brugge naar Antwerpen. Brugge, ofschoon nog altijd een koopstad van belang en een middelpunt van beschaving [5]), heeft sedert het begin van de

---

[1]) HR. (1431—1476) III, s. 323.
[2]) HR. (1431—1476) VI, s. 439; HR. (1477—1530) II, s. 262.
[3]) HR. (1431—1476) VI, s. 172; VII, s. 575 ff.
[4]) HR. (1477—1530) IV, s 397.
[5]) Handel op Spanje, Guicciardini (ed. van 1567) p. 224 vv.; Georgii Cassandri Oratio panegyrica in laudem Brugarum (Opera Omnia, Parisiis 1616, p. 1264) „cum qua gente

16de eeuw den voorrang onder de Belgische handelssteden moeten afstaan aan Antwerpen. [1]) Hier zullen de Deventersche kooplieden hebben aangekocht wat zij er van hun gading vonden in den onmetelijken voorraad van handelswaren, welke er niet alleen uit den omtrek zelf, maar uit Indië, uit de Levant, uit Italië, uit het Pyreneesche schiereiland, uit Frankrijk, uit Engeland, in het kort uit alle landen onder den hemel werd aangevoerd. [2])

Naast den groothandel hebben zich in den loop des tijds de neringen en ambachten ontwikkeld. Zij zijn hier gelijk op andere plaatsen grootendeels georganiseerd in gilden. Zoo de schroders of kleermakers, de smeden, de schippers, de vleeschhouwers, de goudsmeden, de schoenmakers, de wollewevers, de barbiers, de ververs en vollers, de pelsers, de linnenwevers, de bakkers, de timmerlui en metselaars, [3])

(Hispanica) ut hodie quoque (a° 1541) magna commercia nostris hominibus cet." — Invoer van Engelsche wol sedert 1558, Guicciardini, t. a. p. — Geleerden en humanisten: Joost de Damhoudere, Vives, Cassander, Marcus Laureyn.

[1]) Guicciardini, p. 62 vv.

[2]) Guicciardini, t. a. p. Dat Deventersche kooplui te Antwerpen kwamen negotieeren blijkt uit Nos. 160 en 468 van het Dev Arch. Blijkens No. 160 (dd. 23 Juli 1544) voerden zij er voornamelijk laken heen.

[3]) Het gilde van timmermans en metselaars bestond reeds in 1431. (Dev. Arch. No. 1218 p. 127: „anno Domini 1431 des Sondages post Michaëlis voir Evert Dircss. ende Albert ten Have quam Jacob Peterss. ende bekende voir hem ende voir syn erfg. schuldich te wesen van gerechter witlicker schult den olderluden van onser Vrouwen gilde der tymmerlude ende der steenmetselers 10 Ar. gul. te betalen op sent Matheus dach dair naist komende enz.")

de karreluiden [1]), de bergevaarders, de lakenkoopers. De laatstgenoemden, ook wantsnijders of komans geheeten, zijn misschien de oudste van alle. Zij kunnen statuten vertoonen van 1249 en een ledenrol, die van omstreeks denzelfden tijd dagteekent. [2]) Van de vroegste tijden af tot in de 16de eeuw toe hebben zij de aanzienlijksten uit de burgerij, leden van de regeering en verwanten van dezen, onder hun leden geteld.

Het bestuur van elk gilde voeren de olderluiden of gildemeesters. [3]) Zij handhaven de statuten en leggen straf op aan de leden, die in strijd daarmede elkander den verschuldigden bijstand weigeren, [4]) op heilige dagen arbeiden, [5]) in gebreke blijven hun overleden broeders de laatste eer der begrafenis te bewijzen, [6]) anderen hun knechten onder-

---

[1]) De karreluiden vormden reeds een gilde in 1486 blijkens de Timmermeesters-rekening van Hademan van Laer over 1486, hoofdstuk Uitgaven aan arbeidsloon: „Item in die passyweke den Oelderluden van den Karmans van den dreck uyt der Brinckpoirten the vuren geg. enz."

[2]) Uitgeg. door Mr. J. I. van Doorninck, Overijss. Bijdr. I, blz. 289, 389.

[3]) De naam gildemeesters komt voor bij de vleeschhouwers, Dumbar K. en W. Dev. I, blz. 42; ook bij de wollewevers, gildebrief v. 1412 (Dev. Arch. No. 536).

[4]) Vgl. den Lakenkoopersgildebrief Dumbar I, blz. 40; den Schippersgildebrief Dumbar I, blz. 494; den Pelsersgildebr. Dumbar I, blz. 44.

[5]) Vgl. den Smedengildebrief Dumbar I, blz. 41; Pelsersgildebrief; Schoenmakersgildebr. Dumbar II, blz. 183; Schrodersgildebr. Dumbar II, blz 178; Barbiersgildebrief v. 1513 (Dev. Arch. No. 550).

[6]) Vgl. den Smedengildebrief Dumbar I, blz 41; Schrodersgildebrief; Verordening van het Wantsnijdersgilde van 1427 in het Wantsnijders-gildeboek (Dev. Arch. No. 1198) fol. 8: „Wert sake dat ene van onsen broderen ofte huesvrou ofte

huren,[1]) zich niet houden aan de voorschriften op de techniek van het handwerk [2]) enz. Tevens innen zij de entreegelden, die voor de kinderen van de leden minder bedragen dan voor anderen, [3]) de boeten, waarvan zij een bepaald gedeelte in de stadskas moeten storten, de jaarlijksche contributiën [4]) en wat er verder voor inkomsten in de kas vloeien. De opbrengst wordt door hen besteed voor het bekostigen van de gildemalen [5]) en voor gods-

---

kynderen storve unde de olderman leet weten de broders ten offer te comen, we daer neet queme unde by hues weer de solde ghelden een take wijns." Bakkersgildebr. Dumbar I, blz. 45; Barbiersgildebr. van 1513 (Dev. Arch. No. 550); Pelsersgildebrief Dumbar I, blz. 44.

[1]) Pelsersgildebr.; Bakkersgildebrief; Schippersgildebr. Dumbar I, blz. 494; Trijpmakersgildebr. Dumbar II, blz. 184; Barbiersgildebrief.

[2]) Brief van de Wollewevers v. 1412 (Dev. Arch. No. 536); en vgl. Ordinantie der nye drapenieringe van Deventer puycken v. 13 Feb. 1552 (Dev. Arch. No. 537).

[3]) Zoo bij de Wantsniders, de Vleeschhouwers, de Pelsers, de Wollewevers. Wie voor het gildebroederschap het volle bedrag betaalde, die werd gezegd het te winnen „van den hogesten," blijkens art. 3 van den Pelsersgildebrief. Van daar in het Wantsnidersgildeboek de onderscheiding in leden die het „de majori" en leden die het „de minori" hadden verkregen.

[4]) De barbiers betaalden volgens den brief v. 1513 jaarlijks vier stuivers.

[5]) Verordening van de Wantsniders van 1418, opgenomen in hun gildeboek fol. 6: „Item sal die olderman in der Meymaent die ghildebroders eens te hope doen bieden hoer boeten te verteren, dan sal hem die oelderman enen gulden te voeren daer toe geven, wes dan daer gebreke, dat sal elic uyt sinen budel ghelden." Barbiersgildebrief: wie meester worden wil „die sall geven 4 goudengul. twe den heiligen (de patroons Cosmus en Damianus) ende twe den bruederen ende een eerlicke maeltyt nae synre vermoegen."

dienstige doeleinden,[1]) of ook wel tot ondersteuning van zieke en verarmde broeders.[2]) Van hun beheer moeten zij op den gezetten tijd aan hun medeleden rekening en verantwoording doen.[3])

Over alles, wat in de gilden geschiedt, houdt de stadsregeering het oppertoezicht. Blijkens het Petri-Keurboek benoemde zij in 1588 en volgende jaren jaarlijks uit haar midden twee overprovisoren, doch ongetwijfeld bestond deze instelling reeds vroeger. Hoever het toezicht zich uitstrekt ziet men uit de brieven van sommige gilden. De wollewevers bijv. mogen geen vergadering houden dan met voorweten en in tegenwoordigheid van hen, die daartoe door den Raad zijn aangewezen, en zonder zijn toestemming geen nieuwe leden in hun gild opnemen. Hunne olderluiden of gildemeesters moeten door Schepenen en Raden worden gekozen.[4]) De lakenkoopers mogen almede zonder verlof van den Raad niemand tot lid aannemen.[5])

---

[1]) Bakkersgildebrief Dumbar I, blz. 45; Wolleweversgildebrief van 1412 (Dev. Arch. No. 536); Trijpmakersgildebrief; Barbiersgildebrief: neemt iemand een jongen aan, „die sal die olderlueden daerby nemen ende geven den heyligen een pont wasses enz.", en: „Item oft sake weer dat iemant storve van onsen bruederen, die sal gheven enen gul., vermach hie des niet, mach hie myn geven dat altaer daer mede toe versieren ende Godes dienst daer mede toe stercken".

[2]) Schrodersgildebrief Dumbar II, blz. 178.

[3]) Schrodersgildebrief; Wantsnijdersgildeboek fol. 32: „Item des Donredages daer nae (na Viti 1449) doe eten die ghildebrueders op den Rykensteyn te samen ende rekenden mit Willem ten Colcke oeren olderman van all syn opboeren ende wytgeven thent op den dach vorsz."

[4]) Wolleweversgildebrief.

[5]) Brief van 1443, Dumbar II, blz. 180.

Niemand mag het bakkersambacht uitoefenen, die niet eerst door de broodwegers uit de regeering en de olderluiden geschikt is bevonden. [1])

Wederkeerig waarborgt de magistraat aan de gilden de instandhouding van hunne voorrechten en privilegiën, die bij sommige van groote beteekenis zijn. Zoo hebben de leden van het wollewevers-, het bakkers- en het vleeschhouwersgilde voor hun bedrijf het monopolie in de stad. [2]) Alleen op de vrije jaarmarkten wordt dit privilegie, ten minste voor zooveel de vleeschhouwers betreft, opgeheven. Dan toch mogen allen, zooals de gildebrief uitdrukkelijk bepaalt, die er verlof toe ontvangen, in het vleeschhuis vleesch veilen. Om echter de nadeelen te voorkomen, die uit hun monopolie voor de verbruikers konden voortvloeien, is hun de verplichting opgelegd zich stipt te gedragen naar de voorschriften, die op hun bedrijf zijn bepaald, betreffende het vee, dat zij te slachten, de hoedanigheid van de grondstoffen, die zij bij het bakken te gebruiken hebben, en soortgelijke zaken meer.

Hetzelfde streven om de burgers te beschermen tegen de in hun oog onredelijke winzucht van kooplui en ambachtslieden spreekt uit tal van verordeningen, die Schepenen en Raden op verschillende tijden hebben vastgesteld. De bakkers mogen geen hooger prijs voor het brood rekenen, dan de zetting voorschrijft, die van tijd tot tijd,

---

[1]) Bakkersgildebrief Dumbar I, blz. 45.
[2]) Blijkens hunne gildebrieven.

al naar mate de graanprijzen rijzen of dalen, wordt gewijzigd. [1]) Zoo werd in 1556 afgekondigd dat wekelijks een lijst zou worden aangeslagen aan het raadhuis, waarin de Raad opgeven zou voor hoeveel de brooden van een bepaald gewicht gedurende de week door de bakkers mochten verkocht worden. [2]) Herhaaldelijk ook wordt bij publicatie bekend gemaakt hoeveel tappers en brouwers voor hun bier mogen bedingen. [3]) Bestaat er gevaar dat de graanprijzen bovenmatig zullen stijgen, dan wordt de uitvoer verboden, de verkoopprijs vastgesteld en verordend, dat geen korenkooper meer in voorraad zal houden dan hij voor zijn eigen huishouding van noode heeft. [4]) In Juli 1572 werd gepubliceerd dat een ieder, die meer rogge, tarwe of mout in huis had, dan hij in de eerstvolgende maand voor eigen gebruik behoefde, die tegen een door de regeering bepaalden prijs voor het algemeen verkrijgbaar stellen moest. [5]) Uit dezelfde beweegreden waarschijnlijk kwam het voort, wanneer in de vorige eeuw — in de 16de

---

[1]) Buurspraakboek, Dominica Letare 1459: „Schepenen ende Rait synt overdragen mit oerer meenten dat men den beckers setten sall dat broet te backen nae der tijt dattet saet gelt enz." Soortgelijke verordeningen aldaar Dom. post Michaelis 1481, Dom. post Lucae 1481, Dom. post Thome 1493 enz.

[2]) Buurspraakboek 25 Maart 1556.

[3]) Buurspraakboek Oculi 1462, Quasimodo 1478, Dominica post Viti 1478, Palmdag 1483, Judica 1485, Martis post Lucae 1535, 5 Mei en 15 Aug. 1556.

[4]) Buurspraakboek Letare 1491, St. Servaas 1491, St. Matthias 1530, 11 Nov. 1565, 2 Dec. 1565.

[5]) Buurspraakboek 7 Juli 1572.

vind ik er geen gewag van gemaakt — de regeering zout in het groot inkocht en het vervolgens weer aan de burgerij voor een bepaalden prijs liet verkoopen. [1])

Om een ieder in de gelegenheid te stellen zich op de gewone markt van het benoodigde te voorzien, is verder streng verboden alle voorkoop, d. i. het koopen van waren, vóórdat zij ter marktplaats gebracht zijn en de markttijd begonnen is. [2])

Tegen bedrog in maat en gewicht en in de kwaliteit wordt gewaakt door verordeningen op het ijken [3]) en de benoeming van gezworen ambtenaren, die tegen vast loon de verschillende waren ten gerieve van den kooper keuren, meten, wegen of tellen. Men heeft keurmeesters (besienres) en pakkers van de haring, die te zorgen hebben dat er geen inferieure kwaliteit voor „voll ende zuete"

---

[1]) Buurspraakboek, Mariae conceptio 1475: „Item offte ymant van onsen burgeren solt behoevede tot enen scepell toe, die sall koemen bij Clawes van Bulderen ende geven voir dat scepell 12 kr(umsterte), ende weer yemant, die dat koffte ende dan dat weder verkoffte, die solde dair omme gelden 10 ℔. Nymant en sall vremden luyden van onsen salte salt terhant koepen (l. verkoepen) bij 10 ℔." Vgl. Cameraarsrek. v. Martin ten Bome over 1408 (Hoofdstuk: Van allerhande zaken): „Item voer teringe bi Ockenbroek ende die zolt screef, dat gecoft waert to der ghemeente behoef, ende 1 knecht, die 2 daghe creyerde enz."

[2]) Vgl. Ordonnantie op den verkoop van hout v. 31 Maart 1550 (Dev. Arch. No. 1198), Buurspraakboek 28 Maart 1559, St. Margaretha 1563, 8 Maart 1579.

[3]) Buurspraakboek, Dominica post Letare 1459, Dom. Letare 1461 en vervolgens passim. Blijkens het Stadrecht van 1486 werden de maten en gewichten elk jaar geijkt en door de Schepenen geïnspecteerd Dumbar I, blz. 156.

wordt geleverd en dat bij het inpakken de tonnen van bodem tot bodem gevuld worden; [1]) een telre, die de visch tellen moet, welke bij het getal wordt verhandeld; [2]) meters van hout, van kalk en kolen, van de weedeverf; [3]) waardijns van de lakens, die de hier gefabriceerde stukken na de bereiding hebben te keuren en, zoo zij aan de bij de ordonnantie gestelde eischen voldoen, ze van een zegel voorzien; [4]) een strijker die toeziet dat de lakens en het lijnwaad de behoorlijke lengte bezitten, en er in dat geval zijn zegel op drukt. [5])

Een geheel eigenaardige plaats wordt onder de gilden ingenomen door dat van de schutten. Men zou hen het leger van de stad kunnen noemen. Zij zijn, ten minste sedert 1556, verdeeld in twintig rotten, elk van twintig manschappen, [6]) die jaarlijks

---

[1]) Ordonnantie van den herinckpeckers v. Dinsdag na St. Agnes 1542 (Dev. Arch. No. 1198).

[2]) Ordinancie van den telampte (laatste helft der 15de eeuw) Dev. Arch. No. 1230.

[3]) Blijkens de 16de eeuwsche Boeken van Verpachtingen (Dev. Arch. No. 1155) en de Cameraarsrekeningen.

[4]) Ordinantie der nye drapenieringe van Deventer puycken v. 13 Febr. 1552 (Dev. Arch. No. 537). Toezicht op de lakenbereiding was natuurlijk ook noodig met het oog op den uitvoer naar elders. Op den Hanzedag te Lubeck van Trinitatis 1549 klaagt de koopman te Bergen dat de Deventersche lakens veel „tho ringe van drade und elen" zijn, zie de MS. Hanse-Recessen op het Dev. Arch.

[5]) Aldaar en vgl. Buurspraakboek 4 Maart 1576. De naam is ontleend aan de „strijcksnueren", die hij bij het meten gebruikte, vgl. zijn eed in het Boek v. Verpachtingen p. 7.

[6]) De ordonnantie op de schutterij van 2 Mei 1556 (in het Concordaatboek) stelt het getal van de gezamenlijke schutten op 400 man. Dat er 20 rotten waren, elk van 20 man, blijkt uit de rekening der olderluiden over 1556/7.

op voordracht van de twee schutschepenen, den koning, de olderluiden en bevelhebbers van het gilde door Schepenen en Raden worden benoemd. Wie bedankt wordt met een geldboete gestraft en kan het volgende jaar wederom worden benoemd. Wanneer tusschentijds een schut overlijdt of voor den dienst ongeschikt wordt, doet de rotmeester een opgaaf van drie of vier geschikte personen, uit welke Schepenen en Raden een nieuwen kiezen. [1])

Van stadswege wordt hun ieder jaar laken verstrekt voor hun kleedij; hun harnas en verdere uitrusting moeten zij zelf bekostigen. Zij zijn gehouden met de olderluiden uit te rukken, zoo dikwijls de twee schutschepenen, die het opperbevel over hen voeren, dit noodig keuren en trekken dan, zoo lang hun dienst duurt, van de stad soldij. Tevens zijn zij verplicht om bijeen te komen, wanneer zij door de schutschepenen of olderluiden worden samengeroepen. Die in het gevecht worden gewond, of in gevangenschap geraken, ontvangen van de stad schadevergoeding of worden door haar vrij gekocht, terwijl zij, die tengevolge van bekomen wonden ongeschikt worden voor arbeid, levenslang onderhoud genieten uit de stadskas. [2])

Gevallen van weigering van dienst, muiterij,

---

[1]) Blijkens de ordonnantie van 1556. Alle niet uitdrukkelijk gewijzigde artikelen der vroegere ordonnantie, (ik onderstel dat die van 1513 bedoeld is), worden daarbij in wezen gelaten.

[2]) Vgl. de ordonnantie v. 1513 bij Dumbar I, blz. 38.

ongehoorzaamheid aan de bevelen, worden berecht door de schutschepenen, misdrijven, zóó zwaar „dattet lijff oft ennygen anderen dergheIijcken ondaeden androghe", komen voor den Raad en worden volgens het Stadrecht gestraft.

De olderluiden voeren evenals bij de andere gilden het beheer over de geldmiddelen, onder verantwoording aan de schutschepenen, den koning, de olderluiden en de rotmeesters. [1]) Hun ontvangsten bestaan uit de boeten en de jaarlijksche inleggelden van de leden, [2]) gedeeltelijk ook uit hetgeen de stad en, naar het schijnt, zelfs particulieren tot de kas bijdragen. [3]) Zij besteden die gelden voor uitgaven van allerlei aard zooals het in orde houden van den doelen, waar de schutten zich in het schieten oefenen, en het bekostigen van de maaltijden, die bij geen enkel gilde mogen ontbreken en bij de schutten soms ook door de burgemeesters en kanunniken als goede compeers worden bijgewoond. [4])

De rechtspraak in de stad, hare administratie, en de wetgeving binnen haar gebied is opgedragen aan de vierentwintig Schepenen en Raden, die ieder jaar op St. Peter ad Cathedram (22 Febr.)

---

[1]) Rekening van de olderluiden Henrick Hoenraeth en Jan van Zalts over 1556/57.

[2]) Sommige leden waren blijkens de rekening ambtshalve van contributie vrijgesteld, zoo o. a. de vaandrig.

[3]) Zoo gaf in 1556 „des lofflycken konnynckz moder" 1 daler, de drost van Salland 1 goudgulden en 12 stuivers.

[4]) De kapittelheeren en burgermeesters gaven in genoemd jaar tot verhooging der feestvreugde elk een vierendeel wijn.

door de gezworen Gemeensmannen worden gekozen.

De jurisdictie in burgerlijke zaken wordt geoefend door verschillende colleges uit den Raad.

De straatschepenen — voor elke van de acht straten of wijken, waarin de stad is verdeeld, zijn er een drietal Raadsleden toe aangewezen [1]) — vellen vonnis in de binnen hun wijk voorvallende geschillen over erfdienstbaarheden, [2]) en in quaestiën van burenrecht. Zij doen de inleiding in erfenissen, [3]) zij benoemen „met raeth ende gevolch" van Schepenen en Raden de voogden over onmondigen, zoo de ouders of grootouders hebben verzuimd ze bij testament aan te stellen en er geen bloedverwanten zijn, die hierin kunnen voorzien, of wanneer zij, die door de familie zijn benoemd, om rechtmatige redenen het momberschap geweigerd hebben. Ook zijn de mombers of voogden verplicht aan hen een inventaris over te leggen van de goederen hunner pupillen. [4])

Voor de Lage Bank, die gespannen wordt door de twee Burgemeesters d. i. voorzittende Schepenen, [5])

---

[1]) Blijkens het Petrikeur-boek van 1588 en volgende jaren.

[2]) Deductie van de privilegiën der stadt van Deventer overgegeven aen Duc de Parma a° 1587, in een afschrift van de 17de eeuw bewaard op het Dev. Arch. (No. 1085).

[3]) Stadrecht van 1486, Dumbar I, blz. 171.

[4]) Ordinantie van den onmundigen kynderen van 4 Oct. 1567, opgenomen in het officiëele exemplaar van het Stadrecht van 1486, Lib. IV, fol. VII vv. (Dev. Arch. No. 1214).

[5]) Dit was ten minste het geval op het laatst der 16de eeuw, vgl. Raadsresolutie v. 5 Maart 1594: „Schepen ende Raidt hebben geresolvirt datt van nu voirtan die Burgermeisteren in der tijdt in oere maenden hett Leege gerichte affsitten ende verwalten sollen."

wordt volgens eene opgaaf van het laatst der 16de eeuw [1]) recht gedaan „van saecken op jae und neen, van personeel loftenissen, van contracten undt van genen anderen stucken, idque medio juramento veritatis." [2])

Onder de Hooge Bank, „daer beyde Borgemeesters in der tijt sitten", hooren alle geschillen van „pendongen, personale contracten, boeten ende broecken, daerinne in prima instantia met drie pendöngen van burgeren tegen burgeren, undt van den uytheymschen tegen een burger ofte ingeseten met 2 pendongen, per contumaciam wordt verwin gestadet undt definitive erkant." [3])

Arrestzaken tegen vreemden worden volgens het landrecht behandeld door het Schoutengericht, [4])

---

[1]) Deductie aan Parma.

[2]) Vgl. hiermede een besluit van Schepenen en Raden van Martis post Remigii 1523: „Schepen ende Raedt hebben gekant voer recht, dat die een burger den anderen mit havescriften als bekande schult, segel ende breve, penden mach ende oft emantz tegens syn segel ende breve oft syn hantscrift seggen wolde (dat doch ghienen eerlicken lueden tobehoert) sal men (hem) ter Legher Banck wijsen daer recht to nemen" (Dev. Arch. No. 1222 fol. 51 v°); en de volgende bepaling in de Reformatie op die misbruijcken an der leger Bancken v. 16 Febr. 1585 (achter in het Stadrecht v. 1486 opgenomen): „Dan alle die ghene, die an der Leger Bancken angespraicken werden voir schuldt, die die verweerder den anlegger schuldich mach sin, offte voir lofftenisse, die die verwehrer den anlegger gedain mach hebben offte andere contracten, die die anlegger und verweerder mith malckanderen geholden moegen hebben, sall die verwehrer in dessen vier saicken schuldich sin by synen eede die schuldt, den angekierden schaden, die lofftenisse offte contract tkennen offte tontkennen.

[3]) Deductie aan Parma.

[4]) Deductie aan Parma.

dat is samengesteld uit den van wege den Landsheer aangestelden schout en de twee raadsleden, hem door de stadsregeering toegevoegd. [1])

Van de vonnissen, door deze rechtbanken gewezen, wordt geappelleerd op den vollen Raad. [2])

„Alle andere civiele saecken van erfnissen, versterff end successien, item reële, soo wel in petitoriis als possessoriis judiciis vel quasi, alle lehn- undt andere saecken, van wat naturen de oock sinnen, van servituten (praediorum) urbanorum, de tusschen burgeren undt ingesetenen deser stadt geventileert werden, geene uytgesondert, worden schriftelijck oder montlijck voor Schepen undt Raedt gededuceert undt daerinne na stadt(s) beschrevene statuten, rechten undt gerechticheyden, voort lant- und leenrechte(n), undt na natuir der guederen, daer de gelegen sinnen, voor Schepen undt Raedt, oock appellatione remota, erkent wo het recht is per arrestum, undt wort [3]) na stadrechte procediert van den guedern, die na olden hercomen in der stadts gebiede undt jurisdiction gelegen sinnen, dewelcke guederen voor twee Schepenen, undt anders niet, alienirt undt transportiret worden, gelijck oock alle testamenten van guederen in

---

[1]) Vgl. de bepaling in het oudste Stadrecht (Van Vloten, Voorlezingen, blz. 136): „dit is oick onser stad recht, dat twe schepenen of raede bi den richter dachlix, als hi richtet, staen of sitten sollen, omme te sien ende te hoeren, dat in den gerichte elken mensche recht geschie."

[2]) Deductie aan Parma.

[3]) Het HS. heeft: voort.

der stadt jurisdiction gelegen voor tween Schepen geschieden moeten." [1])

De rechtspleging in crimineele zaken geschiedt aldus. Wanneer Schepenen en Raden, afgaande hetzij op een gerucht hetzij op een aanwijzing, iemand gearresteerd [2]) en besloten hebben hem in de gevangenis te zetten, of wanneer de Burgemeesters in der tijd dit hebben gedaan met een persoon, die op heeterdaad is betrapt, dan wordt door de Burgemeesters en twee andere leden van de regeering, die men de Weddermaand noemt, de beschuldiging tegen den verdachte in den Raad gebracht. Men stelt den beklaagde in de gelegenheid zelf zich te verdedigen, een procureur toch wordt hem niet toegevoegd, en komt het dan aan Schepenen en Raden voor, dat hij ten onrechte wordt beschuldigd, of vernemen zij van een ander iets, dat tot zijn voordeel strekt, dan worden er in zijn belang op stadskosten zoowel buiten als binnen Deventer informatiën genomen.

Is echter de verdenking gevallen op een burger of ingezetene van de stad, zoo dagvaarden Schepenen en Raden, nadat zij eerst alle inlichtingen hebben

---

[1]) Deductie aan Parma.

[2]) De vreemde personen, waarvan hier blijkbaar sprake is, mogen ook door den schout worden gearresteerd. „Die schultus van Deventer mag die frembde criminele personen, giene burgers offt ingesetenen wesende, oick antasten, soever hie van den Raedt der vurg. stadt darinne niet gepreveniert wordt," zie de Instructie voor de gezanten van Ridderschap en Steden, in zake de invoering der crimineele ordonnantie in Overijssel, naar het gouvernement te Brussel afgevaardigd op 7 Mei 1571 (Dev. Arch. No. 778).

ingewonnen, die te bekomen zijn, dezen voor de Burgemeesters. In geval hij aan de oproeping geen gehoor geeft, wordt er door den Raad over gedelibereerd of men hem door de gerechtsdienaars zal laten ophalen. Doch wanneer het feit van een moord, diefstal of dergelijke „enorm ende notoir" is, wordt de misdadiger door de Burgemeesters, zonder dat er de Schepenen en Raden op beraadslagen, aangetast. Voor den Raad gebracht ontvangt hij verlof tot zijn verdediging de hulp in te roepen van een pleitbezorger. Meent de Raad na het hooren daarvan hem in hechtenis te moeten houden, dan wordt hij van stonden aan naar de gevangenis gevoerd.

Hierop volgt, wanneer ten minste de Scepenen en Raden dit noodig achten, het verhoor op de pijnbank. Aan de Burgemeesters en de heeren van de Weddermaand, zooals de naam luidt van de twee Schepenen, die in het bijzonder voor den duur van het geheele jaar tot het vervullen van deze functie zijn aangewezen, [1]) is de taak opge-

---

[1]) Zoo was het althans sedert 1593. Vgl. Raadsresolutie v. 15 Maart 1593: „Alsoe durch het minder tall der h. Rhaden" — hun getal was in 1591 van 12 op 4 gebracht — gebreck iss in die Weddermaent tot examination der gefangens tsij in slichten offte scherpen offte pienlicken vragen, iss by Schepen und Rhadt (om hinvorder te holden) gestatuert und geconcludirt, dat jairlix op die Octava Petri, alss die officia beset worden, tot die Weddermaent eene uth die acht olste Schepen und eene uth die vier jongeste Schepenen ende vier Rhaden gekaren ende gesat sollen werden, die welcke dat gantze jaer neffens die burgermrn. in der tijt alle examination der gefangens doen sollen."

dragen om dit verhoor af te nemen. Zoo de beschuldigde bij zijn ontkenning volhardt, hebben Schepenen en Raden te beslissen, of men het scherp examen nog eens herhalen of wel hem op vrije voeten stellen zal. Heeft hij echter eenmaal het hem ten laste gelegde misdrijf bekend, dan neemt de Raad, naar aanleiding van wat hij onder de pijniging medegedeeld heeft, de zaak opnieuw in behandeling en stelt des noods een onderzoek in ter plaatse, waar het feit is gepleegd, om daarna, op grond van al wat er van aan het licht is gekomen, vonnis te vellen.

Wanneer de doodstraf is uitgesproken brengt men den veroordeelde op het raadhuis voor het heimaal, waar de schout van 's heeren wege met de beide Burgemeesters en de heeren van de Weddermaand als zijn keurnooten ten gerichte zit. Daar wordt hem zijn misdaad voorgelezen en zoo hij die alsdan los en ledig (zonder pijniging) opnieuw bekent, vraagt de schout aan den scherprechter een ordel, of de veroordeelde, indien hij na gehouden heimaal zijne misdaad „entfalten wurde," dat zal mogen genieten. De scherprechter beantwoordt de vraag ontkennend, waarna de schout hem vraagt wat de misdadiger jegens den heer van den lande heeft verbeurd (verbreukt). Overluid spreekt nu de scherprechter het vonnis uit, dat Schepenen en Raden hebben geveld. Vervolgens wordt den veroordeelde een biechtvader aangewezen en wanneer hij dan den anderen of den daarna volgenden dag 's ochtends op het

raadhuis de misse heeft gehoord en hem in het Bisschops- of Koningshof andermaal ten aanhooren van de volksmenigte zijn misdaad voorgelezen en zijn vonnis door den scherprechter is herhaald, wordt hij weggeleid en op last van den schout in tegenwoordigheid van de vier keurnooten geëxecuteerd.

De lijfstraffen, die op geringer misdrijven zijn gesteld, zooals brandmerken, geeselen en dergelijke, laten Schepenen en Raden zelf, zonder den schout er bij te halen, in het bijzijn van de beide burgemeesters en de twee heeren van de Weddermaand ten uitvoer leggen.

Verbeurdverklaring van de goederen van de ter dood veroordeelden heeft niet plaats, alleen ten opzichte van hen, die in deze eeuw wegens Wederdooperij zijn gevonnist, is men van dien regel afgeweken. [1])

De administratie van de financiën der stad is in handen van de beide Cameraars. Zij worden telkens voor een jaar uit de Schepenen en Raden benoemd en ontvangen de opbrengsten van de tollen, de grondbezittingen, de groote en kleine waag, het vischrecht in den IJssel en de singel-

---

[1]) Minute van het Discurss wie het alhier in cryminall saecken geholden uund geprocediertt wordt, overgelevert dem heren Cantzler Boldewijn van Rooen, opten 21 Novemb. a° (15)69 consulibus pro tempore Quade, Voett (Dev. Arch. No. 776). Vgl. Revius, Daventria illustrata p. 416. Voor het rechtswezen te Deventer omstreeks 1790, zie de nette beschrijving in den Teg. Staat van Overijssel, III^de deel, I^ste stuk, blz. 151 vv.

gracht, de kraan, de brug, de staanplaatsen in het vleeschhuis; de retributiën voor het meten van de leien, het hout, de kalk, de kolen, de weede, het waardeeren van de lakenen, het tellen van de visch en andere waren en het meten of strijken van de lakens door de stadsambtenaren; sommige accijnzen, het stapelgeld van het laken, de renten, tienden en tinzen, welke de stad jaarlijks uit huizen en andere panden heeft te vorderen, de boeten en een gedeelte van de boeten, die door de gildemeesters of olderluiden van de gilden zijn geheven, de sommen, die voor het koopen van het burgerrecht moeten betaald worden, en dergegelijke meer. [1])

Uit die opbrengsten worden de uitgaven bestreden, die gedurende hun dienstjaar noodig zijn voor de vaste bezoldiging en de vacatiegelden der Schepenen en Raden, de schenkingen, die aan particulieren uit naam van den Raad worden vereerd, de jaarwedden en de kleeding van de stadsdienaren, zooals de secretarissen, den geneesheer, de roedendragers en wachters, den chirurgijn, de apothekers, den stadsadvokaat, de bussemeesters en anderen, voor het timmeren aan de openbare gebouwen, het voederen van de stadspaarden en het wild, dat in de wildbaan, en de zwanen, die

---

[1]) De accijnzen; het vischrecht; het waaggeld van de Groote- en de Vederwaag; de maat van de kalk en kolen, de leien en het hout, de turf, het koren, de weede; het telampt; het strijkampt; het vleeschhuis; de kraan en de tollen werden evenals de landerijen aan de meestbiedenden verpacht.

in de gracht worden gehouden, voor de „hoofschheid", die vereerd wordt aan de boden, welke van andere steden of heeren brieven overbrengen en berichten, voor de betaling van de interessen der kapitalen, welke de stad op rente heeft geleend en wat dies meer zij.

Daarenboven bekomen de timmer-, straat-, wege-, hoofd- en artilleriemeesters, behalve wat uit andere bronnen in hun kas vloeit, van tijd tot tijd van de cameraars uitkeeringen om de openbare werken, voor welke hun de zorg is opgedragen, de stadsgebouwen, de straten, de wegen en landweeren, de kribben in de rivier, de ammunitie en het geschut in goeden staat te houden. [1])

De cameraars deden, zoo het schijnt, twee jaar na hun dienstjaar, van hun gehouden beheer rekening en verantwoording aan Schepenen en Raden en aan een commissie van vierentwintig leden uit de Gezworen Gemeente. [2])

Wij zagen reeds dat tot de uitgaven ook behoorden de interessen van de door de stad geleende kapitalen. Wat van deze niet door de cameraars werd betaald, ontvingen de renteheffers uit de zoogenaamde Achtenkamer, een college, dat al in

---

[1]) Blijkens hun rekeningen in het Deventer archief. Zij waren rekenplichtig aan Schepenen en Raden, zooals de sloten van hun rekeningen uitwijzen.

[2]) Men mag op grond van hetgeen uit de Cameraarsrekeningen zelve blijkt aannemen, dat dit het eerst heeft plaats gehad in het jaar 1481 met die van 1478 en 1479. Vgl. Tegenw. Staat van Overijssel IIIe Deel, I^{ste} Stuk, blz. 111 vv.

1488 genoemd wordt, [1]) en uit twaalf leden was saamgesteld, vier uit Schepenen en Raden en acht uit de Gezworen Gemeente, de laatsten gekozen door de vier genoemde leden uit den Raad.

Hare inkomsten bestonden uit een percentage van sommige accijnzen en uit eenige andere met name daarvoor aangewezen inkomsten van de stad. Zoo beuren zij volgens een opgave van omstreeks 1570 onder anderen $^1/_3$ van den wijnaccijns, den opcijs van den wijnaccijns, $^1/_3$ van den brandewijnaccijns, den maalcijns, $^1/_3$ van de pachtsom van de Groote Waag, $^1/_3$ van den accijns van het binnen de stad gebrouwen bier of den zoogenaamden ketelcijs, de pacht van het strijkambt, de opbrengst van de watermolens, den accijns van het vreemde bier en de huur van de zoogenaamde Apeldoornsche landen. [2]) Na 1577 moet er bijgevoegd zijn een derde van hetgeen de groote brug opbracht en sedert 15 Jan. 1579 kwamen in hare kas ook de pachten van de landerijen en de accijnzen, die behoorden in den hof te Colmeschate. [3])

---

[1]) Vgl. Mr. J. I. van Doorninck, Catalogus van het archief v. het Heilige Geesten- en Voorster Gasthuis (Deventer, 1878), No. 727.

[2]) Blijkens het register Der 4 van den Rade ende 8 van der Gemeenten boeck (1567—1577) Dev. Arch. No. 1627.

[3]) Blijkens het Boeck van ontfanck ende uthgave der 4 hern van den Raede ende 8 Gemeynsluden (1577—1586) Dev. Arch. No. 1627.

Aan wie de Achtenkamer rekenplichtig was is mij niet gebleken. Zij was het stellig niet aan den Raad en de 24 uit de Gemeente. De Gezworen Gemeente sloeg dit herhaaldelijk voor (Concordaatboek 27 Sept. 1560 en 20 Dec. 1566), maar de Raad had er geen ooren naar.

Evenals dat geschiedt voor het beheer over de geldmiddelen en de openbare werken, zoo worden ook voor de waarneming van de andere takken der stedelijke administratie telken jare bepaalde leden uit den Raad aangesteld.

Op Petri (22 Febr.) benoemen de nieuwgekozen Schepenen en Raden uit hun midden, behalve de twee wege- en de twee stratemeesters, twee gecommitteerden tot het gericht van den schout [1]) en dat van den zeenddeken; twee, die het toezicht houden op den ijk van de maten en gewichten; twee broodwegers; twee, wien het toezicht is opgedragen over het bedrijf der koekbakkers; [2]) twee waardijns van den vleesche; twee provisoren (regenten) van het Heilige Geesten-gasthuis; twee provisoren van de vrouwenconventen, [3]) alsmede twee reinmakers. Van die twee behoort altijd een tot de Schepenen en een tot de Raden. Waarschijnlijk is het vaste regel dat de Raden den Schepen en de Schepenen den Raad aanwijzen. Het is toch opmerkelijk dat voor ieder ambt, waarvoor de benoeming door de Schepenen gedaan wordt,

---

[1]) Vgl. de bepaling in het oudste Stadrecht: „dit is oick onser stad recht, dat twe Schepenen of Raede bi den richter dachlix, als hi richtet, staen of sitten sollen, omme te sien ende te hoeren, dat in den gerichte elken mensche recht gescie," (Van Vloten's Voorlezingen over Deventer blz. 136.)

[2]) Het bakken van de vermaarde koek was van oudsher een voorwerp van de aanhoudende zorg der stadsregeering, zie Overijss. Alm. 1850, blz. 280.

[3]) Het Petri-Keurboek noemt hen provisoren van den susteren.

Raden, en wederkeerig voor die, waarvoor de Raden benoemen, Schepenen worden benoemd. Zoo plegen, eveneens op Petri, de Schepenen een Raad tot heemraad van Salland, de Raden daarentegen twee Schepenen tot weidegreven aan te stellen. [1])

Acht dagen daarna, op St. Petersoctaaf, benoemen de Raden uit de Schepenen een cameraar, een timmermeester, een hoofdmeester, twee zegelaars, twee katentollenaars, twee bisschopstollenaars, en een dijkgraaf van de Brikskampsche schouw. Verder zetten Schepenen en Raden — wederom dezen één uit de Schepenen, genen één uit de Raden — twee waardijns van „den paymente"; twee artilleriemeesters; twee kerkmeesters; twee waardijns van het laken; twee schutschepenen; twee provisoren over het St. Augustinusgilde; twee provisoren over de andere geestelijke gilden en de armenhuizen; twee provisoren over de Bursa Cusana; twee over het weeshuis, en verder twee provisoren over elk van de overige godshuizen. [2])

Het voorzitterschap in de vergaderingen van Schepenen en Raden wordt bekleed door de beide

---

[1]) Ik ontleen deze opgave aan het Petri-Keurboek, dat eerst met het jaar 1588 begint.

[2]) Petrikeur-boek. Wat de zegelaars te verrichten hadden is mij niet bekend. Van Doorninck (Inleiding op de Cameraarsrekk. blz. xxv) gist dat zij in den oudsten tijd de acten zegelden. In later tijd geschiedde dit zeker niet meer, gelijk mij uit tal van Schepen-acten is gebleken, die niet door de zegelaars van het jaar der acte gezegeld zijn.

Zij hebben, zooals de opgaaf van het Petri-Keurboek toont, bestaan tot in 1795. Met de zegeling van de Deventer lakens hebben zij niets te maken, dit werd gedaan door de waardijns van de lakenen.

burgemeesters, die twee maanden achtereen als zoodanig fungeeren, zoodat ieder van de twaalf Schepenen op zijn beurt den voorzitterszetel inneemt. In de laatste helft van de 15de eeuw, en naar alle gedachten gebeurt het ook nog in de 16de, werd er met het werpen van dobbelsteenen om geloot, in welke maanden ieder Schepen het burgemeesterschap zou waarnemen. [1])

De Raden zijn uitgesloten van de waarneming van het burgemeestersambt, maar niet van dat der Straatschepenen. De geheele Raad (d. w. z. de vierentwintig Schepenen en Raden) is verdeeld in acht colleges, elk van drie leden, die als Straatschepenen recht spreken over geschillen van bepaalden aard, welke zich binnen het ressort van de hun aangewezen wijk of „straat" voordoen. [2])

Volgens Dumbar was het gezag der Raden omstreeks 1566 in den Magistraat, met uitzondering van eenige weinige punten, reeds aan dat der

[1]) Dit blijkt uit de Ordinancie op Sente Peters dach ad Cathedram, van de tweede helft der 15de eeuw, in het Boek van Verpachtingen (No. 1230 van het Dev. Arch.): „Item soe gaen die nye scepen opt raithues in die achterste camer ende warpen mit dobbelstenen ende maken die burgermeisters maende."

[2]) Zie boven blz. 21. Het getal der „straten" of wijken bedroeg acht, het waren de Polstraat, Waterstraat, Norenbergstraat, Engestraat, Bisschopsstraat, Overstraat, Bergstraat en Assenstraat, (zie 't Petri-Keurboek). De Straatschepenen hadden naar het schijnt oudtijds binnen hun ressort ook administratieve functies te vervullen. Zoo lees ik in de Cameraarsrek. v. Aernt Upperheest v. 1374 (Deel IV blz. 164): „Up den zelven dach bi Roelf ter Brugghen, Berwolt Nyeghenap do sie die ghemyenten (van) hoerre straten hadden doen (gra)ven bi der Berchpoerten."

Schepenen gelijk geworden. [1]) Wat hiervan zij, het is zeker dat aan de Raden op dien tijd en naderhand slechts half zooveel tot jaarwedde werd toegelegd als aan de Schepenen. [2])

Niemand was naar het stadrecht bevoegd in den Raad zitting te nemen, die „heren cledere" droeg „sonder (behalve) des heren van den lande," die niet redelijk gegoed was en niet liggende erve binnen Deventer bezat, die onecht geboren was of manslag had begaan, en die nog geen zes jaar een „beseten burger" geweest was. Tevens was het een wet dat vader en zoon en twee broeders niet tegelijk in den Raad mochten zitten. [3])

Het regeeringslichaam, dat jaarlijks op St. Peter ad Cathedram de keuze doet van de vierentwintig Schepenen en Raden en met dezen in de wetgevende macht deelt, draagt den naam van Gemeente, of, ter onderscheiding van de geheele gemeente of burgerij, dien van Gezworen Gemeente, naar den eed, dien de leden afleggen als zij in het college zitting nemen. [4])

De Gemeenslieden, zesennegentig in getal, zijn verdeeld in acht afdeelingen, straten genoemd, ieder van twaalf leden. Over de vervulling van vacatures is herhaaldelijk met den Raad geschil geweest: nu eens werd zij door de Gemeente zelf,

---

[1]) Dumbar I, blz. 60.
[2]) Dit blijkt uit de Cameraarsrekeningen.
[3]) Stadrecht van 1486, Dumbar I, blz. 154.
[4]) Stadrecht v. 1486, Dumbar I, blz. 158.

op andere tijden door den Raad gedaan. Doch sedert het begin van de 16de eeuw geschiedt zij weer bij coöptatie. De leden komen meerendeels voort uit den handelsstand, [1]) uit dezelfde familiën, waartoe ook de Schepenen en Raden behooren. Alleen schijnen de vereischten, waaraan men voldoen moest om lid te kunnen worden van de Gemeente, niet zoo zwaar te zijn als die voor het lidmaatschap van den Raad. [2])

Als op 22 Februari de gewichtige dag van de keur is aangebroken, komen al de Gemeenslieden 's ochtends vroeg in het Wanthuis bijeen, ieder gemeensman in zijn eigen straat. [3]) Met het trekken van zwarte en witte boonen worden in elke straat drie leden afgeloot, die aan de keur geen deel mogen nemen. [4]) De tweeenzeventig overblijvende

---

[1]) Dit is te zien uit den brief van S. en R. aan den stadhouder Schenck van 31 Dec. 1538 (Dev. Arch. No. 55). Zij verontschuldigen zich daarin voor hun „lanckwylyge antwordt" op zijn missive van 4 Oct. ll. over de aangraving van het stads land: „want onse vrunde van der gemyente, met der welcker beraet tselve datter geschiet gedaen is, meestendeels sedder der tijdt van U. G. scrijven die eene met ossene nae Hollant, die tweede na Brabant om hoer kopmanschap, die derde na wyne opwers, die ander elck hoers wegen vertagen, nu wedder gekamen synnen, der welcker beraet wy up U. G. beantwordunge medde hebben communicyren wyllen." — Dat de gemeenslieden uit dezelfde familiën als de Raadsleden voortkwamen blijkt uit de namen, die van 1542 af in het Concordaatboek zijn opgeteekend. Het zullen denkelijk vooral de jongeren geweest zijn, die in de Gemeente zaten.

[2]) Het eenige vereischte voor een Gemeensman, dat het Stadrecht van 1486 uitdrukkelijk vordert, is dat hij niet in openbaar overspel mag zitten, Dumbar I, blz. 156.

[3]) Stadrecht van 1486, Dumbar I, blz. 157.

[4]) Teg. Staat v. Overijssel III, I, blz. 101 noot.

stratebroeders vullen de onvoltallige straten aan [1]) en verkiezen de Schepenen en Raden, de wijste, nutste en beste tot der stede behoef, gelijk zij onder eede moeten beloven. [2]) De stemming geschiedt straatsgewijze, zoodat er in 't geheel acht stemmen worden uitgebracht. De minderheid in een straat volgt de stem van de meerderheid. Bij staking van stemmen beslissen Schepenen en Raden. [3])

De nieuw gekozen Schepenen en Raden worden eerst aan de oude Schepenen voorgesteld en, als dezen geen wettige bezwaren tegen hen in kunnen brengen, toegelaten. Vervolgens worden zij openlijk voor de bank genoemd en in eed genomen. [4])

In het algemeen raadpleegt de Raad de Gemeente, die als de vertegenwoordiging van de geheele burgerij wordt beschouwd, in alle belangrijke zaken, die aan de orde zijn. [5]) Hij mag zonder haar toestemming geen geld uitgeven noch uitleenen, uitgezonderd „redelijke hoofschheid" en in zaken,

---

[1]) Stadrecht van 1486, Dumbar I, blz. 157.

[2]) Stadrecht van 1486, aldaar blz. 158.

[3]) Stadrecht van 1486, aldaar blz. 157.

[4]) Stadrecht van 1486, aldaar blz. 157. Ordinancie op S. Peters dach ad Cathedram van 1450—1500 (in No. 1230 van het Dev. Arch.): „Item soe koemen die nye Scepen by viren voer die banck, soe secht hem die oldeste van den oelden Scepen: Gy syt dit jaer to Scepen in der stat van Deventer gekoeren, in de ere Gades moet dat wesen, gy sult in uwen eet nemen als men u lesen sall uytgeseget punten die uytbescheiden sint."

[5]) Deductie aan Parma v. 1587: de gemeenslieden, „die in allen swaeren saecken oock tosaemen geroepen worden undt daer inne mede delibereren."

die het belang der stad eischt dat geheim moeten blijven, [1]) voorts geen land van de stads marke aangraven, verkoopen of verpachten, [2]) geen verdragen aangaan en evenmin wijzigingen brengen in het stadrecht. [3]) Over de twee stadsweiden zijn nevens de weidegreven uit den Raad ook twee weidegreven uit de Gemeente gesteld. [4]) Van hare contrôle op de administratie van de cameraars hoorden wij reeds.

Op zijn minst vijf malen in het jaar, t.w. op de vier Quatertempers en veertien dagen voor Petri, moet de Raad de Gemeente samenroepen om te behandelen alle punten, die „de stad mochten mede of tegen gaan." [5]) Raad en Gemeente doen elkaar wederkeerig voorstellen, die, zoodra zij door beide colleges zijn aangenomen, als zoogenaamde concordaten kracht van wet ontvangen. [6]) Evenals

---

[1]) Stadrecht van 1486, Dumbar I, blz. 155.
[2]) Vgl. Teg. Staat van Overijssel III, I, blz. 97.
[3]) Stadrecht van 1486, Dumbar I, blz. 155.
[4]) Stadrecht van 1486, aldaar blz. 158.
[5]) Stadrecht v. 1486, Dumbar K. en W. Dev. I, 156. Het wordt daar weliswaar alleen voor de vergadering van veertien dagen voor Petri voorgeschreven, maar het is ongetwijfeld ook voor de andere vergaderingen van toepassing, het was zoo ten minste in 1587 blijkens de Deductie aan Parma.
[6]) Stadrecht van 1486, Dumbar I, blz. 155. Veel van wat de Gemeente voorgesteld en het fiat van den Raad had erlangd bleef onuitgevoerd. De Gemeente klaagde er over op 1 Oct. 1559 en vroeg „dat men tselve alnoch mit ernst achtervolgen will."

De geschiedenis der Gemeente is een gesloten boek. Dat hare rol in den oudsten tijd, toen zij alle burgers zal omvat hebben, zoo nederig is geweest, als wijlen Mr. J. I. van Doorninck in zijn Inleiding op de uitgave der

bij de keur brengt elke straat één stem uit, en komt bij staking van stemmen de beslissing toe aan den Raad.

Het is uit dit alles duidelijk, hoe groote mate van autonomie de stad op dien tijd genoot. Van de vonnissen, door haar regeering gewezen, viel geen appel, in de magistraatsbestelling en de keuze van de gemeenslieden was zij volkomen vrij van alle inmenging van de centrale regeering, voor de besluiten en verordeningen van Raad en Ge-

---

Cameraarsrekeningen van 1337—1366 blz. XXI aanneemt, is haast niet te gelooven. Van Doorninck zelf wijst reeds op een voorbeeld, dat zij zich in de wetgeving mengde, in 1355 nl. toen zij zich verklaarde tegen een nieuwe verordening op de excessus (boeten), door S. en R. gemaakt. En er zijn er meer: in 1366 spreken de Schepenen op het stadhuis met haar „van der stad zaken" (Cameraarsrek. III, I, blz. 606), ook in 1363 vindt men dat zij op het stadhuis is ontboden (aldaar blz. 275).

Ook de meening van Van Doorninck, als zou uit niets blijken dat de Gemeente destijds aan de keur van S. en R. deelnam, houd ik voor te absoluut. In 1364 ten minste heeft zij er stellig mede te doen gehad, immers in dat jaar zijn vijf Schepenen en een Raad op 20 Febr. „bi der ghemeynte van den straten gheweest omme die Scepen te kyesen" (Cameraarsrek. III, I, blz. 234). Bovendien: de rekeningen vermelden alleen gedane uitgaven, zijn die oudtijds bij de keur niet gedaan, dan spreekt het van zelf dat zij ook van geen keur gewag maken. In de rekening van 1391 komen het eerst uitgaven voor een keurmaaltijd voor (zie Van Doorninck in de Overijss. Bijdr. VI, blz. 74, die den post aanhaalt), waaraan deel genomen is door de „16 personen van den strateghenoten, die S. ende R. ghecoren hadden."

Het aantal kiezers of „keurnoten" bedroeg nog in 1435 zestien (Ov. Bijdr. VI, blz. 75). Uit een post in de rekening van 1439 (aldaar blz. 74) schijnt te volgen dat deze kiezers op Petri-avond door S. en R. uit de burgers werden aangewezen. In het oudste stadrecht, welks redactie

meente was geen bekrachtiging van den landsheer van noode. De functiën van den schout, den aangewezen vertegenwoordiger van het landsheerlijk gezag, waren uitsluitend van rechterlijken aard en, gelijk wij zagen, uiterst nauw begrensd, op den gang van de administratie en wetgeving had hij niet den minsten invloed. Geen wonder dat de Landvoogdes in 1561, toen de voortgang van de ketterij niet of nauwelijks door den Raad werd

---

blijkens het vroegst gedateerde toevoegsel van vóór 1460 dagteekent, is al sprake van het uitloten der kiezers met witte en zwarte boonen (Van Vloten's Voorlezingen blz. 148) en in een bepaling van 1465 (aldaar blz. 170) wordt reeds gewag gemaakt van de acht, die in iedere straat in de keur blijven. Volgens het stadrecht van 1486 werden in elke straat acht van de twaalf stratebroeders uitgeloot voor het doen van de keur (Dumbar K. en W. Dev. I, blz. 61), en hadden dezen tegelijk de bevoegdheid om de onvoltallige straten aan te vullen. Zes jaar later kwam er weer verandering: toen werd het getal leden van elke straat tot acht teruggebracht en tevens vastgesteld, dat de Raad de vacatures in de Gemeente zou vervullen, (Revius p. 96 stelt deze bepaling bij abuis op Vrijdag na St. Lucia 1422, zij is blijkens het origineele en officiëele exemplaar van het stadrecht van Vrijdag na St. Lucia 1492). Zoo bleef het tot in 1511, toen opnieuw het stelsel van coöptatie werd ingevoerd en het getal kiezers op negen van de twaalf stratebroeders werd bepaald (Teg. Staat v. Overijssel III, I, blz. 100, 101 en Revius Dav. Illustr. p. 189).

De verdeeling van de Gemeente en, daarmede overeenstemmend, van de stad in straten is overoud (zie den boven aangehaalden post uit de rekening van 1363/64). In 1380 wordt het getal acht uitdrukkelijk voor de straten opgegeven. In dat jaar toch werden: „die achte straten hues by huyse al omme bescreven, daer men die gravers uyt teykenen soelde" (Rek. van den cameraar Wolter Borren.)

Een concordaat van Raad en Gemeente van Donderdag na Paschen 1395, is geboekt in het Olde papieren Copieboek (No. 1607 van het Dev. Arch. fol. 128 v°.) Het is het

gestuit, klaagde over de geringe autoriteit, welke de koning binnen Deventer bezat. [1])

De rang, dien de Raadsleden en Gemeenslieden bekleeden onder de leekenbevolking der stad, dien van de eersten onder huns gelijken, wordt onder de geestelijkheid ingenomen door de kanunniken van het Lebuïnus-kapittel.

Zij zijn in het geheel negentien in getal. Vijftien hunner hebben zitting en stem in de kapittelvergaderingen en worden deswege capitulares genoemd. [2])

Om tot kanunnik verkiesbaar te wezen moet men volkomen vrij, van wettige geboorte, zonder merkelijke lichaamsgebreken en achttien jaar oud wezen, daarenboven de vereischte wijdingen hebben ontvangen, van eerbaren wandel zijn en bedreven in de godgeleerdheid en zangkunst. Zoo Deken

---

oudste, dat mij bekend is, achttien jaar ouder dan dat, hetwelk tot nog toe voor het oudste doorging (Versl. en Meded. van Overijsselsch Regt en Gesch. IV, blzz. 5 en 8). Dumbar I, blz. 645 noot, vermeldt echter een concordaat van 1394.

[1]) Vgl. haar brief aan Filips II van 18 Oct. 1561, waar zij zegt dat de koning te Deventer niet had: „toute l'auctorité qu'il seroit bien requis, pour (wegens) les conditions avec lesquelles ceulx d'icelle ville sont esté receuz — zij bedoelt de voorwaarden, welke Overijssel zich bedongen had, toen in 1528 het landsheerlijk gezag aan Karel V was opgedragen — et la liberté dont ilz jouyssoient sur (l. sous) les evesques d'Utrecht" bij Gachard, Corresp. de M. de Parme I, p. 539.

[2]) Lindeborn, Hist. Episc. Daventr. p. 59; Discours van den Kerkeraad v. 27 April 1581, Overijss. Bijdr. III blz. 195.

en Kapittel dit noodig achten wordt de nieuwbenoemde kanunnik als canonicus scholaris naar eene school (studium solempne) gezonden om zich daar een jaar lang aan de studie te wijden. [1])

De benoeming geschiedt in zes bepaalde maanden van het jaar door den Paus, in de zes overige door de kapitulaire kanunniken. Ieder kanunnik vergeeft gedurende de week van zijn tourbeurt (turnus) alle kanunnikdijen en beneficiën, die binnen die week open vallen. [2]) Tevens is de Duitsche Keizer bevoegd om voor één keer, na zijn kroning, aan elk kapittel een persoon voor te dragen tot een kanunnikdij of ander beneficie, daar vaceerende of komende te vaceeren en ter begeving van het kapittel staande. [3])

De praebenden of inkomsten der kanunniken bestaan uit dagelijksche uitdeelingen in brood, in later tijd vervangen door een uitkeering in geld; uitdeelingen van rogge, gerst, haver, boonen, eieren en geld, op gezette tijden van het jaar door den proost te doen, wiens proosdijgoederen er voor zijn verbonden; verder uit een aandeel in de gelden, die het kapittel beurt als renten uit huizen en erven binnen de stad, in de presentiegelden voor het bijwonen van zielmissen, in de jaarlijksche uitkeering van geld en koren, die de pastoor der Lieve Vrouwe-kerk aan het kapittel is verschul-

---

[1]) Dumbar I, blz. 241—243.
[2]) Dumbar I, blz. 243—247.
[3]) Zoo geschiedde het te Deventer in een geval van 1570, Dumbar I, blz. 248.

digd, alsmede uit hun aandeel van de vinalia d. i. de geldsom, die een nieuw benoemd kanunnik bij zijn intrede aan het kapittel heeft te voldoen. [1])

Boven dit alles ontvangen de vijftien kapitulaire kanunniken jaarlijks nog een extra-subsidie of zoogenaamd supplement. [2])

Om in het genot van hunne praebende te worden gesteld, moeten de kanunniken den godsdienst waarnemen en het dienstjaar binnen de stad doorbrengen, zonder ook maar één enkele maal elders te overnachten. Alleen voor den cameraar van het kapittel, die zich meermalen voor ambtszaken buiten Deventer begeven moet, en voor kanunniken, die wegens ziekte hun dienst niet waarnemen kunnen of voor aangelegenheden van het kapittel uitstedig zijn, wordt van deze bepaling vrijstelling verleend. Die leden van het kapittel, die wegens de praelatuur, welke zij in de Utrechtsche kerk bekleeden, binnen Deventer hunne residentie niet kunnen houden, ontvangen maar een gedeelte hunner praebende en hebben in de kapittelvergaderingen stem noch zitting. [3])

Bij de plechtige installatie van een nieuwen kanunnik heeft hij onder eede te beloven dat hij de bezittingen der Deventer kerk niet vervreemden, maar het vervreemde naar vermogen terug verwerven zal, gehoorzaamheid zal betoonen aan den deken en den bisschop, de statuten van het kapittel

---

[1]) Dumbar I, blz. 267—273.
[2]) Dumbar I, blz. 262—267.
[3]) Dumbar I, blz. 273—278.

naleven en met zijn medeleden geen twist zoeken zal, dat hij geen „negotium claustrale" voor den bisschop, aartsbisschop of een ander brengen zal, tenzij deken en kapittel hem rechtsweigering doen of de in het kapittel gebruikelijke orde van procedeeren niet volgen, dat hij geen andere praebendale uitkeering zal verzoeken of aannemen, dan hem is genoemd, tenzij met verlof en door begeving van hen, wien dit in rechten toekomt, dat hij voor het verkrijgen zijner kanunnikdij niets gegeven heeft of geven zal en geen beloften of giften, door anderen er voor gedaan, zal houden of betalen, en dat hij de geheimen van het kapittel aan niemand openbaren zal. [1])

Met het beheer over de goederen van het kapittel is de cameraar belast. Onder hem en aan hem rekenplichtig is de timmermeester, de officialis of magister fabricae gelijk zijn Latijnsche titel luidt, die het toezicht houdt op de gebouwen en huizen van het kapittel. De zorg voor hetgeen tot den kerkdienst noodig is draagt de thesaurier of sacrista. [2])

Verder is er een syndicus of procurator, die er de hand aan houdt dat de rechten en gerechtigheden van het kapittel niet verkort worden en in rechtsgeschillen van advies dient, een scholasticus, die het toezicht heeft op de kapittelschool, een zegelbewaarder enz. [3])

---

[1]) Dumbar I, blz. 262.
[2]) Dumbar I, blz. 302.
[3]) Dumbar I, blz. 302.

Hoofd en voorzitter van het kapittel is de deken. Hij wordt door de kanunniken uit hun midden gekozen. [1])

De verplichtingen van de kanunniken bestaan in het lezen der zeven kanonieke uren en in het waarnemen der kerkelijke diensten, zooals die in den ordinarius voor de verschillende feestdagen zijn geregeld. [2]) Oudtijds bedienden zij ook de tien altaren in de kerk, doch in later tijd werden de daaraan verbonden diensten verricht door vicarissen in onderscheiding van de vicarissen, die de naderhand gestichte altaren bedienden, vicarii antiqui geheeten. [3]) Beide, oude en nieuwe vicarissen, worden sedert 1533 door Deken en Kapittel benoemd. [4])

De voorrechten van het kapittel zijn aanzienlijk. De leden zijn vrij gesteld van bijdragen in de landsheerlijke beden, zij staan niet voor den Raad der stad maar voor Deken en Kapittel te recht, hunne huizen (domus claustrales) staan onder de bescherming van het kapittel en zijn vrij van het dragen van de burgerlasten, zij hebben het recht twintig notarissen aan te stellen. Bovendien bezitten zij het collatierecht van de St. Michielskerk te Zwolle, de St. Nicolaaskerk te Kampen, de kerken van Hasselt, Wijhe, Olst, Wezepe, Raalte, Hel-

---

[1]) Dumbar I, blz. 335.
[2]) Dumbar I, blz. 278, de Ordinarius van het kapittel in uittreksel aldaar blz. 279.
[3]) Dumbar I, blz. 241 en 308.
[4]) Dumbar I, blz. 309.

lendoorn, Heino, Bathmen, Delden, Borne, Ysselmuiden, Genemuiden, Kamperveen, Ens (op Schokland), Staphorst, Wilpe, Terwolde, Nijbroek en Twello. [1])

Even voornaam als de positie was, in de toenmalige maatschappij door hen ingenomen, even gering was de aanspraak, die de kanunniken konden maken op de achting van hun medeburgers. Simonie, het verhandelen van geestelijke ambten voor geld, kwam zoo het schijnt maar al te veel bij hen voor. In een stuk van 1581 wordt een Deventer burgemeester met name genoemd, die om voor zijn zoon een vicarie te verkrijgen aan het kapittel een geldsom beloofd had. Hij overleed vóórdat hij aan zijn belofte had voldaan, waarop de kapittelheeren zijn weduwe en erfgenamen om betaling van het toegezegd bedrag aanspraken. [2]) Wat door een uit hun eigen midden van de zedeloosheid van sommige kanunniken omstreeks 1560, van hun ontucht en drinkgelagen, wordt medegedeeld, is zóó erg, [3]) dat wij aan schromeloozen laster zouden gaan denken, indien wij niet uit het getuigenis van een zoo oprecht katholiek als Franciscus Dusseldorp wisten, hoe treurig het met de moraliteit van de Utrechtsche kanunniken was gesteld. [4]) Niets natuurlijker dan dat zulken op

---

[1]) Dumbar I, blz. 339 vv.

[2]) Discours van den Kerkeraad v. 1581, Overijss. Bijdr. III blz. 187. Vgl. ook blz. 189.

[3]) Nyhoff's Bijdr. 1848 blz. 126.

[4]) Francisci Dusseldorpii Annales, ed. Fruin, p. 168.

kerkelijk gebied liefst alles in statu quo zagen blijven. De nieuwe religie, die hun positie bedreigde, moest hun al even weinig welkom zijn als de invoering der nieuwe bisdommen in 1559, welke hun macht en invloed beperkte. [1])

In nauwe betrekking tot het kapittel, hoewel een eenigszins afzonderlijke stelling innemende, staat de proost.

Hij ontvangt zijn aanstelling van den paus, behoudens de goedkeuring van den landsheer. [2])

Het gebruik wil dat hij van zijn benoeming aan het kapittel kennis geeft, en bij die gelegenheid verzoekt in het bezit der proosdijgoederen te worden gesteld. Zoo er tegen de inwilliging van zijn verzoek geen bezwaren zijn, wordt hij plechtig geïnstalleerd en hem de belofte afgevorderd, dat hij de door hem te doene uitdeelingen aan de kanunniken naar behooren zal verrichten en het

---

[1]) Het kapittel heeft zich bij den stadhouder Rennenberg en den aartshertog Matthias in Dec. 1578 tegen de inwilliging van den religievrede te Deventer verzet. Het blijkt uit de volgende posten van de kapittelsrekening van dat jaar:

5 ejusdem (i. e. mensis Decembris) pro supplicacione domino Locumtenenti exhibita, tenoris ut scabinis et tribunis Daventriensibus mandare dignaretur quatenus in ejus absentia orthodoxam religionem servant 8 st.

pro missiva ad illustrissimum d. Matthiam archiducem Austrie ut clerum et populum Daventriensem in catholica Romanaque religione defensaret et sollicitantibus aliam religionem non concederet 8 Decembris 4 st.

[2]) Dumbar I, blz. 316. De approbatie van den landsheer blijkt althans voor zooveel de benoeming betreft van Anthonie van Lalaing in 1537, Dumbar I, blz. 316.

beheer over de proosdijgoederen aan een gesupplementeerd kanunnik als zijn vicaris of plaatsvervanger zal overlaten. Voorts moet hij zich bij eede verbinden om, wanneer hij door den deken gedagvaard wordt, voor het kapittel te verschijnen, om de goederen der proosdij en kerk niet te vervreemden, de wereldlijke gerichten aan niemand te verpachten zonder advies en toestemming van Deken en Kapittel, om geen proosdijgoederen meer in leen uit te geven, zich de goederen niet aan te matigen welke aan het kapittel toebehooren, en op zijne bezittingen of die van het kapittel geen sterkten te bouwen. [1])

Zijn inkomsten werden in het jaar 1535, toen Paulus III de bediening aan Erasmus aanbood, op 600 goudguldens jaarlijks geschat [2]) Zij mogen naderhand ten gevolge van de oorlogen, die dit gewest teisterden, aanmerkelijk zijn verminderd, [3]) toch telde nog in 1581 de proost in Overijssel meer leenmannen dan de heer van den lande zelve. [4])

In den regel worden personen van hoogen rang in de kerk of van aanzienlijke afkomst met de proosdij begunstigd. [5]) Meestal zijn het vreemden, die hier ter stede niet metterwoon gevestigd zijn,

---

1) Dumbar I, blzz. 317, 318.

2) Erasmi Opera (Bazelsche uitgaaf van 1540), Opdrachtsbrief van Beatus Rhenanus aan Karel V, p. 8.

3) Dumbar I, blz. 320.

4) Discours van den Kerkeraad van 1581, Overijss. Bijdr. III, blz. 193.

5) Vgl. de lijst der proosten bij Dumbar I, blz. 230 vv. en het aangehaald Discours, Overijss. Bijdr. III, blz. 194.

maar de waarneming van hun ambtsplichten aan een paar leden van het kapittel, den vicaris en den officiaal, overlaten. [1])

De vicaris voert de administratie van de goederen der proosdij, de officiaal spant, van wege den proost als aartsdiaken van Salland, de geestelijke rechtbank over de zaken, die daar onder ressorteeren. [2])

In het kapittel heeft sedert 1570 ook zitting de pastoor van de parochiekerk van St. Maria.

In 1560 hadden Schepenen en Raden, die sinds 1531 in het bezit waren van het patronaatrecht der kerk, [3]) van den Paus een bul verworven, waarbij, tot verbetering van de geringe inkomsten van den pastoor, een kanunnikdij in het Lebuïnikapittel met zijn pastoraat werd vereenigd. [4]) De heeren van het kapittel, ofschoon van meet af aan weinig met deze regeling ingenomen, hadden toch den pastoor Carolus Gallus en zijn opvolger Johan Walscharts in hun college zitting gegeven. [5]) Doch toen Walscharts in 1563 zijn ambt nederlegde, werd dat anders. Hoeveel moeite Schepenen en Raden zich ook gaven om zijn opvolger Johan Oostendorp in het bezit te stellen van de door Walscharts geresigneerde kanunnikdij, Deken en

---

[1]) Discours enz. Overijss. Bijdr. III, blz. 194; Dumbar I, blzz. 331 en 334.
[2]) Dumbar I, blzz. 331 en 334.
[3]) Dumbar I, blz. 193.
[4]) Dumbar I, blz. 200.
[5]) Dumbar I, blz. 202 vv.

Kapittel bleven de verzochte toelating weigeren. [1]) Zelfs een bevel om den pastoor de hem toekomende kanunniksplaats te gunnen, door de Brusselsche regeering in 1564 uitgevaardigd, kon niets uitwerken. [2]) De zaak bleef sleepende tot in het jaar 1570, toen er tusschen het kapittel en den magistraat een schikking tot stand kwam. De beide partijen kwamen overeen dat een kanunnikdij ten eeuwigen dage met het pastoraat der Mariakerk zou vereenigd blijven, zoodat de pastoor kapitulair-kanunnik wezen en al de emolumenten genieten zou, aan die waardigheid verbonden. Zoo het pastoraat open kwam zou een commissie, bestaande uit twee leden van het kapittel en twee leden van den magistraat, een opvolger aanwijzen; voor het geval de vier commissieleden het niet eens konden worden over den te benoemen titularis zou de Deventersche bisschop de beslissing hebben. De beneficiën, die gedurende zijn tourbeurt (turnus) open vielen, mocht de pastoor niet vergeven zonder het advies en de toestemming van genoemde commissie. [3])

Bij den afstand van het patronaatrecht aan de stadsregeering in 1531 had het kapittel zich uitdrukkelijk al zijn overige rechten ten aanzien van de Mariakerk voorbehouden. Hoever deze zich uitstrekten toonen de bepalingen, welke Dumbar in zijn Kerkelijk en Wereltlijk Deventer heeft

---

1) Dumbar I, blz. 207 vv.
2) Dumbar I, blz. 212 vv.
3) Dumbar I, blz. 216.

afgedrukt. De pastoor was verplicht bij de aanvaarding van zijn ambt onder eede te beloven, dat hij aan Deken en Kapittel gehoorzaamheid, trouw en eerbied betoonen en zich aan de rechtspraak van hen, als zijne ordinaire rechters, onderwerpen zou. Nieuwe altaren of beneficiën in zijne kerk mocht hij zonder hun verlof noch zelf stichten noch door anderen laten stichten. Van de reeds bestaande evenals van die, welke in het vervolg werden opgericht, stond de collatie aan het kapittel, met uitzondering alleen van het St. Jacobsaltaar, waarvan de collatie indertijd door het kapittel aan den pastoor was overgedragen. [1]) De priesters, die de altaren bedienden, die van het St. Jacobsaltaar er onder begrepen, moesten, vóór zij in functie traden, den eed van gehoorzaamheid aan het kapittel doen en beloven, dat zij zich zouden onderwerpen aan zijn rechtspraak. [2]) De eed van gehoorzaamheid aan het kapittel moest insgelijks worden afgelegd door de kapelaans, die de pastoor ten getale van twee of drie placht aan te nemen. [3])

Ten opzichte van het vieren der lijkdiensten, het bedienen van de mis op de hooge feestdagen, hun deelneming aan de processiën der kanunniken, het verrichten van bepaalde diensten in de kapittelkerk en wat dies meer zij, hadden de pastoor en zijn kapelaans allerlei voorschriften in acht te

---

[1]) Dumbar I, blz. 190 vv.
[2]) Dumbar I, blz. 191.
[3]) Dumbar I, blz. 193.

nemen, [1]) die klaarblijkelijk niets anders bedoelden dan de kapittelkerk in het bezit van haar rechten als moederkerk (matrix ecclesia) te handhaven en tevens te verhinderen, dat zij in haar inkomsten door de diensten in de parochiekerk schade leed. Ten overvloede was den pastoor en zijn kapelaans uitdrukkelijk de verplichting opgelegd, nimmer te zullen leeren of prediken dat de Mariakerk de moederkerk der stad was, maar integendeel dat deze rang uitsluitend toekwam aan de kapittelkerk. [2])

Volledigheidshalve zij hier nog vermeld dat de pastoor jaarlijks op gezette tijden aan het kapittel bepaalde uitkeeringen had te doen van geld, graan en was. [3])

De prior op den Berg, zooals de pastoor der andere, aan St. Nicolaas gewijde, parochiekerk gewoonlijk werd genoemd, moest bij het aanvaarden van zijn bediening almede aan Deken en Kapittel gehoorzaamheid en trouw zweren. [4]) Zijn taak bepaalde zich tot het waarnemen van het priesterambt op de feestdagen en het houden van eene predikatie op de vier hooge feestgetijden des jaars. Voor het overige liet hij het dienstwerk over aan zijn drie kapelaans. [5])

Tot het priestercorps der beide parochiekerken behooren behalve de pastoors en hunne kapelaans

---

1) Dumbar I, blz. 192.
2) Dumbar I, blz. 193.
3) Dumbar I, blzz. 191, 192.
4) Dumbar I, blz. 455.
5) Lindeborn, Hist. Episc. Dav. p. 92.

nog de vicarissen. Zij verrichten de diensten, welke verschillende personen in den loop des tijds tot zaligheid van de zielen van hen zelf, hun verwanten en vrienden op de hetzij reeds bestaande óf eerst door hen gestichte altaren hebben ingesteld. Hun inkomsten bestaan uit de opbrengsten van de vicariegoederen d. i. de landerijen, renten en dergelijke, die ter belooning van hun werkzaamheden bij de stichting of naderhand aan hun altaar zijn geschonken. Aan enkele altaren hebben bovendien, behalve de diensten, welke hun vicaris pleegt te doen, nog andere plaats. De priesters, die met het houden van deze belast zijn, worden op gelijke wijze bezoldigd uit de fondsen, die de stichters van hun dienst of officium voor dat doel hebben gegeven.

Verscheidene vicarieën en diensten in de Deventersche kerken hadden hun bestaan te danken aan de merkwaardige instellingen, waaraan de stad zoo bijzonder rijk was, de broederschappen of geestelijke gilden, zooals zij gewoonlijk heetten. Het is te betreuren dat in het archief der stad van niet één enkele broederschap de fundatiebrief is bewaard gebleven: de nog aanwezige oorkonden hebben bijna uitsluitend betrekking op de schenkingen, die in verloop van tijd aan de gildefondsen tot verbetering der gebruikelijke uitdeelingen zijn gedaan. Doch ook uit deze, gevoegd bij hetgeen Dumbar heeft medegedeeld uit stukken, welke hem bekend waren maar thans niet meer toegankelijk

zijn, blijkt voldoende, dat de Deventersche geestelijke gilden geen ander oogmerk hadden dan die, welke men elders aantreft en over wier bestemming de nog bestaande fundatiebrieven licht verspreiden.

Wanneer eenige geloovigen behoefte gevoelden om de eere Gods en der heiligen te vermeerderen en het geluk en de zaligheid hunner zielen in dit leven en hier namaals te bevorderen, waren zij niet zelden gewoon zich tot bereiking van dat doel te vereenigen tot een broederschap. Lieten de geldmiddelen, die zij konden bijeenbrengen, het toe, dan stichtten zij in een van de kerken hunner woonplaats een altaar en droegen het verrichten van de diensten, die zij wilden dat op dat altaar zouden gedaan worden, op aan een door hen te bezoldigen vicaris. [1]) Op gezette tijden des jaars hadden er verder voor al de gestorven leden misoffers en gebeden plaats, [2]) terwijl de broeders en zusters zich onderling verbonden de uitvaart hunner gestorven medeleden bij te wonen en voor malkander alle dag het pater noster en het ave Maria te bidden. [3])

---

[1]) Zoo bij de St. Cunera-memorie te Kampen, Overijss. Alm. 1841 blz. 71. De Kruismemorie liet de diensten ter eere van het H. Kruis eerst doen op het hoogaltaar der kerk, naderhand werd er een afzonderlijk altaar voor opgericht, Overijss. Alm. 1840, blz. 43 en 47.

[2]) Zoo bij de St. Cunera-memorie, Overijss. Alm. 1841 blz. 73, bij de Kruismemorie, Overijss. Alm. 1840, blz. 39.

[3]) Zoo bij de St. Cunera-memorie, Overijss. Alm. 1841, blz. 74, 75; ook bij de Schepen-memorie aldaar Overijss. Alm. 1839, blz. 130; bij de Kruismemorie Overijss. Alm. 1840, blz. 39.

Naar de Roomsch-Katholieke opvatting ontvangen de zielen in het vagevuur niet alleen door gebeden en misoffers, maar ook door aalmoezen lafenis van hun louteringssmarten. Vanhier bij de geestelijke gilden, die toch voor alles de zaligheid der zielen na den dood beoogden, op den jaarlijkschen maaltijd en bij andere gelegenheden talrijke uitdeelingen van spijzen en kleederen. De nooddruftigen, die voor zulke aalmoezen in aanmerking wenschten te komen, ontvingen van het bestuur een „teyken", op den stempel van het gilde geslagen, hetwelk zij dan op de wijze van een bon, bij het altaar of waar ergens de uitdeeling gebeurde, hadden over te geven naar het schijnt.[1])

Onder de negenentwintig geestelijke gilden, die eenmaal te Deventer in wezen waren,[2]) zijn er geene, van welke, zij het al weinig op zich zelf, nog zoo veel is te vinden als van die van St. Ewold en St. Augustinus.

Het St. Ewoldsgilde, het talrijkste van alle,[3]) telde zijn leden onder alle klassen der bevolking. Naast Momme's, ter Bruggen's, Bronckhorsten, namen, die in de schepenlijsten van denzelfden tijd voorkomen, vermeldt het 15de eeuwsche ledenregister ettelijke personen uit lager stand, mande-

---

[1]) Vgl. de bepaling van de Kruismemorie, Overijss. Alm. 1840, blz. 42 en die van de St. Cunera-memorie, Overijss. Alm. 1841, blz. 94. Van zulke „teykene" te Deventer wordt gesproken in een giftbrief aan het O. L. V. gilde op het Wanthuis bij Dumbar I, blz. 184.

[2]) Zie de opgave bij Dumbar I, blz. 46.

[3]) Dumbar I, blz. 49.

makers, schroders, veerlui, bontwerkers, barbiers, kuipers, bakkers en dergelijke. [1])

De inkomsten der vereeniging bestonden uit de in geld of was betaalbare intreegelden van de nieuwe leden, [2]) de door de broeders en zusters opgebrachte jaarlijksche „aelmissengelde," de jaarrenten uit huizen. [3]) Zij werden beheerd door de olderluiden, die, eerst vier later twee in getal, elk jaar aftraden en aan de door hen zelf gekozen opvolgers rekening en verantwoording aflegden. Dat toch wordt gewis bedoeld [4]) wanneer men van jaar tot jaar vermeld vindt, dat de oude olderluiden aan de nieuwe „averleverden" de runderen, varkens, bijen, [5]) het geld, dat na aftrek

---

[1]) Mijn bron is No. 554 van het Deventer Archief. Het is een boek, bevattende een opgaaf van de namen van hen, die hun aelmissengelt hebben betaald, de namen der provisoren en verder verschillende aanteekeningen betreffende het gilde over 1419—1504. Ik citeer het verder als St. Ewoldsboek.

[2]) Uit de opgaven in het St. Ewoldsboek passim leid ik af, dat het in den regel 1 ℔ was of 4 plakken bedroeg. Op het jaar 1435 staat aangeteekend dat allen, die het gilde winnen, „elc ℔ wasses mit 8 pl(acken) betalen maegen," doch later is deze bepaling weer doorgehaald.

[3]) Op het jaar 1456 vind ik een jaarlijksche rente van 3 mud rogge onder de bezittingen genoemd, St. Ewoldsboek.

[4]) Terwijl de gewone uitdrukking is, dat de oude aan de nieuwe olderluiden het geld en de was hebben overgeleverd, heet het op het jaar 1492 dat zij den „nyen olderlude . . . . leverden alsulke gude rekenscap dat den gilde wal an genueget 22 g. an gueden gelde enz.," evenzoo in 1504 dat zij „den nyen avergelevert hebben goede rekenscap daer hem wal an ghenoegeden," St. Ewoldsboek.

[5]) Runderen worden onder de bezittingen van het gild genoemd op de jaren 1457 en 1458, varkens „die op die straten gaen" in 1458, bijen in 1450 en later, St. Ewoldsboek.

van de voor het gilde gedane uitgaven [1]) in kas bleef, en de was, voor zoover ten minste de voorraad niet tot de kaarsen op de kroon in de Mariakerk, voor het beeld van den schutspatroon op het altaar, voor „stalkeersen" en zoo meer was verbruikt. [2]) Bij gelegenheid van de rekening werden blijkbaar ook de doos met rentebrieven en de aan het gilde toebehoorende monstrans aan de nieuwe olderluiden ter bewaring overgegeven. [3])

Van uitdeelingen aan de armen wordt maar driemaal gewag gemaakt. In 1460 of daaromtrent werd rogge gedeeld „up unsser leiven Vrouwen to 4 hochtiden." Toen in 1493 wegens de duurte deelingen werden gedaan van stads wege en elk gilde daartoe naar zijn vermogen bijdroeg, stelde dat van St. Ewold er op aandrang van den magistraat de aanzienlijke som van 50 Rijnsche guldens voor beschikbaar. Een jaar te voren hadden de olderluiden ook tijdens een duurte voor hetzelfde doel een bedrag van 120 ℔ besteed. [4]) En zoo wij het geluk hadden rekeningen van het gilde te bezitten, zouden er stellig nog meer voorbeelden kunnen opgesomd worden, want dat de broeder-

---

[1]) Zoo vindt men op het jaar 1470 een uitgave voor het beeld van den patroon geboekt, St. Ewoldsboek.

[2]) Vgl. de opgaven in het St. Ewoldsboek op 1424, 1440, 1460.

[3]) Vgl. de opgaven in het aangehaalde boek op het jaar 1441 en vervolgens. De doos met rentebrieven wordt vermeld op de jaren 1450 en 1452.

[4]) Zie de opgaven aldaar op de genoemde jaren.

schap het goede werk der armverzorging ook later niet naliet, kan het bouwen van een armenhuis in 1503 bewijzen. [1])

Ten aanzien van de kerkelijke diensten, door het gilde bezorgd, valt te vermelden dat „sancte Ewoldes cappellaen" alle weken missen deed voor „die levendigen ende de doeden," [2]) dat het vieren van de Zondagsmis in 1504 door de olderluiden werd „bestat" aan zekeren „her Berent vickerris" [3]) en dat er ook een priester in dienst van het gilde was, die vermoedelijk op het feest van den patroon een sermoen hield. [4]) Voorts wordt nog gesproken van een processie ter eere van St. Ewold. [5])

Het altaar, dat met het beeld van den patroon

---

[1]) „Dat huys is bynnen dyt jaer (1503) ghegeven tot behoef suncte Ewolt ende den armen" zegt het St. Ewoldsboek. Op hetzelfde jaar vindt men nog aangeteekend: „Hans sadelmaeker heft gelaevet als men suncte Ewolts huys tymmert een duesent styens," een ander beloofde hetzelfde, een derde kalk. De Huisarmenrekening van 1592 heeft onder de uitgaven een post van „2 mudden 1 scepel, so onder den armen in St. Augustinus und St. Ewaltz behausungen verdeillt."

[2]) Blijkens een opgaaf van (14)45, te vinden in het St. Ewoldsboek tusschen de lijsten van hen, die hun aalmisgeld voldaan hebben in 1476 en in 1477.

[3]) De twee olderluiden „heben bestat dit jarlanck des Sondages mysse te done an her Berent vickerris vor 6 hoerkens gulden angaende des Sondages enz.," St. Ewoldsboek.

[4]) „Item den prediker $3^1/_2$ kr(umstert)" heeft de boven geciteerde opgaaf van 1445. Vgl. het sermoen, dat alle jaren over het H. Kruis werd gedaan voor de broeders en zusters van de Kruismemorie te Kampen, Overijss. Alm. 1840 blz. 38.

[5]) „Den pastoer to sunt Evelt ys schuldich dat wywater tho werpen als men sont Evelt omdrecht so lange als hey pastoer ys, St. Ewoldsboek op het jaar 1493.

prijkte, [1]) bevond zich denkelijk in de kerk der Minderbroeders. [2])

Voor de begrafenis zijner afgestorven leden bezat het gilde een lijkkleed of „pelle" en een baar. [3])

De jaarlijksche maaltijd had plaats, naar het schijnt, op Zondag voor Deventer aflaat. [4])

Telde het St. Ewoldsgilde van alle het grootste getal leden, dat van St. Augustinus, reeds in een oorkonde van 1302 voorkomende, [5]) moet waarschijnlijk beschouwd worden als het alleroudste.

De rekening der provisoren over 1529/30, die tot op heden bleef bewaard, geeft een duidelijk beeld van den staat van de financiën der broederschap op dat tijdstip, hoe de kas werd gevuld en welke zaken er al zoo uit bekostigd werden. [6])

---

[1]) Vgl. de vorige noot en de volgende aanteekening van het St. Ewoldsboek op 1470: „die vorsz. olde olderluede hebben uutghegheven van des ghilden wege voer dat belde enz."

[2]) Dit leid ik af uit den naam van het gilde bij Dumbar I, blz. 49, nl. St. Ewoltsgilde ten Broederen.

[3]) Vgl. blz. 2 van het St. Ewoldsboek: „Item Johan Spierlich de heft ons ghelafet 1 gul. van Klaues Witten offer van den pellen," en de aanteekening op het jaar 1421: „in desen jaer tugede Albert Valke die baer."

[4]) Vgl. de aanteekening in het St. Ewoldsboek, dat Rotger Gerytsseen met zijn vrouw tot leden zijn aangenomen in 1419, „daer voer sal hy dese broderschap denen alse sie vergaderen alse des Sonnnendages voer Deventer oflaet enz." Deventer aflaat valt op 6 Juli.

[5]) Blijkens een oorkonde van 11 Oct. 1302, waarbij zekere Theodericus Modinchwort ten behoeve van het gilde verpandt zijne tiende in de villa Humede in het kerspel van Wilpe (Dev. Arch. Charters van het kapittel).

[6]) De rekening loopt van Kruisverheffing (14 Sept.) 1529 tot denzelfden dag 1530.

De ontvangsten, zien wij, bestonden in de rogge, de gerst, de haver, de boekweit, het reuvezaad (koolzaad), de hoenders en de geldsommen, die als pacht van de verschillende boerenerven van het gilde werden geïnd; tienden; renten in rogge en geld uit erven en huizen; huurpenningen van verhuurde huizen; intreegelden van nieuwe leden; oblatiën (offergaven der geloovigen) op het altaar [1]) en wat er inkwam van „testament" d. i. van gelegateerde giften.

De uitgaven betroffen den aankoop van was voor de Onze Lieve Vrouwe-kapel en de paaschkaarsen in de Minderbroederskerk; het bekostigen van een paar „pullen" (pellen = altaarkleeden?) en engelkaarsen ten behoeve van het gildealtaar aangeschaft; de bezoldiging van den dienaar, die hét altaar „verwaert"; het loon voor reparatiën, aan het altaar verricht; een vergoeding voor den wijn en het brood, ten gebruike bij de op het altaar gevierde missen geleverd; uitkeeringen in wijn aan den priester, die op St. Augustinus-dag de hoogmis zong, aan den koster voor het „beyeren" (overluiden der gestorvenen?), aan de geestelijken, door wie de zes missen op het altaar waren bediend, aan den pastoor [2]) om „de armen mede te

---

[1]) Zij worden niet geboekt onder de ontvangsten, doch vgl. den volgenden post onder de uitgaven: „6 myss gedaen op sunte Augustinus altaer etlick 1 mengele wijns, de quaerte 5½, hyr tegens dat offer geboert, rest mij 17½ st. br. mer uytgegeven dan ontf."

[2]) Wie met den pastoor wordt bedoeld blijkt niet. Was het soms de naam van den vicaris van het gildealtaar?

berychten," alsmede aan den priester, die bij de deeling der kleederen de mis zong, en den koster en de choralen („kraelen"), die bij deze gelegenheid hun bijstand verleenden. Voorts worden nog als uitgaven voor den eeredienst verantwoord de gelden, die den pastoor zijn gegeven wegens zijn bidden voor de zielen van eenige met name genoemde personen, benevens de onkosten voor de lijkdiensten (het „begaen") van een tweetal afgestorvenen gemaakt. [1])

Hetgeen betaald werd aan den bakker, die „sunte Augustinus broet beckt," en aan den dienre voor zijn wedde („precium") en kleedij, vormt slechts een luttel bedrag van de uitgegeven penningen, maar zooveel te aanzienlijker is de som, die voor de bedeelingen werd besteed. Men oordeele. Er was, telkens 3 mud rogge, gedeeld op de navolgende dagen: St. Michiel, St. Hieronymus, Allerheiligen, St. Maarten, St. Catharina, St. Barbara, Maria Ontvangenis, Kerstdag, Nieuwjaar, Driekoningen, Maria Lichtmis, iederen Vasten-Zondag, Maria Boodschap, Goeden Vrijdag, Meidag, Hemelvaart, Pinksteren, Sacramentsdag, St. Pieter en Paulus, Maria Visitatie, Kermisdag, St. Jacob, Maria Hemelvaart, St. Bartholomeus, Maria Geboorte. Voorts had men uitgedeeld op Kruisdag 3 mud rogge, 2 mud weit en 1/2 vat boter, op St. Michiel en St. Hieronymus 1/2 vat boter, op

[1]) Zie Moll, Kerkgesch. van Nederl. vóór de Herv. II, IV, blz. 66.

Allerheiligen, St. Maarten en St. Lebuïnus 3 mud weit en 1 vat boter, op Maria Praesentatie 3 mud weit, op St. Andries en St. Catharina 1 vat boter, op St. Barbara en Maria Ontvangenis 3 mud weit, op Kerstmis 1 vat boter, op St. Nicolaas en Driekoningen 3 mud weit, op St. Agnes 3 mud weit, op Maria Lichtmis, Meidag, Hemelvaart, Pinkster en Pinksteroctaaf 1 vat boter en $3^1/_2$ mud en 1 schepel weit, op St. Pieter en Paulus, Maria Visitatio, Kermis, St. Jacob 1 vat boter, op Maria Hemelvaart 1 vierendeel boter, op St. Augustinusdag $^1/_2$ vat boter, op Maria Geboorte 5 mud rogge, aan het Fraterhuis $^1/_2$ vat boter, [1]) 10 mud weit aan het Keizershofs-gasthuis, 6 stuk haring op elken Vastenzondag en Maria Boodschap, 1 stuk haring aan de Minderbroeders, op Goeden Vrijdag 4 vette varkens en 4 mud weit en 2 voer turf aan de arme vrouwen in het St. Augustinus gasthuis (het armenhuis van het gilde) en insgelijks 2 voer turf aan het Meiershof.

Daarenboven was aan niet minder dan 91 armen, — dit cijfer wordt uitdrukkelijk genoemd — behalve een aalmoes in geld, ten bedrage van een brabantschen stuiver, kleeding verstrekt, bestaande in stukken van Deventer wit, bruin en blauw (laken), „schoen" en huiken.

De rekening, waaruit dat alles is geput, geeft bij sommige van de deelingen tegelijk de namen

[1]) Denkelijk het Arme Fraterhuis, waaraan ook kleederen werden gedeeld.

op van de gevers en geefsters, die er indertijd het gildefonds voor bedacht hadden. Van een hunner, zekere Bile Strikers, is de oorspronkelijke giftbrief nog voorhanden en deze is zoo curieus en zoo kenschetsend voor de schenkingen in het algemeen, dat wij er iets uitvoeriger van spreken moeten.

De liefdadige geefster dan legateerde in het jaar 1465 [1]), boven hetgeen zij reeds vroeger had geschonken, aan het gilde de aanzienlijke som van $366^1/_2$ Rijnsche guldens, teneinde uit de renten daarvan aan de verpleegden in het armenhuis der broederschap („sunte Augustinus huisken") en aan andere behoeftigen op gezette tijden van het jaar 12 mud goede weit en een vat goede roode boter te deelen. Daarbij moesten er 7 arme vrouwen en 5 „arme klerckeskens in heren Oetgers huys" met Gochsch grauw van gekleed worden op den gildemaaltijd, bij welke gelegenheid hun tevens een goed maal en een paar „schoen" moesten verschaft worden. Bovendien zouden de provisoren alle jaar aan de arme klerken in genoemd huis of, zoo er geen waren, aan de „rechten armen daer des noet is" een half vat boter, en aan andere noodlijdenden 8 voer goede turf verstrekken.

Ook, zoo bepaalde zij verder, moesten de provisoren den pastoor der Mariakerk jaarlijks op Midwinter een geldsom geven, voor welke hij op den preekstoel voor haar, hare ouders en haar broeder

---

[1]) Het charter is uitgegeven door Dumbar I, blz. 48.

bidden zou, en een zekere hoeveelheid was beschikbaar stellen, om te branden op de Lieve Vrouwekronen in de Lebuïnus- en de Minderbroederskerk.

De gemaakte beschikkingen zouden echter eerst na het overlijden van de testatrice ten uitvoer worden gelegd. Wel stond zij het gelegateerde kapitaal dadelijk aan de provisoren af, maar onder beding dat zij haar levenslang een jaarrente van ruim 48 gouden Overlandsche Rijnsche guldens moesten uitkeeren.

Mengde zich, zoo vraagt men onwillekeurig bij het lezen van dit beding, onder den liefdadigheidszin der eerzame schenkster niet tevens ook de zucht om van haar kapitaal interest te trekken? Het is waar, in het stuk zelf wordt van zoodanig oogmerk met geen enkel woord gerept, [1]) maar men bedenke hoe moeilijk het viel in de middeleeuwen, toen de kerk het uitleenen tegen interest streng verbood en met den ban strafte, [2]) zijn kapitaal rentegevend te maken. Het koopen van renten, hetzij dan erfrenten (d. i. zulke, die niet met den dood van den

---

[1]) Hoe goed middeleeuwsche schenkingsbrieven, tenzij van elders toevallig het fijne van de zaak bekend is, soms eene transactie verbergen kunnen, die bij de zaak heeft plaats gehad en niets van een schenking heeft, leert een geval, dat medegedeeld wordt door Mr. S. Muller Fz. in zijn studie over een middeleeuwsche dorpspastorie (Gids 1888, blz. 81, 82).

[2]) Vgl. Endemann, Studien in der Romanisch-Kanonistischen Wirthschafts- und Rechtslehre § 1 en § 2. Onder de Hervormers is Luther nog de meening toegedaan dat interest als ongeoorloofde woeker moet beschouwd worden, Calvijn verklaart zich principiëel voor het toelaten er van, Endemann § 41.

geldschieter vervallen) of los- en lijfrenten, was, juist als middel om langs een omweg hiertoe te geraken, algemeen in zwang, en wat is er tegen om aan te nemen, dat deze en gene, door een milddadige beschikking ten behoeve van een vermogende broederschap na zijn dood, getracht heeft zich meteen, voor zoolang hij leefde, een secure lijfrente te verzekeren? Dat soortgelijke lijfrenten of, als men wil, aankoopen van levensverzekeringen bij de geestelijke gilden te Deventer werkelijk voorkwamen, toont zeer duidelijk het charter van 7 Dec. 1454, [1]) waarbij Wendelmoet, weduwe van Jacob van Tyell, na haar dood aan de St. Augustinus- en St. Anthonius-gilden schenkt de helft van haar huis en van „aller reschap, clennode, ingedoente, golt, silver, geslaegen ende ongeslagen," om daarvoor op de jaarlijksche maaltijden der beide gilden zes arme lieden te kleeden mits dat, zoo luidt de opmerkelijke voorwaarde, voor het geval „Wendelmoets moeder nae oerre doet noch levede, soe sullen die provisoren van den ghilden vorsz. ene redelike bequeme woeninge, dat nyets to achterlick in die stad en weer, oerre moeder om nyet besorgen, oer leven lang dair inne te woenen, ende oer mede doen van Wendelmoets vorsz. reschape alsoe voele, als oer noet were te besigen soe lange sie levede." [1])

Om te verhoeden dat haar beschikkingen niet nageleefd wierden had Bele Strikers de contrôle

---

[1]) Onder de Charters van de Geestelijke Gilden op het Dev. Archief.

over hun uitvoering blijkbaar opgedragen aan de provisoren van het St. Anthonisgilde op den Berg, die bij nalatigheid van de provisoren van het St. Augustinusgilde het geld en de renten aan zich trekken en op de zelfde wijze besteden zouden. [1])

Evenals dat bij het instellen van deelingen geschiedde, zoo werden ook somtijds bij de fundatie van kerkelijke diensten op het gilde-altaar door particuliere giften de fondsen samengebracht, uit welke de priester, die ze bediende, zijn salaris ontving. Een acte, waarbij in het begin der 16de eeuw op die wijze een officium perpetuum van vier missen ter week gevestigd werd op het gilde-altaar van St. Augustinus, dat zich in de Lebuïnuskerk bevond, is nog in wezen. [2])

De jaarlijksche maaltijd was in het tweede vierendeel der 16de eeuw ten gevolge van de groote kosten, welke de „averdadicheit" in het teren en smeren na zich gesleept had, te niet geloopen. Toch achtten de personen, die destijds een plan tot reorganisatie van het gilde ontwierpen, een gezellige maaltijd zóó geschikt om de onderlinge

---

[1]) Strikt genomen vermeldt het charter alleen dat de provisoren van het St. Augustinusgilde erkennen, dat alsdan het geld en de renten door die van het St. Anthoniusgilde aan zich genomen worden en dat zij ze aan dezen gewillig zullen afstaan.

In een charter van 5 April 1502 verklaren de provisoren van hetzelfde gilde zich ten aanzien van de door G. Bruens gefundeerde uitdeelingen te onderwerpen aan de contrôle van Deken en Kapittel.

[2]) Zij is uitgegeven door Dumbar I, blz. 435. Volgens Dumbar I, blz. 424 was het altaar der broederschap opgericht in 't laatst der 15de eeuw.

vriendschap te bevorderen en de goede affectie tot het gilde te vermeerderen, dat zij het voorstel deden om dien weder in zwang te brengen, echter niet zonder voorzorgen aan te hand te doen opdat hij „sober" blijven zou. Van ouds was het gebruikelijk na den maaltijd de gratias, het miserere en het de profundis te zingen, de statuten van de broederschap voor te lezen en de namen te lezen van allen, die binnen het afgeloopen jaar in het gilde waren gegaan. [1])

Gelijk uit het medegedeelde reeds bleek bezat het gilde evenals dat van St. Ewold ook een armenhuis. [2])

Wat in deze schets aangaande den aard, de bestemming en inrichting van de twee genoemde gilden is uiteengezet heeft, zij het ook dat de bijzonderheden verschilden, in hoofdzaak tevens gegolden van de overige geestelijke gilden binnen Deventer. Kerkelijke diensten te bezorgen en aan nooddruftigen onderstand te verschaffen was het doel, dat zij beoogden, de taak, welke hun provisoren of olderluiden te vervullen hadden. [3])

---

[1]) Het stuk, waaruit dit alles is geput, bevindt zich in het Dev. Arch. (No. 1261), het is geschreven met de hand van den secretaris Nic Verheyden (1533—1557.)

[2]) Zie boven blz. 57 en vgl. Dumbar I, blz. 47, 48.

[1]) In de Acta visitat. dioc. Daventr. ab Aegidio de Monte factae (ed. Mr. R. E. Hattink) worden als altaren van geestelijke gilden te Deventer genoemd dat van St. Barbara, van Mariae Compassio in de Mariakerk, verder 7 vicarieën v. geestelijke gilden in de Bergkerk, zie blzz. 2 en 3 van dat werk. Op het altaar van het H. Kruis in de Bergkerk stichtten de provisoren van het H. Kruis-

Dat over zulke instellingen de overheid der stad haar invloed zoekt uit te breiden is volkomen begrijpelijk. Zoo straf zij om redenen van veiligheid en hygiène tegen de bedelaars en lazaren optrad — zij liet nu en dan bij buurspraak afkondigen dat zij vóór zonsondergang de stad uittrekken moesten, of dat men hen anders onder geeselslagen de poort uit zou drijven („ter stuep slaen" [1]) — zij hadden geen Nederlanders moeten zijn om hun noodlijdende onderzaten aan hun lot over te laten. Wij vernamen al dat zij tijdens de duurte van het jaar 1493 van stadswege deelingen deden, waartoe elke gilde bijdroeg. [2]) Geen wonder dan dat Schepenen en Raden waar toezicht noodig scheen, zooals bijv. in 1562 denkelijk het geval is geweest, aan de Gezworen Gemeente toestemming verzochten, om zich bij de rekening van de gilden en armenhuizen door twee hunner te doen vertegenwoordigen, „omme tho weten wo der armen gueden elcx int syne gestaldt synnen, ende dieselven

gilde en anderen in 1521 een officium perpetuum van 3 missen ter week, waarvoor „die priester des offitiums in sonderheyt ten ewygen dagen alle weeke des Maenendages eeyen mysse doen sall voer hoer, hoer vrende ende al karstenen gheloevige zylen tho troeste." Vgl. voorts Dumbar I, blz. 417, en voor de giften tot deeling aan de gilden gedaan aldaar blzz. 47 en 50.

[1]) Buurspraakboek, Dom. post Agnetis 1535 en 17 Febr. 1577.

[2]) Zie boven blz. 56. „In den jaer van (14)93 . . . . . doe wold die stat van Deventer hebben van den vorsz. ghylde 50 golden Rijns. gulden, ... dyt voirs. gescach in der duerre tyt dat die stadt deylden den gemeynen armen, soe gaff ellyck gylde aldus na syn vermoegen," St. Ewoldsboek (Dev. Arch. No. 554.)

so veele met gueder trouwe ende neersticheyt mogeliken verdeilt, verwaert ende verbetert te worden." De Gemeente vond een diergelijke contrôle zoo wenschelijk, dat zij de voorgestelde regeling „seer wal beliefde," en deze naderhand herhaaldelijk bij den Raad aandrong, doch wat er verder van de zaak is aangeteekend geeft den indruk dat zij haar beslag niet heeft gekregen. [1])

Een dergelijk streven van Raad en Gemeente trouwens kan te minder bevreemden wanneer men in het oog houdt, hoe groot het gezag was, dat zij oefenden over andere instellingen van liefdadigheid. Zoo plachten de beide genoemde colleges vier uit de hunnen aan te stellen tot provisoren over het gasthuis van den H. Geest, aan wien de priester, die de fondsen van het gesticht administreerde, rekenplichtig was [2]); zoo hield de ordinantie van het Voorstergasthuis in, dat het provisorschap en het beheer over de goederen bij twee Raadsleden en twee Gemeensmannen zou berusten [3]); zoo werd bij de stichting van het Oude-mannenhuis in 1473 met zooveel woorden bepaald, dat Schepenen en Raden jaarlijks twee uit hun midden

[1]) Concordaatboek 26 Sept. 1562. Herhaaldelijk besproken, aldaar 4 Maart 1564, 6 Juli 1565. Nog niet geregeld, aldaar 22 Dec. 1565. Uitstel besloten, aldaar 15 Febr. 1566.

[2]) Zie „Dat regiment to Dev. des h. gheest gasthuys" van a° 1418, uitgeg. in Van Doorninck's Catal. der archieven van het Groote en Voorster Gasthuis (Zwolle, 1880) blz. 794.

[3]) Zie de Ordinantie van het Voorster Gasthuis in genoemden Catalogus blz. 816.

met nog twee andere burgers zouden aanwijzen, om als provisoren het godshuis te regeeren en te bezorgen [1]), terwijl daarenboven de plaatsen, die in het H. Geestengasthuis [2]), het Manhuis [3]) en het Stappenhuis [4]) open vielen, ter begeving van Burgemeesteren, Schepenen en Raden stonden.

Het ligt niet in het bestek van deze inleiding een beschrijving te leveren van de verschillende gasthuizen, die in de 16de eeuw binnen de stad werden aangetroffen [5]). Om zich een juist denkbeeld te vormen van wat hun aller oogmerk en kenmerkende inrichting was zal het voldoende zijn één enkel, dat als type van alle te gader kan beschouwd worden, iets breedvoeriger te schetsen. Geen ander komt voor dat doel eerder in aanmerking dan dat van den H. Geest. Opgericht reeds vóór 1267, ruim zeventig jaar dus vóór het daarop

---

[1]) Dumbar II, blz. 133.

[2]) Zie Van Doorninck's Catalogus blz. 792.

[3]) Dumbar II, blz. 133.

[4]) Dumbar I, blz. 511. In den fundatiebrief van het in 1574 gestichte Pols-Armenhuis (in Dumbar's aanteekeningen op het Dev. Arch., uit een thans niet meer aanwezig deel der Boeken van Memoriën getrokken) heeten Schepenen en Raden: „provisoeren und voerstanders aller armen huisen bynnen Deventer."

[5]) Behalve de uit Dumbar's opgave in Teg. Staat v. Overijssel III, I, blz. 244 vv. bekende, vind ik nog in het testament v. Zwene, wed. Henr. van Doirnynck, van 9 Juni 1540 (Dev. Arch. No 1598) vermeld een gasthuis in de Nieuwstraat Schulenborchs-huys geheeten Van het Boevinksgasthuis was volgens den stichtingsbrief van 7 Mei 1454 het provisorschap opgedagen aan den rector van het Meester Florishuis en zijn opvolgers.

volgende Stappenhuis, dat pas van omstreeks de helft der 14de eeuw dagteekent, zal het al om die reden, mogen wij aannemen, in meerdere of mindere mate bij de fundatie van de meeste latere gasthuizen tot voorbeeld hebben gestrekt. [1])

Uit de vroegste berichten nu, die tot ons gekomen zijn, leeren wij dat het gesticht was om arme reizigers, die op de groote jaarmarkten in de stad kwamen, als zij dat om Gods wil begeerden, huisvesting, nachtverblijf en kost te geven. Bevonden zich melaatschen („uytsets") onder hen zij werden niet hardvochtig afgewezen, maar ontvingen zooveel geld als noodig was om ergens onderkomen te vinden. Zwangere vrouwen werden van geld en liefdegiften voorzien en door voorspraak bij „eerzame" vrouwen voortgeholpen. Wie ziek aankwamen of tijdens hun verblijf in het huis ziek werden nam men liefderijk in verpleging; kwamen zij te sterven, men bestelde hun een eerlijke begrafenis, doch zoo zij het geluk hadden van hun krankbed op te staan en zij zwak waren en het koud weer was en zij schamel in de kleeren waren, dan werd hun kleeding geschonken en bij barm-

---

[1]) Het Stappenhuis in 1342 gesticht was evenzoo voor arme proveniers zoowel als dakloozе reizigers op de markten bestemd. Merkwaardig is ook de volgende bepaling in den giftbrief aan het Manhuis van 1439 (bij Dumbar, K. en W. Dev. II, blz. 131) „in manieren dat die ordinancie, regiment, verwaringe, inzettinge en uytzettinge . . . . in handen Scepenen ende Raets in der tijd der stad van D. staen ende bliven sal, gelyck dat sy heren Stappenhuys ende dat Hospitael (d. i. het H. Geesthuis) toe D. zetten ende regieren."

hartige burgers een goed woord voor hen gedaan en tot dezen gezegd: laat ons dezen mensch helpen, het is noodig, wij zouden anders allicht zijn dood op ons geweten hebben.

Vagebonden en „vroukens van wilden leven" verwees men natuurlijk liefst naar een andere herberg, doch bleven zij aanhouden, dan werden ook zij niet weggezonden of anders van zooveel geld voorzien, dat zij er zich een nachtverblijf voor konden verschaffen. Ja zelfs zij, die eenmaal in het huis diefstal hadden gepleegd, al liet men hen in den regel niet meer toe, werden toch in den uitersten nood niet geweerd maar met goedertierenheid behandeld. Alleen tegen manspersonen, die zich onbetamelijkheden veroorloofden jegens een vrouw in het huis, was men onverbiddelijk: zij werden oogenblikkelijk verwijderd.

Naast deze vlottende bevolking, die er alleen tijdelijk verblijf vond, herbergde het huis een aantal proveniers, die levenslang kost en inwoning genoten: armen, gebrekkigen en ouden van dagen, die door den Raad met een plaats waren begiftigd. [1]) Vloeiden de inkomsten ruim genoeg, dan geschiedden er bovendien nog dagelijksche uitdeelingen aan behoeftigen buiten het gesticht. [2])

Eenige zusters, insgelijks door den Raad benoemd,

---

1) Al het voorafgaande is ontleend aan het merkwaardige stuk van 1418, dat door Van Doorninck in zijn reeds meermalen aangehaalden Catalogus is uitgegeven op blz. 788 vv.

2) Zie de memorie, in 1582 door den administrateur (sedert 1552) Gerhardt Kruse aan de provisoren overgegeven, in Van Doorninck's Catal. blz. 802 vv.

waren belast met de verpleging der opgenomenen en het verrichten van het huishoudelijke werk, bakken, brouwen en zoo meer. [1])

De godsdienstige belangen der proveniers en passanten werden verzorgd door de vier vicarissen, die in de kapel van het gesticht dienst deden. [2]) Een hunner, zooals wij reeds vernamen, was tevens onder verantwoording aan de provisoren beheerder van de geldmiddelen. [3])

Een geheel eigenaardige plaats onder de instellingen van liefdadigheid bekleedt het Cellebroedershuis.

Het is bekend hoe ten gevolge van de vreeselijke epidemieën, die Europa in de middeleeuwen teisterden, zich op ettelijke plaatsen vereenigingen hebben gevormd van lieden, die een eenigermate kloosterlijk leven met elkander leidden en zich tot taak stelden de ongelukkige lijders te verplegen en de gestorvenen te begraven. [4])

De vereeniging, welke te Deventer bestond, had haar woning verkregen door de goedgunstige beschikking van zekeren Willem van Zweten, die op het laatst der jaren 1400 zijn huis en erf in

---

[1]) Zie het stuk van 1418 in Van Doorninck's Catal. blz. 794; en vgl. Kruse's memorie aldaar blz. 802. Hetzelfde vindt men terug bij het Stappenhuis, Dumbar I, blz. 511.

[2]) Vgl. Lindeborn p. 93, Dumbar I, blz. 472.

[3]) Bij Raadsresolutie van 1 April 1645 werd besloten het H. Geestgasthuis van den Brink te verplaatsen naar zijn tegenwoordige standplaats aan de Smeestraat.

[4]) Moll, Kerkgesch. II, II, blz. 160.

de Norenbergstraat geschonken had aan de „devote personen gehieten die Cellebroeders" onder voorwaarde, dat zij ten getale van vijf, zes of meer altoos met de zeven werken van barmhartigheid hulp en bijstand zouden bewijzen aan hen, „die binnen Deventer myt pestilenciën offt anderen krancheyden bevallen synt." [1])

Groote uitbreiding is er aan het gesticht nimmer gegeven. De middelen, die het bezat, waren daar trouwens ook te gering voor: zij waren zelfs niet eens toereikende om de kosten van het levensonderhoud der broeders te bestrijden, zoodat dezen voor een gedeelte leven moesten van de aalmoezen, welke zij aan de huizen der ingezetenen gingen opgaren. [2])

Ten slotte verdient nog vermelding dat de Cellebroeders hier ter stede, evenals die te Dordrecht, [3]) blijkens een aanteekening van Dumbar uit een thans niet meer aanwezig deel van de Memoriënboeken, zich ook met de verpleging van krankzinnigen belastten. [4])

---

1) Charter van 1 Febr. 1495 (onder die van het Rentmeesterschap van de Prioraat op het Dev. Arch.)

2) Discours van den Kerkeraad over de geestelijke goederen van Deventer van 27 April 1581 (Overijss. Bijdr. III, blz. 211).

3) Moll, a. w. II, II, blz. 162.

4) Zij behelst dat de Raad in April 1572 vergunning gaf om zulk een ongelukkige op eigen kosten, zoolang zijn ziekte duurde, in het gesticht te zetten.

De berichten aangaande het huis zijn uiterst schraal. Niets in Dumbar's K. en W. Dev., evenmin in Teg. Staat, Lindeborn p. 96 vermeldt alleen het doel en de standplaats. De plaats wordt aangeduid op de kaart van het beleg der stad in 1578 in den Overijss. Alm. 1839 blz 1.

Het Cellebroedersconvent, instelling van liefdadigheid en klooster tegelijk, vormde den overgang tot de kloosters en kloosterlijke inrichtingen van de stad, dat van de Minderbroeders, het Meester Florisof Fraterhuis en de verschillende zusterenconventen.

De lotgevallen van het Minderbroederklooster liggen grootendeels in het duister. Dat het van den aanvang der 14de eeuw dagteekent, dat de kerk door Eleonora van Engeland, gemalin van Hertog Reinoud I van Gelder, is gesticht en dat zijn monniken, in weerwil van de pogingen door den Paus en de stadsregeering aangewend om in den toestand verbetering te brengen, zich aan een zoo schandelijken levenswandel plachten over te geven, dat zij in 1569 uit hun woning gezet en door observanten vervangen werden, dit is ongeveer alles wat er van bekend is. [1]) Dit valt te meer te betreuren omdat er enkele berichten tot ons gekomen zijn, die aanduiden dat sommige broeders niet buiten aanraking zijn gebleven met de ideeën der Hervormers. In Febr. 1578 preekte een Deventersch Observant, Johannes Zichëus met name, te Arnhem tegen aflaten en indulgentiën, de onderhouding van de vastengeboden en het kloosterleven. [2]) Toen dat voorviel

---

[1]) Dumbar I, blz. 500 vv.

[2]) Hille Ris Lambers, Kerkhervorming op de Veluwe, Bijlage XXXIV. Opmerking verdient ook in dit verband dat de Harderwijksche minderbroeder Evert van Doesburch, die in 1563 kettersche leeringen aldaar verkondigde, „tho Deventer in dat minrebroeder clooster ingecleet was," Lambers, a. w. Bijlage XIX, no. 4.

waren de dagen van het verblijf der monniken alhier reeds geteld, in December van het genoemde jaar werd het gebouw door den Magistraat beschikbaar gesteld voor de nonnen van Diepenveen, wier klooster in den oorlog was verwoest. Wel stribbelden de broeders wat tegen, maar zij zagen zich ten slotte genoodzaakt toe te geven en verlieten de stad.[1])

Wekt het Minderbroedersklooster de belangstelling van den onderzoeker van Deventer's Hervormingsgeschiedenis, in veel hoogere mate nog is dat het geval met het Heer Floris- of Rijke Fraterhuis. Indien wij biographieën bezaten van zijn bewoners uit de 16de eeuw, gelijk er zijn van die uit de vorige, of een kroniek van zijn lotgevallen in dit tijdperk, welk een verrassenden kijk zouden zij kunnen geven op de gewichtige gebeurtenissen van omstreeks 1525, toen de schok, dien de groote Hervormer van Duitschland had verwekt, zich ook tot binnen de stille cellen van het Florishuis voortgeplant had! Geen twijfel of wij zouden hier hetzelfde aanschouwen, wat zich te zelfder tijd in een naburig Fraterhuis vertoonde: naast Broeders aan den eenen kant, die het Lutheranisme haten als een „woest ondier" (saeva bestia), anderen, die, hoezeer hun het ruwe, forsche optreden der Lutheranen in het noorden van Duitschland tegen de borst stuit en al zijn zij overtuigd, dat de Hervormden in sommige dingen willen

---

[1]) Dumbar II, blz. 4 vv.

„plurimum praesumere et plus sapere quam oportet," toch niet blind zijn voor de waarheid, die er in hun leering schuilt, en wien de omstandigheid dat juist al de meer ontwikkelden (doctiores) van hun tijd de nieuwe leer zijn toegedaan verbijstert en tot twijfel stemt, — en naast die twee partijen een derde, die, door Luther's geschriften voorgelicht, de in de broederschap hooggeroemde „simplicitas" (armoede, eenvoudigheid en wereldverachting) voor superstitie houdt en door haar gedrag den zoeten vrede in het huis komt verstoren. [1])

Zooveel staat vast dat in 1522, in hetzelfde jaar toen de rector van het Utrechtsche Fraterhuis de bekende Johannes Rhodius om zijn Luthersche gevoelens werd afgezet, de Lutherij in het Deventersche Fraterhuis wortel had geschoten en er niet weinig onrust te weeg bracht. [2]) En het verdient opmerking dat omstreeks dien tijd het ambt van pater in het Jonkvrouwenhuis, een met het Heer Florishuis nauw verbonden gesticht, waarin arme klerken of scholieren werden gehuisvest, [3]) bekleed

---

[1]) Zie de merkwaardige aanteekeningen uit de kroniek van het Doesburgsche Fraterhuis, in Kist en Moll's Kerkhist. Archief III, blz. 109 vv. — Over de „simpelheid" in een Fraterhuis van vroeger tijd vgl. Acquoy, Versl. en Meded. Kon. Acad. van 1880, blz. 28.

[2]) Kist en Moll's Kerkhist. Arch. III, blz. 110.

[3]) Dat het Jufferenhuis, ook wel Juffer Wibben-huis genoemd, daartoe diende blijkt uit Dumbar I, blz. 631. Het nauw verband met het Heer Florishuis blijkt hieruit, dat zijne fraters de visitatie van het Jufferenhuis hadden te doen, Overijss. Bijdr. III, blz. 183.

werd door denzelfden Walraven Herbertsz. van Middelie, van wien bekend is dat hij het huis reeds in 1526 had vaarwel gezegd en die in Maart 1535 te Utrecht wegens herdooperij het leven op den brandstapel heeft moeten laten. [1]) Wanneer drie jaar later de hervormdgezinde Gerard Geldenhauer over onze stad de reis neemt naar Wittenberg, ontmoet hij hier onder de vrienden, die hij in zijn journaal gedenkt, o. a. de fraters of fratrum ministri, zooals hij hen noemt, Johannes Lydius, Georgius Ritenus en, merkwaardig genoeg, ook Johannes Rhodius. [2])

Het laat zich begrijpen van hoe groote beteekenis het voor de verbreiding van Hervormingsgezinde gevoelens onder de fraters moet geweest zijn, dat in hun midden iemand verblijf hield als Rhodius, die de Hervormers Luther, Oecolampadius, Zwingli persoonlijk had leeren kennen, [3]) die, toen hij eenige jaren te voren het rectoraat der Hieronymusschool te Utrecht bekleedde, het eerste zaad van de hervormde religie had gelegd in het gemoed

---

[1]) Zooals uit later te publiceeren bescheiden op te maken is.

[2]) Zie het Itinerarium Ger. Geldenhaurii in Kist en Royaards' Arch. IX, blz. 510.

Dat deze Rhodius dezelfde is als de gewezen Utrechtsche rector en latere predikant te Norden, neem ik aan op het gezag van de Hoop Scheffer, Gesch. der Kerkherv. blz. 470, ofschoon het bevreemding wekt dat een wegens ketterij afgezette rector van een Fraterhuis in een ander werd opgenomen.

[3]) De Hoop Scheffer, Gesch. der Kerkherv. blzz. 98, 101 vv.

van zijn leerling Jan de Bakker, [1]) van wiens marteldood hij, wie weet het, allicht uit Geldenhauer's mond bij diens bezoek het eerste bericht ontving. [2]) Voor een deel misschien is het aan zijn invloed toe te schrijven dat de reeds genoemde frater Johannes Lydius in den zomer van 1526 naar de Luthersche academie van Wittenberg ter studie toog. [3])

Na Geldenhauer's bezoek heeft Rhodius niet lang meer in het Heer Florishuis vertoefd, in 1527 aanvaardde hij het predikambt te Norden in Oostfriesland, [4]) zeker had hij het reeds verlaten toen hij in den loop van 1526 in het huwelijk trad. [5]) Voor mannen van zijn geestesrichting was trouwens in het huis op den duur geen plaats. Het conservatisme van de oversten van de huizen van Deventer, Zwolle en Hattem, aan wier tucht en visitatie al de overige in het bisdom van Utrecht waren onderworpen, [6]) wilde, zooals bekend is, zelfs

---

[1]) De Hoop Scheffer, a. w. blz. 91, 362.

[2]) Geldenhauer vertrok op 17 Sept. 1525 uit Antwerpen en deed de reis over den Haag, waar de Bakker een paar dagen te voren geworgd en daarna verbrand was, en kwam vandaar over Haarlem, Amsterdam en Kampen te Deventer (zie zijn Itinerarium t. a. p.) — Een aandoenlijke beschrijving van den dood van de Bakker, den eersten Protestantschen martelaar van Holland, bij de Hoop Scheffer a. w. blz. 385.

[3]) De Hoop Scheffer, a. w. blz. 470.

[4]) Aldaar blz. 91 noot 2.

[5]) Aldaar blz. 107 noot 2.

[6]) Zie den brief van Bisschop David van Bourgondië van St. Geertruida 1485 en den bevestigingsbrief van Innocentius VIII van 11 Juli 1486, in Kist en Royaards' Arch. VII, blz. 114—122.

niet de geringste wijziging in de oude inzettingen der broederschap toelaten. [1])

Toch is het nauwelijks denkbaar dat de nawerking van Rhodius' verblijf èn in het gesticht zelf èn onder de burgerij der stad, — want het verdient opmerking dat tot den vriendenkring, waarvan Geldenhauer spreekt, tevens leeken behoorden, van Wynssem's, de stadssecretaris Herman Cothenus en anderen, [2]) — geheel zal zijn te niet gegaan. Dat de gisting in de Fraterhuizen voortduurde bewijst de klacht, die de pater van het Heer Florishuis, als visitator-generaal der Broederschap, in 1545 inbracht bij Keizer Karel V, dat „vele ende diverse religieusen" uit de Fraterhuizen „hoire conventen, religie ende habyt, als sie angenomen ende beloeft hebben te onderhouden, uyt temptacie des viandes (d. i. duivels) off anders qualike bedacht" verlieten. [3])

Zij, die in het Fraterhuis te Deventer bleven, hetzij omdat het hun alles gaf, wat zij behoefden, of omdat hun aspiratiën naar een anderen vorm van godsvereering niet krachtig genoeg spraken,

---

[1]) Zie Kist en Moll's Kerkhist. Arch. III blz. 112: „sed cum huiuscemodi negotium — er is sprake van een wijziging in de tonsuur, die om de Lutherschgezinde fraters te Doesburg te believen, in het fraterhuis aldaar was ingevoerd — ad patrum iudicium (d. i. de patres van het Zwolsche colloquium, bestaande uit de rectoren van de drie bovengenoemde huizen) perlatum esset, omnino dissuasere et in contrarium decrevere, nequaquam talia scil. admitti debere ob quodcunque etiam dispendium, morem mutare antiquum."

[2]) Zie het boven aangehaalde Itinerarium.

[3]) Zie de verordening van Keizer Karel geg. te Deventer 7 Juni 1545, Kist en Royaard's Arch. VII, blz. 138.

hebben het leven aldaar op den ouden voet voortgezet. Onder het bestuur van hun rector of pater gingen zij voort met het binden van boeken, [1]) het houden van collatiën of godsdienstig-zedelijke toespraken tot de scholieren der Latijnsche school [2]) en het toezicht op de arme klerken, die in hun filiaalstichting het zoogenaamde Arme- of Nieuwe Fraterhuis, in het Hieronymus- en in het Jufferenhuis door hen waren opgenomen en verpleegd werden. Ook is blijkbaar de beoefening van wetenschap en letteren niet door hen verwaarloosd.

De van ouds bestaande boekerij van het gesticht werd in het tijdvak, waarvan wij spreken (1500—1580), gedurig vermeerderd. Werken over rechtsgeleerdheid, [3]) geschiedenis, [4]) astronomie, arithmetica, muziek, geometrie, astrologie, physiologie, grammatica, dialectica, rhetorica [5]) ontvingen een

---

[1]) Blijkens de Cameraarsrek. van 1544 liet de stadsregeering den librarius (van het Fraterhuis) „die olde Cronycke vermaicken ende alle geschorde quaternen ende bladeren verscriven ende mit enen nyen leren coperckell avertrecken ende 2 of 3 van David Joris boicken bynden." Herhaaldelijk worden in de rekeningen der cameraars uitgaven verantwoord aan het Fraterhuis voor geleverde schrijfboeken en bindwerk (in 1541, 1543, 1550, 1558, 1560, 1561.)

[2]) Zie de Schoolwetten van 1564 § 4, Overijss. Bijdr. VI, blz. 199. Ook te Zwolle werden zij nog in 1552 gehouden, Overijss. Bijdr. X, blz. 83.

[3]) Zoo Nos. 705 en 707 van den Catal. der Deventer Bibliotheek (Dev. 1832).

[4]) Nos. 227, 1428, 1431, 1447, 1448, 1450 in genoemden Catalogus.

[5]) Aldaar No. 846.

plaats naast wat er aangeschaft werd van middeleeuwsche scholastieken en theologen, [1]) naast Latijnsche kerkvaders, in dezen tijd te Bazel ter perse gelegd, [2]) en Grieksche, die door Pirckheimer en anderen in het Latijn waren vertaald, [3]) naast 16de eeuwsche uitgaven van Vergilius, Aeneïs, Pomponius Laetus, Suetonius. [4]) En zoo een der Broeders lectuur ter verpoozing zocht, hij kon zich te goed doen niet alleen aan den snaakschen humor van den Reinaard, voorhanden in een Latijnsche vertaling die in de vorige eeuw was gedrukt, [5]) maar ook aan de geschriften van Erasmus, zooals Frobenius te Bazel die in het licht had gegeven. [6])

Met dat al, zij mogen onder den invloed van de Humanistische beschaving dier dagen zijn geraakt, zij zijn niettemin allen te zamen genomen op het stuk van de religie waarschijnlijk gebleven die zij waren. Althans zij zijn geen mannen geweest naar het hart van den Gereformeerden kerkeraad, die in 1581 met minachting sprak van hun „opinie unnd affgoderie." [7])

De „moderne devotie," zooals men de godsdienstig-zedelijke richting gewoonlijk noemt, van welke

---

[1]) Aldaar Nos. 115, 258, 341, 360, 366, 542.
[2]) Aldaar No. 193.
[3]) Aldaar Nos. 216, 229.
[4]) Aldaar Nos. 387, 1194, 1216.
[5]) Aldaar No. 1082.
[6]) Ik dank deze opgaven aan de welwillende mededeeling van den Heer Van Slee, directeur der Deventer Bibliotheek.
[7]) Overijss. Bijdr. III, blz. 183.

Geert Groote en zijn vrienden op het laatst der 14de eeuw de tolken zijn geweest, had onder de vrouwelijke bevolking van die dagen nog grooter aanhang verworven dan onder de mannelijke. [1]) Welhaast waren dan ook allerwege naast de fraterhuizen tal van conventen verrezen, waarin devote vrouwen zich terugtrokken om als zusters des gemeenschappelijken levens gezamenlijk den weg der bekeering te bewandelen. [2]) Alleen binnen Deventer bestonden er in de 16de eeuw vier zoodanige zusterhuizen, het Meester-Geerts-, het Lamme van Diezen-, het Buuskens- en het Brandesklooster.

Van die vier en tevens van al de overige, die mettertijd in de Nederlanden en elders waren opgekomen, was het Meester-Geertshuis het oudste. Vóór nog het fraterhuis hier ter stede in wezen was, had Geert Groote zijn huis en erf in de Smedenstraat beschikbaar gesteld voor een toevluchtsoord van ongehuwde vrouwen, arme, die huisvesting zochten, zoowel als meer gegoede, die er met de arme begeerden samen te wonen om God te beter „mit oetmoede ende penitencie" te dienen.. Wat hij met zijn stichting op het oog had, had Meester Geert in de „ordinantie" ondubbelzinnig uitgedrukt. Gelofte of verbintenis, zoo bepaalde hij, mocht van de zusters niet worden gevorderd. Zij moesten leeken blijven en mochten

---

[1]) Acquoy, Windesheim III, blz. 242.
[2]) Moll, Kerkgesch. II, II, blz. 175 vv.

zich niet aansluiten bij eenige kloosterorde. Daarom ook mochten zij, als zij het verkozen, het huis verlaten. Zij, die werden opgenomen, moesten louter om Gods wil zonder iets daarvoor te geven en zonder aanzien des persoons alleen ter eere Gods, ten nutte van het gesticht en naar mate van hunne nooddruftigheid worden aangenomen.

Het bestuur van de instelling was bij de twee meysterschen of directrices. Zij werden op St. Gregorius telkens voor een jaar met meerderheid van stemmen gekozen, de eene uit de vergadering van het Achter-, de andere uit die van het Steenhues. Zij moesten door Meester Geert en na zijn overlijden door de Schepenen in haar ambt bevestigd worden, en waren op straffe van uitzetting verplicht haar benoeming te aanvaarden. Op genoemden dag werden dan tevens tot een eeuwige gedachtenis de statuten van het huis voorgelezen.

De meysterschen hadden er in de eerste plaats voor te zorgen, dat de zusters zich naar behooren gedroegen en de regels volgden, die eenmaal ten opzichte van de kleedij en den levenswandel waren vastgesteld. Weelde of opschik moesten zij weeren. Geen van de zusters, zegt de ordinancie, zal ooit genebde schoenen dragen of „selsene of hoverdige ende uetwendige manieren hebben in cleder noch over hoer hovet, want dese den armen contrario sin ende des duvels ende der oncuesheyt teykenen siin": zij moeten haar kleederen dragen gelijk andere goede, vroede, ootmoedige vrouwen.

Op de weer mochten geen dansen worden ge-

daan, geen gastmalen aangericht, en zonder verlof van de meystersche aan geen vrouwen nachtverblijf worden verschaft. Kraamvrouwen te verplegen stond den zusters niet vrij, wel mochten zij andere zieken oppassen, doch al weder niet zonder vergunning van de meysterschen, zonder wier verlof ook geen van haar buiten de weer mocht overnachten. En wie jong is, zoo luidt het verder, zal zonder toestemming van de meystersche nergens uit eten mogen gaan en de plaats moeten noemen, waar zij eten of logeeren willen. Evenzoo moest er verlof voor gevraagd worden als een uit de stad wilde reizen; voor een verblijf van langer dan acht dagen of een reis van verder dan tien mijlen was zelfs speciale vergunning van de Schepenen noodig.

IJverig moest gewaakt worden tegen het binnensluipen van vadsigheid. Meester Geert wilde dat een iegelijk, die gezond was en arbeiden kon, haar onderhoud bekostigen zou uit wat zij zelf verdiende en uit hetgeen zij er bij de deeling bij ontving. [1]) Zulk eene mocht ook niet gaan bedelen, maar zoo er waren, welke door ziekte of ouderdom of om andere redenen niet werken konden of die inderdaad niet zooveel verdienden als haar nooddruft eischte, die mochten, altoos behoudens goedkeuring van Meester Geert of de Schepenen, gaan bedelen.

Daarbij waren de zusters verplicht om, zoo dik-

---

[1]) De zusters schijnen vooral met weven den kost te hebben verdiend. Vgl. de bepaling van 1463 in het oudste Stadrecht, uitgeg. door Van Vloten, Voorlezingen blz. 167.

wijls de meysterschen het noodig achtten, hetzij allen hetzij een gedeelte van haar mede te arbeiden aan werken, die het gansche gesticht ten goede kwamen, het „ghemene werk” als het genoemd werd, ten minste wanneer ziekte of andere geldige redenen het haar niet beletten. In dit geval konden de meysterschen vrijstelling verleenen en haar de taak dan een andere maal op te leggen, opdat de verdiensten zouden gelijk blijven.

Twisten en oneenigheden zouden de meysterschen sussen en bijleggen, tenzij Meester Geert of de Schepenen de zaak ernstig genoeg vonden om haar zelf te behandelen. Op zusters, die ongehoorzaam waren aan de meysterschen, lasterpraatjes uitstrooiden, niet werken wilden of weerbarstig hun hoofd wilden uitvoeren mochten de meysterschen, na eerst met twee andere verstandige zusters over het geval te hebben geraadpleegd, een tuchtmiddel toepassen, nl. haar voor langer of korter tijd, al naar gelang van het vergrijp, uitsluiten van de algemeene deeling van ooft of wat er anders in het gesticht werd rondgedeeld.

Het finantiëel beheer van de stichting werd insgelijks door de meysterschen waargenomen. De fondsen waren door Meester Geert in tweeën gesplitst, dat van de „tymmeringhe” en dat van de deelingen. Meest alles wat aan het huis werd geschonken of ten deel viel werd over beide fondsen gelijkelijk verdeeld. Zoo geschiedde althans met wat bij testament of door schenking bij het leven aan het huis kwam. Alleen met hetgeen een

zuster bij haar overlijden in het gesticht naliet werd anders gehandeld Wie in het huis overlijdt, zegt het daartoe betrekkelijke artikel der ordinancie, zal daarin laten al zoodanige kleederen, bedden, kleinoodiën enz. als zij binnen of buiten het huis bezit, waar het zich ook bevindt, uitgezonderd zilver en goud. Wie renten heeft, erfelijke of eeuwige (d.w.z. onlosbare), of van koeien, schapen, bijen, die zal een jaar rente daarin laten na haar dood. En de erfgenamen van de overledene zullen moeten verklaren, of zij haar nalatenschap willen aanvaarden en de kosten van begrafenis en de schulden der overledene voldoen, verkiezen zij dat niet, dan zal het gesticht al zulk goed verkrijgen als de overledene heeft nagelaten, haar ter aarde laten bestellen en al die schulden voldoen, althans voor zoover de baten der nalatenschap strekken, welke zij tijdens haar ziekte „bij de meysterschen" heeft gemaakt of andere schuld, die kennelijk is en waarvan bewezen kan worden, dat zij niet is verdicht of verzonnen. De nalatenschap zal bestemd worden voor het timmerfonds niet voor de deeling.

Uit beide fondsen werden, gelijk de namen aanwijzen, de deelingen gedaan en de gebouwen onderhouden. De deeling gebeurde gelijk op. Werd ook al iets aan der beide vergaderingen afzonderlijk gegeven, men hield er zich niet aan, maar deelde er ook van in de andere, ja zelfs aan de bewoonsters der afzonderlijke huisjes, die de grootere gebouwen omgaven, ofschoon haar positie overigens

eenigermate van die der andere zusters verschilde. Men hoore maar wat er met het oog op haar ten aanzien van het bouwfonds was vastgesteld. Daaruit zouden eerst en voor al de gemeenschappelijke „tune" en de twee vergaderingen van het Achter- en Steenhues worden onderhouden. Doch van haar, die daar buiten op de weer wonen, zal niemand mogen eischen dat haar huis getimmerd of gerepareerd wordt. Alleen wie geheel arm was en „kenliken noet hadde an (haren) tymmer, die mochte men om God ende om goedertierenheit ende niet van rechte helpen." Van haar beheer waren de meysterschen rekenplichtig aan Meester Geert of, na zijn dood, aan de Schepenen. [1])

De meysterschen werden in haar bestuur bijgestaan door procuraterschen, linnen-, wol-, boeken-, hof-, koeverwaarsters enz. [2])

Als leeken moesten de zusters natuurlijk terecht staan voor de Schepenen en verder, kan men zeggen, trad de stadsregeering na het overlijden van Groote in al de rechten van dezen. Wij vernamen al dat de meysterschen rekening moesten doen aan de Schepenen, dat zij door hen in haar ambt moesten bevestigd worden en zoo meer. Bovendien hadden de Schepenen te beslissen, wie in het huis opgenomen en wie er wegens ontucht, diefstal, twist of om andere redenen uitgezet moesten worden.

---

[1]) Alles ontleend aan de Ordinancie van het huis, door mij uitgegeven in Acquoy en Rogge's Arch voor Nederl. Kerkgesch. VI, afl. 1, blz. 63 vv.

[2]) Moll, Kerkgesch. II, II, blz. 178.

Wij mogen veilig aannemen dat de drie overige zusterhuizen, alle uit de moderne devotie voortgekomen en tot hetzelfde doel bestemd, in bestuur en inrichting het evenbeeld hebben vertoond van het Meester-Geertshuis. Dit wordt te waarschijnlijker als men in het oog houdt dat een hunner, het Buuskensconvent, uit het genoemde huis was gesproten [1]), en dat zij in den eersten tijd van hun bestaan alle den bekenden Brinkerink tot Rector of biechtvader hebben gehad. [2])

Ook in de uitwendige geschiedenis der huizen is geen verschil te bespeuren. Volgens het stadrecht van 1486 stonden zij al te zamen onder den Raad en moesten zij voor Schepenen en Raden „rechtes plegen.” [3]) Evenzoo verwierven zij mettertijd alle, het een na het ander, recht op een eigen kerk en kerkhof. [4])

Het inwendige van hun geschiedenis gedurende de 16de eeuw ligt voor ons in het duister. Heeft het morgenrood van den nieuwen dag, die aanbrak, zijn schijnsel geworpen ook binnen hun muren? Wij moeten die vraag bij gebrek aan bescheiden onbeantwoord laten, — dit alleen is zeker dat de Gereformeerde kerkeraadsleden van 1581 haar verwijten alleen de zulken aan te nemen en in te kleeden, die „verlaevende den echtenn staett,

---

[1]) Dumbar II, blz. 22.
[2]) Dumbar's Analecta I, p. 16.
[3]) Dumbar I, blz. 170. Vgl. de bepalingen van 1463 als aanvulling van het oudste Stadrecht bij Van Vloten, Voorlezingen blz. 167.
[4]) Zie Dumbar I, blzz. 551 en 596 en II, blz. 25 en 47.

der meinunge sinnen oir leven int cloester tho eindigenn, alwaer sy alsdan in alle superstitie werdenn upertaegen," [1]) wel een bewijs, dat zij, enkele mogelijke uitzonderingen daargelaten, over het algemeen trouw zijn gebleven aan het oude geloof.

In de schets, die wij van het Fraterhuis gaven, bleef één gewichtig punt onaangeroerd, de betrekking nl. waarin de Broeders stonden tot het onderwijs hier ter stede. Wij willen het eenigszins uitvoerig bespreken.

Van oudsher hadden de Fraters hun evangelisatiewerk ook uitgestrekt tot de leerlingen van de Deventersche school. In de collatiën of toespraken, die zij tot hen hielden, wezen zij de knapen op de eischen van een godsdienstig-zedelijk leven, zooals zij dat opvatten. Niet weinigen gaven aan hun vermaning om de wereld met haar verleidingen te vlieden gehoor en namen zich voor mettertijd Frater te worden of ten klooster te gaan. Zij vormden een kring afzonderlijk, die zich nauw bij de Broeders aansloot, in zaken van teederen aard (in temptacionibus et tribulacionibus) hun raad en voorlichting inwon en zich door het vermijden van alle wereldsche vermakelijkheden en hun geheele houding en uiterlijk onderscheidde van meer levenslustige scholieren. [2]) De armen

---

[1]) Overijss. Bijdr. III, blz. 183.

[2]) Dumbar, Analecta passim. — Zie over het streven der Fraters om de „devote scholieren" tot het kloosterleven

onder hen vonden door bemiddeling van de Fraters bij devote burgers [1]) of ook wel in het Fraterhuis zelf inwoning en levensonderhoud. [2])

Op het laatst van de 14de eeuw werd er voor die scholieren, welke hun studie aan de school hadden volbracht, maar geen plaatsing konden vinden in de destijds nog niet talrijke Windesheimsche kloosters of Fraterhuizen, in de tegenwoordige Spinhuissteeg een huis gebouwd, waar zij hun intrek konden nemen en in de gelegenheid werden gesteld met schrijfwerk hun brood te verdienen. [3]) Naderhand werd een aangrenzend gebouw bij dit huis aangetrokken en ontving het ter onderscheiding van het Heer Florishuis den naam van het Nieuwe Huis (Nova Domus) of wel van Arme Fraterhuis. [4])

Al spoedig echter schijnt dit Nieuwe Huis eenigermate van bestemming te zijn veranderd. Omstreeks 1430 ten minste diende het niet meer

---

te brengen ook Brugman's brief aan hen van 1470 bij Moll, Joh. Brugman I, blz. 204, en vgl. ook Acquoy, Windesheim III, blzz. 239, 240.

[1]) Voorbeelden in Thomas à Kempis, Opera (ed. Sommalius) p. 771; Dumbar, Anal. I, pp. 23—25.

[2]) Gerretsen, Florentius Radewijns, blz. 67 noot 1.

[3]) Dumbar, Anal. I p. 38. Met de „pauca loca religiosorum vel devotorum ad que potuissent divertere" aldaar kunnen wel niet anders zijn bedoeld dan Windesheimsche kloosters en Fraterhuizen.

[4]) Dit volgt uit de stukken bij Dumbar, K. en W. Dev. I, blzz. 628—630, met elkander vergeleken. — Het huis heette ook wel „heren Oetgers huys" (zie den brief van Petri avond 1465 bij Dumbar, K. en W. Dev. I, blz. 48) naar den procurator (1440—1482) Oetgerus, vgl. Dumbar, a. w. blz. 633.

uitsluitend tot verblijf van jongelieden, die de schooljaren reeds achter den rug hadden, maar werden er ook knapen opgenomen, die weliswaar het voornemen koesterden om het kloosterleven aan te nemen, doch de school nog niet verlaten hadden. [1]) In het vervolg namen de fondsen dermate toe, dat het gesticht gedurig kon uitgebreid worden en op het laatst van de 15de eeuw aan meer dan tachtig scholieren, of klerken zooals men toen zeide, huisvesting verschaffen kon. [2]) Zij leefden er onder het bestuur van een Procurator of Rector, die wel waarschijnlijk van de Fraters van het Heer Florishuis zijn aanstelling ontving en door eenige anderen, evenals hij tot de Broederschap des gemeenschappelijken levens behoorende, in de huishouding werd bijgestaan. [3]) De enkele gevallen, die toevallig worden genoemd, doen vermoeden dat juist uit de klerken van het Nieuwe Huis de Broeders van het Heer Florishuis zich voor een goed deel hebben gerecruteerd. [4]) Aan dezen ook stond, volgens een bericht van

---

[1]) Dat er schoolgaande knapen in woonden blijkt uit Dumbar, Anal. I pp. 84, 122, 147, 157; dat dit reeds in 1430 het geval was volgt uit het bericht dat R. Dier de Muden, toen hij in 1458 overleed, 28 jaar de „devoti scholares in Nova Domo" had gediend bij Dumbar, Anal. I p. 122; dat zij opgenomen werden, die in het „religieuse" leven wilden gaan, is duidelijk uit de acte van 1447 bij Dumbar, K. en W. Dev. I, blz. 630.

[2]) Zie Dumbar I, blz. 631 en den giftbrief van W. van Willigenhaeve, aldaar blz. 632.

[3]) Zie Dumbar, Analecta passim.

[4]) Zoo Henricus Donkels, Lambertus de Hugo, Petrus Hoorn in Dumbar's Anal. pp. 124, 147, 157.

1581, de begeving van de openvallende plaatsen. [1])

Dat de Broeders in het Arme Fraterhuis onderwijs hebben gegeven, juister gezegd een school hebben gehouden voor de aan hun zorg toevertrouwde klerken, is niet aan te nemen. Het is waar, van Broeder Lambertus de Tyleta, die sedert 1450 met het dienen en verplegen van de scholieren in het huis was belast, verneemt men dat hij hen onderrichtte in de goede zeden en „in scholasticalibus" (instituendo ipsos in scholasticalibus et bonis moribus), [2]) doch het is de vraag of hier inderdaad van schoolonderwijs sprake is. Veel eenvoudiger en waarschijnlijker is de opvatting dat Lambertus, die gelijk uit zijn biographie blijkt iemand was van ontwikkeling, op de studie van de knapen toezicht hield en, als het te pas kwam, hen voorthielp. [3])

In geen geval kan de school der Fraters, aangenomen al dat zij werkelijk heeft bestaan, het karakter van een publieke, voor elk toegankelijke, inrichting hebben gedragen. Zoo iets zou het machtige Kapittel als een verkorting van zijn rechten beschouwd en daarom nimmer gedoogd hebben. Dat bleek in 1534. Omstreeks dit jaar had de stadsregeering, om welke reden is onbekend, eerst in de Bursa Cusana en daarna „int Fraterhuyss eene nyewe school" opgericht. De

[1]) Discours v/d Kerkeraad, Overijss. Bijdr. III blz. 183.
[2]) Dumbar, Anal. I, pag. 141 ss.
[3]) Vgl. de heldere uiteenzetting bij Gerretsen, Florentius Radewijns, blz. 68.

heeren van het Kapittel verzetten zich met alle macht tegen dien maatregel, die hun toescheen tot niets anders te strekken dan tot nadeel van „de olde schoele (d. i. de kapittelschool) ende prejuditie van (hun) older gewoente ende gerechtigheid." Na veel gekibbel werd het geschil tusschen Kapittel en Raad eindelijk door de scheidsrechterlijke uitspraak van den Stadhouder en de Staten beslist: het Kapittel werd in het gelijk gesteld en de nieuwe school opgeheven. [1])

Onloochenbaar is het niettemin dat de Broeders van het gemeenschappelijke leven aan het openbaar onderwijs te Deventer goede diensten hebben bewezen. Met eere is de naam bekend van een hunner Johannes Zinthius, die onder Hegius het lectorsambt aan de kapittelschool heeft bekleed.

Als filiaalstichtingen van het Arme Fraterhuis vindt men bovendien vermeld het Hieronymus- en het Jufferenhuis. Zij stonden insgelijks onder het toezicht van de Fraters in het Heer Florishuis, die er de openvallende plaatsen aan arme jongelieden vergaven [2]) en denkelijk ook de bestuurders van benoemden. [3])

Een soortgelijke inrichting als het Arme Frater-

---

[1]) Dev. Arch. No. 1201.

[2]) Overijss. Bijdr. III, blz. 183.

[3]) Dit was ten minste het geval met het Hieronymushuis, zie Lindeborn, p. 167. Het stond in de Graessteeg, tegenwoordig de Tibbensteeg genoemd. — Het Jufferenhuis zal wel hetzelfde wezen als het Joncfrou Wibbenhuys, waarin eveneens arme klerken geherbergd werden blijkens Dumbar I, blz. 631.

huis en zijn filiaalgestichten bezat Deventer in de Bursa Cusana.

De Bursa Cusana had haar bestaan te danken aan den bekenden Nicolaas Chrypffs, die in zijn jeugd aan de kapittelschool alhier is opgeleid en zich later onder den naam van Nicolaus de Cusa als kardinaal en geleerde grooten roem heeft verworven.

Op den avond van St. Pieter en Paulus 1469 werd er aan de bepalingen, welke hij voor de fundatie had vastgesteld, uitvoering gegeven. Op dien dag kwam nl. de rector van het almede door hem gestichte St. Nicolaas-gasthuis te Cues bij de regeering der stad een kapitaal deponeeren van 4800 Rijnsche goudguldens, welks renten ten bedrage van 240 dergelijke goudguldens moesten besteed worden tot het onderhoud van twintig jongelieden, die de lessen van de kapittelschool bijwoonden. Aan den rector van het genoemde gasthuis en zijn opvolgers bleef het recht voorbehouden om de bursalen aan te wijzen, met uitzondering van drie, welke de magistraat uit de kinderen der burgerij mocht uitkiezen. Legden de rector of zijn opvolgers den raad bij de oefening van zijn recht ooit moeilijkheden in den weg, dan was deze bevoegd om zooveel van de renten, als voor het onderhoud van die drie bursalen benoodigd was, te sequestreeren tot zoolang de andere partij zich schikte. [1])

---

[1]) Revius p. 119, 120.

Om in de Bursa te worden opgenomen moesten de jongelieden niet ouder dan achttien en niet jonger zijn dan twaalf jaar, niet rijk maar toch vermogend genoeg wezen om zelf het schoolgeld te betalen en vijf jaar lang twee goudguldens 's jaars ten voordeele van het gesticht bij te dragen, de eerste wijding hebben ontvangen, vrij zijn van kwalen en niet gebonden door geestelijke- of trouwbeloften. Zij moesten tevens volkomen vrij („nemans eijgen") en zoover gevorderd zijn, dat zij in de zevende klasse konden geplaatst worden. [1])

Gedurende langer dan een eeuw is het gesticht aan het opperbestuur van den rector van het St. Nicolaasgasthuis te Cues onderworpen geweest. Niet alleen wees hij de jongens aan, die als bursalen moesten opgenomen worden, hij benoemde ook den rector van de Bursa [2]) en nam dezen van zijn finantiëel beheer rekening en verantwoording af. [3])

In haar oorspronkelijken toestand hebben wij ons dus de Bursa te denken als een inrichting van philanthropischen aard, waar aan jongelieden, die niet genoegzaam bemiddeld waren om zelf

---

[1]) Vgl. den brief van de „priores der Carthuser und Regulierer alreneist bie Covelens (Coblentz) pabstliche visitatores hospitails zu Cusa und collegii zu Deventer" aan Schepenen en Raden van Zondag Willibrordi 1507 (Dev. Arch. No. 1040).

[2]) Blijkens den brief van Schepenen en Raden aan den proost van 24 Aug. 1544 (Dev. Arch. No. 1040).

[3]) Vgl. de missive van den rector te Cues aan Schepenen en Raden van 12 Nov. 1639 (Dev. Arch. No. 1040).

geheel hun opleiding te bekostigen, huisvesting en kost werd verschaft en op hun studiën door den rector of bestuurder toezicht gehouden werd. Juist dit laatste echter heeft het wezen van de instelling op den duur aanmerkelijk gewijzigd. Werd toch het rectoraat waargenomen door iemand, die voor zijn taak was berekend, dan moest, het spreekt van zelf, allicht deze of gene, voor wien de bekostiging van het onderwijs op zich zelf geen bezwaar opleverde, het in het belang zijner kinderen of pupillen achten om dezen in het gebouw in den kost te besteden en onder de voortdurende leiding van den rector te stellen. Die eigenaardige ontwikkeling van het gesticht, dat aldus zijn liefdadige bestemming wel niet verloor, maar toch tegelijk eenigermate het karakter verkreeg van een inrichting van onderwijs, van een kostschool zoo men wil, heeft op hare beurt weer ten gevolge gehad, dat men er hier ter stede bij voorkomende vacature's ijverig moeite voor deed om een geschikt persoon tot rector te bekomen. Zoo bijv. in 1544.

Eenige jaren te voren had zekere Luycken Johanss., een geboren burger van Deventer, in de Bursa het rectoraat bekleed. Naderhand was hij rector geworden van de school te Amersfoort, doch sedert uit die plaats vertrokken. 's Mans „sonderlinghe ende wonderlicke gratie van kynderen kortelick ende wall te instituieren" was echter bij zijn vroegere medeburgers niet in vergetelheid geraakt: meermalen had de Gezworen

Gemeente den wensch uitgesproken dat de Raad pogingen zou doen om den verdienstelijken man voor de stad te herwinnen. [1]) In 1544 nu werd hij, waarschijnlijk op aandrang van den magistraat, door de bestuurders van het gasthuis te Cues tot rector benoemd. Daar hij evenwel onder verdenking lag van de Luthersche gevoelens te zijn toegedaan en deswege in ongenade was gevallen bij de Brusselsche regeering, hadden zij tot voorwaarde gesteld dat hij van de Regentes vergiffenis zou verwerven. Met dat oogmerk riep de stadsregeering de tusschenkomst in van den proost van het Deventersch kapittel. Zij gaf hem in Augustus van de toedracht der zaak kennis en berichtte hem, hoezeer meester Luycken de gewilde man was bij de burgerij en hoe „affectionyert" deze was „om oir kynderen bynnen onser statt opten mynsten kosten tbestaiden in den vurss. collegio (de bursa) alls well gewontelick baven die twintich prebendaten." Wat de beschuldiging van ketterij betrof, die tegen hem was ingebracht, zij achtten die ongegrond maar stonden er in ieder geval borg voor dat hij, eenmaal aangesteld, geen boeken met zijn leerlingen zou lezen, die niet eerst door het kapittel waren goedgekeurd, gelijk hij zelf reeds beloofd had trouwens. [2]) Hoe de zaak verder

---

[1]) Concordaatboek 9 Aug. 1542 en Donderdag na Maria Hemelvaart 1543

[2]) Brief van B. S. en R. aan den proost van 24 Aug. 1544 (Ingek. stukken, Dev. Arch.) Dat er onderwijs in de Bursa gegeven werd volgt ook uit een post in de

is afgeloopen, blijkt niet. Zooveel echter is duidelijk dat de wijziging in het karakter der stichting, waarvan ik sprak, omstreeks het midden der 16de eeuw reeds een voldongen feit was.

Het inwendige van de Bursa had geen beschrijving van een tijdgenoot ons beter kunnen veraanschouwelijken dan de inventaris van den inboedel het doet, die in 1556 opgemaakt werd en nog altijd op het archief der gemeente berust. In het eigenlijke woonhuis met zijn „stoebe", zijn keuken, kelder en andere vertrekken vond men het gewone huisraad van den tijd, tafels, banken aan den wand, spinden, luchters en dergelijke; wat meer dan dat alles de aandacht trekt is het oratorium (de kapel) met het „missgewant", den miskelk en de overige altaarornamenten, en niet minder het brouwhuis, het melkersgereedschap, zooals de twee „kornfass (karntobben) daer men botter inne stosset," de „milchfass, dair die magett in melcken." [1]) Welk een primitieve toestand van de maatschappij, waarin de arbeidsverdeeling zelfs in een bloeiende koopstad als Deventer nog zoo weinig ontwikkeld is, dat ook een gesticht als de Bursa een eigen brouwerij en boerenbedrijf bezit!

Over het onderwijs aan de Latijnsche school te Deventer in de jaren, die onmiddellijk aan de

---

Cameraarsrek. van Joh. van Doetinchem over 1550: „Mr. Jacob die in de Burse plach te lesen geschenckt alle jair 15 g. enz."

[1]) Dev. Arch. No. 1040.

invoering der Hervorming alhier vooraf gingen, geven bericht de merkwaardige schoolwetten, welke in 1564 in het licht verschenen en voor eenige jaren door wijlen Mr. J. I. van Doorninck opnieuw uitgegeven zijn. [1])

Het beginsel, dat aan de wetten ten grondslag ligt, is dat de school de roeping heeft goede staatsburgers en deugdzame leden der maatschappij te kweeken. Vandaar een reeks van bepalingen aangaande het gedrag der scholieren ook buiten de school. Zij waren verplicht trouw de kerkdiensten bij te wonen en zich zoowel daar als bij de collatiën van de Fraters behoorlijk te gedragen, zij moesten viermaal 's jaars op de gezette tijden ter biecht gaan en mochten niet oneerbiedig over de kerk en haar sacramenten spreken. Streng was het hun verboden te vloeken of te zweren, zich oneerbiedig te betoonen jegens ouden van dagen en die een ambt bekleedden, anderen te bedreigen en tot vechten uit te dagen. Hadden zij onderling geschil, zij mochten het niet uitvechten, maar moesten de bemiddeling inroepen van den rector, en om te verhoeden dat het tot handtastelijkheden kwam was uitdrukkelijk bepaald, dat zij geen andere messen mochten bezitten dan een eet- en pennemes. Dronkenschap be-

---

[1]) Overijss. Bijdr. VI blz. 198 vv. Dat de wetten in 1564 zijn gedrukt bewijst m. i. voldoende dat er geen grond is voor den twijfel, door Van Doorninck aldaar geopperd, of deze wetten wel werkelijk ingevoerd zijn.

hoorden zij te schuwen als de pest, daarom moesten zij zich onthouden van het drinken van sterken drank en het bezoeken van kroegen en gaarkeukens en andere verdachte plaatsen, en mochten zij zonder verlof van den rector ook niet aan gastmalen van anderen deelnemen. Dat men hun voorts niet toeliet aan ongepaste grappen mede te doen, straatliedjes te zingen, schotschriften en pamfletten te schrijven, te liegen, te stelen, te kaarten en te dobbelen, hun schuldeischers onbetaald te laten, laat zich begrijpen, maar wel verbaast het ons te zien, hoe de wetgever nog veel verder ging. Spel en sport was hem klaarblijkelijk een gruwel. Gaf de rector vacantie dan ja stond het den scholieren vrij hun tijd met spelen door te brengen, mits enkel met hun schoolmakkers en buiten de stad en om kleine geldsommen, maar aan jachtpartijen deel te nemen of te zwemmen of schaatsen te rijden of sneeuwballen te werpen was hun niet geoorloofd, zelfs mochten zij niet ledig (otiosi) langs den IJssel, in de kerken of op de vestingwerken (in pomoeriis) rondwandelen, maar zij moesten altijd een of ander boek ter hand hebben. Tot in de kleeding toe wilde de wetgever dat zich strenge ernst zou openbaren. Laat niemand, zoo luidt een van zijn voorschriften, gekleed gaan als een militair of in kostbaren dracht, want het betaamt jongelieden niet minder in hun kleedij dan in spreekwijs en gelaat zedige bescheidenheid in acht te nemen. Zelfs dat de jongens thuis muziekinstrumenten bezaten werd niet onschuldig geacht,

zij konden naar het oordeel van den wetgever niet dan met groot gevaar aan de wufte jeugd worden toegestaan.

En deze wetten behoefden geen doode letter te blijven: de stadsregeering had den rector de bevoegdheid verleend om de scholieren uit hun woning te laten halen en vastgesteld dat diegene, bij wien zij inwoonden, als een verstoorder van de gemeene rust zou worden gestraft, indien hij hen niet uitleveren wilde. [1]) Wanneer de scholieren door een stadsroededrager of den pedel bij den rector werden ontboden, hadden zij onverwijld aan zijn bevel gevolg te geven, in geval van weigering moesten zij, desnoods met de hulp van de politie, naar de school gevoerd en daar in 't openbaar getuchtigd worden. Weerbarstigen, die zich met geweld tegen den rector of de leeraren verzetten, zouden door de roededragers in boeien geslagen en door den Raad worden gestraft.

Het was in die dagen gewoonte dat ouders,

---

[1]) Vgl. een raadsbesluit van Zwolle van Vrijdag na Invocavit 1507: „Scepen ende Raidt synnen averkoemen ende hebn lathen wetten allen orn burgern ende inwoeners, dat sich nymants sall stellen tegens den rectores van der schoelen als zy wyllen oer klercke ter schoelen haelen offt corrigeren offt dat zy oer klercke gecorrigert hebn, ende als zy wyllen versoeken der klercke woenynghe offt kaemeren de zal men hem sonder voerweygeringhe apenen offt lyden, dat zy de rectoers selvest opdoen ende wy den rectores daer en baeven mysdede mit woerden offt mit werken de sall 20 pont gebraicken hebn, nochtans beteringe te done tot des ersamen Schepen ende Rades kennynghe.” (Liber conventionum et sententiarum fol. 183 v°. Arch. van Zwolle).

wier bezigheden hun niet toelieten dit zelf te doen, een armen leerling uit een van de hoogste klassen bij zich in huis namen om op de studie van hun kinderen toezicht te houden en hen voort te helpen. [1]) Deze instelling was in het reglement van 1564 nader geregeld. In elk huis, waar meerdere scholieren samenwoonden, moest zulk een praefectus, gelijk hij genoemd werd, worden aangesteld; scholieren, die alleen woonden, waren verplicht zich onder de leiding van den naastbij wonenden te voegen. Hij moest gekozen worden uit de leerlingen van de twee hoogste klassen en zou voor zijn diensten gratis kost en inwoning genieten (isque sit omnibus oneribus contubernii liber). Iederen dag en elke week zou hij met zijn discipelen repeteeren wat zij op school hadden geleerd, en daarenboven zal hij, al wordt het niet met zooveel woorden vermeld, verplicht zijn ge-

---

[1]) Vgl. de Deductie van den rector Sylvanus van omstreeks 1610: „ende nadat elck burger ryck was end liberael en eergierich end verstandich, een, twe of drie vaders onderhielden eenen sulcken student (t.w. arme „studenten" uit de hoogste klassen) tot opsichter, directeur end stuerman ende tot een exemplaar ende anporrer van diligentie voor sijn allenige of voor haere gemeine kinderen." (Overijss. Bijdr. I blz. 223). Denzelfden toestand vindt men in 1563 te Zwolle: de instructie van den in dat jaar aldaar benoemden rector behelsde o. a.: „dat die rector sumwilens sal visiteren der boergher huisen daer die klercke woenen, stellende presides up die caemeren, welcke presides geholden sollen wesen tsamens mett oere gesellen trepeteren en den rector anbrengen die snachts offte sunts by untiden langhes dye straten ende nae der herberghen loepen, hoer older geltt unnuttelicken verterende" (Overijss. Bijdr. X blz. 98.)

weest voor zijn deel te waken, dat het reglement werd nageleefd. Eens in de maand deed de rector, van den pedel vergezeld, in alle huizen de rondte om zich te vergewissen of de jongelui zich naar behooren gedroegen, bij welke gelegenheid hij tevens alle gerezen geschillen uit den weg ruimde en orde stelde op al datgene, waarin door de wetten niet was voorzien.

De school was verdeeld in acht klassen. Als de knapen in de allerlaagste lezen en schrijven hadden geleerd werden zij bevorderd tot de octava. Hier werd een begin gemaakt met het onderwijs in de spraakkunst, men leerde er de verbuigingen en eenige van de gemakkelijkste en in het dagelijksch gesprek meest gebruikelijke Latijnsche spreekwijzen, tevens werden er, tegelijk met de leerlingen van de septima de evangeliën van de feestdagen en de Disticha Catonis gelezen. In de septima maakten de jongelui kennis met enkele „aardige" colloquia van Erasmus, terwijl de etymologie werd voortgezet tot aan het werkwoord. In de. sexta kwam bij de etymologie de syntaxis, de lectuur bestond er uit Erasmus' de Civilitate Morum en, te zamen met de quinta, uit de Heroïdes van Ovidius, het 16de boek van de brieven van Cicero en de brieven en evangeliën van de feestdagen. Syntaxis en prosodie, het 7de boek van Cicero's brieven en een blijspel van Terentius werden behandeld in de quinta. In de volgende klasse, de quarta, begon men met het onderwijs in 't Grieksch en de logica, terwijl er gelezen werden

Erasmus' de Copia Verborum en het 4de boek van Cicero's brieven. In al de genoemde klassen duurde de cursus niet langer dan zes maanden, in de tertia echter een geheel jaar. Gedurende de eerste helft behandelde men hier Latomus' epitome van de dialectica van Rudolf Agricola, in de volgende het eerste boek van de Rhetorica ad Herennium, een oratie van Cicero en een van Isocrates of Demosthenes, benevens het 2de boek van Erasmus' de Copia Verborum, voorts werden er, te zamen met de leerlingen van de quarta en secunda, Jesaja in het Grieksch, Cicero's de Officiis, de Ars poëtica van Horatius en de Aeneïs van Virgilius gelezen. De secundani brachten in hun klasse twee volle jaren door. In het eerste bepaalde het onderwijs zich tot het litterarische: de partitiones oratoriae van Cicero, in het tweede jaar werden verklaard de beginselen van de physica, de Institutiones juris civilis [1]) en de aphorismen van Hippocrates of een ander Grieksch werkje over de geneeskunde, deze laatste vakken opdat, gelijk de wetgever zegt, de scholieren naderhand met te meer vrucht de lessen aan een academie zouden kunnen volgen.

---

[1]) Voorlezingen over de Instituten worden reeds vermeld in 1546. Blijkens de Cameraarsrek. over dat jaar ontving „Henrick van Dillenborch medicus pro lectura in Institutionibus 40 ℔." Bij Raadsresolutie van 10 Maart 1574 werd besloten dat Gerhardus Pontanus „in der schoelen vor der beqwemer jugeth libros Institutionum juris" lezen zou.

Behalve dat omvatte het onderwijs ook de beginselen van mathesis en aardrijkskunde. [1])

Aan de methode, die bij het onderwijs werd gevolgd, is in het reglement een afzonderlijk hoofdstuk gewijd. Veel van hetgeen er in voorkomt stemt overeen met wat nog heden plaats heeft, maar wat de aandacht trekt, dat zijn de bepalingen aangaande de Latijnsche stijloefeningen, het disputeeren en declameeren op de school. Bij het maken van opstellen stond, zooals van zelf spreekt, navolging van den stijl der klassieke modellen op den voorgrond. Voor handboek gebruikte men, ten minste in de drie hoogste klassen, Erasmus' de Conscribendis Epistolis. Naar de regels en voorbeelden, in dat werkje gegeven, moesten de scholieren de hun voorgestelde onderwerpen behandelen. Oefeningen in het disputeeren hield men reeds in de lagere klassen, de leerlingen van de secunda of hoogste moesten elk op hun beurt en om de andere week in tegenwoordigheid van de leeraren en de scholieren der hoogste klassen en onder leiding van den rector een stelling verdedigen of een declamatie houden. [2])

Het groot getal scholieren maakte het noodig om iedere klasse weder te splitsen in afdeelingen

---

[1]) De wet zelf spreekt van cosmographie, waarmede echter destijds alleen aardrijkskunde werd bedoeld, vgl. Erasmus, de Ratione Studii (Opera Omnia, ed. 1703, Tom. I, p. 523, C.)

[2]) Declamaties waren redevoeringen, gefingeerde lofredenen, aanklachten en derg., zie Erasmus, Opera t. a. p. 526.

van acht leerlingen. Aan het hoofd van zulk een afdeeling of octurie stond als „censor" een van de ijverigsten der klasse, die daartoe door den leeraar was aangewezen. Hij hield eenigermate op de wijze van zijn Romeinsche naamgenooten het toezicht op zijn makkers, teekende aan wie om redenen van slecht gedrag of gebrek aan vlijt straf of boete verdienden, en ontving tot loon voor zijn diensten de helft van de opgelegde boeten. [1])

Er is in de schoolwetten, gelijk men ziet, niet den minsten invloed te bemerken van de nieuwe godsdienstige denkbeelden van den tijd. Integendeel, geregeld ter biecht en ter kerk te gaan, met eerbiedig ontzag te spreken over de leer, de sacramenten en de geestelijkheid en wat dies meer zij, het wordt den scholieren zoo nadrukkelijk tot plicht gesteld als de vurigste aanhanger van het oude geloof maar wenschen kon. Evenwel er mag uit dat alles niet te veel worden afgeleid. Toen de magistraat de wetten invoerde schreef men 1564 en op dien tijd moesten Schepenen en Raden goed

---

[1]) Iets dergelijks vond men ook elders. „Habebant enim singuli 'ordines (klassen)", zegt de bekende Straatsburgsche paedagoog Joh. Sturmius van de Luiksche school, „ducentos et amplius adolescentes, qui deni aut octoni conjungebantur, inter quos unus ordine constituebatur, qui mores observabat et annotabat, quoties quis erraret id rectori indicabat, qui pro magnitudine delictorum poenam moderabatur. Si ille decurio, qui singulis hebdomadibus novus constituebatur, neminem notaret et negligens esset, dabat ille poenas pro ceteris." Zie Sturm's consilium curatoribus scholarum Argentorati propositum VI Kal. Mart. 1538 bij Bonet-Maury, De Opera scholastica Fratrum vitae communis in Nederlandia, p. 93.

toezien wat zij deden. Geestdrift voor de bestaande kerk is bij hen, opgeleid als zij meerendeels waren aan de handelskantoren of scholen van het protestantsche Duitschland en in Noorwegen, wel niet aanwezig geweest, [1]) maar zij kenden de gevaren, waaraan de stad bloot stond, zoo er de ketterij begunstigd of toegelaten werd, te goed om niet ook maar den schijn van zoo iets zorgvuldig te willen vermijden. Hoe weinig invloed de centrale regeering van Brussel rechtstreeks, langs wettelijken weg, op den gang van zaken binnen Deventer ook vermocht te oefenen, niets verhinderde haar om door het inleggen van garnizoen de stad gedwee te maken. En de Raad wist het, men zou te Brussel, zoo noodig dien maatregel nemen: toen zij in 1561 den hervormdgezinden lector der school Pithopoeus en zijn geestverwant den pastoor der Mariakerk niet spoedig genoeg wilden ontslaan, had de landvoogdes hen reeds met die ergste van alle rampen, die een stad toenmaals kon treffen, bedreigd. [2]) Zij konden beseffen dat men, sedert de hardnekkige oppositie in dat jaar door Raad en Gemeente geboden, Deventer's overheid en burgerij te Brussel scherp in het oog hield, te meer daar het uitstooten van den goed Katholieken Raad Arend van Oldeneel bij de Petri-keur van het volgend jaar de stemming aan het hof op

---

[1]) Vgl. de missive van de Landvoogdes aan Filips van 16 Juli 1561 bij Gachard, Corr. de M. de Parme I, p. 500.

[2]) Zooals uit later te publiceeren bescheiden blijkt.

nieuw had moeten verbitteren. [1]) De gissing ligt voor de hand dat de stadsregeering bij het vaststellen van de religie-bepalingen, hoofdzakelijk zoo niet geheel, geleid werd door de zucht om het onderwijs voortaan tegen alle verdenking van Katholieke zijde te vrijwaren.

En verder, het kwam in dezen niet minder aan op den rector, die de wet had uit te voeren, dan op haar bepalingen zelve. Hoe zouden wij echter ijver voor de handhaving en inscherping van de kerkleer kunnen onderstellen bij een rector als Johan van Bronkhorst, kweekeling van de Luthersche academie van Rostock en in zijn hart de hervormde beginselen dermate toegedaan, dat hij in 1566, wanneer de godsdienstvrijheid alhier voor goed gevestigd schijnt, beslist voor de Reformatie partij kiest, zóó beslist zelfs dat hij na Alva's komst niet langer in de Nederlanden durft blijven, maar het geraden acht de wijk te nemen naar Duitschland? [2]) Zeker hij zal gewaakt hebben dat er

[1]) Op de Staten-vergadering te Hasselt van 8 Oct. 1566 verweet de stadhouder Arenberg aan de Deventersche gedeputeerden dat zij in pastoor Haans tijd „den goeden olden man Oldeneel uyt haeren Raedt hadden vergeten, vermidts hij haer religie niet en wilde aenhangen," Uittreksels uit het Dagboek van Arend toe Boecop, blz. 42. Oldeneel was inderdaad in 1562 niet herkozen in het college van Schepenen en Raden en komt, merkwaardig genoeg, eerst in 1568 weer onder hen voor.

[2]) Vgl. Revius Dav. Illustr. p. 368. Coolhaas, die in 1566/67 de hervormde leer te Deventer heeft verkondigd, beweerde later zelfs dat niet alleen de rector maar ook zijn medepreceptoren „alle eendrachtich quamen om te hooren 't woort des Heeren," Rogge, Caspar Coolhaes I, blz. 26. Het verdient niettemin opmerking dat de pre-

niet, als voorheen door Pithopoeus gedaan was, op school kettersche boeken werden gelezen of dat er de kerkleer op andere wijze werd aangevallen, maar in het onderwijs een tegengif te leggen tegen de gestadig zich uitbreidende Hervorming, gelijk een overtuigd Katholiek het zou gepoogd hebben, dat heeft hij gewis noch gekund noch gewild.

Het is duidelijk dat de Latijnsche school voornamelijk bestemd was voor jongelieden uit den gegoeden stand, die een geletterde opvoeding verlangden of zich wenschten voor te bereiden tot de academische studiën, voor de kleine burgerij, wie het slechts te doen was om het verkrijgen van de voor het leven alleronmisbaarste kundigheden, lezen, schrijven en dergelijke, was zij uit den aard der zaak niet geschikt. Daar het stadsbestuur zich met dat onderwijs niet inliet, bleef er voor hare kinderen wel niet anders over dan les te gaan nemen bij particulieren, welke zich met het geven van onderricht in die vakken bezig hielden.

Onder deze private scholen nu schijnen ware kweekplaatsen van ketterij te zijn geweest. In September 1560 geeft de Gezworen Gemeente den Raad in bedenking om aangezien „eynighe heymelicke scholen binnen Deventer bevonden (werden), dat die mochten verstoirt ende verhindert werden

---

ceptoren na de Katholieke reactie allen in functie zijn gebleven, zooals uit de Cameraarsrekeningen blijkt en reeds door Mr. J. I. van Doorninck aangestipt werd in de Overijss. Bijdr. VI, blz. 198.

ende dat die secten alsoe mochten uthgeradet werden, daemit geene verstoringhe noch oproer entstaen." [1]) Wij moeten ons wellicht de zaak zoo voorstellen dat de lessen in die scholen, welke de Gemeente op het oog had, tevens eenigermate het karakter droegen van kathechisatiën of godsdienstoefeningen. Hoe licht kon een onderwijzer, die de nieuwe gevoelens beleed, aan de lectuur van den bijbel of een ander godsdienstig geschrift, dat hij bij zijn onderwijs in het lezen gebruikte, verklaringen of beschouwingen vastknoopen, die ook personen van rijper leeftijd naar zijn school lokten en onder zijn leerlingen plaats deden nemen.

Er is grond voor het vermoeden dat het inzonderheid Doopersche ketterijen waren, die daar werden geleerd. Als op den 20 December 1566 de Gemeente den Raad op het hart heeft gedrukt „alle heymelicke bykompsten und predicatiën iersten (ten eerste) by der klocken" te verbieden [2]), laat de Raad twee dagen daarna een gebod uitgaan, dat „nyemantz sall holden enighe heimelicke scholen, leerhuysen, leerplaitsen offt versamblingen, datt oick nyemantz sich in den selven heymelicken schoelen offt vergaderungen dan alleen in apenbaeren sermoenen bynnen Deventer in den kercken begeven sall." [3]) Welke reden zouden Hervormden gehad hebben tot het houden van zulke vermomde godsdienstoefeningen op dezen

---

[1]) Concordaatboek 27 Sept. 1560.
[2]) Concordaatboek 20 Dec. 1566.
[3]) Buurspraakboek 22 Dec. 1566.

tijd, toen zij in de Mariakerk geregeld de predikatiën konden gaan hooren van Caspar Coolhaas en Melchior Pelegrinus?

Ook verdient het opmerking wat in 1571 bij de executie der Deventersche Doopsgezinden heeft plaats gehad. De ooggetuige, die den marteldood der ongelukkigen verhaalt, deelt mede dat de monniken bij die gelegenheid een „reden deden als dat een yegelijk syn kinderen houden soude van sulk een volk." [1]) En het kan zeer wel zijn, dat de Raad, juist om de kinderen aan den invloed van zulke ketterscbe schoolmeesters te onttrekken, op den 11 Maart 1571 — merkwaardig genoeg op denzelfden dag, waarop de Doopsgezinden door de Spaansche soldaten overvallen werden — bekend liet maken dat alle burgers en ingezetenen, welke niet bij machte waren hun kinderen ter school te zenden om hun schrijven en lezen te laten leeren, die zouden laten inschrijven, opdat men hun aanwijzing doen kon, waar zij op heilige dagen „buten der older kost geleerth" zouden worden. [2])

---

[1]) Van Braght, Martelaersspiegel der Doopsgesinde, blz. 553.

[2]) Buurspraakboek 11 Maart 1571. Vgl. ook de buurspraak van 4 Maart 1571: „Dat oick nyemants enige Duytsche off Fransoische scholen holden sall om anderen tleren dan mett consent ende voirweten van Scepen ende Raeth."

Men houde hierbij in het oog dat het getal van Doopers, die in 1571 uit Deventer voor den hertog van Alva zijn gedaagd, meer dan het vierdubbele bedroeg van dat van hen, die wegens Lutherij of Calvinisterij werden ingedaagd, en dat deze Doopers meest lieden waren van geringen stand, glazemakers, ververs, schoenmakers en dergel., zooals blijkt uit later te publiceeren bescheiden.

Van de jonge Deventenaren, welke uitgebreider onderwijs verlangden dan men hun aan de school van hun vaderstad vermocht te geven, togen in dit tijdvak onderscheidene ter studie naar het Protestantsche Duitschland, een drietal naar de hoogeschool van Rostock, [1]) meerdere echter naar die van Wittenberg. Tusschen de jaren 1517 en 1560 werden in het album van de Wittenbergsche academie ingeschreven o. a. de ons van vroeger bekende Johannes Lydius of van Leyden, [2]) Martinus van Bulderen, Reinerus Swaefken, Stephanus van Rhemen, Otto van Doetinchem, [3]) allen uit geslachten gesproten, die sinds jaren in de regeering van Deventer zitting hadden. [4]) Aan die van Heidelberg studeerden tusschen 1563 en 1575 de Deventerschen Johannes van Middachten, Peter van Reid en Johan Dorre, [5]) terwijl er het hoogleeraarsambt werd bekleed door den zelfden Lambertus Pithopoeus, die, na eerst aan de hoogescholen van Rostock en Wittenberg zijn opleiding te hebben ontvangen, [6]) in 1561 om zijn ijverig voorstaan van de Protestantsche begrippen uit zijn ambt van praeceptor te Deventer was ontzet.

---

[1]) Schultz Jacobi, Oud en nieuw uit de gesch. der Nederl. Luth. kerk, blzz. 42, 43.

[2]) Zie boven blzz. 77 en 78, en de Hoop Scheffer, Gesch. der Kerkherv. blz. 470.

[3]) Schultz Jacobi, a. w. blzz. 24—31, 59, 71.

[4]) Vgl. de regeeringslijsten van de 16de eeuw bij Revius.

[5]) De Wal, Nederlanders, studenten te Heidelberg en te Genève, blz. 10—17.

[6]) Schultz Jacobi, a. w. blzz. 31 en 42.

VEREENIGING TOT BEOEFENING
VAN OVERIJSSELSCH REGT EN GESCHIEDENIS.

BESCHEIDEN

BETREFFENDE DE

HERVORMING IN OVERIJSSEL

UITGEGEVEN DOOR

Dr. J. DE HULLU.

(Blz. 113—blz. 345.)

DEVENTER.
DEVENTER BOEK- EN STEENDRUKKERIJ, VROEGER FIRMA J. DE LANGE.
1899.

Toen ik hiervoor het eerste tijdvak van Deventer's hervormingsgeschiedenis het Anabaptistische noemde drukte ik mij niet volkomen juist uit. Het is waar, van het oogenblik af dat ons bescheiden ten dienste staan, die niet door hun onvolledigheid nog veel te gissen en te raden overlaten maar ons genoegzaam inlichten over de denkbeelden, welke de hervormingsgezinden alhier vervulden, m. a. w. van 1534 af, draagt de hervorming in onze stad een beslist Anabaptistisch karakter, doch niet de Wederdoopers zijn het, die in de hervormingsgeschiedenis van Deventer chronologisch de eerste plaats innemen. Omstreeks 1522, wij vernamen het al, was de Luthersche ketterij in het Heer-Florishuis doorgedrongen, en reeds twee jaar te voren vond de nieuwe godsdienstige beweging sympathie, naar het schijnt, bij een hooggeplaatst Deventersch geestelijke, den kanunnik van het Lebuini-kapittel Johannes Oostendorp.

Oostendorp behoorde tot dien kring van Nederlandsche humanisten, die in de vermaarde abdij van Aduard bij Groningen soms weken lang elkanders omgang kwamen zoeken en in wie de geest voortleefde van Wessel Gansfoort en Rudolf Agricola. [1]) Van Wessel heeft Oostendorp woorden vernomen, die hem onvergetelijk zijn gebleven. Dertig jaar na diens overlijden, bij gelegenheid

---

[1]) Vgl. het bericht van Gosewijn van Halen, aangehaald bij Ullman, Reformatoren vor der Reformation II, S. 134 noot, — alsook de Hoop Scheffer, a. w., blzz. 63, 64.

van een bezoek door een oudleerling te Deventer aan hem gebracht, sprak hij nog met instemming van den raad, hem eens door Wessel op het hart gedrukt, toen hij dezen in zijn prille jeugd om voorlichting bij zijn studiën had gevraagd. Bestudeer, zoo had de grijsaard hem gezegd, de ouden, de gewijde zoowel als de ongewijde schrijvers, liever dan de scholastieken van den lateren tijd, lang zal het niet meer duren of die „doctores irrefragabiles, cucullati, atrati et albati" zullen op de plaats worden gezet, waar zij thuis hooren. Gij zult den tijd nog beleven, jonge man, dat de leer van een Thomas, een Bonaventura en andere theologen van dat slag door alle waarachtige christelijke godgeleerden zal worden uitgefloten. [1])

Het gesprek, waarin Oostendorp deze woorden aanhaalde, wordt kenschetsend voor zijn denkwijze, wanneer men het in verband brengt met de tijdsomstandigheden. Het had plaats in Februari 1520, op een tijdstip alzoo, toen Luther's geschriften in de Nederlanden bekend waren, [2]) toen men bijgevolg

---

[1]) Zie het bericht, geplaatst achter de Tabula van Wessel's Farrago, ed. Adam Petri (Basileae Sept. 1522) waar tevens opgegeven wordt dat Geldenhauer er de zegsman van is; en een ander verhaal, ook door Geldenhauer gegeven, aangehaald door Dr. J. Prinsen, Gerardus Geldenhauer Noviomagus ('s Gravenhage 1898) blz. 120.

[2]) De Hoop Scheffer, a. w. blz. 69 vv. Kenschetsend voor de waardeering, die Luther bij de Nederlandsche Humanisten op dezen tijd (1520) vond, zijn o. a. de brieven van Erasmus aan Pirckheimer en Geldenhauer van 5 en 9 Sept. van genoemd jaar (Erasmi Opera III, p. 575—578),

hier weten kon, hoe de hervormer reeds in zijn twee jaar te voren verschenen Resolutiones over den aflaat onbeschroomd een Thomas en Bonaventura had wedersproken en zich van hen afgewend, om allermeest uit den bijbel de bewijzen voor de waarheid zijner opvatting te putten. [1]) Heeft Oostendorp, mogen wij vragen, op Luther's optreden gezinspeeld? Heeft hij in de nieuwe richting, waarin Luther en zijn medestanders de godgeleerde wetenschap hadden geleid, de vervulling gezien van hetgeen Wessel hem jaren geleden had voorspeld? Het kan haast niet anders of een vereerder van Wessel, gelijk hij was, moet zich aangetrokken hebben gevoeld tot Luther's ideeën, zoo innig nauw aan die van Wessel verwant, dat de hervormer zelf moest betuigen: had ik Wessel's geschriften eerder gelezen, mijn vijanden hadden dan met recht kunnen denken, dat ik alles uit hem heb gehaald, zoo groote overeenstemming heerscht er tusschen ons beiden. [2])

Hoe gaarne hadden wij uit Gelderhauer's mond, want hij is het, die op dien Februaridag van

---

waarin met zekere ingenomenheid van 's hervormers streven wordt gesproken, alsmede de brief van Luther zelf aan Gerardus Listrius van 28 Juli 1520 (Archief Nederl. Kerkgesch. VII blz. 204 vv.), waaruit blijkt hoe deze Humanist en vriend van Erasmus Luther's voorlichting vroeg en in zijn exegetischen arbeid over de Heilige Schrift belang stelde.

[1]) Beard, Martin Luther and the Reformation in Germany, p. 231. Köstlin, Luther's Leben, s. 114.

[2]) Vgl. zijn brief van 3 Kal. Aug. (1422?) vóór de genoemde uitgave van Wessel's Farrago.

1520 met Oostendorp dat merkwaardige gesprek heeft gehouden, wat hij naderhand zelf heeft medegedeeld, nog iets naders van zijn leermeester vernomen. Eenige jaren later, in den nazomer van 1525, bracht Gelderhauer, op zijn doorreis naar Wittenberg Deventer aandoende, hem opnieuw een bezoek. In dien tusschentijd was Geldenhauer van een belangstellende in het opkomend Protestantisme, om niet meer te zeggen, een overtuigd aanhanger geworden. Men behoeft om zich hiervan te overtuigen in zijn reisjournaal [1]) maar na te lezen, met wat vurige geestdrift hij spreekt van den om zijn protestantsche gevoelens even te voren ter dood gebrachten Jan de Bakker, aan wiens „standvastig belijden van de christelijke religie," gelijk hij het uitdrukt, hij zich voorneemt mettertijd in een afzonderlijk geschrift opzettelijk hulde te brengen. Met den ijver van een nieuwbekeerde ziet men hem overal, waar hij in Duitschland komt, de ontmoeting vooral met zulken zoeken, die met hart en ziel de nieuwe leer zijn toegedaan, van een Gerhard Hecker te Osnabrück, een man van beteekenis voor de uitbreiding der hervorming in Westfalen, dien hij door zijn verhaal van de Bakker's standvastigheid tot in den dood tot tranen van blijdschap en dank beweegt, van een Jacobus Praepositus te Bremen, vriend van Luther waarschijnlijk reeds van der jeugd af aan, eens tot her-

[1]) Uitgegeven in Kist en Royaards' Arch. IX, blz. 510.

roeping bewogen van wat hij als prior van Antwerpen's Augustijner klooster in Luther's geest had gepredikt, kort daarop, toen de inquisitie andermaal de hand op hem had gelegd om hetgeen hij tijdens zijn verblijf in zijn geboortestad Yperen had verkondigd, uit den kerker ontvlucht naar Duitschland, waar hij thans het predikambt bekleedt, [1]) die zijn gast allerhartelijkst ontvangt en niet vergeet hem bij zijn vertrek brieven van aanbeveling mede te geven voor de „vrienden en broederen", welke hij op zijn verdere reis nog ontmoeten zou, een Godschalk Crusius, predikant bij den hertog van Lüneburg, een Nicolaas Amsdorf te Maagdenburg, boezemvriend van Luther, die hem zijn geschrift „An den christlichen adel Deutscher nation" had opgedragen en indertijd door hem naar den rijksdag te Worms vergezeld was geworden. [2])

Dit alles in aanmerking genomen schijnt het vermoeden niet ongerijmd dat de personen, door Geldenhauer op deze zelfde reis te Deventer bezocht, hem meer dan enkel vrienden zijn geweest, dat hij zich aan hen ook nog verbonden heeft gevoeld door banden van gemeenschappelijk geloof. Merk op dat hij ze allen zonder onderscheid zijn „broederen" noemt, en verder dat juist diegene onder hen, van wiens denkwijze wij iets meer weten, ik bedoel Johannes Rhodius

---

[1]) Zie H. Q. Janssen, Jacobus Praepositus (Amst. 1862).
[2]) Beard, a. w. p. 360, 428.

(Henne Rhode), drie jaar vroeger om zijn protestantsche denkbeelden uit zijn ambt van rector in het Utrechtsche fraterhuis ontslagen was en reeds met Luther, wien hij de door dezen zoo hoog geprezen werken van Wessel Gansfoort had overgebracht, alsook met Oecolampadius en Zwingli persoonlijk kennis had gemaakt. [1])

Wanneer Geldenhauer's korte mededeeling in zijn reisverhaal hier juist is opgevat, verkrijgt zij voor de kenschetsing van Deventer's godsdienstigen toestand in 1525 een bijzonder gewicht. „Daventriae, dus luidt zij in haar geheel, salutavimus fratres et amicos Johannem Ostendorpium, virum doctissimum, Hermannum Cothenum civitatis Secretarium; Gerardum Mondicenum (misschien te lezen: Mowicenum d. i. van Mouwijck), Ludolphum Hermannum, Jacobum Winsemium (d. i. van Wijnssem), Patricios; Johannem Lydium (d. i. van Leyden), Johannem Rhodium, Georgium Ritenum, fratrum ministros." Er blijkt dan uit die woorden hoe het Protestantisme onder de geestelijkheid, de kanunniken evengoed als de broeders van het gemeenschappelijk leven, en in de patricische familiën ingang had gevonden.

Geen twijfel of het is onder de overige klassen der bevolking niet anders geweest, al zijn er ook geen stellige bewijzen voor bij te brengen. Of is het denkbaar dat het verblijf van een man als

---

[1]) De Hoop Scheffer, a. w. blzz. 98, 101 vv.; Kist en Moll's Kerkhist. Archief III, blz. 110.

Rode hier ter stede geen sporen zou hebben achtergelaten, hij, van wien Butzer in een schrijven van Juli 1525 getuigde dat voor een goed deel aan zijn arbeid de uitbreiding der Hervorming in deze gewesten te danken was. [1]) Ook stond de Deventer burgerij, een handeldrijvende bij uitnemendheid gelijk wij weten, in te druk verkeer met Duitschland, het vaderland der reformatie, om lang onkundig te kunnen blijven van de gebeurtenissen, welke daar voorvielen, vooral wanneer die zoo opzienbarend waren als het eerste optreden van Luther en al wat daar sedert op was gevolgd. [2])

Zoo zal dan menigeen wel niet met verbazing hebben opgekeken als bij het vernemen van hem geheel vreemde klanken noch zich uitermate geërgerd hebben, [3]) toen men in het begin van het volgende jaar (1526) zekeren Hans Pentliaen van Eisenach binnen Deventer in herbergen en elders liedekens hoorde zingen, waarin op Lutherschen trant met paus en geestelijkheid de spot werd gedreven. Iets dergelijks evenwel werd destijds nog niet toegelaten: tot straf voor

---

[1]) Butzer aan Zwingli 9 Juli 1525: Tota Hollandia et Frisia per Rodium et alios quosdam pure jam sapit. Uit Zwinglii Opera ed. Schuller u. Schulthess VII, p. 521, bij de Hoop Scheffer, a. w. blz. 548.

[2]) Maandag na St. Lucas (d. i. 22 Oct.) 1526 werd een ongenoemd „priester van Deventer" wegens ketterij te Arnhem gericht, zie Nijhoff in Kist en Moll's Kerkhist. Arch. II, blz. 275 en 276.

[3]) Vgl. over de satyren en spotliederen, waartoe Luther's aanvallen tegen de Kerk aanleiding gaven, Baur, Gesch. der Christlichen Kirche IV, S. 51.

zijn stoutigheid wierp men den vrijmoedigen zanger in den stadskerker. Hij werd overigens niet streng behandeld. Schepenen en Raden gebruikten voor dezen keer genade voor recht, zij stelden hem op vrije voeten met de waarschuwing er bij nochtans, dat hij zich andermaal aan hetzelfde schuldig makende er niet zoo goed zou af komen. Ziehier hoe het Orphedenboek (Dev. Arch. No. 1126) het beloop van de zaak vermeldt: „Hans Pentliaen van Ysenack is in onsser stadt vengnisse gheweest vermytz dat hie sus in herbergen ende anders onrymelicke lijde ghesonnen hefft in achterdeel des stoels van Romen ende voirt des ghemenen geystlicken states, naevolgende alst scheen die Lutherianen etc., dat desse reyse Scepen ende Raedt myt gnaden angheseen, dan hem bevalen hebn soe veer hie dair meer mede bevunden worde, dat sie dan sulx ende dat oelde mytten nijen anderen ten exempel straffen willen, ende hefft oirvede ghedaen. Actum Marcurii post Reminiscere a° etc. [15] 26 Burgermeyster Kryth, Groetenhues."

Wie zal zeggen hoe spoedig Luther's populaire geschriften hun weg naar Deventer hebben gevonden, hoe menig exemplaar er hier uit Oostfriesland [1]) of ook in die honderden Hessenkarren is binnengebracht, die van uit des hervormers woonstreek, tot uit Thuringen toe, de koopwaren op de groote markten in onze stad aanvoerden [2]),

[1]) Vgl. de Hoop Scheffer, a. w. blz. 70.
[2]) Zie boven blz. 8 noot 2.

hoe begeerig nieuwsgierigen en belangstellenden ook hier de hand hebben uitgestrekt naar de Nederlandsche vertalingen van zijn werken, sedert 1520 te Antwerpen en elders in het licht verschenen? [1])

In September 1529 begrepen Raad en Gemeente tegen de verspreiding van kettersche boeken iets te moeten doen. Revius, die oudere Concordaatboeken heeft gekend dan die thans op het gemeente-archief aanwezig zijn, vermeldt dienaangaande het volgende: „die Lamberti (17 Sept.) 1529 placuit Senatui (d. i. Schepenen en Raden) ac Tribb. pleb. (tribunis plebis, d. i. de Gezworen Gemeenslieden) Daventriae visitari libros Lutheranos, bonos permitti, malos exuri." [2]) Dit op zich zelf niet volkomen duidelijke bericht moet, dunkt mij, zóó worden opgevat dat er een onderzoek zou geschieden naar de boeken, die hier gedrukt, verkocht en gelezen werden, en dat men al diegene, welke een Luthersche d. i. een kettersche, strekking hadden, reeds bij voorbaat tot het vuur verwees. Men zou de gissing kunnen opperen of Revius de dagteekening in het voor hem liggend concordaatboek wel juist heeft gelezen en of de vergadering van Raad en Gemeente, waarvan hij spreekt, niet veeleer moet gesteld worden na 14 October van hetzelfde jaar, den datum van het

---

[1]) De Hoop Scheffer, a. w. blz. 114, 115, 256, 402.

[2]) Revius, Dav. Illustr. p. 250. Zijn bron is blijkbaar het „Olt Meente boeck," getiteld Concordata Legislatorum ab anno Domini 1475, dat hij op p. 261 noemt.

bekende plakkaat tegen de ketterij en de kettersche boeken door de Brusselsche regeering uitgevaardigd, [1]) zoodat het besluit wel beschouwd alleen betrekking zou hebben op de afkondiging van dat plakkaat, welke gelijk later blijken zal inderdaad te Deventer heeft plaats gehad. Toch durf ik voorshands niet aan zulk een vergissing bij Revius denken. Immers de 17de September viel in 1529 op Vrijdag na kruisverheffing, in de Quatertemperdagen dus, waarop de Gezworen Gemeente gewoonlijk door Schepenen en Raden werd bijeengeroepen om te beraadslagen over alle zaken, die

---

[1]) Te vinden in het Fransch in 't Plakkaatb. van Vlaanderen I p. 107, in 't Hollandsch bij Schwartzenberg, Charterb. van Vriesland II blz. 194. Korte inhoudsopgaaf in het Repertorium van de placcaten ('s Hage 1643), blz. 19: „Dat niemant wie hy sy hem voortaen bevordere (lees: vervordere) te schrijven, prenten, koopen, vercoopen, distribueren, lesen, bewaren ofte preecken, sustineren, communiceren oft vergaderingen houden van de leeringhe by de kercke geprobeert, (lees: gereprobeert) noch eenich testament (d. i. vertalingen van het Nieuw T.), by de faculteyt van de Theologiens van Loven (vul in: gereprobeerd), noch van twijfelachtige puncten van de schriftuyre te disputeren, hy en sy theologien; alle gereprobeerde boecken op sekeren tijdt (d. i. binnen zekeren termijn) te doen branden, ende die des onwillich ende obstinaet ketters sijn, de mans die relaps sijn metten viere, d'andere metten swaerde, de vrouwen in een putte ghedolven, stellende 't hooft op een staecke, geexecuteert sullen worden. De (lees: die) peniteren voor den officier seeckeren tijdt (lees: binnen s. t.) sullen gratie genieten, mits oock peniterende voor den pastoor, uytgesondert de relapsen. Gheen boecken te doen maecken, dan by consent. Dat gheen herbergiers sectarijsen logeren, sonder die te denuncieren, op pene van confiscatie van lijf ende goet, dat alle besmetten ofte by informatie vehemente suspecten geen eerlycke officien sullen moghen bedienen."

het algemeen belang der stad betroffen. [1]) Het is zoo, in het nòg altijd aanwezig Buurspraken- of publicatieboek is geen afkondiging van het besluit van 17 September 1529 te vinden, maar dat niet alle publicaties daar geboekt zijn zullen wij aanstonds gelegenheid hebben op te merken.

Ongevoelig heeft het verhaal ons reeds binnen de grenzen gebracht van het tijdperk, toen niet langer de Utrechtsche bisschop over onze provincie het landsheerlijk gezag voerde. De heerschappij over Overijssel was nl. in het vorige jaar (1528) aan Karel V gekomen. Dientengevolge verkregen nu in dit gewest alle verordeningen kracht van wet, welke door de algemeene landsregeering te Brussel tot bestrijding van de ketterij in 's Keizers erflanden werden uitgevaardigd. Zoo is het plakkaat van 14 October 1529, ik wees er al op, ook te Deventer afgekondigd. Het publicatieboek bevat niets over de eerste afkondiging, doch de bewoordingen van een latere publicatie toonen duidelijk, dat deze toen reeds ten tweeden male geschiedde. Zij luiden aldus: „Scepen ende Raedt doen noch guetlicken wetten ende warnschuwen een ytlicken, gheestlick ende wertlick yonck ende oelt, van wat conditien ende staten die sint, so als onlanx een scharp mandament ende geboth van weghen ende uuth sonderlingen bevele key. Mat. afgeropen ende verkondicht is worden onder anderen inneholdende, dat nemantz voert meer na

---

[1]) Zie boven blz. 37.

den [1]) dagen lesen, spreken, disputeren oft vergaderingen maken solde heymelick noch apenbaer van den boecken, leringen ende scriften van Martinus Luther mit synen anhangeren, so die contrarie syn den sacramenten der hilghen kercken ende ons christen geloven, in gelijx dat men alle die boecken van den selven ende synen tostanderen gescreven oft geprent synde, voert alle nye testamenten, evangelien, epistolen, prophetien, noch andere boecken in Walsch of Duetsch, prefatien, prologen, apostillen oft glosen hebbende, brengen solde an handen der 4 commissarien, doe genoempt, bynnen die tyt van 25 dagen daer die tyt van omme is, van welken boecken zeer weynich to voerschyne gebracht sint, warnschuwen sie noch een ygelicken als voer dat sich een ytlick selves bekenne sulke boecken merghen den voermiddach voer 10 uuren noch averbrengen, ende die deser ..... [2]) in dwelinghe geweest sint, dat die bynnen der tyt van 15 dagen bychten ende beteren, op dat nemantz en vervalle in der penen in den key. breven begrepen, want men daerop voert yrste die geleverde boecken merghen to 10 uuren voermiddage in verachtinge ende teyken der dwelingen ende ketterijen apenbaer opten Brincke verbernen ende vernelen sal, ende dan daer na inquisitie ende ondersoeck doen wil ende die gebreken straffen an lyve ende guede alst na vermogen der key. mandamenten ende

---

[1]) D. i. dien.

[2]) Hier staat een woord, dat onleesbaar is.

geboden behoeren sal sonder simulatie, daer sich een ytlick na schicken mach ende wetten to richten. Oft oeck emantz weer, die enigen twyvel hadde in den puncten in den key. mandamenten begrepen, sal komen mogen upt raedthues, in die scryfkamer sal men hem die selven gerne lesen ende vorder beduden."

De dateering van dit stuk wordt niet opgegeven. Om haar vast te stellen komt een aanteekening te stade, door Revius blijkbaar weder uit het boven (blz.. 121 noot 2) vermelde Concordaatboek getrokken. „Veneris post Luciae (17 Dec.) 1529, zegt hij, placuit (t. w. aan Raad en Gemeente) mandata Caesaris adversus Lutheranos publicari ac executioni mandari." [1]) Vrijdag na Luciae nu viel in 1529 in de Quatertemper, waarop gewoonlijk, als wij zagen, vergaderingen van Raad en Meente plaats hadden. In die vergadering nu vermoed ik dat men tot de eerste afkondiging van het plakkaat zal hebben besloten, — immers het blijkt dat de Raad in al deze religie-zaken gewoon was eerst de Gemeente te raadplegen (vergelijk het concordaat van 17 Sept. blz. 121 en het straks aan te halen concordaat van Vrijdag na St. Lambert of 20 Sept. 1532). Denkelijk is het besluit tot afkondiging het gevolg geweest van een aanschrijving van den stadhouder Schenck, welke echter niet meer op het Deventersch archief aanwezig is. Schenck, die tevens stadhouder was

---

[1]) Dav. Illustr. p. 250.

van Friesland, gelastte nl. bij een missive van 31 Oct. den grietman van Dantumadeel het plakkaat op 7 November te publiceeren [1]), en niets is waarschijnlijker dan dat hij ook dergelijke aanschrijvingen naar Overijssel heeft gezonden. Bij gevolg moet de eerste afkondiging binnen Deventer op zijn vroegst op 17 Dec. zijn geschied en de tweede, waarvan in het door mij aangehaalde stuk sprake is, op zijn vroegst tot 11 Januari 1530 gebracht worden. Dit strookt volkomen met de plaatsing tusschen andere publicatiën van Maria Geboorte (8 Sept. 1529) en Quasimodo (24 April) 1530 in.

Op 26 Maart 1531 volgde een nieuwe publicatie, aldus in het publicatieboek opgeteekend:

„Edictum in re Lutheriana publicatum dominica Judica anno 1531.

Uuth sonderlingen nyen bevele ons gnedigen heren stadtholders van wegen Roemsch Key. Mat. ons alregnedichsten heren, doen Scepen ende Raedt noch eens ende voer al wetten ende waernschuwen ten derden mael een ytlicken, gheestlicken ende wertlicken yonck ende oelt, van wat state ende conditien die sint, so als omtrent twie yaren

---

[1]) Schwartzenberg, Charterb. van Vriesl. II blz. 563. Het plakkaat was klaarblijkelijk reeds vóór 6 November te Deventer ontvangen. Vgl. Deventersche Cameraarsrekening van Gerrit Swaeffken over 1529: „Sabbato na Omnium Sanctorum (d. i. 6 Nov.) opt anscryven der vrunde van Swolle die nye mandamenten Key. Mat. hem togesant die Luteranen berurende."

verleden een scharp mandament van weghen key. Mat. publiceert ende verkundicht is worden, dat nemantz na den dage lesen, spreken, disputeren oft vergaderinge maken solde, heymelick noch apenbaer, van den boecken, leringen ende scriften Martinus Luther ende synen anhangeren noch die boecken onder sich holden, noch sich nemantz annemen solde van den hilghen scriften to disputeren, hie en weer daer to beqweme ende geleert, so daer uuth voel dwelingen gekomen sint contrarie onsen hilghen Christen geloven, dat sich noch een ytlick selves bekenne ende bidde Got om gratie ende sich wachte ende ware voer alsulx, ende nemantz van weerden ende weertinnen gestaden sal in deren husen daer van to spreken oft to disputeren, oeck gheen verlopen monnicken, preesteren, nonnen noch dergelycken husen, herbergen noch haven noch die verbergen oft helpen verbergen sullen bynnen deser stadt, dan die sulx vernympt sal dat brengen an den burgermeister in der tyt oft an enige van den commissarien, by die pene van 25 heren ℔ ende vorder der claringen ende penen by key. Mat. nae vermogen des mandamentz daer op gesat."

Dat er te Deventer ten gevolge van de plakkaten in de jaren 1529 tot 1532 personen om het koesteren of verspreiden van kettersche gevoelens vervolgd of gestraft zijn, is mij bij mijn nasporingen in de crimineele sententie- en orphedeboeken niet gebleken. In laatstgenoemd jaar schijnt er sprake van geweest te zijn dat commissarissen

van wege de algemeene landsregeering binnen de stad zouden komen, om naar suspecte inwoners onderzoek te doen en de schuldigen te straffen. Dit mag de aanleiding geweest zijn dat Schepenen en Raden op Vrijdag na Lamberti (20 Sept.) in een vergadering der Gemeente de vraag ter tafel brachten of men 's keizers commissarissen voor dat doel zou toelaten. Het spreekt van zelf dat men, onverschillig hoe men hier overigens ook over de ketterij mocht denken, een dergelijke inmenging in de rechtspraak niet dulden wilde, die zoo geheel in strijd was met de schier volkomen autonomie, welke de stad van ouds genoot. [1]) Niet aan vreemdelingen als die commissarissen maar alleen aan den magistraat, meende men, kwam de rechtspraak over de verdachten toe. Revius deelt het, blijkbaar wederom uit het meermalen vermelde concordaatboek, dus mede: „Veneris post Lamberti 1532 propositum a senatu Daventriensi in conventu tribunorum plebis, placeretne Caesareae Majestatis commissarios admitti, qui de Lutheranismo suspectos inquirerent ac punirent? Responsum, nullo modo concedi posse, ut ulli commissarii extranei id juris usurparent, sed accusandos esse suspectos coram consule, aut nonnullis e senatu ad hoc delegatis." [2])

Op den 21 Februari van het volgend jaar (1533) bepaalden de drie steden Deventer, Kampen en

---

[1]) Zie boven blz. 39.
[2]) Dav. Illustr. p. 250.

Zwolle bij overeenkomst: „dat nyemant wye hy sy ennighe heymelicke vergaderinge om to preken offt to leren en maicke noch en holde, ende geenreley boicken, schrifften off prenten, in Keyr. Mat. mandamenten verbaeden, nyet en hebbe, lese offt verkundige ende ghene Duetsche missen, vesperen offt andere sangen, in spot ende verachtinghe der heyliger kercke offt geestelicheit gemaickt, senghe noch verspreyde, ende dat nyemant ennighe beellden van heiligen, kercken, kluesen spoliere, berave offt ennighe oneer an en doe noch en bewyse, voer gheven van den dertien articulen, die nu by ennighe erchwilligen versiert werden, oick geenreley andere nie articulen, die by den stoell van Romen ende der heyliger kercken nyet admitteert synt, by sich hebbe, leese, verkundige, noch verspreyde heymelick noch apenbaer noch in geenre maniere. Allet vurs. op de pene ende straffe vant hoichste offt then mynsten by der penen, in Ro. Keyr. Mat. mandamenten begrepen, nae gelegenheit der saicken ende tot guetduncken ende vorder verclaringhe van Burg. Scepen ende Raidt. Ende alle die ghene, die ennighe luede beweten offt hiernae vereysschen [1]) an den vurss. saicken schult thebben ende den burgemeestern nyet voert an en brengen, sullen gelick die schuldighen puneert ende gestraft werden, ende wy dattet nyet en hefft an den goede sal ment

---

[1]) D. i. vernemen, zie Gloss. Lekenspieghel i. v. *vreeschen* en *ghevreeschen*.

hem affnemen sonder genaede an den bloede." [1])

De bescheiden, welke hier achter volgen, verplaatsen ons in het tweede stadium van de Hervorming in Noord-Nederland.

„Wilde men," zoo spreekt de geschiedschrijver van het eerste tijdvak onzer Reformatie, (met het oog op de avondmaalsleer) „de geloofsrichting, die de oudste voorstanders van 't nieuwe licht hier te lande volgden, nader bepalen, men zou hen Zwinglianen of Zwitsersche hervormden moeten noemen. Geen ongeschikter naam althans is er voor hen dan die van Lutheranen, zoodra onder dien naam met een zeer gewoon anachronisme verstaan wordt wat deze nagenoeg vijftig jaar later beteekende: aanhangers van Luther's leer, inzonderheid omtrent die punten, waardoor zij zich van de Zwingliaansche en Calvinistische onderscheidde, bv. omtrent het avondmaal." Luther's

---

[1]) Liber sententiarum et conventuum (Gemeente-archief te Zwolle) fol. 191 v°. — Dit besluit door Raad en Meente van Zwolle genomen, gelijk aan het slot dat wij achter wege lieten uitdrukkelijk wordt vermeld, werd te Zwolle, zooals uit den eveneens door ons achter wege gelaten aanhef blijkt, afgekondigd Maandag na Apollonie (d. i. 10 Febr.) 1533. Aan het slot wordt nog medegedeeld: „ende is mede in maete vurss. by den drien steden Deventer, Campen ende Swolle eendrachtelicken averkomen ende verdragen in krafft Roe. Keyr. Mat onses alregenedichsten heeren mandamenten to straffen ende to corrigeren. Actum anno Domini etc (15) 33 op Vridach post Valentini." Het Deventer publicatieboek vermeldt van een afkondiging van dit besluit te dezer stede niets, doch verg. boven blz. 123. Te Kampen was een soortgelijke publicatie gedaan op 2 en 6 Februari, zie Molhuysen's Register van Charters en Bescheiden no. 1849.

geschriften, vooral zijn bijbelvertaling, hebben hen wel tot de Hervorming gebracht, doch dit belette niet dat zij ten aanzien van het avondmaalsdogma niet zijn zijde, maar die van Zwingli kozen. Vandaar dat hun eerste voorgangers al zeer spoedig bij de strenge Lutheranen ten opzichte van dit punt van onrechtzinnigheid zijn verdacht en beschuldigd geworden. Afkeer van de Luthersche consubstantiatieleer spreekt uit hun geschriften, uit de Oostfriesche confessie van 1528, onmiskenbaar onder invloed van Nederlandsche voorgangers en Nederlandsche gemeenteleden opgesteld, uit de taal door Noord-Nederlandsche belijders en martelaren over de avondmaalsteekenen gevoerd. De overheid, de geestelijke en wereldlijke, moge al wie van de kerkleer afweken met den naam van Lutheranen hebben bestempeld, die naam was op hen even weinig toepasselijk als op de leden van Zwingli's gemeente te Zurich. [1])

Zoodanige opvatting van het avondmaal kan te Deventer niet lang onbekend zijn gebleven. Johannes Rhodius (Hinne Rode) toch, dien wij hier in 1525 aantroffen, was haar toegedaan en hij is het geweest, die voor Oecolampadius een nieuw licht over het vraagstuk had ontstoken en Zwingli in zijn denkbeelden had bevestigd en versterkt door het overbrengen van den brief, waarin zijn vriend Cornelis Hoen zijn bezwaren tegen de transsubstantiatieleer had ontwikkeld en de redenen uiteen-

---

[1]) De Hoop Scheffer, a. w. blz. 107.

gezet, welke hem drongen aan de bekende woorden van Christus in Matth. XXVI, 28 een figuurlijke beteekenis toe te schrijven. [1])

Van de Hervormden nu van deze Zwingliaansche richting of zoogenaamde Sacramentisten is in het tweede stadium van Noord-Nederland's Reformatie nauwelijks sprake meer. Nadat de aldoor feller geworden vervolging hun voorgangers het land had uitgedreven, schijnen de minder ontwikkelden onder hen, nu herderloos en van leiding en voorlichting verstoken, allengs voor het grootste gedeelte te zijn overgegaan tot de secte der Wederdoopers of, gelijk zij zelf zich noemden, der Bondgenooten. [2])

Doopersche denkbeelden hebben trouwens al vroegtijdig voor enkele hervormingsgezinden in de Nederlanden een bijzondere bekoorlijkheid gehad, men denke slechts aan de secte der Loïsten te Antwerpen in 1525, aan den afkeer van het eedzweren door een Willem Ottens van Utrecht in 1525 aan den dag gelegd, aan het bericht van een oud geschiedschrijver, dat onder de Nederlandsche gereformeerden, omstreeks 1529 naar Oostfriesland uitgeweken, ook eenige „Doopsgesinde" voorkwamen. [3]) Hun verbreiding op groote schaal echter in ons land moet waarschijnlijk gedateerd worden van omstreeks November 1530,

---

1) De Hoop Scheffer, a. w. blz. 91 vv.
2) De Hoop Scheffer, a. w. blz. 611, 618, 622.
3) De Hoop Scheffer, a. w. blz. 393, 616, 617.

toen zich te Amsterdam metterwoon vestigde de uit Oostfriesland verjaagde Jan Volkerts Trijpmaker, die te Embden door Melchior Hofmann was herdoopt. [1])

De ongemeene invloed, door den laatstgenoemde op de ontwikkeling van het Nederlandsche Anabaptisme geoefend, maakt het tot goed begrip van den samenhang der gebeurtenissen wenschelijk hier enkele punten uit zijn veelbewogen leven aan te stippen.

Melchior Hofmann was in Zwaben geboren en indertijd van daar verhuisd naar Lijfland, waar hij met bontwerkersarbeid zijn brood verdiende en, eerlang met de hervorming in kennis gekomen, door zijne prediking Luther's leer ijverig voortplantte. Van lieverlede kwam hij, alleerst naar men aanneemt door de lectuur van Carlstadt's werken tot gevoelens, van de zuiver Luthersche verre afwijkende. Hij werd een bestrijder van de oorbiecht, na Carlstadt's vertrek te Wittenberg op nieuw ingevoerd, van de daar gehuldigde stelling, dat alleen wettig geordende predikanten, geen leeken, het leeraarsambt mochten bekleeden, van de Luthersche leer van de consubstantiatie in het Avondmaal; en daarbij verkondigde hij op grond van een allerzonderlingste allegorische schriftverklaring de spoedig aanstaande wederkomst van Christus en het naderend einde aller dingen. Wegens zijn denkbeelden allengs meer en meer

[1]) De Hoop Scheffer, a. w. blz. 621.

van Luther vervreemd geworden en door de strenge Lutheranen van overal opgejaagd, uit Lijfland, uit Zweden, uit Holstein, vestigde hij zich in Juli 1529 te Straatsburg, na eerst een kortstondig verblijf te hebben gehouden in Oostfriesland, waar hem van de zijde van de toenmaals invloedrijke Zwingliaansch gezinden, die op het stuk van het Avondmaal even zoo dachten als hij, een goed onthaal te beurt gevallen was. In Straatsburg, zijn nieuwe woonplaats, woonden sedert geruimen tijd vele Wederdoopers, verdrevenen uit Zwitserland, Augsburg en van elders, lieden van velerlei leering, doch allen overeenstemmend in dit ééne dat zij uitsluitend den doop op belijdenis toedienden, gevaarlijk voor de kerk in de oogen van den overigens verzoeningsgezinden Straatsburgschen Hervormer Butzer, maar geacht zelfs bij hun tegenstanders om hun onberispelijken wandel, om hun ernstig geloof en hun onderling liefdebetoon. Welhaast geraakte Hofmann, die om hetgeen hij voor de bestrijding van Luther's avondmaalsdogma gedaan en verduurd had aanvankelijk Butzer's sympathie opwekte, met dezen en zijn ambtsbroeders in botsing: zijn allegorische bijbeluitlegging, door hem zelf als de echt geestelijke hoogelijk geroemd boven die van de predikanten, welke hem letterknechterij scheen, en zijn leekeprediking in het algemeen waren hun tot een gedurige ergernis. Het gevolg was dat hij toenadering zocht tot de in hun afkeer van de predikanten met hem volkomen gelijk gestemde Weder-

doopers. Spoedig bleek het dat hun omgang niet zonder invloed was gebleven op zijn denkwijs. De doop was voor hem het teeken des verbonds, waarmede de mensch trouw beloofde aan God, en naar zijn inzicht alleen ingesteld voor wie tot de jaren des onderscheids waren gekomen: nergens werd in den bijbel de kinderdoop bevolen, nooit hadden Christus of zijn apostelen dien toegediend, daarom moest hij als zonde worden beschouwd. Het recht der overheid om over hen te heerschen, dat door sommige Wederdoopers werd ontkend, trok hij niet in twijfel, wel oordeelde hij dat dit recht van heerschappij zich alleen uitstrekte over de wereld, niet over de kerk, want deze, de berg Zion, stond onder de heerschappij van Christus. Tegen het dragen van wapenen en het eedzweren heeft hij nooit zijn stem verheven, de door sommige Wederdoopers verdedigde veelwijverij en gemeenschap van vrouwen met nadruk bestreden. Aan de triniteitsleer, welke menigeen onder de Straatsburgsche doopers loochende, schijnt hij niet te hebben getwijfeld. Ten aanzien van het avondmaal bleef hij bij zijn vroegere gevoelens. Merkwaardig in hooge mate was zijn opvatting van de menschwording van Christus. Niet van Maria, zoo leerde hij, had Christus een menschelijk lichaam aangenomen, maar uit zich zelf was hij vleesch geworden, een gevoelen, naar het schijnt, slechts de nadere ontwikkeling van wat in Straatsburg reeds door anderen over dit stuk was geleerd. Zoodanig was het theologisch standpunt, dat Hof-

mann innam, toen hij, uit Straatsburg verbannen, zich in 1530 weder in Oostfriesland kwam neerzetten. Op de hier woonachtige Doopers maakten zijn chiliastische voorspellingen diepen indruk. Als een vertroosting in de benauwdheid van dezen tijd klonk hun zijn profetie in de ooren van de beide getuigen Elia en Henoch, die welhaast zouden verschijnen om de heerlijkheid van Christus' wederkomst voor te bereiden. Eerlang zagen zij in hem zelf den Elia der wederkomst. „Hij voerde den doop der volwassenen in en stichtte een gemeente van waarachtige discipelen des eeuwigen woord Gods," die met elkander de wederkomst des Heeren verwachtten en daarom toetraden tot het heilig verbond, dat de kerk zou vervangen en de verwezenlijking van het godsrijk op aarde ten doel had. Het bondsteeken, waardoor zij in de gemeenschap werden opgenomen, was de doop. Bondgenooten was daarom de naam, waarmede zij zich zelven het liefst noemden, al bleven hun vijanden voortgaan hun den naam van Wederdoopers of Anabaptisten en later van Melchiorieten te geven. Bij zijn vertrek uit Embden, tengevolge van het tegen hem geslagen banvonnis, stelde hij Jan Volkerts Trijpmaker tot zijn opvolger aan, die, kort daarop insgelijks uit Oostfriesland verwezen, met eenige gemeenteleden de wijk nam naar Amsterdam, waar hij geestverwanten aantrof en een nieuwe gemeente stichtte. [1])

---

[1]) Leendertz, Melchior Hofmann (Haarlem 1883).

Hier in Amsterdam heeft Trijpmaker tot op zijn marteldood in het laatst van 1531 rustig, zonder stoornis van de zijde der overheid, zijn dienstwerk verricht: gedoopt, bijbellezingen gehouden, het brood des Avondmaals gebroken. Zijn arbeid en daarbij de geschriften van Hofmann en het verblijf van dezen zelf, eerst in 1531 te Amsterdam, daarna in 't volgend jaar in Friesland, voerden hier te lande gedurig meer leden aan de nieuwe secte toe. Allerwege, in de steden en dorpen van Waterland, maar ook elders, in Holland, in Zeeland, in Friesland, waar al niet, gevoelde men zich tot Hofmann's leeringen over de vleeschwording des woords en vooral tot zijn profetieën onweerstaanbaar aangetrokken. Zijn denkwijze, zoo schijnt het wel, is alras in Noord-Nederland onder de Doopers de heerschende geworden: alle Noord-Nederlandsche Anabaptisten uit de eerste jaren na 1530, van wie iets naders bekend is, waren Melchiorieten. [1])

Het baatte niet of Butzer van uit Straatsburg aan zijn „geliefde vrome medechristenen in Nederland" al een verslag deed toekomen van hetgeen hij op de synode van 1533 in zijn gesprek met Melchior tot bestrijding van diens gevoelens had aangevoerd. Wat zij vernamen uit onmiddellijke berichten van Straatsburg en in de geschriften, door Hofmann in zijn gevangenis ge-

---

[1]) Cornelius, Gesch. der Münsterischen Aufruhrs II, s. 218—222, 404; Leendertz a. w. blz. 259.

schreven,[1]) wekte bij hen de overtuiging dat Butzer's geschrijf leugen en laster was, dat zijn tegenstander geenszins door bewijzen uit de Schrift van dwaling overtuigd was geworden.[2]) Zoo werden dan hun vertrouwen en hun verwachtingen niet geschokt. Integendeel, al hetgeen met Hofmann te Straatsburg voorgevallen was, scheen hun van de vervulling zijner profetieën de aanvang te zijn. Had hij niet zijn gevangenschap voorzegd, niet gesproken van dat groote concilie, de synode m. a. w., dat eerst komen moest, aleer de dag kon aanbreken, waarop nieuwe apostolische mannen den pinkstergeest zouden ontvangen, het nieuwe Jeruzalem bouwen en den weg bereiden voor de bruiloft des lams? Nu eindelijk, zoo dachten zij, zal Straatsburg, van God daartoe verkoren, het nieuwe Jeruzalem worden, de moeder der nieuwe leeraars; in den zomer nog van ditzelfde jaar 1533 zullen de laatste engelen des toorns komen, dan zal Straatsburg worden belegerd, maar door de hulp van twee machtige koningen zegevieren; dan zal ook de overheid der stad de bannier der gerechtigheid, d. i. der volkomen waarheid, omhoog houden en de 144,000 door den pinkstergeest bezielden zullen macht verkrijgen en van Straats-

---

[1]) Recognoissance d'Obbe Philippe p. 21 „je l'ay entendu de la bouche de ses familiers disciples, qui journellement alloyent le visiter à Strasbourg, et estoyent mes confreres et compaignons, aussy recevions nous journellement de ses lettres, nous advertissant de tout ce qui se passoit en son endroit."

[2]) Leendertz, a. w. blz. 296 vv.

burg uit het waarachtig Evangelie en den waarachtigen doop over den aardbodem verbreiden; niemand zal hun teekenen en wonderen kunnen wederstaan; ook zullen met hen zijn Elia en Henoch, de twee getuigen des Heeren; zij zullen zijn als twee fakkels, machtig om de aarde te verderven en met het vuur, dat van hun mond uitgaat, hun vijanden te verteren [1]).

Zoo schijnt bij ons te lande onder de Bondgenooten de stemming te zijn geweest als tegen het einde van 1533 zich de mare verbreidde dat nu ook Henoch, de tweede getuige, verschenen was. Het was zekere Jan Matthijsz., een bakker uit Haarlem, door heimelijke openbaringen naar hij voorgaf tot dat ambt geroepen. Door de wijze van zijn optreden gelukte het hem bij velen onder de Bondgenooten aan zijn roeping geloof te wekken. Naar heinde en ver trokken weldra zijn voornaamste aanhangers als apostelen uit met het bevel om den doop, die sedert het vorige jaar op Hofmann's last was gestaakt, [2]) te hervatten en door oplegging der handen leeraars en doopers aan te stellen [3]). Twee van deze apostelen kwamen in de allereerste dagen van 't volgend jaar (1534) te Munster, zij verkondigden dat het duizendjarig rijk was aangebroken: de gedoopten en de uitverkorenen zouden voortaan onder Christus' heerschappij een geluk-

---

[1]) Leendertz, a. w. blz. 294, 254, Cornelius, a. w. II. S. 224.

[2]) Leendertz, a. w. blz. 254.

[3]) Cornelius, a. w. II. S. 232 ff.

zalig leven leiden, in gemeenschap van goederen, zonder wet, zonder overheid en zonder huwelijk. Bernhard Rothmann, eertijds Evangelisch predikant te Munster doch in verloop van tijd Melchioriet geworden, werd gedoopt en ontving de opdracht om ook anderen het bondsteeken toe te dienen. Binnen weinige dagen werd een groot getal nieuwe leden door den doop in het verbond opgenomen. [1])

Voorshands overvleugelde deze partij geheel die meer gemoedelijken onder de herdoopten, uit wie eenige jaren later de Doopsgezinden zouden voortkomen [2]). Van weerloos dulden en lijden wilden deze heiligen „van de daad" niet hooren. Nu was de tijd voleindigd, zoo spraken zij, dat de heiligen moesten vervolgd worden, nu was de dag gekomen, waarin God zijn dienstknechten zou wreken en verlossen en zijn vijanden aan hen onderwerpen op dezelfde wijze en met dezelfde middelen, waarmede zij te voren zijn volk hadden verdrukt; het zwaard, door hen uitgetrokken tegen het volk Gods, zou tegen hen zelf worden gekeerd; daarom moesten de wapenen worden opgevat niet alleen om de heiligen te beschutten maar ook om alle ongerechtigheid te wreken, opdat het aardrijk van alle boosheid gereinigd wierd en gerechtigheid en heiligheid daarin wonen en heerschen konden.

Nergens vielen deze theorieën in vruchtbaarder

[1]) Keller, Gesch. der Wiedertäufer zu Münster, S. 136.
[2]) Vgl. Cornelius, a. w. II., S. 235.
[3]) Blesdijk, Historia Davidis Georgii, pp. 9, 10.

aarde dan te Munster. Het conflict met de bestaande orde der maatschappij, dat er onafwendbaar uit volgen moest, werd hier nog verhaast door de komst van een geestdriftig aanhanger van Jan Matthijsz, den later zoo berucht geworden Jan Beukels van Leiden, omstreeks half Januari 1534. Door zijn prediking werden honderden, vooral vrouwen, voor de nieuwe leer gewonnen. Goud en sieraden, al haar have brachten zij op en met alle kracht hielpen zij er aan mede om de nieuwe bedeeling te vestigen. De bevelen van den magistraat en den bisschop, waarbij de voorgangers der Wederdoopers uit de stad werden verwezen, bleven zonder gevolg en straks, vóór de maand nog ten einde was, vertoonden zich reeds de voorboden van oproer en geweld. Mettertijd gelukte het de nieuwe partij van den stadsraad volledige geloofsvrijheid te verwerven, totdat zij eindelijk de grootste overwinning behaalden op den jaarlijkschen keurdag (23 Febr.), toen twee harer leden, o. a. Knipperdollinck, tot burgemeesters werden gekozen, en ook de andere Raadsheeren uit aanhangers van de Wederdooperij werden benoemd. [1])

Intusschen was het jaar 1533 voorbijgegaan zonder dat zich te Straatsburg bewaarheid had wat door Hofmann was geprofeteerd. Geen wonder dat van toen af allen, wier verbeelding zich van

---

[1]) Keller, a. w. s. 140—144. Gresbeck's Bericht von der Wiedertaufe in Münster, bij Cornelius, Münst. Geschichtsquellen II, s. 5.

de heerlijke vizioenen niet losmaken kon, naar Munster het oog richtten. In alles wat daar in de eerste maanden van 1534 voorviel zagen zij een vingerwijzing Gods dat Hij Straatsburg verworpen en in haar plaats Munster had uitverkoren om het nieuw Jeruzalem te zijn. [1]). Op het vernemen van de gunstige wending, welke de zaak hunner partij daar nam, trokken de Bondgenooten en zoo velen als zich uit louter wereldsche beweegredenen bij hen aansloten weldra van heinde en ver, inzonderheid uit Holland, Friesland en Brabant, er heen. Nog grooter werd de toevloed van vreemdelingen sedert de leiders op het laatst van Februari een hunner predikanten, Hendrik Roll, naar de Nederlanden zonden om de achtergebleven partijgenooten de wonderen en teekenen te verkondigen, die er geschied waren, en hen aan te sporen zich daarheen te begeven. [2]) Tusschen dit en Paschen, zoo moesten Roll en die tegelijk met hem tot dit doel werden uitgezonden de geestverwanten aanzeggen, zou de wereld gruwelijk (grusam) gestraft worden, de tiende mensch zou niet in het leven blijven, ook zou nergens vrede en veiligheid zijn dan alleen in Munster, vermits zij de stad des Heeren en het nieuw Jeruzalem was, waar de Heer de zijnen bewaren en ieder genoeg hebben zou: voor alle Christenen, die er aankwamen, waren binnen Munster huizen en

---

[1]) Cornelius, Münst. Aufruhr II s. 239.
[2]) Keller, a. w. s. 146.

bedden in gereedheid gebracht en hun werd door de anderen spijs en drank verschaft, ook hadden de predikanten gezegd dat men, als de stad vol werd van Christenen, voor dezen huizen op het domhof, in den dom en in de kerken zou bouwen; kwam er te veel volk aan dan zou men hen in de huizen en met de goederen der ongeloovigen en heidenen onderhouden. [1]) Tegelijk werd de trek bevorderd door particuliere brieven, welke te Munster ingekomen Wederdoopers aan hun vrienden en bloedverwanten richtten. „Hier (zoo schreven zij hun) zult gij van allen nooddruft genoeg hebben. — de armsten, die bij ons zijn en hier vroeger zoo veracht waren als bedelaars, gaan nu even kostelijk gekleed als de aanzienlijksten en voornaamsten, die bij u of bij ons plegen te zijn. En de armen zijn door Gods genade zoo rijk geworden als de burgemeesters en rijksten in de stad. — Bekeert u van uw zonde of God zal u straffen." [2])

Op deze emigratie nu van Nederlandsche Wederdoopers naar Munster heeft de correspondentie tusschen Deventer en Zwolle betrekking, waarmede de reeks van bescheiden wordt geopend, die ik hier ga mededeelen. Zij doet zien dat de Wederdooperij reeds in Februari 1534 binnen Deventer overtuigde aanhangers had. Mogelijk is het voor

---

[1]) Zie de bekentenis van den naar de streken aan den Nederrijn gezonden Jacob van Osnabrück, bij Cornelius, Münst. Geschichtsquellen II. s. 225.

[2]) Keller, a. w. s. 147.

de verbreiding van het Anabaptisme onder de Deventer burgerij niet zonder beteekenis geweest dat zich hier in het begin van Februari 1534 Jan Matthijsz een tijdlang heeft opgehouden. De welbekende Knipperdollinck verklaarde in zijn verhoor op 21 Jan. 1536: „dass Johan van Leien in sinem huiss einen brieff geschreven an Johan Mathis, das er zu Munster solt kommen und Knipperdollings knecht hait den brief in Hollant gedragen. Aver so sie zu Deventer kwamen haven sie vernommen van dem ufroir zu Averwater [1]) und gehoirt irer brueder wer ein gross deil erslagen. Derhalb hait Johan Mathis den knecht vurhin zu Munster gesant und ist zu Deventer bleven. Darnach haven sie den diener wider ghen Deventer gesant und Johan Mathis lassen holen sampt siner huisfrawen." [2])

Zwolle aan Deventer. Over een vrouw uit Deventer, met ketterij besmet en te Zwolle in hechtenis gehouden. [3])
Tusschen 4 en 9 Maart 1534.

Ersame, wyse, vursichtige, bysunders guede vrunde. Wy hebn ytsonts in onser hachten ene persoen Hylle genant w. selige m. Lubbert Rensing, [4]) die welck soe wy dycmaell op diverssen dachfarden ende bikompsten gehoert hebn, die selve uth U. E. stadt met ennygen anderen nae

---

1) Dit viel voor op 9 Febr. 1534, zie Keller, a. w. s. 141.
2) Cornelius, Münst. Geschichtsquellen II s. 408 ff.
3) De datum ontbreekt, de in het register onmiddellijk voorafgaande brief is van Woensdag na Reminiscere (4 Maart), de onmiddellijk volgende van Maandag na Oculi (9 Maart) 1534.
4) In 't volgende stuk wordt zij genoemd: weduwe van zal. M(eester) Lubbert van Renssen. Lubbert van Renssen komt voor als Schepen en Raad tusschen de jaren 1490—1504, bij Dumbar, K. en W. Dev. I, blzz. 77, 78.

Munster geweecken, ende vellicht metten selven twivellachtigen secten contrarie unser gelove ende statuten der heiliger kercken oick Ro. Key. Mat. mandamenten een tyt lanck verkiert mach hebn, daer durch sy metten wangheloeven ende anderen nien leringe merckelicken beruchtiget ys worden, daer durch U. E. metten drost van Salland oer guderen hebn doen toslaen ende confisciren. Gemerckt wy dan gerne nae wolden gaen die mandamenten van K. Mat. tot sterckinghe unser geloven, begeren wy vruntlick U. E. ons wyllen toeschicken unde met tegenwordigen baeden aver scriven, wes U. D. in desser saicken kundich ys ende seckere certificatien daer van verhoert ende vernamen hebbet, up dat wy ons daer nae sullen weten toe reguleren.

Prothocollum missivarum, fol. 67 r°, Gemeente-archief van Zwolle.

Deventer aan Zwolle. Antwoord op de vorige.
9 Maart 1534.
Antwordt der stadt Deventer op onsse voirschryfften berorende die weduwe van Renssen ende Gerridt Luetkenss.

Eirsame, wyse unnde vursichtige, besunders gunstige ende gude frunde. Wy hebn U. E. schryfften an ons gedaen neffens byschryffte an M. Gerryt Zwaeffken, ons dorch den selven oick gepresentiert, angaende die weduwe zalige M. Lubbert van Renssen van die Luteraenscher factien etc. guitlicken ontfangen, ende alles inholdes wall verstanden. Wairup wy U. E. nyet konnen bergen, woe dattet wair sij dat sich dieselve een tijtlanck verleden uith onsser stadt met twien andern wrouss persoenen nae Munster ontvrempt hefft, aldair een tytlanck geconversiert ende dair nae, sich van dair dyvertyrende, wederom herwartz hen yn yn onsser stadt gegeven. Als wy dat vernomen hebn, heb wy sie met rechte doen ansprecken ende beschuldingen, voirt dair nae ther Scepen clarynge gestalt, dair voir sie borge hefft moeten stellen, eer men

sie hefft wyllen verlaeten, alsoe dat sy omtrent een weynich voer sanct Peter verleden [1]) derhalven by guetduncken van Scepen ende Raidt gecorrigiert ende gestraffet ys, weshalven wy nyet konnen gevuelen dat U. E. der saicke halven (want sie dairom alhier geledden hefft) an hoer persoene offt hoeren gudern wes konnen gewynnen, begerende sie der maiten ontslaigen moege werden. Wy verstaen oick dat uwer E. borger Gerryt Luykenss. met sy solde syn behachtet, dairomme dat hy die selve gelogiert ende geherberget solde hebn, want dan die vurgenante weduwe woe voir beroert der maiten gestrafft ys, soe konnen wy nyet geloeven, soe veer die selve niet anders onder sich hefft, U. E. den selven behoiren dairomme yetwes op tleggen, want die persoen, dairt hem van heer komt, dairomme hefft moeten lyden; dat wy U. E. nyet hebben wyllen bergen, die Godt lange zalich ende gesunt bewaren moet. Gescr. des Manendaiges post Oculi anno etc. 34. Aldus onderteyckent: Burgermeistern, Scepen ende Raidt der stad Deventer. Ende aldus die opschryfft: Den eirsamen, wysen unnde vursichtigen Burgermeistern, Scepen ende Raidt der stadt Zwolle onssen besunderen guden frunden.

Proth. missivarum (te Zwolle) fol. 67.

Aanteekening van hetgeen in dezelfde zaak door den raad van Zwolle is gedaan, naar aanleiding van het schrijven van Deventer van 9 Maart.
10 Maart 1534.

Item up Dinxtach post Oculi anno 34 [2]) is erschenen Jacob van Wynssem burgermeister der stadt Deventer mith [3]) voirschryfften der selver stadt, als hyr baven copiert ende geschreven staet, holdende ander stadt Zwolle, voir Scepen ende Raidt der stadt Zwolle sich beclaigende der vengnysse synre moeder, weduwe M. Lubbert van Renssen,

---

1) Petri ad Cathedram d. i. 22 Febr. Ik heb tevergeefs in het Deventer archief gezocht naar het tegen haar uitgesproken vonnis.
2) 10 Maart.
3) Het HS. heeft: u i t h.

ende syns zwagers Gert Luytgenss etc., alhier gehachtet.

Wairup Burgemeisteren, Scepen ende Raidt der stadt Zwolle nae langen beraede hem geantwort hebn in manieren nae volgende.

Inden yrsten hem gesecht woe sy syn voirgeven ende dair beneffens die schryfft der stadt Deventer gueder maeten verstaen hadden, soe dan die stadt van Deventer schreven woe dattet waer weer, sich die weduwe van Renssen uith ore stadt myt 2 ander vrow persoenen een tytlanck ontvreemt hadde ende sich nae Munster gegeven hadn ende mytter Luteraensschen handell beruchtet were, hadde sich die selve we. tot ore stadt gekiert, upt welcke sie sy hadn laeten verseckeren, doir welcke sie niet en mochte commen sie en hadde borge gestalt ther scepen claringe, welcke claringe in kort voir suncte Peter weer geschiet, ende sie hadde moeten boeten tot kentnysse der Scepen. Die wyle sye dan dair eens hadde voir geleden ende moeten boeten, ducht hem nyet redelicken, wy sie noch eens dair voir solden beschuldigen etc.

Dunckt Scepen ende Raidt tselve voirgevens niet behoirlick te syn ende op gheene reeden gefondiert ende dat die stadt van Swolle in ander maeten die mandamenten der Key. Mat. verstait dan die stadt van Deventer, gemerckt alst soe solde syn dat een Luteraen gecorrigiert in der eender stadt solde moegen trecken in der ander stadt ende dair vry syn durch dat voircorrigieren, solden sie in alle die naebersteden vry moegen trecken ende die voirt inficieren, solde dan die laeste dwalinge arger syn dan die yrste. Dan wy verstonden dat mandament alsoe, wair die selve gediffameerden quemen in den landen ende steden solden dair gecorrigiert werden. Die wyle dan die stadt van Deventer die mandamenten anders verstaith dan wy, sollen wy ons mytten schryfften der stadt Deventer moeten beleren ende die verschryven an den gheenen, die die usantie van den mandamenten verstaen ende dagelix dair mede omme gaen, ende dan ons regulieren nae behoiren. Synnen oick int secker bericht van onssen burger een voirman, woe desse

weduwe van Renssen, en Vrydaige verleden wast acht daige, [1]) myt drie Vriessche vrouwen ende eenen Vriesschen man oir bestandet hadde up synen wagen ten Hardenberghe ende voirt nae Nyenhues gevaren, ende als sie dair quemen kreghen sie die tydonghe, dat die stadt Munster van den fursten berant was, alsoe dat dair niemants in offt uith commen en mochte, synnen dairomme van stonden aen wederom nae Swolle gereist. Weert nu even wall die correctie by der stadt solde bondich syn ende niet tmoegen van anderen dair wederom gecorrigiert solde moigen werden, hoe wall wy sulx nyet verstaen en konden, weer nu sulx upt nye gebroicken. Sus conde men op dyt paiss anders dair nyet in gedoen.

Angaende onssen burger Gerridt Luetkenss synen zwager hadden Scepen ende Raidt aver lanck wall gehoirt dat hie die Lutheriaensschen uphielde, ende woe dat desse selve weduwe myt joffer ther Poirten ende andern dair ontholdende weren gewest all tho Paesschen verleden [2]), ende niet gecommen in karcken noch cluysen, wairomme Scepen ende Raidt dycke hadde Key. Mat. mandamenten laeten opt nye verkundigen, in verhaepen hie ende andern dair an gedacht solden hebn. Die wyle dan dair nu soe veele claigten van gecomen synnen van der weduwen van Renssen ende van hem ende dagelix meer ende meer, hoe hie den verlopen geestlicken luyden oir dagen helpt holden, en [3]) hefft Scepen ende Raidt eer ende eedtz halven niet moegen laeten om hem an te verdingen, solde die stadt van Key. Mat. ende den haeve unbedacht blyven, ende moeten voirder inquisitie op die claigten doen ende sich dan oick regulieren nae behoeren.

Jacob van Wynssem begert borge recht ende dat hie dair up verborget mochte werden.

Scepen ende Raidt dairup geantwordt: Key. Mat. mandamenten brachten mede, woe men sich dair mede solde

---

1) D. i. 27 Febr.
2) Paschen viel in 1533 op 13 April.
3) Het HS. heeft: ende.

regulieren, suss en behoeffde men niet mede nae manier van rechte te procederen, want die thegen die mandamenten der avericheit deede deede tegen synen eedt.

Jacob gevraicht: wat die koer weer, hem geantwort: Scepen ende Raidt weer up dyt paiss noch nyet gesadiget mytten koer dan woldens inquisitie doen, die gedaen siende, soe hie dan rechts begerde, solde hem niet dan recht geschien, dair moste sich op dyt paiss mede lyden.

Proth. missivarum (te Zwolle) fol. 68.

Zwolle aan Deventer. Antwoord op den brief van Deventer van 9 Maart 1534.
11 Maart 1534.

Antwordt der stadt Zwolle an die stadt Deventer.

Eirsame, wyse unnde vursichtige, besunders gude frunde. U. E. schryfften met moentbotschap uwes mederaetfrundes Jacob van Wynssem, weduwe zalige M. Lubbert van Renssen betreffende, hebn wy genoich verstaen ende kunnen dair uith nyet spueren dan dat Key. Mat. onsses allergenedichsten lieven heeren mandamenten anders by U. E. dan by ons interpretiert ende verstaen werden, gemerckt die selve schryfften in den mont hebn, nae dem die vurs. weduwe aldair by U. E. tot claringe ende straff van Scepen gestaen hefft ende gepurgiert solde syn, dat dairomme behoeren solde die selve sonder meer actien coestloes tontslaen, dat sich anders in criminael saicken begeefft want [1]) sulx syn solde soe gifft men den selven een oirsaicke in andern plecken vryelicken voirtaen to delinqiren ende quaet meer tdoen. Wy hebn van U. E. die correctie der weduwe ende nyet die beteringe der selve verstaen, dair up wy ons wyder inder saicken ende mandamenten vurss. wyllen delibereren ende beleeren mytten gheenen, daer neffens gelicke ende andern mandamenten meer dan by ons publiciert ende verclaert werden. Wy hebn tegenwoirdich seckere konde woe dat die opgemelte weduwe des Vrijdages

---

1) Hier schijnt in de pen te zijn gebleven: soe.

nae den Sonnendach Invocavit [1]) alhier in onsser stadt sich bestaith hefft gesath met noch 3 Vriessche vrouwen ende eenen man an eenen onser voirluyde, die oer tsamptlicken nae den Nyenhuess gefuert solde hebn omme oir reyse nae Munster voert an tho vullenbrengen, dair die vruechten van U. E. straff dan geblecken solden hebn. Dan komende tho den Hardenberghe soe hefft die voirman die vracht eenen anderen aver gedaen, ende als die myt oir toe Nyenhues gecommen ys syn sy int secker bericht geworden dat die bisschop van Munster die straiten besath hadde dat dair niemanth uith noch in en mochte, soe hebn sy sich weder van stont an gekiert nae onsser stadt, dair die weduwe byss her tho sich verhaelden hefft ende die andern voirt sunder vertoeven doer gepassiert, angesien wy alsdoe die mandamenten seer scerplicken wederom hadden doen renovieren ende nyes verkundigen latten.

Voirder soe U. E. mede laeten verluen dat wy onssen burger Gerydt Luetgenss oick weder solden laeten passieren sonder yetwes op tleggen, gemerct die persoen dair durch hem sulx an queem by U. E. hedde moeten lijden, soe bevynden wy apentlick dat hy die persoen gehueset, gehaevet ende in oir boese voirnemen onderhalden hefft contrarie der mandamenten ende onsses verbots, ende werden dairomme oirsaeckt den selven dair voir an te sien ende soe nyet weder te laeten gaen als U. E. schryfften medebrengen, ende hadden ons niet versien dat U. E. sich der correctie van onssen burgern onderwynnen solden hebn meer dan wy doen aver den burgern van U. E., die onsser here Godt almechtich lanck walvarende gespaer. Gescr. onder onsser stadt secreet segell am Woenssdach post Oculi anno etc. 34. Aldus onderteyckent: Burgermeisteren, Scepen ende Raidt der stadt Swolle. Aldus die opschryfft: den eirsamen, wijsen unnde vursichtigen Burgermeistern, Scepen ende Raidt der stadt Deventer onssen besunderen guden frunden.

Proth. missivarum (te Zwolle) fol. 69 ro.

---

1) 27 Febr. 1534.

Zwolle aan Deventer en Kampen. Zij hebben eenige met Wederdooperij besmette burgers in hechtenis, en stellen voor een bijeenkomst der drie steden te houden om over het straffen van dezulken te beraadslagen. 20 Maart 1534.

An Deventer ende Campen.

Ersame, wyse ende vursichtighe, bysunders gunstighe, guede vrunde. Wy hebn leyder in onser hachten ennighen van onsen burgeren, die apentlicken kennen woe dat sy van onser heiliger geloven getreden ende weder van nies gedoept syn, soe dan tselve seer periculoes ende wonderlicken in den crysten oeren ys toe hoeren ende wy in der saicken beswaert syn, begeren wy U.E. ons toe gevallen oere geschicte Raetsfrundt, gedeliberert op desser saicken, wes ende woe men metten selven tot vrese van anderen sall an stellen, willen hebn op toekomenden Manendach [1]) toe 9 uren voir middaghe toe Wynssem, omme aldaer met malckanderen eendrechtelicken toe concordiren ende slueten, oft gelicke gebreecke by U.E. geffonden woeren, in wat maniren die selve gestrafft [2]) sullen werden. Vorder begeren wy toe weten, offt sich tot ennigher tyt by U.E. begeeff, dat ymant mysdede, [3]) daerdurch hy lieff ende guidt verboert hadt, offt sulck guidt den scholten offt U.E. stadt vervallen ende verboert sall syn. Wy hebn gescreven ingelicken an den vrunden van Campen ende vertrouwen by de selve desse maelstadt nyet affgeslagen sall werden, als wy ons ganselicken versien ende verschuldent altyt gerne an U.E., die onser here Godt almechtich lanck walvarende gespaer. Gescreven op Vridach post Letare Jerusalem a° 34 [4])

Proth. missivarum (te Zwolle) fol. 69 v°.

---

[1]) 23 Maart. Wynssem is Windesheim, in welks klooster dikwijls Statenvergaderingen plaats hadden.

[2]) Het HS. heeft: getrafft.

[3]) Het HS. heeft: mysde.

[4]) Er schijnt werkelijk te Windesheim een vergadering te hebben plaats gehad. Vgl. Deventersche Cameraarsrekening van Gerrit Cryt over 1534: „Up Manendach na Judica (d. i. 23 Maart) M. Gerlich, Zwaiffken, Cryt (de drie raadsheeren Gerlach Doys, Gerard Zwaeffken en Gerrit Cryt) gevaeren to Wyns . . . . . nen der

„Also de Herdoopers binnen Munster waren, sorghden sy seere dat den Bisschop van Munster met macht van volcke de Stadt soude beleggen (alst oock namaels gebeurde). Ende also sy wel wisten hoe dat het in Hollant sonderlinge stont, want van Aemsteldam, Haerlem ende daer ontrent, seydemen daer af verveerlycken vele, wanter een groote fame in dese tyt af ginck, twelck oock warachtich was, want sy grooten aenhang kregen [1]) deur groote oploopen dier ooc dagelycx om geschieden, ende so veel boden over ende weder liepen. So hebben sy de hoofden van dese vergaderingen oft secten ontboden, dat sy haer volc ende gemeente der vergaderingen wouden onderwijsen, dat se in Hollant niet vredelyc en mochten blijven noch heur dinghen onderhouden, ende dat heur van Godt geopenbaert was, dat sy altsamen souden te Munster trecken, opdat se haer daer rustelijc met malcanderen mochten onderhouden. Dit deden die van Munster, opdat sy binnen heure Stede te stercker souden moghen wesen, om den Bisschop te wederstaen, alst daer toe comen soude, hoewel sy dit niet lieten blijcken. Aldus hebben dese Overste van dese voorsz. compagnien brieven ghesonden tot alle Steden ende Dorpen, daer sy wisten dat van heuren geselschap woonden (want

---

van Zwolle yn sake der Wedderdopers cost 6 ℔ 14 st . . . . ." De Zwolsche rekening over de 2de maand (d. i. Maart van 1534, want de regeering werd op 25 Januari verzet) bevat onder „Uthgeven van Reysen" 't volgende: „Item noch met Diepenbroick geweest te Wynssem omme die gevangenen der nier dopers aldaer verteert etc." De Cameraarsrekening van Kampen over genoemd jaar ontbreekt, zie Uitterdijk, Kameraars- en Rentmeestersrekeningen der stad Kampen van 1515—1540, blz. 72. De heer Uitterdijk berichtte mij, dat op het Kamper archief geen verbaal voorhanden is van eenige dagvaart door de drie steden in 1534 gehouden en dat in het aldaar aanwezige dagvaartboek van Ridderschap en Steden over 1534 niets voorkomt omtrent de Wederdoopers. Ook op het Zwolsch archief ontbreken evenals op dat van Deventer de dagvaartboeken van deze maand, zoodat meerdere bijzonderheden over deze vergadering niet bekend zijn.

[1]) „Nae de fame gaet, in den quartiere van Waterlant Amsterlant Vrieslant (d. i. Westfriesland) ende daer omtrent gedoopt mogen wesen omtrent vier of vyf hondert persoenen," zoo schreef het Hof van Holland aan de Landvoogdes op 17 Febr. 1534, Cornelius, Münst. Aufruhr II s. 388.

sy die al int geschrifte hadden) ende sy ontboden heur, dat sy al tsamen by malcanderen op eenen dagh vergaderen souden, om alle ghelijck uyt Hollandt te trecken naer Munster.

Dit is den teneur van de brieven die sy sonden. [1]) Alle gheloovige verbontghenooten in Christo, genade ende vrede zy u van God onsen Vader, door sijnen sone Jesum Christum, Amen. Lieve Broederen ende Susteren, blyschap ende vrede is den kinderen Gods voorhanden, want heur verlossinge is voor de deure. Lieve vrienden, ghy sult weten als een woort dat ons van God ghedaen is: Als dat hem een yegelijc opmaken sal om te trecken naer dat nieuwe Jerusalem, een stadt der Heyligen, want God die wil de werelt straffen, een yeghelijck sie toe, dat hy door onachtsaemheyt niet int oordeel en come, want Jan Beuckelsen Propheet tot Munster, met alle medehulperen in Christo, hebben ons geschreven datter niemant onder den draec deser werelt vry blijven en mach ofte hy wort verslonden, het sy lichamelijcke doodt ofte met een gheestelijcke doot. Daerom niemant en versuyme mede te trecken, opdat hy God niet en temtere, want daer is eenen oproer op handen over de gantsche werelt: Want, seyt de Propheet Jeremias in sijn 51 Capittel: Vliedt uyt Babylon, opdat een yegelijc sijn ziele behoude, opdat u herte niet vertsaeght en worde van dat geroep datter in de landen gehoort sal werden. [2]) Ick en segghe u niet meer: Maer ick gebiede u in den Name des Heeren, dat ghy sonder vertreck [3]) gehoorsaem zijt, ende neemt den tijt waer. Een yeghelijc sie

---

[1]) Ook Wagenaar, Amsterd. Geschied. III, blz. 17 heeft van dezen brief een afdruk gegeven.

[2]) Jeremia 51, vs. 45 en 46: „Gaet uyt mijn volck, uyt het midden van haer (t. w. Babylon), ende reddet een yegelick sijne ziele; van wegen de hitticheyt des toorns des Heeren. Ende opdat ulieder herte misschien niet weeck en worde, ende ghy vreeset, van 't geruchte dat gehoort sal worden in den lande."

[3]) D. i. zonder dralen.

toe, ende gedencke Loths wijf, ende en sie niet omme na eenigen dingen dat hier opter aerden is, het zy man, wijf, oft kint, opdat ghy niet bedroghen en wort. Niemant en sie omme naer eenigh ongeloovich wijf of man, noch en neemse niet mede, noch ongeloovige kinderen die ongehoorsaem zijn, ende niet onder de roede en staen, want die in de gemeente Gods niet en dienen, daer is goets genoegh voor den heyligen, daeromme so en neemt niet meer met u dan gelt ende wat lijnwaets, ende cost om opden wegh te eten: Ende wie een mes heeft, oft een spiesse, oft een busse, die neemse voor hem, ende diese niet en heeft, die coopse, want de Heere sal ons door sijn machtighe hant, door sijne knechten Moyses ende Aaron verlossen. Daerom zijt voorsichtigh, ende legt alle saken cloeckelijcken toe voor den boosen. Ende past alle tsamen een half myle buyten Hasselt te wesen, ontrent Berch-klooster, den 24 dagh van Meerte ontrent den middage. Weest voorsichtich in alle dingen: ghy en sult voor den beschreven dach daer niet wesen, noch oock niet later: men sal achter dien tijt na niemant wachten. Niemant en versuyme te comen: Blijfter yemant achter, ick wil sijn bloedt ontschuldich wesen. Emanuel." Gouthoeven, Chronijcke van Holland (Dordrecht 1620) blz. 594.

Welhaast kwamen de uitwerksels van dit agiteeren aan den dag.

Op den 14 Maart was den bisschop van Munster reeds ter oore gekomen hoe de Wederdoopers daar buiten toebereidselen maakten om de stad, waarvoor hij in 't laatst van Februari het beleg had geslagen, te komen ontzetten. [1]) En omstreeks denzelfden tijd meldt Gisbert Baix, amptman te Grave, dat vele herdoopten „zich nu oprurich ind op die been gheven ind durch desse landen allenthalven doch nit (lees: int) heimelich passeren, des voirnemens, als ick verstaen hebbe, zich tsullen

---

[1]) Keller, a. w. s. 162.

vergaederen ind te hoep vinden op nu en naistkommende Dinxdage, nementliken den 24 dach desser maent Martii, in een kloester, genant sunte Johans kamp, van Vollenhoe niet wit gelegen, ind solden sterck werden in die 14 of 16 dusent, als sie sich selvest hoeren hebben laiten solden," Cornelius, Münst. Geschichtsquellen II, s. 226. Niet anders was het in de provincie Holland. „Hujus anni 21 Martii die 30 naves Anabaptistis onustae ex omnibus oppidis et pagis juxta Amstelodamum solverunt, dicebantur ad coenobium montis s. Agnetis prope Zwollam tendere, ubi ad decem millia qua virorum qua feminarum ejus sectae conventura erant," Revius, Dav. Illustr. p. 252. [1]) „Aldus zijn sy haestelijcken opten 21 dagh Meerte 1534 voor Monickendam boven de dertigh schepen aenghecomen, die van alle steden en dorpen quamen, daer dese brieven geweest hadden, oft diet malcanderen int heymelijc te kennen gegeven hadden, twelck een yegelijc aldaer verwonderde, want niemant van dat opset gehoort en hadde (so heymelyc was dat te wercke ghegaen) als sy

---

[1]) Merkwaardig is het te zien hoe goed Revius op de hoogte is, zooals beneden nader blijken zal. Hij geeft zijn bron niet op voor dit bericht. Hortensius, dien hij kende en ook wel eens aanhaalt, volgt hij hier, en in 't algemeen bij hetgeen hij verder over den tocht der Anabaptisten naar 't Bergklooster verhaalt, niet. Zijn bijzondere bekendheid met wat te Kampen werd gedaan schijnt er op te wijzen dat hij een schrijver, die in die stad thuis hoorde of relatiën had, heeft geraadpleegd. De kroniek van den Kamper Secretaris Johan van Breda, geb. omstreeks 1480 overl. in 1540, (uitgeg. door de Ver. v. Overijss. Regt en Gesch. Dev. 1864), waaraan men 't eerst bij het opsporen van zijn bron zoù denken, spreekt op blzz. 123 en 124 wel van de gebeurtenissen te Munster tijdens de Wederdooperij maar, vreemd genoeg, in 't geheel niet over hetgeen er in 't Zwarte water is voorgevallen. Dit wekt het vermoeden dat Revius misschien deze berichten ontleend heeft aan het, helaas nog altijd niet teruggevonden, tweede deel van toe Boecop's Kronijk, dat hij nog gekend en voor zijn geschiedenis van Deventer gebruikt heeft.

de schepen gehuert hadden. Ende alle dese schepen zijn desselven daeghs t'zeyle gegaen ende zijn gezeylt na t' Swarte water, aen de Zuyderzee," Gouthoeven, Chronijcke blz. 594. — Gelukkig pakten de autoriteiten de zaak flink aan. „Op Maendage lestleden (d. i. 23 Maart) geadverteert zynde van de gereetscep (zoo rapporteerden de commissarissen van het Hof van Holland op 26 Maart uit Haarlem aan den stadhouder Hoogstraten) die gemaict wordde bij den Melchioriten wesende in grooten getale omme te vertrecken naer Munster, zoe hebben wy onsen medebroeders meesters Abel van Coulster ende Reginer Brundt procureur generael gesonden naer Enchuysen, omme mit eenige scepen die men daer soude toerusten die zelve reyse te beletten," Cornelius, die Niederl. Wiedertäufer während der Belagerung Münsters 1534 bis 1535, s. 28. Nog juist bijtijds kon men maatregelen nemen om het opzet der Wederdoopers te verijdelen. „Ende want sy niet en moesten voor de 24 dach van Meerte comen op de plaetse daer sy beschreven waren (zegt de kronijkschrijver bij Gouthoeven, a. w. blz. 595), so hebben sy onderweghen eenen dach stille gelegen aen heuren anckers. Ende binnen dien tyt so zijn de steden van Overysel gewaerschouwet van heure comste." Vgl. het volgende bericht in het zoo even genoemde schrijven van de commissarissen van 't Hof aan Hoogstraten: „Die voers. meester Abel ende procureur hebben ons op huyden gescreven dat die scepen by henluyden tot Enchuysen toegerust int Zwartte Water bij hulpe van die van Gelmuyden (d. i. Genemuiden) ende ander, den welcken wy uyten Hage geadverteerd hadden ende begeert zy tot dese hulp ende bystant souden doen, [1]) uyt dien quartiere aangehaelt hebben een ende twintich scepen vol volcx." „Borchardus a Westerholt, Vollenhoviae, et Otto

---

[1]) Volgens Revius hadden ook reeds die van Amsterdam de overheid van Kampen van den voorgenomen aanslag verwittigd, Dav. Illustr. p. 252.

a Rechteren Gennemudae satrapae, hasce naves detineri jusserunt, cumque eos qui iis vehebantur interrogarent quonam tenderent, responsum tulerunt, Monasterium eos petere, ut fratres ac sorores obsidione liberarent," Revius Dav. Illustr. pp. 252, 253.

Pelgrym van IJsselmund [1]) aan den bisschop van Munster.

Vollenhove 22 Maart 1534.

Ingevolge 's bisschops bevel om hem kennis te geven, zoo daar „emants in wege oft velde weren" met de bedoeling om naar Munster op te rukken, deelt hij mede dat op 22 Maart 5 schepen zijn aangehouden van uit Holland overgestoken Wederdoopers. De schepen zijn roerloos en zeilloos gemaakt, de Wederdoopers gevankelijk binnen Genemuiden gebracht. Op de Zuiderzee liggen er nog 21 schepen vol Wederdoopers, ook op reis naar Munster. Hun plan was om op 24 Maart a.s. in 't Bergklooster samen te komen, ten getale van 5000 zoo gezegd wordt, en van daar onder leiding van „ein prophet gelick Jeremias" [2]) naar Munster te trekken.

Uitgeg. door Keller, a. w. s. 311, naar een copie op het Munstersch Archief.

Deventer, Kampen en Zwolle aan den bisschop van Munster.
25 Maart 1534.

Door het Hof van Holland en den amptman van Grave, Gysbrecht Baicx, van wat er broeide op de hoogte gebracht, zijn zij „in onsen landen en steden" begonnen tegen de Wederdoopers toerustingen te maken. Reeds zitten er te Zwolle honderd in de gevangenis, heeft de drost van Genemuiden zes van hun schepen genomen, en zijn die van

---

1) Hij was den 14 Maart met vijfhonderd knechten in 's bisschops dienst getreden, Keller, a. w. s. 254.

2) Naar het schijnt een misvatting van het beroep op Jeremia 51, (zie boven blz. 153 den uit Gouthoeven geciteerden brief), met welken tekst de aangehouden Wederdoopers denkelijk hun tocht hebben gemotiveerd.

Kampen in zee gestoken om de overige, in grooten getale onder Ens (Schokland) liggende, aan te tasten.

Uitgeg. door Keller, a. w. s. 312, naar het origineel op het archief te Munster.

„Haec (d. w. z. de aanhouding van de schepen der Wederdoopers door de drosten van Vollenhove en Genemuiden op 22 Maart) ipso illo die a satrapis illis Campensibus significata, qui et ab eis rogabantur, ut delegatos suos Gennemudam mittere vellent, in commune consulturos. Postridie Campenses quatuor e senatu suo Gennemudam miserunt (volgen hunne namen). Delegati Campensium Gennemuda datis ad Campensem senatum literis, significarunt, consultum sibi videri ut negotium hoc cum Regina Belgii gubernatrice, et cum D. Georgio Schenckio Transisalaniae praefecto communicaretur, et ab hoc peteretur, ut Gennemudam se conferret," Revius, Dav. Illustr. p. 252, 253.

Kampen aan het Hof van Holland. Bijzonderheden omtrent de nederlaag aan de Wederdoopers in 't Zwarte water toegebracht, de voorzorgsmaatregelen door Deventer, Kampen en Zwolle genomen om van de landzijde de verzameling der Wederdoopers bij het Bergklooster te voorkomen, verzoek om advies wat hun met de gevangen genomen Wederdoopers te doen staat. [1])

25 Maart 1534.

Copie.

Edelle, enz. Alzoe uwe edelle ind weirdighe liefften an ons hebben doen scrijven van den oproer ende vergaderinghe der Wederdopers, met begeerten de selve te laten plonderen, te schoeren ende hoer opset te behynderen, soo hebben wij der saicken te guede viere van onsen Raide na

---

1) Ongetwijfeld dezelfde brief, waarvan de commissarissen van het Hof van Holland in hun schrijven van 26 Maart aan Hoogstraten (Cornelius, die Niederl. Wiedertäufer, S. 30) aldus spreken: „Oiek hebben wij van stonden aen ontfangen beslotene brieven der stat Campen daer van wy Uwen E. hier mede copie oversenden."

Genemuden, daer die scepen vorbij mosten, van stonden an gevaerdiget, soodat aldaer tot Genmuden met raedt ende behulp des Droest van Wollenhoe ende van Genmuden yerst zes schepen ende, als gisteren omtrent den avvont, noch 21 scepen vol volcx, mans, wijffs ende kinderen, aengehaelt, ende daer inne bevonden omtrent 1500 spiessen, veel haecbussen, slachswaerden, hellebaerden ende anders alderhande geweer, ende met vier veenkens ende vier trommen, ende synt in als, metten vrouwen ende kinderen, omtrent 3000 starck. Ende tvoorscr. geweer is hem altosamen benomen metten schuyten van horen scepen, ende die scepen synt ontroert ende seylloes gemaect, alsoe dat se nergent hen comen konnen, [1]) ende anders is den luden nyet benomen noch mysdaen; ende wantet een deels arme onnosel luyde zynt, weeten wy nyet woentment daer mede sal holden. Waeromme wij begeren andechtelycken uwe edelle ind werdige lieften ons daer op van wegen Key. Mayt. onses aldregenedichsten heere ten besten raiden, ende ons des van stonden an, want die saicke suelcx eysschet ende nyet lyden en will daer van onser genedichste vrouwe Conincginne yrst the moeghen adverteren, een scriftelijck andwoerde wederom te benaken(?), ons daer naer te richten. Voort verstaen wij, de Droest van de Graeffe te Swoll heeft weeten laeten, woe in den lande van Cleeff ende daer omtrent dergelijcke vergaderinge is, die van meeninghe weeren naet Berchcloester tho trecken, ende datse in gelycken behindert worden. Wij ende die andere twee steden Deventer ende Zwoll, oick etlicke Amptluden ende van der Ridderscap, hebben onse reysige peerden nae Zwol ende Berghcloestere geschict, ende en horen nyet datter eenige vergaderinge daeromtrent

---

[1]) Het is treffend om te zien, hoe goed Revius is ingelicht. „25 Martii, (zegt hij Dav. Illustr. p. 253) die ab Ensa insula (vgl. wat ik hiervoor mededeelde uit den brief der drie Overijsselsche steden aan den bisschop van Munster van 26 Maart) ad Aquas nigras subductae sunt 21 naves Anabaptistis onustae; in quibus sesquimille (aut praeter propter) sarissae, multae secures, quatuor vexilla, totidem tympana, ac simile instrumenti bellici genus repertum. Viri non multo pauciores tribus millibus, cum magna turba mulierum ac liberorum, undique comportatorum."

coemt, soe dat wij verhoepen hoir aenslach behindert es worden; dan begeren boven all sonder vertoch te weeten, woe men metten armen luden tot Genmuden aengehaelt sall anstellen ende holden, van den selven uwen edellen ind werdigen liefsten, die God Almechtich in hoeger wijsheyt moet beholden.

Gescreven met grooter haest, op onser liever Vrouwen dach annunciacionis, anno 1534, onder onsen secreet.

Ende onder stont gescreven: Bourgemeysteren, Scepenen ende Raidt der stad van Campen.

Ende de superscriptie was: Dese den edellen, werdighen, hoochgeleerden, vromen ind wijsen heeren, den eersten ende anderen van den Raide des hoves van Hollant, Zeelant etc., onsen begunstigen, beminden Heeren.

Rijksarchief te 's Gravenhage.

Zwolle aan Giesbert van Baicx, amptman te Grave Zij berichten de ontvangst van zijn waarschuwend schrijven betreffende de plannen der Wederdoopers, [1]) deelen eenige bijzonderheden mede over de hun in 't Zwartewater toegebrachte nederlaag, waarbij o. a. een hunner profeten is gevangen gemaakt, en vreezen voor herhalingen van 't gebeurde.

Ongedateerd. [2])

An Giesbert van Baicx amptman toe Grave.

Erentfeste, erbaere ende vromme, bysunders guede vrundt. Wy gebieden ons vruntlicken tot U. L. danckende de selve gueder warninghe [3]) met begerten, ingevallen ennighe meer vergaderinghe der maeten aldaer by U. L. offt daer omtrent ennichsyns erwussen, dat U. L. ons sulx nyet onverwittiget wyllen laeten op onsen cost. Vorder gunstige guede vrundt, soé U. L. der saicken gestalt ende ...... [4]) des sulvighen

---

[1]) Blijkbaar is daarmede bedoeld Baicx' brief aan Zwolle, waaruit boven blz. 154 het voornaamste is aangehaald, en die in zijn geheel is gepubliceerd door Cornelius, Münst. Geschichtsquellen II, s. 226

[2]) Uit den inhoud is te zien dat deze brief dateert van nà Donderdag na Judica (d. i. 26 Maart) 1524.

[3]) Het HS. heeft: waringhe.

[4]) Hier staat een voor mij geheel onbegrijpelijk woord: heterigherien of iets dergelijks.

volcks van onss begeren toe vernemen, hebn wy U. L. baede die des Manendaichs nae Judica met U. L. scriffteu gecommeu ys bys Donredaichs smorgens bij ons bueten synen kost vertuifft ende opgeholden, omme U. L. het rechte bescheit ende anslach des verwuyden volckes aver toe scriven, soe hefft sich begeven dat des Manendaichs voir geruert ende Dinsdages daer nae grote mennichfoldicheit van mannen, vrouwen ende kinder van den wedergedoepten uther zee ende voert uth allen hoicken sich nae unser stadt ende daer omtrent gegeven ende nedergeslagen hebn, oick eendeels bynnen onser stadt, die sich alle lieten verlueden dat sy die mynste ende die principaelle noch achter weren. Dus hebn wy metter macht ende ernst daer an geweest ende die meeste sterckte ende hoep geschoert ende gemueth. Die amptluede in den lande hebn der 27 sceep vol volcx angehaelt ende getuufft, oer geweer, 4 trommen, 4 nie venle met cruessen, slachswerden, spyssen, helbairden ende andere geweer genoemen, ende hebben se voir Gelmueden int diep roerloes ende zeylloes gelacht, ende hebn uth oeren scepen ende volck enen gevangen op thues toe Gelmuden gebracht, Erasmas Ridder genant van Erffordt, die sich secht een propheet der selver te wesen, daer op die drost van Gelmueden onssen scherprichter begeert hefft den selven tondersuecken ende den anslach ende voirnemen der vergaderinghe te vernemen, daer wy noch nyet van kunnen doen scriven. Wy hebn oick der selver by de hundert noch onversocht in onser hachten ende besorgen, naedem sulcke geweer by hem gevonden wordt, datter noch meere vergaderinghe van baeven offt anders waer affkommen sall [1]), woe wal wy nyet en twivelen hyr mede die meeste uther zee komende hyr mede verstrouwet ende geschoert syn. Dus begeren wy vruntlicken offt U. L. daer ytwes van vernemen, dat ons

[1]) Die vrees was niet ongegrond, vgl. Revius, Dav. Illustr. p. 253: „Eodem tempore (omstreeks den tocht naar 't Zwartewater) complures Anabaptistae curribus, equis, pedibus ad idem coenobium confluxerunt, nec ex Hollandia modo, sed et ex Gelria, comitatu Zutphaniae, oppido Nyenhuys et aliunde, qui omnes capti, rebus suis exuti, alii post taediosum carcerem dimissi, alii e praecipuis supplicio affecti fuere."

sulx op onsen kost verwyttiget mach werden, weder walgevallen ende wylle toe bewysen syn wy van herten geneicht tot U. L. die onser here Godt. [1])

Proth. missivarum (te Zwolle) fol. 70 r°.

Copie van den brieff, dair de herdoepers sich metten anderen by Berchcloester mede versammelt hadden anno Domini etc. 34. [2])

Lieve bruders. Ghy sult trecken op een halve myle nae Hasselt by Berchcloester, daer moet ghy syn voir die middaghe nyet vroeger offt nyet laeter, offt die wolff mocht u verslinden. Dyt moyt zyn den 24sten dach van Maert, soe moet ghy daer zyn voir die none. Zyeth dat daer nyemant achter en blyve, die hem selven sueckt, offt die wraick sall hem onversiens averkommen. — Desse brive worden bevonden by den gevangen van oeren secten, die by Berchcloester ende op weghe ten selven daghen ende ver(?) met untellicke mennichvoldicheit van man, wyff ende kinder, vergadert weren uth allen hoeken der werlt.

Proth. missivarum (te Zwolle) fol. 138 v°.

Dat bepaaldelijk ook binnen Deventer de oproeping, om zich naar de loopplaats bij het Bergklooster te begeven, gehoor heeft gevonden schijnt te blijken uit de volgende

Aanteekening betreffende eenige Deventenaren, van ketterij beschuldigd of omstreeks Maart en April 1534 uit de stad geweken naar Munster en elders.

Meister Reyner van Coverden scoelmeister ende priester hefft etlicke ontemlicke punten willichlicken erkandt, dair toe nochtans citirt voir den werdigen heren meister Jan Bentinck officiaell, Bonaventura observant, bruder Goessen terminarius, Gert Kryth, Derick van Averenck ende Derick

[1]) Hier breekt de tekst af.

[2]) Reeds naar een andere copie uitgeg. door Cornelius, Münst. Geschichtsquellen II, s. 227. Revius, Dav. Illustr. p. 252 deelt in Latijnsche vertaling een gelijkluidend briefje mede, dat omstreeks den zelfden tijd op een te Amsterdam gevangen genomen Weder-dooper werd gevonden.

van Kuenre, in stede van Henrick Plaitman, van den Rade dair toe deputirt, ende dair op gelavet myt stipulacie aen handen Gert Kriths gedaen weder te willen compareren tot requisicie van den officiaell, wair aver hy veltvluchtich geworden is.

Meister Jorien apoteker op die Engestraete is veltvluchtich geworden ende uith onser stadt geweken yn tyd, als die Waterlenders ende andere Wederdooperen in 't Zwartewater gekoemen waren in menichfoldigen getall, ende oick als die stadt Munster zich in die ongotlicke handell ende tegens oiren landtfursten avergegeven hadden, dair zeer voill fursten und steden zich umme hebben moeten bemoyen, ende men oick seggen willen hy in Munster getoegen solde syn byplichtig den wedergedoepte ende wederspennich onsen Christen geloeven. [1])

Johan van Gelen ter selver tyt ut onse stadt geweken ende, als men sekerlick seggen wil, in Munster getoegen aldaer levende als vurschr. [2])

Albert droichscherer, bynnen onse stadt van Lutherie halve mit rechte beclaget, is voirvluchtich geworden ende, van den burgemeister in der tijt met den deputirden [3]) gedachvart, nyet voirgekomen, dan sich uith Deventer ganslick vervrembt in der selver tyt vurschr. off dairomtrent, nemptlick als die Waterlenders ende andere wedergedoepte int Zwartewater zich mennichfoldelick vergaert hadden ende Munster den ongottlicken handel aengenoemen hadde.

Juffer Alidt ter Poerten ende juffer Lubbe van Wynssen bynnen uith onser stadt Deventer unde in die stadt Munster vertaegen, dair alle gotlicke handell van wederdoeppen

---

[1]) In zijn woning op de Engestraat werden, zooals uit later te publiceeren bescheiden te zien is, vergaderingen van de Wederdoopers gehouden en de doop bediend.

[2]) De bekende Jan van Gelen. Hij was blijkens de bekentenis van een ongenoemd Wederdooper, (uitgeg. door Niesert, Münsterische Urkundensammlung I, s. 147) geboren in het dorpje Geel in 't sticht van Utrecht. In de opgave van hen, die in 1525 burger van Deventer zijn geworden (Dev. Arch. No. 1230), wordt hij vermeld als Johan van Gheel.

[3]) Blijkbaar een soortgelijke commissie, als die waarvan in 't concordaat van 20 Sept. 1532 sprake is, zie boven blz. 128.

ende anders leyder mysbruyckt wurdt, ende tegens die mandamenten des Keysers alhir by oeren tyden verkundiget apenbairlick, vermitz dat sy in Munster getaegen ende by tiden van belech van den bisschop van Munster dair ynne gebleven synnen ende die wedergedoepte hebben helpen stercken. [1])

Jacob scroer van den gedeputirden voir den burgemeister in der tyt aengespraeken, dat hy ontemlicke woirden gesprocken solde hebben op dat werdige hellige sacrament, die bichte ende anders, nae inholt etlicker tuychnisse in onser stadt boick geteykent, hefft zyn onscholt ten irsten dair voir erboeden, dan dair nae avertuget nae luydt onses stadt boicks ende die dieners utgesant um hem vast te maken, is voirvluchtich geworden.

Ende dit vurs. meeste deels geschiet in den Mert ende Aprill a° etc. 34.

Register van crimineele sententiën (Dev. Arch. No. 1206) fol. 80 v°.
Gedeeltelijk uitgeg. door Molhuysen, Overijss. Alm. 1839, blz. 147.

Volgens Revius is de stadhouder van Overijssel George Schenck, overeenkomstig het door de Kampers tot hem gerichte verzoek (zie boven blz. 158), werkelijk binnen Genemuiden gekomen om te handelen over de straf, welke men de gevangen genomen Wederdoopers zou opleggen. Hij geeft den uitslag der besprekingen aldus weer: „Exitus hujus tragoediae hic fuit: Mulieres et pueri doli incapaces dimissi fuere, e viris autem praecipui, a quibus ignarum vulgus tam misere deceptum erat, securi percussi, capita perticis, corpora rotis ad exemplum imposita," Dav. Illustr. p. 253.

---

[1]) Deze personen zijn blijkbaar dezelfde als de twee vrouwen die volgens den brief van Deventer aan Zwolle dd. 9 Maart 1534 (zie boven blz. 145) met de wed. van Renssen naar Munster zijn getogen. Vergelijk ook wat boven blz. 148 uit het Zwolsche prothocollum missivarum aangaande Gerrit Luetkenss is medegedeeld. Uit later te publiceeren bescheiden blijkt dat Johan van Wynssem de jonge omtrent Vastelavond (d. i. 17 Febr.) 1534 te Munster is herdoopt door Jan Beukels „durch onderrichtinge van syn suster bynnen Munster wesende."

De buitengewone ernst van deze gebeurtenissen en van die te Munster, welke het revolutionaire, het voor de maatschappelijke orde zoo gevaarlijke, drijven der Anabaptisten meer en meer onthulden, heeft er ongetwijfeld aanleiding toe gegeven dat Deventer's Raad en Gemeente zich op 30 Maart onder eede verbonden om elkander tegen de dwaalleeringen der ketterij of Lutherij, gelijk zij het uitdrukten, met lijf en goed, bij dag en bij nacht bijstand en hulp te verleenen.[1]) Wellicht ook achtten zij zulk een plechtig bezworen verbintenis onmisbaar om zich in dezen de eendrachtige samenwerking in eigen boezem te verzekeren, nu in hun midden als Raadsheer zitting had o.a. iemand als Jacob van Wijnssem, schoonzoon van die weduwe van Renssen en broeder van die Lubbe van Wijnssem, die reeds in het vroege voorjaar uit Deventer naar het nieuwe Jeruzalem in Westfalen waren getrokken.[2])

Ondertusschen maakte de belegering van Munster weinig vordering.

Gebrek aan soldaten, aan geschut en buskruit, en vooral de uitputting van de financiën, zoowel van de regeering als van de bevolking van het sticht, maakten het den bisschop in den eersten tijd onmogelijk snel en krachtig door te tasten. Zoo groot was het gebrek aan ammunitie, die bovendien grootendeels te Amsterdam en Erfurt moest worden ingekocht en dus bij den gebrekkigen toestand der toenmalige verkeersmiddelen eerst na weken en maanden de bestemming bereikte, dat nog in Mei

---

[1]) „Die Lunae post Palmarum, Senatus ac Tribb. plebis Daventrienses, interposito juramento se sibi in vicem corpore ac facultatibus, noctu et interdiu opem ac auxilium collaturos promiserunt, adversus errorem Lutheranismi, quo titulo omnifariae tum temporis haereses nobilitabantur," Revius, Dav. Illustr. p. 253.

[2]) Vgl. boven blz. 146 en blz. 163, alsmede de verklaring van een ongenoemd Wederdooper (bij Niesert, Münst. Urkundensammlung I s. 149) „Jacob van Wijnssem, borgermeister bynnen Deventer, is gedoept en hefft eine suster bynnen Munster." — Jacob van Wijnssem komt op de regeeringslijsten bij Dumbar voor als Raad in 1534.

de belegeraars niet meer dan zes schoten per dag konden doen. [1]) Even langzaam als met den aanvoer van krijgsvoorraad ging het met de werving van landsknechten. De belegerden, ruimer van geld voorzien dan de bisschop, slaagden er beter in dan hij zelf en beletten hem zoodoende meteen zijn leger te versterken. Daar kwam tot overmaat van ramp nog bij dat hij de handen niet volkomen vrij had, maar tegelijk de graven van Oldenburg in het oog moest houden, die reeds lang over eenige grensstreken in geschil waren met Munster en aanstalten maakten om van 's bisschops tegenspoed tot hun voordeel partij te trekken. [2])

Gelukkig ontving de bisschop in verloop van tijd eenigen onderstand van zijn naburen, de vorsten van Hessen, Keulen en Kleef. Aanvankelijk hadden zij aan zijn dringende aanvragen om hulp geen gehoor gegeven, alleen Hessen had hem eenigen geldelijken steun verleend, doch zij zagen op den duur zeer goed in hoe noodig het was, ook in hun eigen belang, om den bisschop in zijn nood bij te springen. Wat er voor hun eigen landen uit volgen zou, indièn het Anabaptisme te Munster zich bleef handhaven, was duidelijk genoeg, en zij vreesden daarenboven dat langer verzuim van hun zijde den bisschop geheel in de armen zou drijven van de Bourgondische regeering te Brussel, welke zij reeds sinds de herfst van het vorige jaar verdacht hielden van het plan om, gelijk zij korte jaren geleden met het sticht Utrecht had gedaan, zoo ook zich van het wereldlijk gezag over het bisdom Munster meester te maken. [3])

In den loop nu van de maand Maart zond landgraaf Filips van Hessen den bisschop eenig geschut en sedert de onderhandelingen, einde Maart

---

[1]) Deze bijzonderheid is te vinden in een schrijven van hertog Ernst van Lunenburg aan den keurvorst van Saksen dd. 11 Mei 1534, bij Cornelius, Münst. Geschichtsquellen II s. 232.

[2]) Keller, a. w. ss. 243—245.

[3]) Keller, a. w. ss. 249, 250.

te Orsoy geopend, maakten ook Keulen en Kleef zich tot het verstrekken van hulp in geld en troepen gereed. [1])

Zóó goed hadden intusschen de belegerden den tijd, dien men hun onder al die bedrijven gelaten had, tot het versterken der fortificatien en het aanschaffen van krijgsvoorraad weten te gebruiken, dat er aan een spoedige onderwerping, met welke men zich te Orsoy nog gevleid had, niet te denken viel. Op het laatst van April moest de bisschop al weder bij zijn bondgenooten om hulp aankloppen. Zij werd hem op den vorstendag te Neusz in 't begin van Mei toegezegd [2]), en ongeveer op dien zelfden tijd kwamen in het kamp van de belegeraars ook de stukken geschut aan, welke hij van de Overijsselsche steden ter leen had gevraagd. [3])

Men kan zich voorstellen hoezeer het geringe succes van de belegeraars, weldra door niet onbelangrijke nederlagen gevolgd [4]), de hoop op den eindelijken triomf hunner zaak verlevendigen moest niet enkel bij de toch al zoo geëxalteerde Wederdoopers te Munster zelf, maar ook daar buiten bij al diegenen, die voor hun leer en streven sympathie gevoelden. Niets natuurlijker dan dat de overheid

[1]) Keller, a. w. ss. 251, 252.

[2]) Keller, a. w. ss. 254, 255.

[3]) „Ouch die stet Campen, Schwoll und Deventer (zoo schreven de kriegsräthe van den hertog van Kleef op 16 Mei aan hun meester) haven sechs grosser stuck, mit namen dry carthunen (kartouwen) und dry nothschlangen hergeschickt." Cornelius, Münst. Geschichtsquellen II, s. 233. Vgl. het door Revius aangehaalde concordaat: „Martis post Jubilate (28 April 1534), Tribb. plebis ejusdem civitatis (Daventriensis) placuit, ut ad petitionem eorum qui Monasterium obsidebant, tormentum majus et minus, data cautione de restituendo, commodato eis mitteretur, modo duae civitates sociae idem facere non abnuerent." Dav. Illustr. p. 253.

[4]) Bij de bestorming op 25 Mei werden de aanvallers door de belegerden met groot verlies afgeslagen. Gevolgen: vele soldaten loopen tot de Munsterschen over, muiterij en algemeene verwarring in 't bisschoppelijk kamp. Keller, a. w. s. 256, 257.

van al zulke steden, onder wier burgerij zich geestverwanten bevonden van de Munstersche Anabaptisten, — en welke stad was er toen volkomen vrij van? — zich van den loop der krijgsbedrijven op de hoogte wenschten te houden, al ware het alleen om door het logenstraffen van de overdreven geruchten van behaalde zegepralen, welke de faam nog vergrootte, mogelijke woelingen binnen haar gebied te kunnen voorkomen. Zoo zal, naar het mij voorkomt, moeten worden opgevat de volgende brief van

Deventer, Kampen en Zwolle aan Mr. Johan Wesselinck. Verzoek om hun geregeld op de hoogte te houden, hoe het met de belegering van Munster staat. Ongedateerd. [1])

An meister Johan Wesselinck licentiat in utroque. [2])

Werde, enz. Alsoe daichlix in onsen steden diverse rumoren ende tidinghe gespreyth ende vermaert werden van der gestalt des leghers voir ende der herdoepers bynnen Munster leyder versamelt, [3]) **gemerckt dan onsen steden ende yghelicken Christen mensche an veraveringhe ende vernilinghe der stadt ende der regebaptisierden merckelick gelegen ys, hebn wy drie steden averkommen an U Werden tdoen scriven omme altyt seckerheyt der anslagen ende handels van bueten ende van bynnen tmoigen hebn, daermet voele loeghene, die by ons durch adherenten der secten gespryet werden, tmoegen straffen ende toe loichgene; schicken wy derhalven tegenwordighen onsen**

1) Doch van nà Cantate (3 Mei) 1534, den datum van den onmiddellijk voorafgaanden brief.

2) Ik gis dat hij dezelfde is geweest als die Dr. Wesselinck te Munster, die reeds vóór 27 Febr. 1534 uit Munster naar Hervord was vertrokken, den „hauswirth" van Kerssenbroick, schrijver van de Anabaptistici furoris Monasteriensium etc. historica narratio, vgl. Cornelius, Münst. Geschichtsqu. II, ss. XXXVII note 2, XLIII en XLIV.

3) Het was voor de Anabaptisten buiten Munster niet moeilijk zich berichten te verschaffen van den toestand van zaken aldaar: den 6 Dec. 1534 verklaarde een Munsterschman, die door de bisschoppelijken was gevangen genomen: „se konnen dach und nacht uth der stat und wedder in kommen," Cornelius, Münst. Geschichtsquellen II, s. 292.

burger, den wy den tyt des leghers selves anderde gewylliget hebn an U Werden toe reysen, met begerten U. W. den genanten onsen burgeren volkommen geloeven ende guitlicke gehoer wyllen geven ende ons altyt opt spoelixste metten selven averscriven, wes U. W. van der gestalt ende handels des selven krieghes erfarende werden. Dat verschulden wy altyt gerne tegen U. W., die onser Here Godt lanck walvarende gespaer. Gescreven ondert signet der stadt Swolle, dat wy drie steden ytsonts hyr toe gebruicken. [1])

Proth. missivarum (te Zwolle) fol. 71 v°.

Hoe dit zij, men was in Overijssel vast besloten voor het minst in zijn eigen gebied de ketters te weren. „Gemerckt doch dat wy met onssen genedigen heren Stadthalder etc. sampt geschickten van Ridderschap ende Steden accordirt ende geslaten hebn" (zoo motiveerden omstreeks denzelfden tijd [2]) de drie steden in een schrijven aan Goert Poeck, rentmeester te Nyenhus in 't Bentheimsche, de afwijzing van zijn verzoek om een bloedverwante van hem, welke van herdooperij was beschuldigd, weder de inwoning binnen Zwolle te vergunnen) „sulche ende gelicke persoenen in den landen van Averyssell noch in onssen steden twyllen lyden," Proth. missivarum (te Zwolle) fol. 72 r°.

Banvonnis, door Schepenen en Raden van Deventer gewezen tegen enkele van ketterij beschuldigde personen.
29 April 1534.

Thomas Janss. van Wirden barbyr, Henrick Hoge kammaker, Gerlich Meler ende Jan mandemaker bynnen alle

1) Soortgelijk schrijven van Zwolle aan den graaf van Bentheim, houdende verzoek om, aangezien zij hebben vernomen dat de bisschop van Munster „gewest ys op een dachvoirt tho Nuys ende wederom int leger gecomen, soe vern dair yetwes by den fursten gehandelt mach wesen, dat men weten mach ende ons an ghelegen ys, U. G. ons mytten yrsten op onsse cost verwittigen wyllen," Proth. missivarum te Zwolle fol. 73 v°.

2) De brief is niet gedateerd. De voorlaatste in het Prothocol is van 3 Mei 1534. Nadere bijzonderheden over deze zaak volgen in de door mij mede te deelen bescheiden over de Reformatie te Zwolle.

vier in onser stadt gevenckenisse gewest, vermitz dat sy samptlicken ende itlicke bysunder mitter Lutherien gediffamirt ende beruchtiget zynnen gewest, twelck op ditmaell myt genaeden aengesien is, dan is hem samptlicken ende itlicken bysunder uith bevell ende decreet van Schepen ende Raidt by dat hoechste bevaelen ende geboeden, dat sy zich by schynender sonnen uither stadt Deventer vrieheit versien sullen ende dair nyet weder ynkoemen buyten wille, weten ende consent van Scepen ende Raidt. Actum Mercurii post Jubilate anno etc. 34 ende hebben oirvede gedaen in forma et jurarunt in forma, burgermeisteren Grotenhuys, Enschede.

Orphedeboek (Dev. Arch. No. 1126.)

Pardon, door den magistraat geschonken aan een kettersche vrouw, welke beloofd heeft zich te beteren en voortaan met geen ketters, Lutheranen of Wederdoopers, te zullen omgaan.
22 Mei 1534.

Dat Truyken echte huysfrouwe Albertz droichscherer ter selver tyt myt oeren man vurs. voirvluchtig geworden is [1]), dat is durch sunderlinge beden van gueden vrunden by Scepen ende Raidt myt genaden aengesien, ende hefft gelavet oir leven tbeteren ende myt ghenen Lutheranen off wedergedoepten twillen conversiren off dairmede thalden; ende verwillekoert, wert saicke dat men sy bevonde dair tegens gedain thebben, salmen dat olde mytten nyen berichten, dair vrouwe Hissincks burge voir geworden is dat Truyken tselve alsoe sall achtervolgen. Actum die Veneris post Exaudi a° 34, burgermeisteren Grotenhuis, Esschede.

Register van crimineele sententiën (Dev. Arch. No. 1206) fol. 81 r°.

De Landvoogdes aan den Stadhouder Schenck. Zij beveelt hem aan de overheden der steden en vlekken van Overijssel last te geven om de Anabaptisten, met

---

1) Vgl. boven blz. 163.

ketterij besmette personen en leegloopers, door hen in hechtenis genomen of nog te nemen, in bewaring te houden voor den dienst op de galeien en andere oorlogschepen, waartoe de Keizer ze wenscht te gebruiken.

8 November 1534.

Copie.

Her Stadtholder. Alzoe de Key. Mat. mijn heere ende brueder bij zijnen lesten brieven ons gescreven heeft mit alle nersticheyt in Spaengien te zenden die Anabaptisten ende andere persoonen, die men in den landen van herwaertsover sall moegen befinden, om gestelt te worddene opte galleyen ende andere scepen van oirloige, die zijne Mat. doet maecken ende bereeden om te resisteren ende wederstaene het voirnemen ende invasien van den vianden van onsen vorsz. heyligen geloven [1]), versoecken wij aen u ende van wegen zijnder voirsz. Mat. scerpelijck ordineren, dat ghij van stonden aen, desen gesien, daeraff adverteert den hooftofficieren ende wethouders van den steden ende vlecken van Overijssel, hen lastende ende bevelende goede bewaernisse te doene van den voirsz. Anabaptisten, besmette persoonen ende leechgangers, die zij jegenwoirdelijcken gevangen houden ende alnoch zullen moeghen gekrijgen in de limiten van heure officien, sonder van denselven noch van andere quaetdoenders ende crimineele persoonen, nyet geperpetreert hebbende quade feyten weerdich van crimineele executie ende dewelcke machtich ende gedisponeert zijn om te dienen opte voirsz. galleyen, ontslakinge off deliverantie te doene ter tyt toe zij ons geadverteert zullen hebben vanden getale van dyen mitsgaders van heure qualiteyten, delicten ende mesusen, ende daerup andere ordonnancie ende bevel van ons hebben zullen, sonder des te zijne in egheenen gebreeke. Her Stadthouder, God zy myt u. Gescreven te Binchs den 8 Novembris anno 34. Onderteyckent: Marie, bij den secretaris G. Pensaert.

Dev. Arch. No. 561.

---

1) Nl. de Turken.

Den geheelen zomer door hadden intusschen de Munsterschen hun stad met goed gevolg tegen den vijand verdedigd. Zij deden gedurig gelukkige uitvallen, beletten den bisschop hun vestingwerken met zijn schansen en loopgraven te naderen, en slaagden er zelfs in de bestorming op 31 Augustus glansrijk af te slaan. De nederlaag der belegeraars (zegt de geschiedschrijver van het Wederdoopersrijk te Munster) was zóó volkomen en hun verlies zóó groot, dat een goed geleide uitval waarschijnlijk het geheele kamp van de bisschoppelijken in de macht der Anabaptisten zou hebben gebracht. Het trof voor den bisschop zeer gelukkig, dat de kort daarop gevolgde verheffing van Jan van Leiden tot koning over Sion en het regelen van den toestand in overeenstemming met dit feit de belegerden te zeer in beslag nam om de behaalde overwinning te voltooien, en de deerlijk verzwakte en geheel gedemoraliseerde troepen van de belegeraars uiteen te drijven. Sinds men evenwel eenmaal deze gelegenheid ongebruikt had laten voorbijgaan bleef er geen ander middel tot redding meer over, dan dat men zich in verbinding zocht te stellen met de buiten de stad wonende broeders, dezen allerwege in beweging bracht en hun op het geschikte oogenblik de hand reikte om gezamenlijk de stad te ontzetten [1]).

„Dair zint 4 uthgesant na Freisslant na provande mit veelen gelde. De hebben sick tho Rheene (d. i. Rheine) edder tho Bueren nige gekledet. Der eine is ein groit lanck man und het Albert edder Beneventura de Beneventura, is na Freisslant; und de anderen drei na Hollant, der wet he eren namen nicht. Der sint ze dach und nacht in wachten, und verlanget na en zeere. Dusse vurg. 4 hebben veele boeke und breve mede, de se en wech brengen solden", bekentenis van twee gevangen Munsterschen dd. 6 Dec. 1534 bij Cornelius, Münst. Geschichtsquellen II, s. 290. „Item (bekant) dat vier

---

[1]) Keller, Gesch. der Wiedertäufer, ss. 258, 259, 261, 263, 270.

mit groten gelde na Hollant, Brabant und Freisslant um proviande uthgesant, der se dagelix verwachten, und so balde se dar van tidonge krigen und de proviande up de negede gebracht, willen se den uthtoch doen, und datsulve ock, wes se overkomen, allet mit der gewalt inhalen. De eine van den 4 is Peter Simons genompt, ein Friese, itzunt hofmester der konnickinnen und vorhen van den 12 gekoren de eldeste gewest. Und dair denselven provande inthobrengen entstonde sullen se mit dem gelde lude verarbeiden und upbrengen, dairmede gedencken se die blockhuser inthonemmen und sick sulvest mit der gewalt tho entsetten. Item ook etlige na Hollant, Brabant, Freisslant, Luttig und Gulich verfertigt den gennen, so eren handel angenommen und gedoept, vertroistinge to doen und anthoseggen, datse sick dairbinnen foegen, want se kunnen tusschen die blockhuser aen faer [1]) herdurch komen", bekentenis van Wernher Scheiffart (op 5 Dec. uit Munster gevallen en gevangen genomen) dd. 11 Dec. 1534 bij Cornelius, a. w. s. 294.

De Stadhouder van Overijssel, George Schenck, aan de drie steden Deventer, Kampen en Zwolle. Hij heeft bericht ontvangen van den bisschop van Munster dat Peter Symons en Albert uit die stad zijn uitgezonden om proviand enz. aan te koopen en oproer te verwekken, en verzoekt hen dit te verhinderen.

17 December 1534.

Georgien Schenck, fryher to Tautenburg, Ro. Key. Mat. Stath. generael in Vriesland enz.

Eersaeme, enz. Wy hebben binnen twee daegen twee brieven entfangen van den hoichwirdigen Fursten mynen g. heren van Munster, inhaldende dat de van Munster etlicke heymelicke bootscap affgeferdiget hebben, der menonge huer ongotlicke verdampte secte ende vertwyvelde handelinge in anderen landen aen te richten ende sich daer neffen om salpeter, schwevel, solt, botter ende ander nootturfft te bewerven, ende dat

---

[1]) Zonder vrees.

seder een Donredach nae Andree [1]) een vrouwen persoene dair uut geloopen is, die onder anderen bekant heeft dat de vorsz. van Munster twee man uutgeschickt hebben, genaemt Pieter Symoens ende Albert, een Vriese geboren, (welcke beyde wy verstaen dat hier vuyt Frieslant zijn) up alsulcke menonge, dat sy in Brabant, Hollant, Frieslant ende desen Nederlanden verkundigen sullen, wie de dach des Heeren nae hier by sy, om die gemeene luyde dair deur te verwecken hulp ende bystant, provand ende andere noотturft te erlangen. Soo dan hier aen merckelicken gelegen is ende de gemeene man lichtlicken te verwecken is, begeren ende gesynnen wy van wegen der Key. Mat. dat gy deshalven goede, scharpe toesicht ende achte wilt hebben, dat der selven uutgeschickten voernemen verhindert moege werden, oick mit allen vliete by den coopluyden bestellen laeten van den koepers behoirlicke burchtochte genomen te werden, dat sulcke waer ende profandt den van Munster nyet begebracht en sullen werden, als gy dat beste overleggen sult ende wy u des genslicken toebetrouwen, begerende dat gy dry steden malcanderen desen onsen brieff toe schicken. God almachtich bevolen. Datum myt yle to Leuwaerden den 17 Decembris anno 34.

Tautenburg.

Opschrift: Den eersaemen, wysen, voersichtigen, onsen lieven besunderen Burgermeesteren, Scepenen ende Raedt der steden Deventer, Campen ende Zwolle.

Dev. Arch. No. 561.

De Stadhouder Schenck aan Deventer, Kampen en Zwolle. Hij is verbaasd van hen te hooren dat de Anabaptisten, leegloopers en heidenen door de Amptlieden (Drosten) „geveiliget" worden, in strijd met zijn bevel. Hij zal dezen daarom opnieuw gelasten niemand, die om kwade feiten en delicten uit de steden de wijk neemt, te platten lande geleide te geven.

24 December 1534.

---

[1]) D. i. 3 December.

Goergen Schenck, fryher to Toutenburch, enz. [1])

Eersame, enz. Uwe schrifften aengaende de materie van der Munte by u upgericht, daer van wy u onser genedichster vrouwen der Coninginnen brieff mit onsen byschrifften togeschickt hebben, oeck betreffende de saeke van den Anabaptisten, mysdedigers ende ledichgangers, ende een artikel aengaende der Ketteler betalinge, hebben wy untfangen ende guetlicken verstaen, ende aengaende de materie van der Munten enz.

Betreffende de Anabaptisten, mysdedigers, ledichgangers ende fugitiven van delicten uut uwen steden, de im lande van den Amptluden geveiliget solden werdenn, oeck van den heyden, de daer im lande vast omtrecken, alles tot beschweringe der armer lude, is ons vrempt te hoeren, want wy gelicke mandaet aen de Amptlude geschickt ende scharpelicken bevoelen hebben dinhalden van dien te achterfolgen, oeck hierbevoeren ernstlicken verboden den heyden geen geleyde te geven noch te gehengen daer im lande te laeten omtrecken, gemerct sij ende gy selffs weeten dat wy de heyden ander tyden mit den schutten ende peerden hebben doen uut den lande jaegen, dan na dem wy nu anders uut uwen schrifften verstaen sullen wy de Amptlude onses bevels weder der maeten vermaenen, dat hier inne gebuirlicken versien oeck niet gestaedet en sall werden yemant, de om quade feyten ende delicten uut den stedenn ontwyken, im lande mit geleyde onderholden sall worden enz. [2])

Datum to Lewarden den 24^{en} dach Decembris anno 34.

Opschrift: Den ersamen, wysen, vursichtigenn, onsen lieven besunderen, Burgemeister, Schepen ende Raedt der steden Deventer, Campen ende Zwoll.

Dev. Arch. No. 561.

Toen intusschen de uit de Nederlanden verwachte broeders niet tot ontzet kwamen opdagen: „so heft

---

1) Uit een onderzoek, op mijn aanvraag door Mr. J. L. Berns, rijks-archivaris in Friesland, ingesteld, is gebleken dat de brief van de drie Overijsselsche steden, welke door dit schrijven wordt beantwoord, op het Friesch rijks-archief niet meer aanwezig is.

2) Wat hierop volgt heeft betrekking op de betaling van de Ketteler en de Munt.

Stutenbernt [1]) noch einen rait gefunden, und heft noch ein klein boekesken gemacket. Datselve boekesken solde sin von der vrake. Und datselve boekesken hebben sie laten drucken und hebben dat ouck in Hollant gesant und in Frieschlant, dair sie wederdoepers wisten," Gresbeck's Bericht bij Cornelius, Münst. Geschichtsqu. II, s. 124.

Het hier bedoelde geschrift, in December 1534 te Munster verschenen en voor „alle ware Israëliten und Bundtgenoten Christi hir unde dar verstroyet" bestemd [2]), richt zich in 't bijzonder tegen de geestverwanten, die nog immer voor het gebruik van geweld terugdeinsden, die „dar buthen (nl. buiten Munster) gantz weinich baven de erkentnisse des lydens in Christo gekommen syn unde noch mit dem suchten der Apostolen, darumme dat se sampt allen creaturen der ydelheit underworpen unde nicht tho der fryheit konnen kommen, behafft syn." Zij worden nu vermaand „dat se nicht sömen den bundt des Heren anthogripen, de Heer wil dat Panier syner götlicken gerechticheit thor wrake over de Babilonische Tyrannie unde thor herlicheit al syner hyllighen doen fleghen, welcker ghetruwe wyl geachtet syn de make syck darunder, late vry de Apostolische wopen in dem valle ligghen und gripe dat harnsch Davidz an." Het tijdstip om de Babylonische gevangenschap der geloovigen en de goddelooze tyrannie, onder welke zij zuchtten, te wreken was thans aangebroken, de voorspellingen der profeten en apostelen en hetgeen binnen Munster alreede tot stand was gekomen konden het bewijzen. Wie meenen mocht dat God zelf met zijn Engelen van den hemel zou nederdalen om de

---

1) **Bernhard Rothmann, sedert hij het avondmaal met gewoon tarwebrood of zoogenaamde „stuten" hield „Stutenbernt" genoemd, Cornelius, Münst. Aufruhr II s. 144.**

2) **„Eyn gantz troestlick bericht van der Wrake unde straffe des Babilonischen gruwels, an alle enz., durch de gemeinte Christi tho Munster, anno 1534 yn Decembre," uitgeg. door Bouterwek, Zur Literatur und Geschichte der Wiedertäufer s. 66 ff.**

goddeloozen te straffen, die moest bedenken dat Hij wel komen zou maar dat eerst Zijn knechten de wraak voor hem te volbrengen hadden, gelijk Hij hun bevolen had. „Hyrumme wat sick van Bröderen her by dat Panier Gades maken kan unde lust hefft an der gerechticheit Gades, de willen nicht zümen. Want wanner dat feenlyn gerichtet ys und de Basune angehet, wilt völle ungelövige gelövich werden unde hertho treden, dem doch alszdan Godt gein danck sal wetten, mer ein yder zy gelövich, dewyle gelövens tyt ys, wese frymödich tho aller Gades gerechticheit ock dar eth anders schynt, zo sall he loen zyns geloven entfangen." Als de wraak is volbracht en de straf voltrokken zal de heerlijkheid, waarvan vanouds geprofeteerd is, op aarde aanschouwd worden, de nieuwe hemel en de nieuwe aarde, waarin de vrede en de gerechtigheid wonen zal, waarin de wolf zal met het lam verkeeren, de zachtmoedige het aardrijk beërven. „Hir umme, leven bröder, rustet yuu thom stryde, nicht alleine mit dem oethmoedigen wopen der Apostel thom liden, sunder ock mit dem herliken harnische David tho wreken mit Gades kraffte unde hulpe al de Babilonissche gewalt unde al dat godlose weszen uththoradden, weszet unvortzaget gudt, wyff, kyndt und lyff yn de schantze tho slahen, want so gy frymödich unde willich verlaten zöllen gy nicht verleszen, overst wil gy holden unde nicht wagen, so moete gy doch vorlaten unde vorleszen; aller wyszheit, anslege, klockheit unde maneer möte gy wal bruken de godtlosen Gades viande tho krencken unde dat Paneir Gades tho stercken, gedencket al wat se juw gedan hebben möge gy em wedderumme doin, ya mit dersulven maten dar se medde gemeten hebben sal em wedder gemeten werden, ya, dat meer is, in den sulven becker sal em ingeschencket werden et cet. Hebbet achte darup unde maket juw geine sunde dar geyne sunde en ys, weszet ock nicht wyszer dan Godt in sinem worde sulver ys, so wilt iuw nu, leven bröder, mit yle beflitigen mit ernste thor saken tho gripen, unde zo völle mögelick

schicket juw her tho under dat paneir Gades tho kommen."

Omstreeks Kerstmis verlieten vier personen, [1]) met duizend exemplaren van dit geschrift en van veel geld voorzien, de stad [2]). Twee, uit Groningerland afkomstig, begaven zich naar dat gewest, [3]) de derde was Jan van Gelen, die omstreeks nieuwjaar 1535 te Amsterdam onder de broeders kwam werken en vandaar naar Brabant trok, [4]) de vierde, een van Enkhuizen geboortig kramer, die met zijn kraam van stad tot stad reisde, werd naar Deventer gezonden [5]). Dat men het te Munster ook op onze stad had gemunt, is niet vreemd. Reeds in den eersten tijd van het beleg, zoo schijnt het, hadden sommigen binnen Munster in een vizioen gezien: „drei stede, dieselve stede hebben geholden boven Munster. Die eine stad wer Monster, die ander Straissburch, und die derde wer Deventer. Diese sulve stede hedde Got uth verkoren und wolde dair ein hillich volck inne hebben. Dair solde Goddes

---

[1]) Keller, Gesch. der Wiedertäufer, zegt: „mehrere Männer." Een onbekend Wederdooper, wiens bekentenis te vinden is bij Niesert, Münst. Urkundensammlung I s. 146 ff., spreekt van *zes,* de hier achter uit te geven bekentenis van Jacob van Herwerden weder van *vier* uitgezondenen.

[2]) Zie de bekentenis van den ongenoemde bij Niesert, a. w. s. 147; die van Jan van Leiden bij Cornelius, Münst. Geschichtsqu. II, s. 400; den brief van de Landvoogdes aan Deventer van 24 Jan. 1535, hier achter uit te geven; Hortensius, a. w. p. 49, 50.

[3]) Het waren Jacob Kremer en Tonnies Kistemaker, zie Eggeric Beninga, Hist. v. Oostfriesland in Matthaeus' Analecta IV p. 679. De eerstgenoemde wordt ook opgegeven in Schenck's brief aan Deventer, die beneden volgt. De onbekende Wederdooper bij Niesert a. w. I s. 147 verwart blijkbaar deze personen.

[4]) Zie de verhooren van Jacob van Kampen bij Cornelius, die Niederl. Wiedertäufer s. 48 ff., vooral ss. 49 en 54, en de later mede te deelen bekentenis van Jacob van Herwerden.

[5]) Zoo bericht Cornelius, die Niederl. Wiedertäufer s. 15, doch zonder zijn bron op te geven.

wort uth gain up dat nige. Wante Goddes wort hadde suslange verdunckelt gewest. So sol it dan vort an over die gantze welt gain. Mer uth den drien steden sal et irst gain", Gresbeck a. w. s. 23. Ook had een profeet te Munster nog in den laatsten tijd voorspeld dat God drie steden, Amsterdam, Wezel en Deventer, onder de heerschappij van den koning van Sion zou brengen [1]). Eerlang staken de Wederdoopers, door van Gelen en de met hem uitgezondenen opgehitst, allerwege in de Nederlanden het hoofd op. Omstreeks het midden van Januari 1535 werd te Sparendam in een vergadering van twee en dertig leeraars der secte, opgekomen uit Monnikendam, Deventer en Kampen en andere plaatsen, gehandeld over een aanslag om zich van Amsterdam meester te maken, een aanslag, waarvan echter niets is gekomen daar men het op die bijeenkomst niet eens kon worden [2]). Kort daarna kwam het in Groningerland, te Leiden en elders tot oproerige bewegingen, die door de autoriteiten zijn onderdrukt [3]).

Over den loop der gebeurtenissen te Deventer geven de volgende stukken licht. Zij doen ons zien dat de magistraat reeds omstreeks den 20 Januari van den stadhouder Schenck, door een van den 18 Jan. gedateerd schrijven, bericht kan hebben ontvangen van het opzet der Wederdoopers om volk op de been te brengen tot bevrijding van Munster. Bijzonderheden omtrent hetgeen men bepaaldelijk tegen Deventer voorhad, bevatte deze brief niet. Wel werden die verstrekt in een tweeden brief van den stadhouder en in een van de Landvoogdes, beide van 24 Januari. Den 25 of uiterlijk den 27 van deze maand arresteerde de magistraat een te dezer stede woonachtig Weder-

---

1) Hortensius, a. w. p. 49.

2) Zie de bekentenis van Jannetjen Thijs bij Cornelius, die Niederl. Wiedertäufer s. 38, en vgl. aldaar s. 16.

3) Vgl. den hier achter uit te geven brief van Schenck aan Deventer van 24 Jan. 1535, alsmede Hortensius a. w. p. 58.

dooper [1]), wiens verklaringen hem den draad in handen gaven van het hier gesmeed complot en den toestand van de hier gevestigde Anabaptistengemeente openbaarden. Het zal wel als een gevolg van dit alles moeten worden beschouwd, dat op Zaterdag na St. Agnes, d. i. op 25 Januari, vier leden van den Raad en acht Gemeentsluiden werden aangesteld om naar de ketters van alle gading onderzoek te doen. [2])

Uit de bekentenis van een der hier geëxecuteerde Wederdoopers blijkt dat te Deventer in het begin van 1535 werkelijk een van de te Munster uitgezondenen is geweest. Welke opdracht hij te vervullen had leert ons de bekentenis van Jacob van Herwerden. Hij moest de Deventer broeders aanzeggen dat zij voorloopig afwachten zouden. Te Straatsburg, en hier in de Nederlanden te Amsterdam, zou de banier opgericht en de bazuin geblazen worden, daar zou de verzamelplaats zijn van allen, die tot ontzet van Munster wilden oprukken. Als zij voor Munster aankomen, zal de koning uit de stad trekken en met hen vereenigd de armee der belegeraars uiteendrijven. Dan zullen zij gezamenlijk voor Deventer verschijnen en, als het zoover is, is voor de broeders de tijd daar om handelend op te treden. Zij moeten bij nacht een van de poorten openen om den koning en zijn leger binnen te laten. Daarna zullen alle ongeloovigen binnen de stad verdelgd en hier het rijk der nieuwe bedeeling op den zelfden voet als te Munster gevestigd worden.

Hortensius [3]) deelt mede dat te Deventer uit

---

[1]) Nl. Willem Glaesmaker, wiens bekentenis beneden volgt. Hij is geëxecuteerd op 6 of op 8 Febr. 1535 en heeft op zijn minst 13 dagen gevangen gezeten, blijkens den volgenden post in de Cameraarsrekening van 1534/35: „Item Cuert Berch die vursz. (de Wederdoopers) gehadt in syner cost Wyllem *13* dage, Herman 10 daege, Lubelei 7 dage enz."

[2]) Revius, Dav. Illustr. p. 254.

[3]) A. w. p. 51. De profeet heet daar Henricus Hilversum. Hortensius verwart hem, zoo 't schijnt, met dien

Munster is gekomen zekere Joannes Nottelus, en dat deze na een kortstondig verblijf aldaar weder naar Munster is teruggekeerd. Nottelus zou, zooals hij het voorstelt, uitgezonden zijn tegelijk met Heinrich Graiss, [1]) denzelfden die, toen de nood der belegerden aldoor nijpender werd, den koning overhaalde om hem naar Holland te zenden met een som gelds, teneinde daar de geestverwanten op de been te brengen. Gresbeck, die de Munstersche tragedie als ooggetuige bijgewoond heeft, bericht over de zending van Graiss het volgende: „so hebben sie Henricus mede gedain twe hundert gulden, ofte die Wederdoepers in Hollant geldes bederf hedden gehat. So hatte der Konninck mede gedain Hinricus ein wiet (wit) fendelein. Datselve solde Henricus laten flegen binnen Deventer up dat marckede of up dem brienck, [2]) dair solden sick die wiederdoepers under geven. Datselve fentlein wer ein fentlein der gerechten und ein Christen fentlein. Wan nu Henricus dat fentlein hedde laten flegen und hedde alle die wiederdoepers bei einander gehat, so solde hebben Henricus mit der gwalt na Monster getogen. Wan hei hedde bei die blochuser khomen, so solde Henricus dat fentlein hebben laten flegen. Dat solde ire loese hebben gewest. Soe wolde der Konningk hebben uth der stat gefallen mit dem meisten hoep, den hei gehat hedde, und hebben sie so mit gwalt in die stat geholt. Mit diesem witten fentlein, dat dat solde Henricus hebben mede gehat, do hei lestmail uth der stat toich, und solde dat hebben binnen Deventer laten flegen, datselve sachten die gemeine wiederdoepers in der stat Monster. So iss diese selve Henricus bei nachte uth der stat getogen und

---

Henrick van Hilversom, een gewezen Karmelieter-monnik, die te Maastricht een gemeente van Wederdoopers heeft gesticht en in Sept. 1534 aldaar met den vuurdood is gestraft, zie Habets, de Wederdoopers te Maastricht, blzz. 133 en 227.

[1]) Een gewezen schoolmeester van Borcken.

[2]) Het Brinkplein te Deventer.

heft einen knecht mit sick genommen, und so hebben sie diesen Henricus up den wech gebracht uth der stat tusschen die blochuser her. So iss diese Henricus mit dem knecht ein stuck weges voor den blockhuser gegain, und heft den knecht in ein huiss gebracht, und heft gesecht dat hei seiner beiden solle. Dat heft derselve knecht gedain, und Henricus iss gegain na dem blochuiss ofte na meinen g(enedigen) h(eren) van Monster. Derselve knecht heft gewachtet, Henricus en qwam nicht wieder. Do heft sick der knecht widder na Monster gegeven und iss widder in die stat gekhomen und heft do den konnigk vertalt, wie dat Henricus der prophet sei von ime gegain, und solde seiner beiden, und dat Henricus nicht widder was bei den knecht gekhommen." [1])

Hortensius zegt van het verraderlijk overloopen van den profeet het volgende: „aberant a praesidio episcopi, ad conjectum teli: ibi Henricus deserto comite, auro onustus, iter ad episcopum avertit, apud quem jam inde mansit. Nottelus Daventriam venit: ubi hand diu commoratus, Monasterium ad regem se recepit. Ad hunc admissus, casum suum et comitis transfugae ludibrium exposuit." [2])

Het valt in het oog dat de voorstelling van Gresbeck, niet alleen omdat hij ooggetuige is geweest maar ook reeds op zich zelf, veel waarschijnlijker is dan die van Hortensius. Wat is natuurlijker dan dat Nottelus, toen de profeet hem verlaten had, naar Munster terugging en aldaar het overloopen van dezen mededeelde? Wat kon hij, verstoken van de geldmiddelen, die men tot het bijeenbrengen en uitrusten van de geestverwanten van noode had geacht, te Deventer uitrichten? En hoe zonderling is het verhaal dat hij desniettemin toch eerst naar Deventer reist en daarna pas naar Munster terugkeert om het verraad van zijn met-

---

[1]) Cornelius, Münst. Geschichtsqu. II s. 116. Vgl. Jan van Leiden's Bekentenis, aldaar s 373, alsmede die van Knipperdollinck s. 378, en van Bernt Krechting s 380.

[2]) A. w. p. 51.

gezel aan te geven! Zoo er werkelijk een persoon van dien naam te Deventer is verschenen, kan het geen ander zijn geweest dan de hier boven bedoelde, welke volgens de bekentenisseu van Willem Glaesmaker en Jacob van Herwerden in 't begin van 1535 of op het allerlaatst van 1534 uit Munster binnen onze stad is aangekomen en tegelijk met van Gelen was uitgezonden. Zooveel is zeker dat er van de aankomst van een tweeden bode uit Munster — Hortensius stelt nl. de uitzending van Graiss nà die van van Gelren — te Deventer niets blijkt. Integendeel verklaart Willem Glaesmaker in zijn confessie uitdrukkelijk dat de profeet, die gelijk hun beloofd was uit Munster alhier komen zou om het woord Gods te verkondigen en hun aan te zeggen wat zij te doen hadden, niet gekomen is.

De Stadhouder Schenck aan Deventer. Over de beweging der Anabaptisten in Groningerland, waarschuwing om ook in Deventer op zijn hoede te zijn.
18 Januari 1535.

Post alia: Wij vernemen hier datter in Groningerlandt vergaderinge van den Wedergedoopten versamelt sy, der menonge sich te starcken ende Munster te ontsetten, off een veltleger te schlaen ende oproer onder den gemeenen volck te maeken, begeren dairomme gy willen in uwer stat goede toversicht hierup dragen, als wy ons des tot u versien. Ende of gy daer im lande oft in eenigen anderen landen van eeniger vergaderinge vernemen, begeren wy dat gy ons daer van willen adverteren. God almachtich bevolen. Datum Leuwarden den 18 dach Januarii anno etc. 35.

Tautenburg.

Opschrift: Den eersaemen enz. burgermeesteren, scepenen ende Raedt der stadt Deventer.

Dev. Arch. No. 561.

Dezelfde aan dezelfden. Over een samenscholing van Wederdoopers bij den Dam in Groningen, door den Stadhouder van dat gewest uiteengejaagd, een daarbij

gevangen genomen profeet, de woelingen der Anabaptisten in Oostfriesland, waar eveneens een profeet uit Munster is gearresteerd. Waarschuwing om tegen hun aanslagen op de hoede te zijn, aangezien gebleken is dat zij het op Deventer en Steenwijk hebben gemunt. [1])

24 Januari 1535.

Georgen Schenck, fryher to Tautenburch, Ro. Key. Mat. statholder generael van Vrieslant ende der lantschap van Overyssel.

Ersame, enz. Wy geven U in den besten te verstaen, wie onlanx in Groningerlant een vergaderinge van den wedergedoopten omtrent den Dam geweest is, [2]) omtrent van negen off thien hondert man, weshalven wy aen den Statholder to Groningen joncker Kaerl van Gelre b(asterd) geschrevenn ende van der gelegentheit geadverteert te sin begeert hebben, waer up sin L. ons weder voer antwort schrivet, dat in siner L. absentie, de wyle sin L. in gescheﬀtenn sins g. heren aen den gravenn van Oostfrieslant gereist was, de vorsz. wederdoeper aldaer vergadert waren, der menonge onder dem gemeenen volcke enige uproer te verwecken, dan so balde sin L. sulx, weder gecomen sinde, vernoemen hadde, heﬀt sin L. enige lude daer hen geschict, also dat de selve vergaderinge verstuert ende geweken een deels genaed begert, [3]) und de principael propheet Herman Schomaker genant mit 6 off 7 anderen principaelen gefangen sin worden, daer van men vast in examinatie is, ende sullen gestraﬀt werden als sulx behoeren sall. Vorder heﬀt sin L. ons geschickt copie eens brieﬀs aen sin L. gesant van den vors. graven, inhaldende wie de selve gravenn eenen uutgeschickten propheeten uut Munster, genoemt meester Jacob, de aldaer int lant gecomen was gelicken uproer te maeken, gefangen und van hem erfaren

[1]) Reeds uitgeg. door Keller, Gesch. der Wiedertäufer s. 326, naar een copie op het Munstersch archief, doch niet volledig.
[2]) Appingadam, gewoonlijk den Dam genoemd, zie Van der Aa, Aardrijksk. Woordenb. i. v.
[3]) Vgl. het relaas in Eggeric Beninga's Historie van Oostfriesland bij Matthaeus, Analecta IV blz. 679.

hadden, dat dese uprorichsche handell nicht alleen hir in desen Nederlanden so beschict ende bestalt dan oeck in Hoichduytsche und anderen landen eude stifften aengericht sy, ende is oir voernement, wanneer sy nu mytter yle wat sy up de beyn brengenn konnen versamelt hadden, solde de Koninck nu bynnen Munster upgeworpen der versamlung 10 mylen onder ogen ende te gemoete komen, und mit sinen geweldigen banner und schweerde vortfaren, und alles wat siner gewalt niet gehoirsam und onderdenich wolde sin mit dem schweerde ombrengen und verdilgenn, und dat dese vorss. Herman Schomaker ter selver tyt deses vortfaerens solde de venrich van den banner syn. De wyle nu de versamelinge der maeten verstroit, de principaelen gefangen und niet des te weniger te besorgen is, dat de vluchtigen up ander orden weder nyewe uproer verwecken ende vergaderinge maken mochten, hebben wy u tselve niet willen verhalden om daer up verder verdachtich te syn [1]) ende goede upsicht aldaer te dragen, ende dat uut sunderlicken oirsaeken, dat wy van meer anderen orden schrifften ontfangen hebben dat de gefangen propheeten bekant solden hebben, dat hem in desen uprorichsten handell twe stede im lande van Overyssel, naemlick Steenwick ende Deventer, geoepent solden werden, dat wy nochtants vermoeden by U dermaeten gestelt ende versien te wesen, dat men des onbesorget mach sin. Ende to Steenwick [2]) hebben wy ernstlicken daer inne doen provi-

---

1) Wat hierop volgt ontbreekt bij Keller t. a p.

2) Vgl. den volgenden brief van Zwolle „an der stadt Steenwyck op avent trium Regum a° 35 (d. i. 5 Jan.)

Ersame, enz. Ons kompt leyder voir ende wurdt verscheyden by ons verspreyt, dat ons van gueden harten leeth ys, dat op Kersnacht ender sedder der tyt ennighe oprurighe van der nien secten in U. L. stadt geschict ende geweest solde hebn, ende dat ennighe van U. L. burgeren ende inwoeners derhalven ontweken ende verloepen solden wesen. De wijle dan tselve alhyr by ons verscheiden onder den gemeinen volck vertalt ende voertgesacht wurdt, begeren wy guitlicken U. L. ons dat gestalt der saicken ende naemen der actores ende veltvluchtiger met tegenwordigen onsen baeden wyllen doen anschriven ende verwittigen laeten, op dat wij in sulcken gevall een guidt toeversicht moegen draegen ende hebn, offter ennighe van den actoers alhyr bynnen onser stadt mochten kommen, omme daer in tlaeten geschien als ons sulx in kracht Key. Mat. unsses allergen.sten liven heren man-

deren ende remedieren. Begerende dat gy ons weder schriven, wie alle dingen daer mit U gestalt sin, oeck off gy enige Anabaptisten, mysdedigers ende ledichganger gefangen hebt ende van huer gestalt, dispositie ende huer confessie, so vern daer enige syn, om na bevel onser genediger Vrouwen daer mede geprocedeert te werden. Got almechtich bevolen. Datum to Lewarden den 24en dach Januarie a° 35.

Tautenburg.

Opschrift: Den ersamen, enz. Burgemeisteren, Schepen ende Raedt der stat Deventer.

Dev. Arch. N° 561.

De Landvoogdes aan Deventer. Zij heeft van den hertog van Kleef vernomen dat Jan van Gelen door die van Munster is uitgezonden, om proviand en krijgsvoorraad aan te koopen en die over Deventer daarheen te laten voeren, en dat de Anabaptisten een aanslag beramen en zich binnen Amsterdam denken te vereenigen. Zij verzoekt hun op alles goed te letten en dien aanslag te helpen verhinderen, wat zij ook aan andere steden, officieren en den stadhouder heeft opgedragen, alsmede de met Wederdooperij besmetten te vatten en ter justitie te stellen en niet tot 's Keizers dienst te bewaren, gelijk zij vroeger gelast had.

24 Januari 1535.

Marie by der gracie Gods coninginne douagiere van Hongeren ende van Bohemen, eertzhertoginne van Oistenryk, regente etc.

Eersame lieve besundere. Desen dach hebben wy scriften ende tydinge . . . .[1]) van onsen neve den Hertoge van Cleve onder andere vermeldende, dat een . . . . . . Jan Gelen, die zyn wyf binnen uwer stadt aldaer won-

---

damenten bevalen ys. Sulx kompt onser gueder menunghe toe verschulden an U. L., die onser Godt in synen regement lanck walvarende moet bewaeren. Gescr. ut supra," Proth. missivarum te Zwolle fol. 80 v°.

[1]) Het stuk is op den rand door de vochtigheid zeer beschadigd, vandaar de gapingen.

achtich heeft, by . . . . van Munstre onlancx vuytgeschict soude syn mit een merckelicke . . . . van penningen om knechten aen te nemen, salpeter ende provande te coopen . . . . deselve provande doer uwe stadt binnen Munster te bestellen [1]) . . . . liefden oic van enigen wederdoopten zynde gefangen in belyding . . . . . vernomen heeft, huere doopers hun bescheyden souden hebben . . . . dach mit huer gelt, geweer ende reetscap ten oirloge dienende . . . . stadt van Amsterdam te comen om van hueren anslage aldaer . . . . datter een merckelicke deel van den borgeren herdoopt zyn so . . . . . . principale doopers genoemt zyn den een h. Gilles de Susteren ende Lenaert de boeckebinder van Antwerpen, alle welcke dingen onderweg . . . . als oic in der waerheit daer wel op te letten es, hebben wy uluyden alst u angaet gelyck andere steden ende officieren daer af wel willen ad. . . . ., ende desgelycx oic Key. Mat. Stadtholder aldaer om ten besten daer op . . . . te zyn, scerp toe te sien ende te verhueden dat sulcke anslagen ende . . . . gheen voertganck en crygen, dan de besmette van der secte geap . . . . ende sonder dissimulatie ter justicien gestalt werden opdat voerder . . . . oppressie ende verdriet nablyven, begeren ende niettemin van . . . . . . Key. Mat onses lieven heren ende broeders bevelen u mit gantsen . . . . ghy om zynre Mat. dienst ende uwer alre rust ende welv . . . . hier inne te wysen als zyn Mat. ende wy u dat gansselic toe . . . . . enige achter te holden oft te laten verwaren tot zynre Mat. . . . . naer onsen voerbevele soe de gelegenheit thans anders eyss . . . . [2]) gescreven te Bruessel den 24ten Januarii anno 34.

Marie. Berdinck(?).

---

[1]) De Deventer regeering heeft naderhand nog moeite gedaan om van Gelen in handen te krijgen: „den yrsten dach ynder vasten (d. i. 10 Febr., zegt de Cameraarsrek. van Gerrit Crijt over 1534/35), Lambert Ruterken gesant ingen Twente na Hensken van Gelen, die men seede dat sich daer verhielde enz."

[2]) Vgl. haar schrijven van 8 Nov. 1534, boven blz. 170.

Opschrift: Den eersamen, Borgerm. Scepen ende Raet der stadt Deventer.

Dev. Arch. No. 561.

Amsterdam aan Deventer. Zij hebben van den baljuw van Kennemerland een briefje ontvangen, door een Anabaptistisch leeraar geschreven zoo 't schijnt en gevonden op een in hechtenis genomen lid van die secte. Zij zenden daarvan copie om hun te dienen tot naricht, aangezien het briefje doet vermoeden dat zich ook te Deventer Wederdoopers bevinden.

26 Januari 1535.

Eersame enz. Wij gebieden ons in aller vruntschappe tot uwen E. W. doende den zelven guetlycken . . . . . [1]) hoe dat ons van den baillin van Kennemerlant gesonden es een . . . . schynt ges. te wesen van een leeraer van den herdooperen, welcken . . . . wy uwen E. L. copie [2]) hier inne overseynden, bij den voors. baillin by . . . . zelver secten, die hy gevangen heeft, bevonden es. Ende alsoe . . . . van den voorsz. brieve een punctgen staet aldus beghinnende: tgroeten . . . . die tot Deventer zyn etc., wair by grootelycken te presumeren es dat aldair binnen der stadt Deventer ennigen van den voors. secte wesen mogen, ende de voors. brief aldaer ges. mach wesen; soe ist dat wy uwen E. W. hier off in den besten gaerne adverteren, opdat uwe E. L. daer inne handelen mogen, zoe horen goeden raedt gedragen zal. Begerende insgelycx wederomme indien uwe E. W. aldaer yet verhoorden oft vernamen, tenderende tot laste oft achterdele deser stede, ons daroff scriftelick te willen adverteren, dat ver . . . . . wij gaerne wederomme in gelycken oft meerderen saicken . . . . die Heere almachtich, die uwen E. W. bewaren salich welvarende ende ge . . . . Gescreven den 26en Januarij 1535.

Schout, Burgermrn, Rade der stede van Aemstelredam.

---

1) Het stuk is aan den rand zeer beschadigd door vocht, vandaar de gapingen.

2) Niet meer door mij op het Deventer archief gevonden.

Opschrift: Eersamen, enz. Burgermren ende Rade der stadt Deventer onsen bysonderen goeden vrunden.

Vonnis, waarbij Wessel Engbertss van Campen, om oneerbiedige woorden over de maagd Maria in hechtenis gebracht, op vrije voeten gesteld wordt tegen belofte zich voortaan „als een guyt Cristen mensche" te gedragen en na het doen van oirvede.

27 Januari 1535.

Wessel Engbertss van Campen in onser stadt gevenckenysse gekamen, vermydts dat hem avergesecht wordt dat hie up onser liever Vrouwe gekalt, ende gesacht hebbe: wat sie beter dan eene ander vrouwe weer?, dat men hem dytmall uth seckere kuntschap ende gnaide verlaiten hefft, dess soe hefft Hermen bruggemeister ende Derck Weyse die junge gelavet, offt men der halven tot ennygen tyden vorder kuntschap offte ervarenheit verkrygen kunde, dat sie aldan dair voer instaen ende hem wedderomme to rechte brengen wyllen. Ende Wessel vursz. hefft darntendes lyfflijken ten hilligen geswaeren, dat hie sich nu vortan holden wyll als een guyt Cristen mensche sich thoildene schuldich ys, ende, offt men contrary bevunde, dat men alsdan dat olde metten nyen berichten wyll, ende hefft dairup orvede gedaen in forma. Actum Martis post conversionis Pauli anno 35, Burgermeister Jacop Henrickss, Quaide.

Orphedenboek (Dev. Arch. No. 1126).

Deventer aan Kampen. Bericht aangaande de te Deventer gearresteerde Wederdoopers. Voorstel tot het houden eener vergadering der drie steden om de straf vast te stellen tegen de Anabaptisten en Sacramentisten, die iedere stad in haar gebied bevinden zal.

28 Januari 1535.

Eersame, wyse enz. Wy hebben in onse gevencknisse behachtet etlicke van onsen burgeren ende ingeseten, bevleckt mitter error ende dwelinge der Anabaptistarum off Wederdoepers, oick eyne die nyet en geloevet dat onder die figuer ende gedaentenisse des broedes, van den priester

in der missen consecrirt, begrepen ende beholden sy wairachtich vleyss ende bloet Christi Jesu, myt voel meer andere wangeloven, die sy ons ongepyniget geleiet ende toegestaenden hebben, aver welcken wy oick in meynonge synnen behoirlicke justicie tlaeten geschien. Dan soe wy oick verstaen hebben dat aldaer by U Eersamheyden oick eyne behachtet is, mitter selver error Anabaptistarum ende Sacramentariorum bevleckt, ende anders om eenparlicken myt malkanderen te averkoemen woe wy ons bynnen den drien steden aver die ghene, die wy hir ynne bevleckt ende toestendich bevynden, holden sullen willen, om tselve nyet strenger off slapper in die eene dan in die ander stadt gehalden sal werden, begeren daer om aendechtlicken dat U Eersamheyden oire gedeputirde vrunden willen schicken myt gueden vollen beraidt op Manendach naistkomende [1]) des morgens ten negen uren bynnen Wynssem, [2]) gelick wy oick den vrunden van Zwolle toegescreven ende van hem begert hebben, um aldair rypelicken opt voirsz. te communiciren ende eenpairlicken tbesluyten. Begeren oick dat U Eersamheyden myt enigen grontgeleerden mannen, geestlicken off wertlicken, dair men zich zall mogen op vertrouwen, voirhynne willen communiciren opt vursz. ende oire beraet ende guetduncken off die personen selvest totter maelstadt vursz. willen medebrengen. Wairtoe wy ons ganslicken verlaten ende vertrouwen, versculden oick gerne tallen tiden tegens U Eersamheyden, die Godt almechtich salich ende gesondt bewaeren wille. Gescreven op Donredach nae Conversionis Pauli.

Burgermeisteren, Scepenen ende Raedt der stadt Deventer.

Opschrift: Den eersamen enz. Burgermeisteren, Scepenen ende Raidt der stadt Campen onsen bysunders gunstigen gueden vrunden [3]).

Gemeente-archief van Kampen n°. 1865.

---

1) 1 Februari.

2) Vgl. beneden den brief van den graaf van Bentheim aan den bisschop van Munster van 2 Febr. 1535.

3) Een afschrift van dezen brief werd mij welwillend verstrekt door den archivaris van Kampen Mr. J. Nanninga Uitterdijk.

De graaf van Bentheim aan den bisschop van Munster.
2 Februari 1535.

Een zijner dienaars, heden van Zwolle teruggekeerd, heeft aldaar van den Raad dier stad de opdracht ontvangen om hem mede te deelen, dat deze „etlyke scriffte und kundtschap gekregen, der zie ton deele wall geloeven tostellen", dat heden of morgen ongeveer 18000 man van de Wederdoopers zich bij den Lemelerberg [1]) bij Ommen denken te verzamelen, weshalve de drie Overijsselsche steden gisteren in 't klooster te Windesheim zijn bijeen geweest en besloten hebben de Utrechtsche „ghardisonen unde ruyter" ijlings te verschrijven en ook de vierde man van de boeren ten platte lande onder de wapens te roepen, om die verzameling „aff to dempen."

Uitgeg. door Keller, Gesch. der Wiedertäufer, s. 327.

Bekentenis van Willem Glaesmaker, wegens Wederdooperij te Deventer ter dood gebracht.
Ongedateerd.

Belyunghe van Willem Glaesmaker.

Willem Glaesmaker hefft beliet dat hy anderwerff is gedoept in meister Joriens aptekers huys op die Engestraet van eynen genandt Hermen Sassen lynnewever.

Hefft oick geliet dat hy syn huysfr. utgesant hefft doe zy zwangher wass, um dattet kyndt alhir nyet gedoept en solde werden, ende dattet noch ongedoept is.

Aengesien dat hy (als hy secht) in die scryfft nyet en vyndt dat een priester kan dat broet inder missen consecriren ende veranderen in vleiss ende bloet Christi Jesu, secht dair van dat hy tselve nyet geloeven en kan.

Hefft noch beliet dat eyn gesell ut Munster gekoemen wass, eyns propheten mede geselle, ende dat die selve twee off drie daghen by Jacob van Wynssen opgeholden is gewest.

Desse naebescreven hefft hy besecht wedergedoept twesen:

Syn selves huysfrouwe ende ziner huysfrouwen suster.

---

1) Keller leest blijkbaar abusievelijk: Cemelerberch.

Peterken die myt hem woent, een kouwzemaker.

Henrick kistemaker van Zutphen, een principael doeper.

Johan Loebeleie, is gericht nae zyne belyinge naebescreven.

Derick van Coisfelt scroeder, dan heefft hem nyet syn doepen, dan is den handel toegedaen.

Syn huysfrouwe,

Meister Hanss goltsmydt, hefft zy nyet sien doepen dan syn den handel toegedaen.

Syn huysfrouwe.
Johan van Wynssen, die olde,
Syn huysfrouwe,
Jan van Wynssen die jonge, is gericht ut infra,
Die maget ende die knecht.
} hefft zy nyet syen doepen dan synnen toegedaen.

Derick Hissinck
Syn huysfrouwe
} staen den handel toe.

Geertken Koesters, dan hefft dat nyet gesien.

Hilleken oir suster, oick nyet gesien, dan is den handel toegedaen.

Heymerick Wiers wyff.

Meyster Jorien aptekers huysfrouwe, wedergedoept als meister Jorien gesacht heft.

Albert droichscerer
Zyn huysfrouwe
} hefft zy nyet sien doepen dan staen den handel toe.

Die kammaker als hy gehoirt heft.

Rembolt aen den Poet,
Syn huysfrouwe,
Syn soen.
} hefft zy nyet sien doepen dan weet zekerlicken dat sy den hendel toegedaen synnen.

Hermen scroer, is gericht ut infra.

Zweer Koester,
Syn huysfrouwe
Zyner huysfr. moder
} hefft zy oick nyet sien doepen dan synnen den handel toegedaen.

Peter Elderinck bergevader is den hendel oick toegedaen.

Nese scroers oick den hendel toegedaen ende is in Munster gewest.

Gerrith in den Vlockensack is den hendel toegedaen.

Johan van Zonsbeekes soen.

Johan van Renens soen mitten bairdt, oick wederdoept als hy hefft horen seggen.

Rammelmans wyff als hy hefft horen seggen, dan solde naederhandt affgevallen syn.

Gairt van Armel }
Syn huysfrouwe } audivit.

Augustinus dochter die den rentmeister heft, weet nyet zekerlick.

Jan Scharp, audivit.

Cathryn Vockyncks, is gevangen van den drost in Twenthe.

Diewer van Wiringen }
Peter van Wiringen } non vidit sed audivit.

Jan van Campen op die Engestraet, non vidit sed audivit.

Jelis wever upten Berch is oick toegedaen.

Henrick Dudinck in die Kerckstegell, credit eum rebaptizatum.

Eyn lynenwever by den Broederen, audivit.

Johan Nout ende syn huysfr., credit eos rebaptizatos.

Register van Crimineele Sententiën,
(Dev. Arch. N°. 1206) fol. 81 v°.

Gepubliceerd door Molhuysen, Overijs. Almanak 1839, blz. 149.

Molhuysen voegt hier t. a. p. nog aan toe het volgende:

„Op een los stuk (waarschijnlijk bij het verhoor geschreven) vindt men nog het volgende, behalve de hier voren staande bekentenis. [1])

Item gelovet nyet den gesette der hilligen kercke en dat nevens der hilligen schryfft is ingedrungen als hie secht.

Item een man en hoirt ghiene onvruchtbare vrouwe te bekennen en wanneer eens mans swancher is, mach die man een ander nemen om syn sait, dat in des mans lichaem (als hie secht) gehilliget is, nyet vergeves te seyen. [2])
Is by denselven wederroepen.

---

[1]) Dit stuk heb ik niet meer teruggevonden.
[2]) Dezelfde opvatting in Rothmann's „Restitution odder eyne wedderstellinge rechter unde gesunder Christliker leer enz. Munster 1534 in den teenden maendt October geheyten." Van het daarin voorkomende hoofdstuk XIV (Van den rechten unde Christliken

Item secht woe hem luyden belovet was dat een prophete uth Munster alhier kommen solde dat wordt Godts to verkundigen, die nyet gekomen is, en wes hem die selve t'kennen geven, dat sollen sie schuldich syn te achtervolgen. Revocatum.

Bekentenis van Johan Lubelei, om Wederdooperij te Deventer ter dood gebracht.

Ongedateerd.

Belyinghe van Johan Loebeleie.

Johan Loebeleie beliet ende steet toe dat hy anderwerff is gedoept van Hermen Sassen soen, oick Hermen genant, eyn lynnenwever, opten Enck voir Deventer by dat capelken van Jerusalem int verleden jair in den vasten, [1]) ende dat ter selver tyt eyne mit hem wedergedoept wurdt, Derick Kremer van Zutphen genandt.

Ehestande) geeft Sepp, Geschiedk. Nasporingen I blz. 99, de volgende analyse: „Naar het bevel Gods is de heilige echt ingesteld tot het verwekken van kinderen. Wie in den echt iets anders zoeken, „soeken nicht den segen yn den Ehe, mer den lust und willen des fleissches, und derhalve offte se schone ehelick genoembdt werden, ysset doch vor Godt geine Ehe dan ein ydel ehebreckerie unde horerie, de Godt richten woerdt." Tegen het misbruik van de krachten, die bij den echt worden verondersteld, moet ernstig gewaarschuwd worden. Het is daarin gelegen dat er wat „anders dan teylinge der kynder gesocht wort, unde dartegen sint ook de verbödden alle gegrundet." Overspel, hoererij, onnatuurlijke zonde enz. zijn daarom allereerst Gode een gruwel. „Item so ysset ock unrecht dat men eene swangere frouwen und do men wet dat unfruchtbar ys und unbequem tho ontfangen unde sick darmede vormenget. Dusse mysbruicke und unreinicheit werden nicht allein durch de schriffte verboden, dar (lees: dan) ook durch de redelickeit des naturliken gesetz, unde demna uth dem gesetze der Ehe; wasset und vermeret yuw." In hoofdstuk XV (Van behor und herlicheit des mans in der Ehe) wordt uiteengezet dat de man ten aanzien van het echtelijke leven de vrijheid heeft meer dan één vrouw te nemen: „so ein man rickliker van Godt gesegent were dan eine frouwe tho befrüchtigen, moit he van wegen des godtlichen gebades sodanigen segen nicht misbrucken, und ys em fry gelaten, ys (lees: yst) van nöden, meer fruchtbare frouwen in de Ehe tho nemen." Vgl. Gresbeck's Bericht bij Cornelius, Münst. Geschichtsqu. II s. 61.

[1]) De vasten viel in 1534 tusschen 18 Febr. en 5 April.

Beliet oick dat hy zeder der tyt, dat hy weder gedoept is gewest, tot dessen tegenwordigen dage toe nyet en heft geloevet dattet broet in der missen van den priester consecrirt wairachtich Godt ende mynssche is, ende dat hy oick nae der tyt dat hy wedergedoept is gewest dat werdige hillige sacrament nyet ontfangen en hefft. [1])

Ende hefft desse naebescr. gesecht by zynen besten weten wedergedoept tsyn.

Willem Glaesmaker, oick gericht.

Syn huysfrouwe.

Hermen schroer, oick gericht.

Zweer Koester,

Syn huysfrouwe,

Zinre huysfrouwen moder.

Zinckedam's knecht, gedoept in Jan van Wynssems huys nae synen besten weten.

Dominicus huysfrouwe, gevangen.

Derick van Koesfelt scroer }
Syn huysfrouwe. } ut audivit.

Jan van Wynssem die jonge, is gericht.

Derck Hissinck }
Syn huysfr. ouwe } ut dicitur sed non vidit.

Hilleken Koesters, dan is Geertken oir suster wedergedoept, dat ys heymelicken ende kortelicken geschiet.

Heymericks wyff, ut dicunt sed non vidit.

Albert droichscherer ende syn wyff, ut dicunt sed non vidit eos rebaptizari.

Die kammaker, ut dicitur.

Rembolt aen den Poet }
Syn wyff, } alsmen secht.
Syn soen, }

Ziner dochter man, een glaesmaker.

Zweer Koesters huysfrouwe, ut dicunt.

---

[1]) Op een los inliggend papier staat achter de in deze alinea vervatte verklaring: „van welcker wangeloven hy nu affgetreden is."

Peter Elderinck, credit illum rebaptizatum.

Nese scroeders, credit illam rebaptizatam quia fuit in Monasterio.

Gerit in den Vlockensack,
Jan van Zonsbeeks soen } credit illos rebaptisatos.

Gairt van Armel, dubitat.

Syn huysfrouwe, certo credit hanc rebaptizatam.

Johan Nout
Cathryn Vockincks } credit rebaptizatos esse.

Diewer van Wiringen
Peter van Wiringen } credit utrumque rebaptizatum.

Jelis wever opten Berch, ut audivit.

Henrick Dudynck in die Kerckstegel, credit sed non vidit.

Johan scheydemaker, dan loevet dat syn huysfrouwe dessen handell meer toegedaen is dan oir man, want Johan van Ghele, die nu in Munster getaegen is, plach syn huysfrouwe dessen handel te leren.

Desse vurs. heft hy nyet sien doepen, dan weet dat sy altesamen den handell toegedaen synnen ende datter voel is in Deventer, die nyet bekandt en willen syn um dat men sy nyet en sal melden.

Noch geliet dat eener genandt Albert van Campen, een koepman umgaende mit Bergervissch, in Johan Noutz huys (die oick wedergedoept is) plach umtgaen, vermoit dat die selve oick wedergedoipt is, want hy die scryfftuer van oeren handel mede tosteet.

Alidt Hermenss., die eertides aen die pocken gelegen heft, is oick wedergedoept als hy geloevet, ende is ut Deventer verloepen.

Henrick tychelers wyff 2 dochters synnen oick gedoept als hem Dominicus huysfrouwe gesacht hefft.

Meister Hanss goltsmit,

Syn wyff.

Engbert, Jan van Renens soen.

Jan Scharp.

Dominicus huysfrouwe.

Jan van Wynssens maget, Stuteberntz suster.

Noch geliet dat sy oir gemeyne vergaederinge plegen tholden in Johan van Wynssems huys in die Waterstraete.

Register van Crimin. Sent. fol. 82 v°.

Gepubl. door Molhuysen, Ov. Alm. 1839 blz. 154.

Molhuysen laat hier t. a. p. nog op volgen:

„Op een los stuk [1]) vindt men bovendien dat hy zyne bekentenis, „sonder enige pyn hem aengedaen" heeft gedaan, en by het eerste punt achter de woorden Derick Kremer van Zutphen: „die int leger voir Munster myt synen kraem gestaen hefft."

Hefft oick geliet dat Henrick van Zutphen, oick een Doeper, hem irst desse leringe aengedraegen ende dairinne reformirt hefft.

Noch geliet dat, doe hy gedoept wurde, hem van den doeper gesacht wurde dat alle die sunden, die hy willens en wetens dede tegens Got nae den doepzel ontfangen, dat die nimmer sullen mogen werden vergeven. Revocatum.

Noch geliet en gesacht dat, umtrent ein maent tides verleden, eyne ut Munster bynnen Deventer gekomen was, die eyn keten um den hals hadde myt vyff schildekes mit die wapenen van de steden Munster, Wesel, Deventer, Amstelredam en Lon [2]) in Engellandt, en dat dieselve gesacht hadde hier bynnen Deventer dat vier steden van den vader utverkoren waren, daer men dat wurdt Goides solde oprichte nemptlick Wesel, Deventer, Amsterdam en Lon in Engellandt."

---

[1]) Niet meer door mij gevonden.

[2]) Londen. Vgl. ten aanzien van de verwachtingen, die men in Munster had van Engeland, de verklaring van Johan Kettel van Tiel dd. 6 Dec. 1534 bij Cornelius, Münst. Geschichtsquellen II, s. 292: „Item dair is einer ingekommen, de heft dem konninge gesacht, de konninck van Schotlant und Engelant sint gedopet, des is he wal gemoet, und troesten de luede dair binnen dair mede," en die van Jan van Leiden, bij Cornelius, a. w. II, s. 400: „Sie haven ghein kuntschoff in Engellant, dan allein gehoirt, die wedderdoiffe solt in Engellant angenommen sin, und die tzeidungh brachten 2 Hollenders binnen Munster."

Bekentenis van Johan van Wijnssem, om Wederdooperij te Deventer ter dood gebracht.

Ongedateerd.

Belyinge Johans van Wynssen die jonghe.

Johan van Wynssen die jonghe heft geliet ende bekandt dat hy umtrent Vastelavondt [1]) int verleden jair bynnen Munster wedergedoept is, durch onderrichtinge van syn suster [2]) bynnen Munster wesende, ende is weder gedoept van Johan Boekelss. van Leyden, die na aldaer voir eyn koenynck opgeworpen is.

Heft oick geliet ende toegestaen dat zeder der tyt, dat hy anderwerff gedoept is gewest, nyet en heft geloevet dattet broet van den priester inder missen consecrirt wairachtich Godt ende mynssche is, ende dat hy oick zeder der tyt dat werdige hellige sacrament nyet ontfangen hefft. [3])

Disse naebescr. hefft hy besacht by siner besten wairheit wedergedoept tsijn.

Hefft beliet ende bekandt dat syn vader ende moder den selven handel toegedaen synnen, dan weet nyet zekerlicken off sy gedoept syn off nyet, want hy nyet gesien hefft dat sy anderwerff gedoept synnen.

Hermen scroeder heft hy sien doepen in syns vaders huys, ende is gericht ut infra.

De maget in syns vaders huys, dan weetet nyet zekerlicken.

M. Hanss goltsmidt ende syn wyff, audivit.

Henrick kistemaker van Zutphen, principael doeper.

Jan Loebeleie, is gericht ut infra.

Derick van Koisfelt, weetet nyet zekerlicken.

Zweer Koester, ut audivit.

Gairt van Armel, nae syn beste weten; dan sachte dat hy desse vurs. nyet altesamen heft syen doepen.

Desse naebescreven secht hy den handel toegedaen twesen, dan weet nyet zekerlicken off zy wedergedoept synnen.

---

1) Vastenavond viel in 1534 op 17 Febr.

2) Lubbe van Wynssem, zie boven blzz. 163 en 164.

3) Op een los inliggend papier, waarop deze twee verklaringen zijn geschreven, staat achter de laatste: „van welcker wangeloeven hy nu affgetreden is."

Derick Hissinck,
Syn huysfrouwe.
Gertken Koesters,
Hilleken oir suster.
Heymerick Wiers wyff.
Meister Joriens huysfrouwe.
Albert drocherer (sic) ende syn huysfrouwe.
Die kammaker, utgelacht voirhynne [1]).
Rembolt aen den Poet,
Syn wyff,
Syn soen.
Zweer Kosters,
Zyn huysfrouwe,
Zinre huysfrouwen moder.
Peter Elderinck.
Nese Scroers.
Augustiunus dochter, die den rentmeister heft.
Catharina Voickincks, van den Droste in Twente gevangen.
Diewer van Wiringen,
Peter van Wiringen.
Johan scheydmaker.

} non vidit istos rebaptisari sed dicit omnes huic errori deditos esse et illi adherere.

Register van Crimin. Sent. fol. 82 r°.
Uitgeg door Molhuysen, Over. Alm. 1839, blz. 153.

Molhuysen voegt hier t. a. p. nog het volgende aan toe:

„Op een los stuk [2]) staat bij zijne bekentenis omtrent de misse: Op dit artykell hefft men syn grontlicken meynonghe nyet klarlicken kunnen vernemen.

Johan van Wynssen die ionge vurschr. kendt dat dat nye doepzell, dat hy ontfangen heft (nae zyner belyinge), van geene werden is, en begeert dairop gracie en genade.

Den werdigen hilligen sacrament wil hy nyet toestaen off afslaen [3]), en begert dair van beter onderrichtinghe.

---

[1]) D. i. verbannen, Kil. uutlaeghe = exilium, relegatio.
[2]) Niet meer door mij teruggevonden.
[3]) Ik vermoed dat Molhuysen hier verkeerd gelezen heeft en dat men lezen moet: afstaen.

Actum op Sondach nae Conversionis Pauli (31 Januarij) Anni 35 voir Jacob Henrikzen Burgem. in der tyt."

Bekentenis van Herman schroer, om Wederdooperij te Deventer ter dood gebracht.
Ongedateerd.

Belyinge van Hermen schroer.

Hermen scroer beliet ende steet toe dat hy in Johan van Wynssem huys anderwerff gedoept is van eynen Adriaen van Amstelerdam genoempt, in bywesen van Johan van Wynssem die jonghe ende Johan Loebeleie, die hem dair toe gebracht hefft. Hefft desse naebescreven besecht.

Syn selves huysfr. is wedergedoept van Henrick kistemaker.

Jan scheydemaker, sed credit uxorem potius rebaptizatam.

Die kammaker.
Johan die huysglaesmaker,
Syn huysfr. ende oir bruder Remboltz soen.
M. Hanss goltsmit,
Syn huysfrouwe.
Derick van Coisfelt scroer.
Gerith in den Vlockensack.
Albert droichscherer,
Syn huysfrouwe.
Derick Hissinck,
Syn huysfrouwe.
Jan van Wynssem die olde.
Jan van Wynssem die jonge, is gericht.
Heymericks wyff.
Peter Elderinck.
Eyn lynnewever by den Brudern.
Geertken Koesters.
Diewer van Wiringen.
Cathryne Vockyncks.
Zwier Koster,
Zyn huysfrouwe.
Jan Nout.
Rembolt aen den Poet,
Syn huysfrouwe.

non vidit hos rebaptizari neque interfuit, sed ex fratribus et complicibus suis audivit hos omnes rebaptizatos esse.

Register van Crimin. Sententien fol. 83 v°.
Gepubl. door Molhuysen, Ov. Alm. 1839, blz. 155.

Aanteekening betreffende de executie der vier genoemde Anabaptisten.

Nae desser belyinge vurs. synnen Willem Glaesmaker, Jan van Wynssen die jonghe, Johan Loebeleie ende Hermen scroer vurs. gerichtet mitten zwerde opten Brinck, in bywesen van vier of vyf hondert burgers mit oeren harnyss ende gewer gerust, ende die lichaemen op die kolffbaen begraven. Dan als sy alle vier vermerckten dat sy mosten sterven ende gene genade konden erwerven, hebben sy naeder sentencien aver hem gegeven alle vier dat werdige hellige sacrament in den missen consecrirt, die misse ende alle ingesetten der helliger kercken versaeckt, dair nyet aen geloevende, hebben oick nyet willen bychten ende in der missen, die men in oire tegenwoirdicheit dede opten huyse, den werdigen helligen sacramente den rugge onwerdich toegekeert, dan vermitz dat die sententie aver hem gegaen wass synnen sy dair na gerichtet, solden wellicht anders in den voiere verdelliget synnen geworden. Actum op Saterdach nae onser liever Vrouwen dach Purificacionis [1]) Burgermeisteren Jacob Henrickzen ende Johan van Laer, in stede van Marten die Quade, die Wedermaent [2]) Gert Reyners ende meister Gerlich Doyss anno 1535.

---

[1]) 6 Februari. Hiermede stemt overeen de opgave in de bekentenis van Fenneken, Jan van Gelen's huisvrouw. De Deventer Cameraarsrekening over 1534/35 van Gerrit Crijt echter stelt den datum der terechtstelling op den dag voor Vastenavond (d. i. dus 8 Febr.): „Up Vastelavents avent gerichtet metten swerde angaende dat wedderdoepen ende anders na vermoegen oerer beliunghe Johan van Wynssum die junge, Jan Lubeley, Willem Glasemaker ende Henrick Scroir (worden verder verantwoord de uitgaven voor de executie gedaan, aan den scherprechter, de cellebroeders, de dienaars, de weddermaent enz.) Ter wille van de volledigheid vermeld ik nog den volgenden post uit dezelfde rekening, waaruit te zien is hoe lang elk van de vier terechtgestelden in hechtenis is geweest: „Cuert Berch die vursz. (nl. Wederdoopers) gehadt in syner cost Wyllem 13 dage, Herman 10 daege, Lubelei 7 dage, Wynssem 11 dage elck sdages 3 st(uver) br(abantsch) enz." Beide posten ook in den Overijss. Alm. 1839 blz. 156 en 165.

[2]) Zie boven blz. 25.

Register van Crim. Sententiën fol. 84 r°.
Gepubl. door Molhuysen, Ov. Alm. 1839, blz. 156.

De Stadhouder Schenk aan Deventer. Hij keurt goed dat zij hun met Wederdooperij besmette burgers ter dood hebben gebracht. Ten aanzien van het door hen gevraagde advies op een tweetal punten, de Wederdooperij betreffende, refereert hij zich aan hun eigen oordeel, echter geeft hij hun in overweging zich te gedragen naar de plakkaten des Keizers, daar het verleenen van gratie maar al te vaak tengevolge heeft gehad, dat zij, die eerst vergiffenis hadden gevraagd, naderhand wederom in hun dwaling zijn vervallen.

12 Februari 1535.

Georgen Schenck, fryher to Tautenburch Ro. Keyss. Mat. Stathalder-generael van Vrieslant ende der Lantschap van Overyssel.

Ersaeme, enz. Uwen brieff, mit ingelachter copien onser genedichster vrouwen der Coninginnen schrifften, van dese Anabaptisten secte ende uproir ende wes gy daer inne gedaen hebt, mit begertenn onser geresolveerder antwort up de verscheidenheit van den saeken unde casus, de u van de wederdoepinge allerley persoenen van diverse qualiteit solde moegen voercomen, hebben wy entfangen ende mit vorderen inhalde genoich verstaen. Waer up wy u ter guetlyker antwort laeten weeten, dat wy van onser genedichster vrouwenn gelicke schrifften, als de vors. copie vermelt, entfangen hebben tegens dese secte mitter justitie te procederen niettegenstaende huer Mat. voergaende schrifften, by welcken ons bevolen was de selve lude te doen conserveren tot Key. Mat. dienst up de galeyenn, [1]) weshalven gy seer wel gedaen hebt int justificeren van uwen burgeren, de gy hier mede beschmit ende schuldich befonden hebt, begerende dat gy vorder

---

[1]) Vgl. de brieven van de Landvoogdes van 8 Nov. 1534 en 24 Jan. 1535, boven blzz. 170 en 186.

inquisitie doen ende hier inne continueren, damit dese secte geextirpeert ende de Key. Mat. ende de behoirlicke overicheit de overhandt beholden ende vorder perikele ende verdriet, de hier uut geschapen waerenn te verrisen, verhoedt ende belet moegen werden.

Aengaende de verscheidenheit der twe artikelen van de wederdopinge ons togeschict, de gy begeren by ons met den geleerden hier in Vrieslant gecommuniceert offte onser genedichster vrouwen over te schicken by den heren van den secreten rade overlacht te werden, ende u daer up weder geresolveerde antwort te schriven, bedunckt ons dat gy sulcke gelegentheit ende diversiteit bequaemer by u selven sult koenen overleggen, gemerct dat u der lude gestalt, qualiteit, verkeringe ende fame aldaer best kundich is, oeck geleerde mannen daer hebt, daer mede gy u up alsulcke gelegentheit wel beraeden moeget, tot welcken luden (de totter wederdoepe der maeten verleyt syn) men sulcke respect van genaden hebben solde offte niet, ende dat om oirsaecken want hier im lande eensdeels daer omme gefangen ende genaed begeert ende naemaels weder in huer eerste dwalinge wedergefallen ende mitter daet gethoent hebben, dat sy alleene uut vrucht [1]) ende niet uut rechten gronde gepeniteert hadden, ende weet u daer omme geene andere geresolveerde antwort hier up te schriven dan u te reguleren na der Key. Mat. mandement, ter tyt u van huer Mat. offte ons in stat van huer Mat. up dese materie ander bevel gedaen sal werden. Ende wes u vorder van desen ende anderen saecken voercomen mach begeren wy van u geadverteert te werden, der gelicken wy u weder niet verhalden en sullen.

Wy en weten u sunderlick niet nyes te schriven dan dat hier im lande oeck (God betert) gebreck van de Wederdoepers is ende een deill gefangen sin, daer mede men mit der justitien vortfaeren sall Got almechtich bevolen. Datum to Lewarden den 12 dach Februarii anno 35.

Tautenburgh.

---

[1]) vrees.

Opschrift: **Den ersamen enz. Burgemeisteren, Schepen ende Raet der stat Deventer.**

Dev. Arch. No. 561.

Uit de bewoordingen, waarmede de Stadhouder het geven van advies over de hem voorgelegde vragen van zich afschuift, blijkt dat de Raad er toe over helde om niet op alle besmetten een even gestrenge straf toe te passen, maar om met sommigen, die tot de Wederdooperij verleid waren, eenige consideratie te gebruiken. Kennelijk heeft op deze zaak betrekking wat onder het opschrift: „Memoriale op die bykoempst der gedeputeerden der drier steden bynnen Zwoll op Woensdach nae Oculi a⁰ 35 enz." op een afzonderlijk stuk in dezelfde collectie (Dev. Arch. No. 561) door de hand van den Deventer stadssecretaris Nicolaas Verheyden (1533—1557) is aangeteekend. Het is duidelijk dat wij hier te doen hebben met een memorandum van punten, welke men ter dagvaart in deliberatie wilde brengen. Tot toelichting van den brief van Schenck laat ik het, hoewel tot later tijd behoorende, hier onmiddellijk volgen:

Memoriale op die bijkompst der gedeputirden der drier steden bynnen Zwoll op Woensdach nae Oculi a⁰ 35 [1]) aengaende der rekenschap van Gaert van Hairst ende die confiscatie der guederen die mitter Doeperie besmettet dair van gerichtiget off ontweken synnen.

Aengaende die confiscatie is by onsen vrunden belieft, dat die schultz ghene confiscatie bynnen den drien steden behoirt thebben dan alleen van den vreembden luyden ende die hij selvest aengrypt ende ter pynen stelt. Wurden die selve luyden van der stadt angegrepen ende aldair examenirt, sall die confiscatie der stad tbehoeren.

Item van den ghenen, die gerichtet synnen off ontweken ende kleyne kynderen naegelaten hebben, offmen die guederen will confisciren off den kynderen laeten volgen. Bewegende [2])

---

1) D. i. 3 Maart.
2) D. i. overwegende?

die scryfften van den prior van Covelens ende die scryfften uithen Haghen bedunckt onsen vrunden dat men die guederen sall confisciren, dair men nochtans nae gelegenheit gracie op doen sall mogen, doch ten laetsten voirt best aengesien dat die drie steden wolden scryven aen die koenynghynne ende aen den secreet Raidt, ende hem averseynden die diversiteyt ende verscheyden casus die hirynne geboeren mogen, ende op ellicke resolvirde antwordt begeren um zich dair nae inden drien steden reguliren.

Item offment mitten ontweken ende die besacht synnen wil holden gelick mitten gerichten. Hir van een artykel tmaken ende resolvirde antwort begeren vander koenynghynnen ende den secreten raidt.

Synnen by ons verdragen, den rekenmeisters uithen Hagen alhir ghene confiscatie tgestaeden bynnen onser stadt vrieheit.

(Volgen een drietal alinea's, betreffende: 1°. de rekening en verantwoording van Gairt van Hairst, 2°. een nieuwe „utsettinge" of omslag over 't land, 3°. rekening en verantwoording van den dijkgraaf van Salland, die hier als niet ter zake dienende achterwege worden gelaten).

Advies van eenige „geleerden bynnen Deventer," nopens het straffen der Wederdoopers en het ondervragen der verdachten. [1])
Ongedateerd.

Aengaende die wederdoepinge is by den geleerden bynnen Deventer dair toe onthaelt, nae vermogen der scryfftuer voir guede informacie sonder eenige irreguleriteyt dair van te incurriren, vurgegeven dat men die ghene die weder gedoept syn sal straffen nae Key. rechten ende

---

1) Boven aan de bladzijde staat: Codice libro Vto lege IVta, blijkbaar een verwijzing naar Cod. Lib. I, Tit. V, Lex IV. „Manichaeos seu Manichaeas vel Donatistas meritissima severitate persequimur. Huic itaque hominum generi nihil ex moribus, nihil ex legibus commune sit cum caeteris. Ac primum quidem volumus esse publicum crimen, quia quod in religionem divinam committitur in omnium fertur injuriam, quos bonorum etiam omnium publicatione persequimur. Ipsos quoque volumus amoveri ab omni liberalitate et successione quolibet titulo veniente.

nae mandamenten Keyr. Mat., dair van gekomen ende bynnen der stadt Deventer publicirt.

Aengaende den werdigen hilligen sacrament, in der missen consecrirt, is bij den selven myt protestacie vurss. vurgegeven dat die selve synnen wairachtige ketters ende dair um behoeren gestrafft te worden, ind voir soe veer sy dair by blijven.

Dunckt den selven voir eyn guede admonicie twesen datmen allen denghenen, die alhir suspect synnen, sall voirhalden die articulen onses christlicken geloeven ende dair nae hem laeten wedervaeren. Ende den selven te vragen van den soeven sacramenten ende gesetten der helliger kercken ende allet ghene dat dair aen henget.

Op een los blad papier in No. 561, geschreven door den secretaris Nicolaas Verheyden.

Resolvirde antwort hir van thebben um zich daer nae te reguliren.

Off enige persoen off vrouwe van ymant verleiet ende totter Wederdoepe mit schonen woirdeu off mit greislicke vermanynge, als nu geprentet synnen [1]), gebracht ende wedergedoepet weren ende voirhynne tot gheenre quader famen gestaen ende ghene wercken van oire boesheit bewesen en [2]) hebben ende dair van willen afftreden, beclagende dat sy jamerlicken verleiet ende bedroegen weren, ende dair men by kentenisse des gerichtes apenbair be-

---

Praeterea non donandi, non emendi, non vendendi, non postremo contrahendi cuiquam convicto relinquimus facultatem. In mortem quoque inquisitio extendatur. Nam si in criminibus majestatis licet memoriam accusare defuncti, non immerito et hic debet subire tale judicium. Ergo et suprema illius scriptura irrita sit: sive testamento, sive codicillo, sive epistola, sive quolibet alio genere reliquerit voluntatem, qui Manichaeus fuisse convincitur. Sed nec filios haeredes eis existere aut adire permittimus nisi a paterna pravitate discesserint. Delicti enim veniam poenitentibus damus. In eos etiam auctoritatis nostrae aculei dirigantur, qui eos domibus suis damnanda provisione defendunt."

[1]) Bedoeld zijn blijkbaar zulke geschriften als Rothmann's boek van der Wrake.

[2]) Het HS. heeft: ende.

rouwe ende teykene der penitentie bevyndt ende zich selves durch oeren bychtvader ermelden ende genaden begeren, offmen die selve sonder enich middell sall stellen ter justicien gelijck bescr. staet co. li. 1°. de apostat. l. 3: „hi qui sanctam (verba textus), lapsis enim et errantibus subvenitur, proditis vero (hoc est sanctum baptisma prophanantibus) nullo remedio penitentie (que aliis criminibus solet adesse) succurritur", off datmen die selve myt genade sall aversien mit insettinge van penitentie [1]).

Man off vrouwe tot synen mondigen jaeren gekoemen ende zich willens ende wetens hefft laeten wederdoepen, dairmen ghene wairachtich berouwe aen en bevyndt dan alleen gracie ende genade begeren um oir leven te verlengen, woemen dair mede sal procediren met oeren guyderen.

Die gerichtet ende justificirt synnen off besacht ende ontweken end kleyne kynderen naegelaeten hebben, offmen die guederen sall confisciren off den kynderen laeten volgen.

Generalicken off men die guederen van den genen, die besacht ende ontweken synnen, soe waell mogen confisciren als die ghene, die gerichtet ende justificiert synnen.

Dev. Arch. No. 561.

Leiden aan Deventer. Antwoord op hun schrijven van 9 Febr. ll. De door hen gevangen genomen Wederdoopers hebben geen personen te Deventer beschul-

---

1) Op den kant staat: „Si articuli transmittentur praetermittatur latina allegatio."

De aangehaalde wet luidt in haar geheel aldus: „Hi, qui sanctam fidem prodiderunt et sanctum baptisma haeretica superstitione profanarunt, a consortio omnium segregati sunt, a testimoniis alieni, testamenti (ut ante jam sanximus) non habeant factionem, nulli in haereditate succedant, a nemine scribantur haeredes. Quos etiam praeciperemus procul abjici ac longius amandari, nisi poenae visum fuisset majoris, versari inter homines et hominum carere suffragiis. Sed nec unquam in statum pristinum revertantur, nec flagitium horum obliterabitur poenitentia, neque umbra aliqua exquisitae defensionis aut muniminis obducetur: quoniam quidem eos, qui fidem quam Deo dedicaverant polluerunt et prodentes divinum mysterium in profana migraverunt, tueri ea quae sunt commentitia et concinnata non possunt. Lapsis enim et errantibus subvenitur; perditis vero, hoc est, sanctum baptisma profanantibus, nullo remedio poenitentiae (quae solet aliis criminibus adesse) succurritur," Cod. lib. I, tit. V, lex 3.

digd. Hun opzet was om alles op den zelfden voet te brengen als te Munster. Voorzeggingen van hun profeten.

13 Februari 1535.

Eersame enz. Uwe . . . . [1]) an ons gescreven des Dynsdages in de vastelavont lestleden [2]) onder andere inhou . . . . mit scriften ende anders onderrichtet te zyn, dat onlancx alhier binnen der ste . . . . van Leyden eenige Anabaptisten gevangen ende ter justicie gestelt zyn geweest, . . . begerende of de zelve gevangen eenige van den uwen of dair omtrent besacht . . . . hebben ende of die zelve Anabaptisten yet quades zouden hebben willen . . . . . tenteren mit breder verhael, in de zelve uwe brieven verhaelt, die wy ge . . . . ende verstaen hebben, doende uwer E. dair by weten dat doer zekere ad . . . . . . tissemente wy onlancx geleden eenige huysen hebben doen besoecken ende d . . . . int besoecken van dien die voirsz. Anabaptisten hem met busschen ende versch . . . . . . geweer ter weere gestelt hebben om niet gevangen te worden ende gev . . . . wesende hebben int examineren veel en verscheyden personen besacht . . . . Hollant woenachtich, mer niet by uwer E. noch dair ontrent . . . . hoere profeten hadden verkondicht dat God almachtich hemluyden bel . . . . . . hadde te leveren Oestvrieslant, Hollant ende Zeelant na de derde open . . . ., die hem van God almachtich comen zoude, ende alsdan zouden drie va . . . . knechten comen vuyt Muntster, dair by hem die gemeen broeders v . . . . verbont zouden voeghen, ende alsdan doen mit hoere geweer zulcx . . . . almachtich believen zoude om de ongerechticheyt vuytgeroet te v . . . . ende zoude alsdan alle dinck gemeen wezen gelyck tot Munster. Dese advertissemente wilt in den besten verstaen ende danckelicken ontfangen . . . . of uwer E. yet mochten vernemen

---

1) De rand van het stuk is door vocht verteerd, vandaar de gapingen.
2) 9 Febr.

wesende tot achterdele deser stede dairvan mitten eersten te willen adverteren tot onsen costen, gelyck wy . . . . . weder jegens de zelve offereren te verschulden, kenne God almachtich, die uwe Wysheyden wil spaeren ende bewaeren in vrede salich ende gesont. Gescreven den 13 dach in Februario anno 1535 nae scryven deser stede.[1]

Die stede van Leyden.

Opschrift: Eersamen enz. Burgermrn, Scepenen ende Raede der stadt Deventer onsen bysonderen wairden vrunden.

Dev. Arch. No. 561.

Ruim een week na de terechtstelling van Glaesmaker, van Wynssem, Lubelei en Schroer werden te Deventer nog twee andere Wederdoopers ter dood gebracht. Van den eenen, zekeren Jellys Gallam, is niets meer dan de naam bekend. Van den anderen, Jacob van Herwerden of van Antwerpen geheeten, (hij noemde zich ook wel Gosen van Winterswijk) bleef de bekentenis bewaard, waarin hij allerlei bijzonderheden over zijn persoon en lotgevallen heeft medegedeeld. Klaarblijkelijk was de stadsregeering van zijn komst binnen Deventer gewaarschuwd, en heeft zij bij klokslag een premie uitgeloofd aan dengene, die hem aan de justitie in handen zou leveren. De Cameraarsrekening toch over 1534/35 bevat dezen post: „Bernt harnsmaker, Tonnys Koepal ende Peter Pannebecker gegeven, dat sie Jacop van Antwerpen sochten ende te voirschyne brachten, een principaell doeper van den Wedderdoepers, alst van der clocken gesacht wort enz." Hij is blijkens den brief van Deventer aan Amsterdam dd. 17 Febr. 1535 op 17 Febr. geëxecuteerd. Den 12 Febr. moet hij reeds in hechtenis zijn geweest. Hij heeft nl. 5 dagen gevangen gezeten, vergelijk den volgenden post in de even genoemde

---

[1]) Over de bewegingen der Wederdoopers te Leiden omstreeks 24 Jan. 1535, zie Hortensius, a. w. p. 58 en Orlers (wiens voorstelling eenigszins van Hortensius' afwijkt), Beschrijv. van Leyden uitg. van 1781, blz. 478, alsmede Cornelius, die Niederl. Wiedertäufer, s. 40.

Cameraarsrekening: „Item noch heft Cuert[1]) gehatt als wedderdoepers Jellys Gallam 7 dagen ende Jacop van Antwerpen 5 dage, die gerichtet ende op een radt elck gesatt worden by die collefbane enz." Zijn bekentenis leert ons dat hij den 9 Febr. zich reeds in de stad bevond. Kennelijk staat met zijn komst te Deventer in verband de volgende publicatie van Schepenen en Raden van Zondag Invocavit (14 Febr.) 1535: „Scepen ende Raidt gebieden dat ghene burgeren offt ingesetene der stadt Deventer geestlicken off wertlicken sullen herbergen enige vrembde gasten, die ut anderen steden van der Doeperie off ander ketterie utgelacht (d.i. gebannen) off ontweken synnen, ende dat sy die cedelkens van oeren gasten sullen brengen opt raithuys voir 8 uren alle avondt, soe lange die gasten hir synnen, ellicker tyt by een pene van 10 heren ℔, ende wanneer die dieners enigen aengripe doen die selve nyet tbeloepen dan oiren beveel laeten volletrecken," Publicatie- of Buurspraakboek.

Bekentenis van Jacob van Herwerden of Jacob van Antwerpen, te Deventer om Wederdooperij geëxecuteerd.
17 Februari 1535.

Beliinge Jacob van Antwerpen, die sich na Goisen van Wenterswyck noemde.

Is gedoipt opten toch na dat Berchcloister bynnen Emden van Derck tasschemaker van Amsterdam.

Dat men sunder dat anderde doipsell nyet mach salich worden.

Dat een yder man voirt an promiscue doepen mach, wen sulx gelievet, soe veer hie synen bruder recht onderwysen kan, dat sus lange die bysschoppe allene plegen tdoen moigen.

Als hie gedoipt wordt hefft hie muten versoken [2]) dat weerde hillyge sacrament, alle ingesetten ende ceremonyen der hillyger kercken.

---

[1]) Zie hiervóór blz. 201 noot 1.
[2]) Verzaken.

Is gewest bynnen 3 weke by Hensken van Gelen to Antwerpen inden Tynnen Pot off achter die Borchkercke by ene werdynne Digna genoempt.

Hensken hefft hem gesecht woe hie selff vierde uth Munster getagen is, daer medde onder andere een gewest is Jacop Kremer gnant uth Gronnynger lant, om opruyr tmaken volck to vergadderen om Munster to ontsetten.

Hensken ghyft in Hollant ende Brabant enen yderen die des behoivet gelt up die hant, die van hoiren secten synnen, om geweer to coipene.

Jacob secht uthgesant twesen van Hensken van Gelen hyr bynnen met enen breff an syn huysvrouwe inholdende, woe hie hoirde syn huysvrouwe sete by enen anderen man, suss muste sie sich laten doipen ende syn leven an nemen off hie wolde sie nyet kennen voir syn wyff, vorder dat sie hem 20 g. senden solde, nyet dat hie die behoiffden mer dat hie oeren gruet dair by kennen muchte.

Kent dat hoir upsaite gewest is dat sie oeren handell solden hebben bedreven bynnen Wessell, Deventer, Gronnyngen, Amsterdam, Delfft ende Leyden als bynnen Munster, ende dat dorch heymelick insteken der luyde van hoiren secten yn seckere huyseren hem dair to dienende.

Die vurs. platze bynnen Deventer, als hem Hensken sachte, solde wesen achter den Bruderen op een sunderlynge plaitze aldair wesende.

Sachte vort dat alhier yn Nedderlant (dat Hensken myenden bynnen Amsterdam tsollen geschien) die bannyr des Vaiders opgerichtet ende die basuynen blasen solden, ende dan solden die bruders, in den vurs. steden wesende, sich aldair ontholden den bannyer nye to volgen thent [1])

Register van Crimin. Sent. fol. 84 v°.
Gepubl. door Molhuysen, Overijss. Alm. 1839, blz. 160.

Op een los inliggend stuk, met het opschrift: „Beliunge Jacobs van Herwerden uth der Betuwe, anders in der

---

[1]) Hier breekt de tekst af.

wanderynge gnant Jacop van Antwerpen," [1]) staat, behalve wat hiervoor reeds is medegedeeld, nog het volgende:

Item bynnen drie weken is hie ghewest bynnen Antwerpen by Johan van Gelen inden Tynnen Pot, ende Henskeu hefft anne enen zwarten palsrock, zwarte hasen, een zwart wambois, ghienen baert, een ruyr voir syn geweer.

Desse selve Hensken solde hem wedder verwachten bynnen den Busch int Gulden Hoifft, anders en wuste hie hem nergens to vynden, [2]) offte bynnen Antwerpen inden Tynnen Pot off achter die Borchkercke by eene weerdinne Digna gnant.

Jacob solde met Hensken sich versellen ende reysen met hem nae Straesborch op syne kost, dair het banner des Vaiders uthgespreydet ende volle luyde vergadderen solden, die hie bynnen Munster vueren solde, ende alle die ghene die hoeren gloeven nyet wolden intreden off annemmen solden sie mit der hant verdellygen ende uth den hoiren setten, [3]) ende als sie metten hoip by Munster off dair omtrent gekamen weren, sol die Konnynck met 700 man, die hem dair to geswaren synnen, to sie uthtreden een veltleger to slaene off die blockhuyse opt slaene edder andere stede ende lande to becrechtygen.

Ende wanneer die basuyne blyssen ende die banner opgerichtet worde solden die bruders bynnen den steden vurss. wesende sich aldair onthoilden den bannyer nyet to volgen, thent dat die Konnynck metten hoipen queme omtrent ende(?) dair die stede gelegen weren, soe solden sie soe volle oirs volck in seckeren huysen gesteken hebben dat sie by nachtslapender tydt eene poirte met gewalt hadden

---

[1]) Misschien de bij het verhoor gehouden aanteekeningen.

[2]) Deze verklaring leidde tot een bezending van stads wege naar den Bosch. „Des Satersdages dair na (na den eersten Vastendag, dus: 13 Febr. 1535) Bernt geredden nae den Busch nae Hensken van Gelen ende omme te vernemen wair die Wedderdopers dat hoifft hinne hadden cost enz." Cameraarsrek. v. Gerrit Crijt over 1534/35.

[3]) Dair het banner — uth den hoiren setten, is doorgehaald en hiervoor in de plaats gesteld:
Item als die bannyer in Nedderlant opgerichtet weer solde Hensken nae hem uptrecken om gelt thailen, ende dair medde uptrecken na Straisborch ende het bevel achtervolgen, dat hem seggen solde die ghene die by dat bannyer die averste (opperste d. i.) weer.

konnen opslaen, dair up die Konnynck metten synen gewachtet ende die selve stede veravert ende vernytet solde hebben, uth jagende ende met den swerde to verdellygen wat nae synre pype nyet hadde wyllen dansen.

Secht dat Hensken der konnyngynnen doirwerder is.

Secht vorder dat Hensken selff 4 uth Munster getagen is, dair onder anderen eene medde is gnant Jacop Kremer, uth Gronnyngerlant getagen, all met bevell als Hensken hefft, ende van den 4en eene is bynnen Deventer gewest om to verwyttigen dat men den bannyr nyet volgen [1]) om oirsaicke als baven.

Secht dat Hensken van meyninge is in korts hyr bynnen metter macht off heymelyke tkommen, dair men to mach gedencken, in sunderheyt datmen dessen anstaenden Mydtvastens marckt vlytich ende scarplyken opsicht dragen deser stadt, want vellicht alhier koipluyde verordent synnen tkommen nyet tot onser ende ter stadt beste oir nette uth to werpen [2]).

Die van Munster synnen bynnen Munster starck, soe olt ende junck dat men voir werafftyge luyde rekent, 1400.

Selffs gedopet.

Item hefft met syn selffs hant gedopet anderwers to Nyenhuys, int optrecken na Berchcloister, 2 megede 1 vrouwe hem onbecant, bynnen Emden 1 vrouwe, bynnen Amsterdam 1 persoen gehieten [3]).

Item hefft noch bynnen acht dage bynnen Deventer gedoipt [4]) Henskens huysvrouwe van Gelen, ende oir knecht op Dynsdach lestledden inden Vastelavent [5]), in hoir huys, uth onthiett van Hensken die hem sachte dat alman sunder discretie doipen muchte.

Hefft besecht bynnen Antwerpen.

Gert smyt anden peerdemerckt.

Joistyen wever achter by dat bolwerck.

---

1) In de pen is gebleven: solde.
2) Op den kant staat: nota.
3) Het woord gehieten is doorgehaald.
4) Het HS. heeft: gedoipts.
5) D. i. 9 Febr. 1535.

Jacop barbyrer opten Borch.
Peter Jacopss scypper opten Borch.
Thies droichscerer by die Iserwage.
Leentyen }
Nyesken } in den ganck by die Iserwage.

Noch to Antwerpen besecht.

Jan scomaker van Luyck by die Kuyperbrugge.
Lijven swertveger.
Lijven jubilyrer [1]) by sanct Andries.
Ein prosel(?) van Maistricht anden Perdemarckt.
Tonnys scroir, 1 Waell, 1 scroir gewest.
Jan smyt by die Iserwage, ende is een doiper, nuu woinende in die Kuyperstrate.

In Gronnyngerlant opt Sant. [2])

Tamme kuyper.
Tamme 1 lanck huysman.
Reyner cremer.
Syn wyf.
Ffocke 1 huysman.
Jan Peterss. huysman.
Eppe Peterss. huysman.
Clais scomaker.
Die doiper aldair hett Obbo van Lewerden barbyrer. [3])

In den Dam. [4])

Jan Mudder koipman.
Syn wyff.
Die olste dochter die 1 man hefft.
Tonnys kistemaker [5]).
Remmelt stienmesselers wyff.
Jacob rymsnyder.
Syn wyff.
Merrie scunaelde Jans [6]) wyff.

---

1) D. i. juwelier, zie Verdam, Mnd. Wdb., i. v. juwelier.
2) 't Zandt, bij Appingadam.
3) De bekende Obbe Filips.
4) Appingadam.
5) Ons reeds bekend van vroeger, zie blz. 178 noot 3.
6) Waarschijnlijk: Schoennaalde Jan, d. i. Jan de schoenlapper.

Bynnen Gronnyngen.

Henrick Moyssyen cremer, syn wyff, syn sonne, syn dochter.

Lucas Beldensnyder bottercoper.

Henrick by der Ae, ertydts 1 lansknecht.

Herman kystemaker,

Syn wyff.

Wyllem tasschemaker,

Syn wyff.

Henrick van Harlem by der Ae.

Lange Johan wever by den Vysmarckt. [1]

Johan Swentyes dair by wonnafftich.

Peter Guydegiest an den Marckt.

Gerryt scroer in der Oisterstrate.

Henrick bokebynder in der Bruyrstrate,

Syn wyff.

Crijn buntwerker,

Sijn wijff.

Een goltsmyt by den Jacobynen ongehylickt, ende wont met syn moider inne.

Hans van Lewerden doiper.

Borchort uth Zelant doiper.

Bynnen Deventer, mestlick van hoir seggen.

Gerryt in den Vlockensack.

Jan van Wynssem die jonge.

Jan sceydemaker,

Syn wyff.

Lubelei.

Dominicus wyff ex auditu. [2]

Gedeeltelijk uitgeg. door Molhuysen
Overijss. Alm. 1839 bl. 162.

---

[1]) Hier volgt nog: 1 een strate.

[2]) Hier volgt nog: „hefft hyr bynnen des lesten Vastelaventsdach savents gedoipt Hensken van Gelens wyff, hoir knecht 1 scroir wesende," doch dit is doorgehaald, met de bijvoeging op den kant: „stiet voir."

Deventer aan Amsterdam. Bijzonderheden omtrent Jacob van Antwerpen. 17 Februari 1535.

Eerbare, wijse enz. Wij hebben in onser gevenckenisse behachtet gehadt eenre, die zich alhier Jacob van Antwerpen en bynnen Groningen en sommigen andren plaitzen, nae zyn eyghen belijinge, Wolter hefft laten noemen, geboeren vuyther Betuwen, eirtydts toe Marienwert en op andere plaitzen een organist gewest en eyn tijt lanck bynnen Antwerpen slooten gemaikt aen bussen die selver vyer slaen. Die selve hefft ons wonderlicke dinghen en aenslaeghen gelyet. Ten irsten dat hij erdoopt is, en oick etlicke anderen op diversse plaetzen en een vrouwe, alhier gevangen, en een knecht, die ons ontweken is [1]), bynnen acht daghen in onser stadt selvest erdoopt hefft, oick gelydt dat binnen Wesel, Deventer, Groningen, Aemstelredamme, Leyden en Delft zeer voell Anabaptisten synnen, dic aldaer in den steden op gueden hoep ligghen en wachten en voel anderen heymelicks tot zich trecken, um mit lanckheyt der tijdt die steden te veroveren en, die verovert en bekrechtiget wesende, eene groote vergaderinge tmaken en alle Keyser, Koninghen, Hertoghen, Greven, Heeren en Fursten, landen en steden, voirt alle overicheyt en alle die ghene, die oiren oncristelicken handel nyet aenhangen en toegedaen willen syn, myt geweldiger handt (dat Godt almachtich verbieden will) te verdelligen, vuyth oeren guederen tstellen en daermede vuyth gaen als leyder! bynnen Munster geschyet is, wairvan wy die stadt van Groninghen in allen besten geadverteert hebben. Hefft ons oick beliet dat eenre genandt Jan van Ghele, die eertidts onser stad inwooner gewest is en naderhandt in Munster voor 't belech getoighen is, die zich nu onderholt in Brabant en zich Heinrich van Ghele hefft laten noemen,

---

[1]) De Raad van Deventer heeft nog moeite gedaan om dezen knecht in handen te krijgen: „Hensken uthrijder (zegt de Cameraarsrekening van Gerrit Cryt over 1534/35) gesant na Haixbergen om Ffenne van Gelen's knecht wedder toe haelen hem geg. 11 st." Of dit is gelukt blijkt niet.

den welcken wy oick mit aller vlyth na geschreven hebben, dat dieselve vuyth Munster vuyth gescickt is mit een merckelicke somme van penninghen (als onse alre genadichste Vrouwe die Koninghinne mit oiren Ko. Maist. scrifften ons oick adverteert hefft) um knechten aen te nemen en opwerts te reysen, dair eyne vergaderinge wesen solde, en den hoop aff tbrengen, en wanneer die vergaderinge aff gecomen weer dat alsdan Jan Boeckelss. van Leyden, die nu voir eene koninck bynnen Munster opgewoirpen is, mit soeven hondert werafftiger mannen, die hem daer toe sunderlinx bynnen Munster gezwoeren synnen, denselven hoope wolde onder oughen trecken en alsoe zich stercken um mit geweldiger handt te verdilligen woe voerss. alle die geene, die zich onder oeren oncristlicken handel nyet ergeven en solden willen, ende dat deselve Johan off Hensken van Ghele op voel plaetzen in Hollandt, Waterlandt en Brabant den bontgenooten gelt gegeven hefft um gewere te koopen, en dat die prophete bynnen Munster gesacht en prophetiert heeft: in Hollandt en sunderlincxs in uwe E. stadt een bannyer solde werden opgericht ende een groete vergaderinge werden des konincxs handel toe gedaen, ende dat die koninck ende bevelhebbers bynnen Munster den bontgenooten bynnen Wesel, Deventer, Groningen, Aemstelredamme, Leyden en Delft hebben toegeschreven, dat sy sich vuyth oeren steden nyet en sullen geven dan sich dair ynne heymelicken stercken en rusten, by gevall sij Munster moesten verlaten, enige andere stadt tot oeren wille geopent thebben; oick gelyet dat Johan van Ghele hem gesacht hefft dat sy binnen Munster perden slachten ende zeer wenich kostes is, en langer dan tot Pynxteren nyet en sullen kunnen holden. Dwelck wy u Er. in allen besten nyet en hebben willen verbergen, begerende dat u Er. tselve die van Leyden ende van Delfft tkennen geven ende daer van advertieren willen. Op welcker belyinge Jacob voerss. gestorven ende huyden op dessen dach by ons mitten zwerde justificiert, syn licham op een radt gelacht ende syn hooft op een staecke opgericht is buyten in den velde, tot een exempel en terroer van allen

myuschen. Ende soe veer u Er. yetzwess vernemende werden tendierende tot achterdeel van onser stadt, ons sulcxs scryftlicken willen doen verwittighen, dwelck wy verschulden gerne tallen tyden teghens u E., die God almechtich in rust en vrede salich ende gesont bewaeren will. Gescreven op Woensdach nae den Sonnendagh Invocavit anno 1535.

Onder stond: Burgermeestren, Scepen en Raedt der stadt Deventer.

Achter rugge opten brieve stonde aldus: Den eerbaeren, wijsen, voirsichtigen, Schout, Burgemeesteren, Scepen en Raede der stad Aemstelredamme, onsen bysonderen gunstighen gueden vrunden.

Uitgeg. in den Navorscher, Jaarg. VI blz. 97, naar een copie op het gemeente-archief te Leiden.

Aanteekening betreffende de terechtstelling van Fenneke, Jan van Gelen's huisvrouw, ter zake van Wederdooperij geëxecuteerd.
17 April 1535.

Ffenneke echte huysfrouwe van Johan van Ghelen hefft beliet ende toegestaen, dat sy des Dinxdages toe Vastelavondt [1]) anderwerff is gedoipt van Jacob van Antwerpen, als des Satersdages tbevorens [2]) vier anderen voir oirer doeren hingeleydet um der selver misdaeth alhir gerichtet synnen. Ende is in der Ysselen verdrenckt op Saterdach nae den Sondach Misericordias Domini a° 35. Burgermeisteren Brunsfeldt, Harkell. [3])

Register van Crim. Sent. (Dev. Arch. No. 1206.)
Uitgeg. door Molhuysen in Overijss. Alm. 1839, blz. 165.

Fenneke liet een zoon na en een dochter, vgl. Deventer

---

1) 9 Febr.
2) 6 Febr.
3) Hier staat op den kant bij: „Oir man Jan van Ghelen is int selve jaer bynnen Amstelredam in den oploep, by nachte durch den Wederdoepers gemaekt, doet gebleven ende scrylinx baven op een lange galge gesat, dair onder hem 26 van synen gesellen mitten voeten opwers gehangen synnen, all int selve jair."

Cameraarsrek. van Engelbert v. Doetinchem over 1536/37: „Henrick van Holten zalyge Ffenne van Gelen's sonne yn cost gehatt 4 maent lank ter maent enen gulden, dair up van Ffennen gelt, by hoir gevunden, ontfangen heft 16 snaphanen, den rest als 24 stuver brabants hem betaeltt fft. enz." Idem van Henr. Plaetman over 't zelfde jaar: „Up Dynsdach na Palmendach (11 April) Ffenne van Gelen's kynt uth bevell van Scepenn unnd Raeth $8^1/_2$ gg. tot vullenste een ampt tleeren als zelyge M. Engelbert (v. Doetinchem) oick gedaen hefft gecostet enz." Idem van Joh. van Doetinchem over 1544/45: „Gegeven den soen van Jan van Gelen Jacob genant ut beveell van Scepen ende Raidt 6 gg. facit enz." en „den man van Ffenne van Gelen dochter Jan van Laer geg. ut beveel van Scepen ende Raidt 10 goudgul. facit enz."

De goederen van van Gelen en zijn vrouw zijn verbeurd verklaard, vgl. Cameraarsrek. van Gerrit Cryt over 1534/35: „die kemener hefft uth Johan van Gelens huijs syairs 4 vuyrysers 2 yair achterstedich die hem Scepen ende Raidt hebben togesacht, want sie syn ende syner huysfrouwen guyderen alse verboirt tot sich genamen hebben facit enz."

Op een los blad in No. 561 staat het volgende geschreven met de hand van den secretaris Verheyden: „Soe veer die eirsame Raidt will benedigen, dat Ffenneke aen die pennyngen opt raithuys liggende beholden sall syn, hefft sy voir oeren lesten wille ende testamente geordinirt, dat oir arme moder alnoch in den leven wesende dair van hebbn sall 10 philippusgulden ende oir soen dat restant, dair hy synre susteren van utrichten sall eens virtich philippusgulden, die sy mitten eygendom van den huyse hebbn ende beholden sall, beholtlicken dat in werde blyven sall dat testamente, by oeren bychtvader gescreven, ende hefft Henrick van Holten gegeven enen goltgulden tot testament, ende dat men Henrick van Holten sall vernuegen van der attinge (onderhoud) oirs soens. Actum Sabbato post Misericordias Domini (d. i. 17 April) anno 35, coram Brunsfelt, Laer, Leyden."

Meerdere bijzonderheden aangaande verschillende personen, in de bekentenissen der vier geëxecuteerde Wederdoopers voorkomende, en over het Anabaptisme te Deventer in 't algemeen bevatten de volgende bescheiden, welke ik, met afwijking van de chronologische volgorde, ter wille van de eenheid van het onderwerp gemeend heb hier aanstonds een plaats te moeten geven.

Het eerste behelst eenige uittreksels uit de confessie van Walraven Herberts van Middelie, den 11 Maart 1535 door het Hof van Utrecht veroordeeld om levend verbrand te worden met verbeurdverklaring van zijn goederen, omdat hij, volgens zijn bekentenis buiten pijn en banden afgelegd, „als souldenier ende buschut binnen der stede Munster voir ende naer het belegh zekeren tyt gelegen, dat hij oic dickwijls mitten Herdopers geconverseert ende omgegaen heeft, ende naderhant himselver laten verdoopen, versaect alle den sacramenten ende anderen observantien ende geboden der heiliger kercken ende allen heyligen, gelyck alle andere verdoopten gewoontlijc sijn te doene; dat hij noch tweewerff binnen tsjaars mit gelde vuyt Munster ghecommen is, van den regierders aldaer bevel hebbende te predicken ende knechten up te bringhen, ende noch binnen vijff weken voir zijn gevanckenisse voir de derde reyse vuyt Munster gecommen is hier binnen Utricht, verwachtende gelt, commissie ofte bevel om als propheet te herdoopen ende knechten op te bringhen, om daermede Munster tontzetten ende alle gheestelicheyt ende overheyt te verdemmelen; ende om die cost binnen middeler tijt te winnen hadde (him vuytgevende voir een priester) dienst gesocht ende in sint Anthoenis cappel buytten de Waertpoirt gepoicht misse te doene ende oipenbairlijc te celebreeren; dat hy oic ten huyse van eenen scoenlapper in dese Vasten geroyct vleysch getoont ende ghepresenteert heeft om te eten, ende dat hij aldaer geseyt ende geleert heeft, datmen op allen tijde allerley spyse eten ende op heyligen dagen zowel als op andere wercken mach, ende nyet en syn dan boeselinghen, dat men

anders predicket, doer twelcke hij gekent ende gevangen is werdden." Zie zijn vonnis, medegedeeld door van Asch van Wijck, Bescheiden betr. het eerste tijdvak van de Geschied. der Hervorming in Utrecht, Berigten Hist. Genootschap IV, 2, blz. 226.

Genoemde uittreksels zijn naar Deventer gezonden als bijlage bij den volgenden brief van

Johan van Termonde, stadhouder van Utrecht, aan den Raad van Deventer van 27 Maart 1535.

Ersame enz. Ic heb desen naenoen uwe scriften vermeldende verstaen te hebn, sommige Annebaptisten die alhier geexecuteert zyn etzlicke uwe borgeren besacht ende geaccuseert zouden hebn, mit wyderen verhael ende uwer begeerte, ontfangen ende wael verstaen [1]), ende voege u luyden daerup voir guetlic antwoirdt, te weten wie die van den Rade sKeyszers alhier onlancx zekere extracten vuyter confessien van eenen, die alhier geexecuteert is ende genoempt was heer Walraven van Middelick u luyden toegesant hebben by eenen, die dzelve villicht achtergeholden ende u luyden nyet gecommuniceert en mach hebben. Niettemin heb dzelve extracten andermael doen scriven ende schicke u luyden dzelve in desen besloten over, begerende zo verre ghy luyden by examen ofte confessie van enigen, die ghy aldaer hebn ofte crigen mogen, yet vernemen enige alhier ofte in desen quartiere woenachtich besmet te zyn met gelycke dwalingen ofte ketterien, dat ghy my van gelycken daer van wilt adverteren, omme tot extirpatie van den selven dwalingen over dzelve recht ende justicie te mogen laten geschien naer behoiren. Gode bevolen. Gescreven tUtrecht den 27^{en} Marcij anno 35.

Johan van Termonde heere tot Borgemal [2]) ridder,
stadhalder Key^{r} M^{teit} binnen Utrecht.
J. van Termonde.

---

1) Vgl. Cameraarsrek. van Gerrit Reyners over 1535/36: „Upten gueden Vrydach (26 Maart 1535) Crane gelopen tot Utrecht an den Stadhoilder Termunt in sake Anabaptistarum cost in als enz."

2) Bornival.

Opschrift: Ersamen, enz. Burgemrn, Scepenen ende Rade der stadt Deventer myn besunders goeden vrunden.

Dev. Arch. No. 561.

Extracten van confessie ofte belydingen gedaen binnen Utricht opten huyse Vredenburch voir myn heren Stadhalder, deerste Raet presiderende ende andere luyden van den Rade K. Mat, by heer Walraven Herbertsz. van Middelick den 26ten, 27en February ende den 8 Martii anno 1535, onderteyckent by den selven heer Walraven, die onlancx gejusticeert es.

De voirs. heer Walraven seyt dat hy binnen drie weken [1]) herwerts geweest is tot Wy, [2]) in den lande van Overysele tusschen Deventer ende Zwol, in een harberge an den dyck staende ende gelooft dat die waert heet Bolt, alwaer nair hun ingecommen zijn drie ofte vier vrouwen, die van Deventer ghecomen waren ende naer Swoll wilden als zy seyden, ende hoirde dat zy spraken van Lutherie, bisondere van te moeten geloeff hebn eer yemants gedoept zoude werden allegerende daer toe die sentencie in Duytsche: „Qui crediderit et baptizatus fuerit etc.", ende en kende geen van de vrouwen, dan deselve betaelden tgelach dat daer vertheert was, ende die pastoir ende hy seyden jegens malcanderen dat zy geen hoop en hadden die vrouwen te moghen van der dwaelinge bringen, ende littense bewaerden zonder mit heur te disputeren, ende bleeff hy, die spreeckt, snachts inder herberghe, mar die vrouwen gingen voer den nacht van daen nair Swoll toe, zoo die waert seyde dat die schout van den dorpe hadde doen condighen dat alle die ghene, die van den nyen gelove waren ende vuyt Deventer geweken, van stonden aen vuyten dorpe vertrecken souden.

Seyt dat hy vuyt Deventer ghinck als dandere gericht werden, [3]) mar en wist hy nyet van den opzedt, ende Jan van Wintsem, des borgemeesters zoen, was daer oic onder

---

[1]) Dat is dus tusschen 5, 6 Febr. en 26, 27 Febr.
[2]) Wijhe.
[3]) Dus: 6 of 8 Febr.

ende werdt mede gericht ende kent hy wel. Dirick Ghysinck coipman [1]) ende Dirick Rammeloe, wonende by de Wage tot Deventer, die al verdoept zyn, als zy him geseyt hebn. Ende waz ghesonden tot Zwol an Jan speldenmaker by eene Catryn van Zutphen, [2]) een kempster wonende achter die marct by de Vischpoirte tot Deventer, mar hy, die sprect, en quam tSwoll nyet, ende heer Henric van Mairen [3]) heeft him gheseyt dat hy tUtricht Heinric van Calcker die barbier vinden zoude van zyn secte.

Seyt dat hy met heer Henrick van Maren, heer Thys van Oerlo (Verlo?), Jan Boecksken [4]) te Munster gecomen is, ende waeren bescreven by Knoppertdollen ende Stouten Beernt [5]) ende quamen daer in, somtyts deen somtyts dander, dan was die biscop van Munster vuyter stadt geweeken eer hy daer inne quam.

Heer Walraven voirgenoemt zegt dat hy tanderen tyden tot Deventer ghewoent heeft, ende was ter selver tyt als die brugge gebrant werde [6]), ende diende als pater int Joncfrouwen huys over 24 jongen [7]).

Seyt een seker tyt van jairen daer nae, als hy vuyt tJoncfrouwen huys gescheyden was, woonde hy by een Henric van Steenberghen op Nyenbeeck, [8]) aldaer hy den kinderen van den voirn. Steenberghen leerde, als Carel ende Peter ende meer andere, twelcke neghen jairen geleden is, ende daer woenende is hy dickwylz tot Deventer ghecomen, ende was gelogeert tot meister Thomas busch-

---

1) Dirk Hissink, zie boven blz. 192.
2) Catharyn Vockink, zie beneden.
3) De Wederdooper Herman Regenwort verklaarde in zijn confessie op 3 Dec. 1534: „dat Hynricus Maren eyn halff jar bynnen Warendorp uth begerten des Raedts gewest, dar sulvest umtrent dertich gedopt, darna schrifft gekregen, dat he myt sampt den gedopten bynnen Munster komen solde," Niesert, Münst. Urkundensammlung I, s. 26.
4) Jan Beukels van Leiden?
5) Knipperdollinck en Bernard Rothmann.
6) De brug te Deventer werd door de Gelderschen verbrand in 1521, vgl. Revius, Dav. Illustr. p. 214 en de Kronijk van Jan van Breda (uitgeg. door de Ver. van Overijss. Regt en Gesch.) blz. 71.
7) Zie boven blzz. 76, 77, 93.
8) Het slot Nyenbeek onder Voorst. Henric van Steenberghen komt als bezitter voor in 1507 en 1540, zie Geldersche Volksalm. 1870, blz. 136.

meester ende en heeft in anders geen huys tot Deventer gelogeert geweest, ende laet him duncken dat Thomas, zoet een goet man es, nyet verdoept en is.

Seyt dat een sekeren tyt geleden hy, die spreckt, gecommen is vuyt Munster, ende comende opten Bergh by Deventer by St. Anna [1]) heeft hy aldaer gevonden eene heer Goert van Venloe, cappellaen in St. Lebuwyns kerck tot Deventer, daer hy kennisse aen hadde overmits hy, die sprect, heer Goert zyn officium ende modum predicandi geleert hadde, den welcken hy vraechde hoe dattet tot Deventer stont, daer op heer Goert antwoirde datter vier gevangen waren ende geluyt mitter clocke, dat alle die gene, die besmet waeren mit Lutersche leeringhe, hun binnen drie daghen vuyt Deventer maken souden [2]), begeerde daer nar hy, die spreect, dat heer Goert mit hem soude willen gaen drincken een canne byers, daerup heer Goert antworde dat hy nu nyet ledich en was, overmitz tot Deventer nu mer een cappellaen en es, ende most vuytgaen mitten heyligen sacramente, ende en wett nyet dat heer Goert mitte Luitersche leringhe besmet is, soe hy, die sprect, overlanghe nyet by him geweest en heeft.

Vraechde voirt hy, die spreckt, heer Goert voirgen. off hy nyet en kende een persoen gen. Chatryn Fockins, wesende een kempster, geboiren van Delden, wonende tot Deventer ande Vischmarct, daerup heer Goert antwoirde dat hy haer wel kende mar geloefde dat zy al vuyter stadt was, ende was hy, die spreect, gewesen aen Chatryn voirn. van Henric Lepper, die mit him quam van t Mnnster tot Zutphen toe.

Seyt, zoo die clockluydinge geschiet was, als voirscreven staet, ende Catryn, daer hy an gestuert was, nyet thuys en was, es hy strack doer Deventer gegaen zonder yemant te spreken tot Wy toe in een harberge, gheten Bolten huys.

Seyt dat binnen Deventer gedoept zyn als: Rammelman, Dirick Hissinck, Jan Bitter ende Gheese zyn huysfr.,

---

1) De St. Annakapel op de Teuge of Bergweide, Dumbar K. en W. Dev. I, blz. 25.

2) Een zoodanige afkondiging is in 't Publicatieboek niet opgeteekend, vgl. echter boven blz. 123.

die werddinne in de harberge int Lamken, [1]) woonende in een cleyn straetken beneven die Waghe, Heinrick Tessemaker ende zyn huysfrou Lysken, weerdinne int Haesken, Dirick van Emmerick ende plach op een schip te vaeren. [2])

Seyt dat hy weet dat dese persoonen gedoopt zyn vuyt de monde van Henric Lepper, die hem an de selve gestuert hadde, in gevalle hy Catryne nyet thuys gevonden en hadde.

Seyt dat hy Jacob van Wintsen [3]) nyet en kende, ende weet oick nyet off hy verdoept es, noch en kent oic nyet Martin Quade noch zyn huysfrou, [4]) ende weet daeran nyet off zy verdoopt zyn.

Seyt dat hy Jan Geel wel binnen Munster gesien heeft by Knopperdollinc ende Hendrik de Lepper, die mede regierden binnen Munster, mer wat beveel Jan van Gheel hadde en weet hy, die spreckt, nyet.

Seyt dat als hy, die sprect, met Heinric Lepper gecomen was vuyt Munster vonden zy Jan Geel mit Peter Geelworst tot Borken by Coesvelt, die te voeren vuyt Munster geweest hadden, eer hy, die spreckt, mit Henric Lepper vuyt Munster vertrocken.

Seyt dat hy heer Jan van Rossum vicarius tot Deventer nyet en kende, dan hoirde wel van Heer Goert voirgen. dat hy zoude wesen gaen loopen. [5])

Seyt, hadde hy binnen Deventer gebleven ende ten huyse van Geess. Bitters ofte int Haesken gegaen, soude hy alle gelegenheyt beter vernomen hebben. Onder geteyckent: Heer Walraven van Myddelyck.

Gecollacionert jegens de voirs. origenale confessien ende accordeert daer mede by my

Jacobs.

Dev. Arch. No. 561.

---

1) De drie laatstgenoemde personen worden in de bekentenissen van de vier geëxecuteerde Deventer Wederdoopers niet opgegeven.

2) Ook deze namen worden in de confessiën der Wederdoopers niet genoemd.

3) Zie over hem boven blz. 146 vv. en beneden blz. 227.

4) Een Marten de Quade komt in de jaren 1532, 33 en 34 beurtelings voor als Schepen en Raad der stad.

5) Was dit misschien de ongenoemde priester van Deventer, die op Maandag na St. Lucas 1526 te Arnhem „gericht" werd?, (zie Nijhoff in Kist en Moll's Kerkhist. Arch. II blz. 275, 276).

De drost van Twenthe aan Deventer. Bijzonderheden aangaande de door hem in hechtenis en in verhoor genomen Wederdoopster Catharina Vockynck. [1])

23 April 1535.

Ersamen, enz. Soe hyr bevoerns U. L. sampt an my gescreven hebben van eyner genant Katryne Vockyncks woe dye sulve solde syn betychtiget myt desser nyer secten als van der doepe ende uproer der stadt Deventer ende ander steden, dair dye sulve solde in gehandelt hebbn dorch breve uut der stadt Monster besant an oer, myt wyderen U. L. scryfften, waer up ick dye zulve hebbe hantfast laeten maeken ende vermydts meyster Geryt upt scarptste examiniert, sus onder allen bevynde ick nyet an oer, dat der zaken bewoent [2]) ys. Begere daer om offte daer itzlike weren, dye daer suspect eder ander kontscap up hadden, dye denn handell mochten antreffen, allendt nae vermelden keyserlýcker mandamenten, dye zulvyge my by yegenwordigen wyllen wedervaern laeten, want ick meyster Gert by my holde tot der zulver antwort om all dinck express toe vernemen, offte wylln by my scicken itzlicke onsser vrunde uwer bewant (sic) der stadt Deventer, dye alle zaecken moegen onderhoren. Wes ick myner scryfften genyeten sall beger ick eyn bescreven antwort by yegenwordigen. Gade bevolln. Datum up Vrydach nae Jubilate anno 35 etc.

Johan van Ttwyckello
droste van Ttwentte.

Opschrift: Denn ersamen, enz. Burgermeystern, Scepen ende Raidt der stadt Deventer sampt, myn gueden ffrunden.

Dev. Arch. No. 561.

26 Mei 1535.

Anno etc. 35 op Woensdach nae belaeken Pincxteren synnen Scepenen ende Raidt averkoemen ende hebbn mit

[1]) Zij wordt ook genoemd in de confessiën der vier geëxecuteerde Wederdoopers.

[2]) Misschien bewaent, d. i. suspect, zie Teuthonista, (uitg. Verdam) i. v.

malckanderen geslaten dat men desse naebescreven sall handtfast [1]) maken, wair men die selve bynnen der stadt vrieheit ende jurisdictie bekoemen sall moegen.

Die huysfrouwe van Willem glaesmaker tot gelegener tyt, wanneer zy van der vruchten verloest is, dan is zy nyet bevruchtet sal men zy van stondt aen aentasten.

Henrick van Zutphen kistemaker, principaell doeper.
Meister Jorienss apotekers huysfrouwe.
Zweer Koesters huysfrouwe,
Zinre huysfrouwen moeder.
Nese scroers.
Engbert van Renen.
Johan Scharp.
Jacob van Wynssem, tendens zyn reken . . . . . [2])
Geertken Koesters.

Ontweken.

Die suster van des glaesmakers huysfr. ende Peterken die koentzemaker [3]) die mitten glaesmaker gewoent hefft.

Derick van Coesfelt, scroeder,
Syn huysfrouwe.
Meister Hanss goltsmidt,
Syn huysfrouwe.
Derick Hissinck,
Syn huysfrow.
Hilleken Koesters.
Heymerick Wiers wyff.
Albert droechscerer, utgelacht [4]).
Rembolt aen den Poet,
Syn huysfrouwe,
Syn soen.
Die kammaker, utgelacht.

---

1) In verzekerde bewaring nemen, zie Verdam Mnd. Wb. i. v.
2) Het papier is op den kant zoodanig vergaan, dat de laatste helft van dit woord niet meer is te lezen. Men zal moeten lezen: rekeninghe of rekenschap.
3) Lees: kouwzemaker, zooals hij boven blz. 192 in de confessie van Willem Glaesmaker wordt genoemd.
4) D. i. verbannen.

Zweer Koster.
Peter Elderynck.
Garith in den Vlockensack.
Jan van Zonsbeeks soen.

Op een los blad papier in N°. 561 (Dev. Arch.).

Vonnis, waarbij Anna Varwers, huisvrouw van Sweer Koster, in hechtenis gezet om de tegen haar ingebrachte beschuldiging van Wederdooperij, daaruit wordt ontslagen onder belofte van beter gedrag en tegen borgstelling, dat zij op de vordering van den magistraat te allen tijde weder in handen der justitie zal worden geleverd.

8 Juni 1535.

Anna Varwers echte huysvrouwe van Sweer Kosters, yn onser stadt hachten ende gevenckenysse gekamen vermydts dat sie van ennygen alhier ter justitie gestalt besacht wass befaempt ende besmyt to wesen met den erdoem ende dwalynghe der ketterie der Wedderdoepers, ende want men besorgeden dat sie bevruchtet was ende met kynde, dair uth [1]) wat ergers ende qwades bevruchtede, is sie wedderom uthgelaten met gracie ende gnaide in vorwerden nabeschreven: dat sie, oir vader Gert Varwer, oir moder Albert, m. Johan bairtscerer an den Nyenmarkt sementlick ende elck bysunder alle oir guet dair voir verstrecket ende verwapent hebben tot twehundert olde schilde, dat sie sich uth der stadt Deventer nyet en sall vervremden ende dat sie die vurss. persoine tallen tyden tot eysschen ende vermanunghe van Scepenen ende Raidt sollen wedderom ynleveren, glyck als sie nuu rechtevoirt is, ende dat sie sich mydtler tydt sall hoilden ende regulijren als een guet Cristen mensseche schuldich is tdoene, wair up Anna vurss. gerichtlyken gelavet ende geswaren hefft gestavedes eedes dit vurss. alsoe twyllen nagaen ende achtervolghen, ende, soe sich M. Jan baerscerer vurss. in der vurss. loffnysse medde verstrecket hefft, dat

---

[1]) Hier is in de pen gebleven het woord: men.

hie der selver loffnysse sal ontslagen wesen soe balde als Henrick Duysken van Goir voir hem gerichtlyken gelavet hefft twyllen ynstaen ende yn syne stede treden met alle synen guyde, reede, onriede, woe ende wair tselve gelegen mach wesen. Actum Dynsdach post Bonifacii a° 35 Burgermeister Plaitman loco Swaiffken ende ter Avest.

Orphedeboek (Dev. Arch. No. 1126).

Publicatie, waarbij het herbergen van uitgeweken of verbannen Wederdoopers en het niet vermelden van hun schuilplaats strafbaar wordt gesteld.

20 Juni 1535.

Scepenn ende Raidt gebieden voirt dat alle die gene, die ennyghe uthgeweckene offte uthgelachte personen van desser Wedderdopynge ende anders huysde, haevede off herberge, dat hie gebrocken sall hebben sijne borgerschap ende 25 olden schilde, ende off ymans sulcke personen yn ennyge huysen weste ontholden ende nyet en meldede sall dair anne gebraken hebben 10 olden schilde. Actum Sondach na die Octava Odulphi a° 35 Burgermeisteren Averenck, Weyse.

Buurspraak- of Publicatieboek.

De drost en rentmeester te Ahaus aan Deventer. Zij zenden hun de confessie over van de Wederdoopster Catharina Smidts.

12 Juni 1535.

Unsserenn fruntlichenn grothe mydt erbedunge wylliges dienstes steides ungespardt zuvor. Erbaren, enz. wes Chatarine Smeides vann Stadtloenn in erer bekentnisse belydeth unnd bekanth, werden U. L. uth inlygende de gestalt unnd menunge vormercken; mydt ferner erbedunge U. L. deinst, gunst, frunsschap unnd wyllenn tho bewyszen wyll wy unns gegenn U. L. guitgunstich und wyllichlich hevenn erbadenn, kenne Godt de U. L. in langer gesuntheit und gluckligem regiment fristen mothe. Datum Satesdage nach Bonifacii anno etc. 35.

Joestz vann Vorden drosth } thom Ahus.
Bartolt vann Buren r(entmeister) }
Opschrift: Denn erbarenn, enz. Borgemesters, Scheppenn unnd Raidt der stadt Deventer unssen insunder gunstyghenn guden frunden to egenn handenn.
Dev. Arch. No. 561.

Item bekantznisse Katharinen Smytz vann Stadtloenn [1]), eynn suster Stuten Berndtz. [2])

1. Item ze bekent dat ze bynnen Deventer ym huse Johann vann Wynssem ors huyswertz van den kammaker, de do uth Munster gekomen, yn Johan van Wymsenns huyse ynder kameren yn bywesenn mester Jurgen Brandewyn unde Herman vann Szassenn gedopet sy, dar myt or gedopt de olde Johann vann Wynszem, Beatrix syn huysfrouwe unnde Junffer Vrusenn, [3]) unde de kammaker hebbe or eynen beryff vorgelesenn unde gesacht, de or broder uth gesant, dat ze sick solde dopenn latenn eth sy or leiff unnd leyt, also dar or hen gedrungen dat se dennen olden also gefolgt.

2. Item bekent ock dat ze ynder dope hebbe mothenn lavenn noch yn kercken offt klusenn oren gottzdenst darynne nycht to soken offt an denn tho gelovenn, dan an den eynigen Vader Cristz tho gelovenn. [4])

3. Item ze secht ock dat or de dope, zo balde ze dar

---

1) Stadtlohn, bij Munster en Ahaus.
2) Bernard Rothmann, zie boven blz. 176.
3) Jurgen Brandewyn wordt in de confessien der vier terechtgestelde Wederdoopers niet genoemd, ook niet juffer Vriesen (Deventer uitspraak: Vrusen). Een Jelis Vriese komt voor in een Overijsselsche oorkonde van 9 Sept. 1500. (Tijdrekenk. Register op het Overijss. Provinciaal Archief V, blz. 115). Johan van Wynssem en zijn huisvrouw Beatrix zullen wij beneden ontmoeten. De andere personen worden in de vier confessiën genoemd.
4) Vgl. de confessie van den Wederdooper Jan Paeuw van 1 Jan. 1535: „Gevraecht oft de ghenen, die int verbont gaen willen, nyet beloven moeten in gheene kercken te commen oft enighe menscheninsettinge te houden, seyt datter enigen darof voorgehouden wordt die nyet zoe wetende en zyn, maer anderen starck genouch in den geleve daer of nyet geseyt en wordt, overmits dattet doch claer genouch es, dat al tgundt by den paeussen ingestelt es ende in der kercke gedaen wordt, te wesen tegens de warachtige scrifte ende leeringe der apostolen," Cornelius, die Niederl. Wiedertäufer, s. 35.

tho gerrysset unde or gescheet, vann stundt gerouwet unnde leyt gewordenn, do dat de ander(en) vernommen, hebbenn ze or na der hant nergens [1]) to denn handell wyllen komen laten unde sick vor or all gemydet, unde or anslege nicht hebben motenn horenn noch wettenn.

4. Item bekendt ock dat or bewust, dat eyner uppter Berchstratenn wonnaftych gt. Dirick Hessell jegenn Luken Bruens over, dar se alle tyden by avonde ynne gedopt unnd aldar ynden huse or handell gebruykt.

5. Item bekendt ock dat eynn kremer gt. Remert an denn Pothe myt syner huysfrouwen, twe zonns, synn dochter unnd dochter mann tho 6 personnen to gedopt synn. [2])

Item zecht unde bekent noch dat de mann und frouwe uppe des Bysschops hoff gedopt zynn unde denn handell medde gedreven. [3])

Dev. Arch. No. 561.

De drost en rentmeester te Ahaus aan Deventer. Nadere bijzonderheden betreffende de confessie van Catharina Smidts.

16 Juli 1535.

Unnsenn fruntlychenn denst tvoerenn. Erber, ersamenn enz. U. L. schryven nu avermaylss ann unns gedaenn, belangende Gort vann Ermell, der bekantznisse und confessionn Katarinen Smytz van Statloenn, welcke wy itzunder yn unnser heymkumpst van Munster gutlychenn entfangen,

---

1) Het HS. heeft: erghens.

2) Al deze personen worden in de bekentenissen van Glaesmaker c. s. genoemd, uitgezonderd Dirick Hessell, misschien een lid van de op dezen tijd te Deventer gevestigde familie Hessels, of anders dezelfde als Dirk Hissink.

3) Vermoedelijk dezelfde als Gert van Armel of Ermel, in de bekentenis van Glaesmaker en Lubelei genoemd. Vgl. beneden de Bijlage bij dezen brief. Hij wordt in een schrijven van Zwolle aan Deventer (Zwolsch Proth. missivarum fol. 85 1⁰) „een gezwaren (dienre) Key. Mat. onses allergenedichsten liven heren" genoemd. Was hij soms schout of amptman van Colmeschate en woonde hij daarom op het Bisschoppelijk paleis, dat nu aan den nieuwen Landsheer behoorde?

Het Bisschopshof bevond zich waar nu de Hofstraat is, vgl. Sylvanus, Beschryvinge van Deventer (achter Moonen's Chronijke) blz. 20.

unnde bedancken U. L. dergestalt, mogenn dennnha U. L. yn antwort nicht bergenn, watt mathen wy gedachten Katarinen up de belyunge, zo se yn borgenn hande verstryckt, yn sommeger bywessenn nochmayls vorgenomen unde uppt scharpeste ze mit denn secten der Wedderdoep vermayndt unnd angelangt, also dat unns vor als na vann or tor antwort bejegent: ze sy der beliunge, wo wy U. L. de vorhenn tgeschickt, ganns gestendych [1]) wedderdopenn. Gort vann Ermell hebbe ze nicht dopenn sehenn sonder et zy eynn groyt geschreyg und spraycke under orer secten gewest, dat Gort vurss. mit zampt der frouwen der dope tgedaenn und angenomen zolden hebben, dan de dope der frouwen hebbe se gesehenn yn Wymsemss huyse ynder kamer, dar ze by leven unde sterven wyll. Averst watt getuchnysse unns vanden rychter thon Ahuyss hynder unns her up eyne ungeborlyche tyt ys vorgenomen, unnde de zaken myt den zynen nicht tho schaffen gehatt, gedencken wy solx nicht myt byllicheit tgestadenn, in fall em ock darumb an to soken des ungeborlychen handels nichtz van em amptz weggenn tgedulden. Warmit wy U. L. denst unde wyllen ertzeygenn konde wyllen wy unnss guetwyllich vynden latenn unnde tho U. L. erbodden hebbenn. Godde den almechtigen bevollen. Datum Frygdach na Divisionis apostolorum a⁰ 35.

Joyst van Vordenn droste } ton Ahuss.
Bertholt van Buren rentmeister }

Opschrift: Denn erberenn, enz. Borgemesteren, Scheppen unde Rhade der stadt Deventer, unnsenn bysunderenn gunstygenn guden frunden.

Dev. Arch. N⁰. 561.

(Als bijlage hoort hierbij het volgende, dat geheel met dezelfde hand maar op een afzonderlijk papier is geschreven :)

Item ock bekant nu noch Katharina vurs. dat Gordt vann Ermels huysfrouwe eynn doper ynt hoff hemelick gehatt, denn ze up eynne mayll dar tho thalen uth gesant uppen

---

[1]) Hier staat een voor mij onbegrijpelijk woord: zustz of iets dergelijks.

avendt tho Johann van Wynsemss huse tkomen. Zyn name ys Hinrick van Zutphenn [1]), unde sy eyn kleyn snyder unde wonde by Lubiley, unde de magt ynder tyt ynt hoff hebbe or de frouwe ynde kamer angewyset, dar ze ock den man by or gefunden, dan Gort van Ermell zy nicht upp dat mayll tho huyss gewest, wo men gesacht, averst ze kenne em ganss wall, dat wy U. L. ock also nicht konnen vorbergen. Datum ut supra.

Dev. Arch. N°. 561.

Verhoor van den te Ahaus in hechtenis gehouden en van Wederdooperij verdachten Johannes van Ryssen.
Ongedateerd.

Item Johannes van Ryssen, tom Ahues gefencklick und pynelick geffraget, antwort up den ersten artickel: de Wedderdoper, dair he by ynt Ffräterhuis geslapen, dat sy de selvyge gewest, de toe Kranenborch gefangen, unde dairvan sick vor dat Capittel van Deventer entschuldiget.

Item up den andernn artickel gefraget, wath orsake he geyn preister wolde werden, antwort: umme der mysbrukynge der stillinge [2]) in der myssen geholden wordende, wante sullick sacrament unde kellick als de presterenn dem volck vor Got unde syn bloet schouwen laten vor Got an to bedenn, dat selve holt he vor affgodderye unde mysbrueck, hir up beclaget he sick, he sy junck he ys dair up to underrychtenn, unde ys der meynonge gewest dat he wolde gestudeyrt hebbn umme de sake klaer to vernemen unde to leren.

Tem derden gefrageth, wath de mandat.(?) broder beduden, de se geraspet up syner kamer gefunden, antwort: der mandat. brode sy 4 gewest, unde dair heb he geyne ander meynonge inne gehat dan sumtyden de korsten dair van gegetten, als he nergens to gaste was geladen.

Tem veyrden gefraget na sodane boeker als up syne kamer gefunden, antwort: he heb dair schrifft gelaten van

---

1) Zie de bekentenis van Johan Lubelei, boven blz. 197.
2) D. i. stelling, dogma.

der menschwerdynge Christi, dat hefft he sulven gerelleyrt uthe eynen boeke sunder tittel, em geleynt van eynen koepman uth Kampen, de koepman sy em unbekant, dair to hefft he dair gelaten eyn missael, sermones patrum, titillum (sic?) unde novum testamentum secundum translationem Hieronimi, psalterium, rhetoricam Ciceronis.

Tom vijfften gefraget wath orsake he den ganck van dat hoff in de kercke gemaket, antwort: he en heb geyn doere upgebroicken dan alleyne de luke, unde dat sulve ys geschein umme gemack unde dat he de ffrouwe des morgens vro nicht wecken wolde, als he to mettene gaen wolde, unde dat sulve heb he gedaen vermytz unoselheit unde heb dair geyn ander wyder qwade gedancken inne gehat.

Item tem sesten, wath voelen he heb van der Wedderdoepe, antwort: sick des gair unde all unschuldich, unde heb sick der halven van stunt an, als he vernomen van der wedderdoepe Gertz van Ermels ffrouwe, hefft he sick gescheiden bes in de Boterstrate by ffrouwe Ramers syner nychten, ende wyl unde heb der selven geyn tostant gehat; dat is em to kennen gegeven van de vrouwe van Cosfelt unde mer guder luede.

Scriptum per me Hinricum Spoeltman ....

Dev. Arch. N°. 561.

Vonnis, waarbij aan Gairt van Armele, wegens beschuldiging van Wederdooperij in hechtenis gebracht, na het doen van oirvede vergiffenis geschonken wordt. 23 Juli 1535.

Gairt van Armele, in onser stadt gevencknysse gekamen vermydts dat hie met den erdom der Wedderdopynghe befaemt ende van ennygen besacht wass, oick dat hie sich in apenbairen herbergen ende tavernen glyck hem avertuget is met vrevelyghen woirden aver ende tegens Scepenen ende Raidt ende der stadt Deventer ontgaen hadde, het welcke op dytt mail ter begeerte van synen vrunden met gnaiden aversyen is ende hefft dair up oirvehede gedaen in forma, voer welcke oirvehede Jacob van Armele, Johan

van Ermele, Johan van Renen ende Johan Dyll, sampt ende elck bysunder, gelavet hebben dat hie die selve alsoe woe hie gelaifft hefft hoilden ende achtervolgen sall, synnen oick die vurss. dair voir borge, wes Scepen ende Raidt kennen sollen van die onbevunderheit(?) der woirde alsoe gebruyket, datt sie dair voir ynstaen wyllen tot soe volle als Scepenen ende Raidt clarende worden. Actum up Vrydach na Marie Magdalenen a⁰ 35 Burgermeister Averenck, Weyse.

Orphedeboek.

Vonnis, waarbij Johan van Wynssem en zijn huisvrouw Beatrix, wegens Wederdooperij, uit de stad worden gebannen.

Tusschen 23 Juli en 18 December 1535. [1])

Johann van Wynssem ind Beatrix synn huysfr., in onser stadt gefennckuisse gekoëmen vermytz dat sie in oren huyse hebbenn laeten opholdenn ind gestaden die oeffninge ind schole van de Wedderdoeperije [2]), ind dat die aldair stede hen heymelicke bykumpste ind conventicula geledenn ind onderholden hebbenn, oick dat wy oick seekerlicke belyunghe ind toestant hebnn vann etlicke, die selvest thogestain hebnn dat sie myt henn beydenn in oren huyse wedderdoepet synnen, dan, vermytz oir groet olderdom ind heth gebreck vann ruryughe dat sie, Johann insunderheyt twe maell, gehadt hebbnn ind om nerstvoldige sollicitatie ind vervolch onses gen. heren Stadtholders ind synn g. huysfr. irnste [3]) bede, synnen sie geblevenn ongepyniget ind in oren lederen ongequesset gelaeten, ind thenn laetestenn by wille des gemeynen Raidts ind consent der gezwaren Meynthe, mynn gen. heren, synre g. huysfr. tho

[1]) De datum wordt niet opgegeven, de voorlaatste acte is van Vrijdag na Maria Magdalena (23 Juli), de volgende van Zaterdag na Luciae (18 Dec.) 1535.

[2]) Deze plaats toont duidelijk wat men te verstaan heeft onder de uitdrukking: „heymelicke scholen", die men in de stukken van dezen tijd nog al eens ontmoet. Aan Jan Claeszoon, in 1544 om Doopsgezinde gevoelens te Amsterdam doodgemarteld, werd ten laste gelegd o.a. dat hij „met vremde seckten ende schole gehouden ende verghaderinghe gemaect om te brenghen erreuren onder dat volck", Offer des Heeren (uitg. 1599) vol. 22 verso.

[3]) Het HS. heeft: irste.

gefalle ind ther eren, verseckert mytten leven by alsoe, dat sie sich sollen ther stad uyth maeken ind stellen borge tot Scepen ind Raidtz claringhe voir die misdaet ind misbruyck die sie gedain hebnn.

Orphedeboek.

Veneris post Exaltationem Crucis, Senatus et Tribb. plebis reciproco juramento sese purgarunt, quod nihil commune cum errore Lutheranorum haberent, ac statuerunt siquis eo infectus deprehenderetur, eum capite luiturum, salva interim liberis manente ejus haereditate, Revius Dav. Illustr. p. 254. [1])

Vonnis, waarbij Trude, weduwe van Dominicus, en Diever van Wyringen, in hechtenis geweest wegens beschuldiging van Wederdooperij, worden verbannen uit stad en provincie.

Tusschen 18 December 1535 en 4 Februari 1536. [2])

Trude naegelaetenn weduwe vann salige Dominicus, Diever vann Wyringen synnen alle beyde in onser venck-nisse behachtet gewest vermytz gemeyne faeme, dat sie Luythers solden wesenn ind dat sie van ytlickenn, alhir gerichtet, myt seckere manyren besacht waren anderwerff gedoept tsynn, twelckeñn [3]) nochtans ain hem zeckerlicken nyet en hefft kunnen bevyndenn ind synnen loess gelaeten, dan, soe die selven mytter Luterien merckelickenn befaemt ind oick mede besacht synnen erdoept tsynn ind om andere sunderlinge oirsaeken Scepen ind Raidt dair to bewegende, ys hem bevolen ind gebaeden by verbortenisse hors lyves ind guedes dat sie sich huyden sdaeges by schynender sonnen sullen verseynn ind vertreckenn uyther stadt van Deventer gebeyde ind vryheyt ind bynnen dren daegenn uyther landtschap van Averysell, ind daer nummermeer

---

1) Zijn bron voor soortgelijke mededeelingen is, gelijk ik reeds heb aangewezen, het „Olt Meente-boeck," op p. 261 van zijn werk vermeld.

2) Ongedateerd, de vorige acte is van Zaterdag na Luciae (18 Dec.) 1535, de volgende van Vrydag na Purificatio (4 Feb.) 1536.

3) Hier is in de pen gebleven: men.

wedder inkoemen buythen consent vann onsen gen. heren Stadtholder vann wegenn des landes ind Scepenn ind Raidt vann wegenn der stadt Deventer, ind sich vortane holdenn alss guede Cristen menschen, twelck sie allebeyde alsoe gelaefft ind thenn hilligen gezworen hebnn alsoe twillen achtervolgen, ind hebnn oirveede gedain in forma dair Wilhelmus secretarius dat boeck vann wysenn sall.

Orphedeboek.

Vonnis als voren tegen Neyse Scroers.
4 Februari 1536.

Neyse schroers ys in onse gevencknisse behachtet gewest vermytz gemeyne faem dat sie Luyters solde wesenn ind dat sie vann ytlickenn, alhir gerichtet, myt seeker manieren besacht wass anderwerff gedoept tsynn, twelcke men nochtans an hoir nicht en hefft konnen bevynden ind ys loss gelaeten, dan, soe die selve mytter Luyterien merckelicken befaemt ind oick mede besacht ys erdoept tsynn ind om andere sunderlinge oirsaekenn willen Scepen ind Raidt dair tho bewegende, ys hoir bevoelen ind geboedenn by verburtenisse huers lives ind guedes dat sie sich huyden sdages by schynender sonnen sall verseynn ind vertrecken uyther stadt Deventer gebeyde ind vryheyt ind bynnen dren daegenn uyther landtschap vann Averysell, ind dair nummer wedderom inkoemen buythenn consent vann onsen gen. herenn Stadtholder vann wegenn des landes ind Scepen ind Raidt van wegen der stadt Deventer, ind sich vortan holdenn als een guit Cristenn mensche, dwelck sie alsoe gelaefft ind thenn hilligen gezworen hefft alsoe twillen achterfolgen, ind hefft oir oerveede gedain in forma dair Wilhelmus secretarius dat boeck van wisenn sall. Actum coram Brunsfelt, Harckell, Burgermeisteren, opten Vridach post Purificacionis Marie virginis anno etc. 36.

Orphedeboek.

Raadsbesluit, waarbij aan Gerlich Meler en Jan mandemaker, nadat zij zich gezuiverd hadden ten opzichte van verschillende dolingen, de inwoning

binnen Deventer op zekere voorwaarden wordt vergund.

17 Februari 1537.

Meister Gerlich Meler ende Jan mandemaker hebbn zich alle beyde purgirt op die interrogatoria ende articulen berurende verscheiden erdomen, wesende in handen van den camener meister Gert Zwaeffken ende eirtides by den samenden Raide om die befaemde dair mede examenirt te werden gepassirt, [1]) ende hebbn dair beneffens alle beyde gesekert ende gesworen aen handen van den camener Peter van Mouwick, burgermeister inder tyt, dat sy sich van nu voortaen sullen halden by den selven articulen ende anders als gueden Christen mynsschen toebehoert, zich gheenrehande dwelinge van Lutherien, Doperien off anders mit worden off mit wercken onderwindende, dwelck hem oick alsoe bevoelen is by verbortenisse lyffs ende guedes, soe veer sy nae dessen dage dair aver plichtich bevonden wurden. Actum in bywesen [2]) ende durch Peter van Mouwick ende Jan van Leyden, burgermeisteren in der tyt, in bywesen van meister Gerith Zwaeffken ende meister Otto Basters, wair mede den selven by consent des Raides vergunt is gewoirden bynnen onser stadt ontholden te werden. Actum opten irsten Saterdach inden Vasten a° 37.

Register van Crimineele Sententiën.

Vonnis, waarbij Gerryt in den Vlockensack, om beschuldiging van Wederdooperij in hechtenis geweest, uit de stad wordt gebannen.

2 Maart 1537.

Gerryt in den Vlockensack, yn onser stadt gevenckenysse gekamen vermydts dat hie van ennyghe, alhier ter justicie gestaltt, besecht is mitten erdom der Wedder-

---

[1]) Waarschijnlijk soortgelijke artikelen, als waarvan sprake is in het Advies van eenigen „geleerden bynnen Deventer," boven blz. 205 vermeld.

[2]) Het HS. heeft: bewesen.

dopynghe besmyttet tsyne, dat welcke hie geheell ende alle verloent [1]) ende versaekett hefft, ende is hem verlaten dorch krenckte syns lyves ende bede van summygen gueden vrunden dat hie ongepynygett uthgelaten is, dan is hem gebaden by scynender sunne by verboirte syns lyves uth der stadt toe ruemene ende dair nyet wedderom intkommene, eer hem tselve by wylle van Scepenn ende Raidt believet sall worden; deede hie darntegens, wolden Scepen ende Raidt dat oilde met den nyen berichten. Ende hefft oirvehede gedaen in forma. Actum ut supra Burgermeister ut supra (d. i. Vrijdag na Reminiscere a° 37. Burgemeesters Derck v. Averenck, Johan ter Avest).

Orphedeboek.

Vonnis als voren tegen Johan ter Poirten.
2 Maart 1537.

Johan ter Poirten, in onser stadt gevenckenysse ghewest vermydts dat hie van ennyghe, alhier ter justicie gestallt, besechtt is mitter Wedderdopynghe besmyttet tsyne, dat welcke hie ter pyne gestaltt geheell ende all verloent ende versaekett hefft ende hem tselve dyt maell met gnaden aversien is worden, wantmen hem tot summygher begerte nyet vorder hefft ter pyne stellen wyllen, dan is hem gebaden by scynender sunne by verboerte syns lyves uth der stadt to ruemene ende dair nyet wedderom intkommene, eer hem tselve by wylle van Scepenn ende Raidt believet sall worden; deede hie darntegens, wolden Scepenn ende Raidt dat oilde met den nyen berichten. Ende hefft oirvehede gedaen in forma. Actum op Vrydach na Reminiscere a° 37 Burgermeisteren Derck van Averenck, Johan ter Avest.

Orphedeboek.

Besluit van Schepenen en Raden, waarbij aan Johan ter Poirten op voorspraak van den Stadhouder en anderen de inwoning in de stad weder vergund

---

1) D. i. verloochend. Tenthonista (uitg. Verdam): verleunen, versaken = renegare.

wordt, mits belovende zich voortaan te zullen gedragen als een „gueden Christen mynssche" betaamt.

9 September 1537.

Scepen ende Raidt, tot aendechtlicker begerten van onsen gen. heren Stadtholder ende meer anderen, hebbn Jan ter Poirten die stadt Deventer weder gegunt op die articulen, hem ende allen den anderen die wederin gelaten synnen vurgeholden, ende gelaifft die selve articulen tholden ende voirtaen tleven als eenen gueden Christen mynssche toebehoirt. Ende dede hy dairbavens, dess men mitter wairheit aen hem bevynden konde, sall dat olde mitten nyen berichtet werden. Actum 9 Septembris a° 37, Burgermeisteren Derick van Kuenre in stede van salighen meister Engelbert ende Luyken Bruens. Gelaefft ende gezworen dat tgeloven ende tholden nae syn mynschelicken vermogen. Ingelicken ingelaten syn huysfrouwe, die die articulen bezworen hefft, ende oir bevolen in als woe anderen, Burgermeisteren Zwaeffken, Martens 23 Octobris anno ut supra. Maritus ejus prestitit cautionem de honeste posthac vivendo.

Orphedeboek.

Besluit, waarbij aan Dirk Hissink, te voren van Wederdooperij beschuldigd en deswege uitgeweken, weder de inwoning binnen de stad op voorspraak van den Stadhouder wordt vergund, onder voorwaarde zich voortaan te zullen gedragen als een goed Christen past.

24 September 1537.

Derick Hissinck, die van den ghenen die hir om der Wederdoepe gerichtet synnen merckelicken besacht is gewest ende dair aver ut Deventer ontweken, is die selve durch sunderlinge gesynnen van onsen gen. heren Stadtholder voirt synre vrunden ende magen, oick dat hie sich mitlertyt bynnen Leuwarden als een guet kristen menssche durch aengheven van onsen gen. heren Stadtholder vurss.

geholden mach hebbn, by Scepen ende Raidt ordiniert, gelaefft ende gezworen tholden ende voirtaen tleven als eenen gueden Christen mynsschen toesteet, wair oick Hermen Wistaeck ende syn huysfrouwe burge voir gewoirden synnen, ende sall hir en tendens burge stellen ter Scepen klaringhe ende, konde men mitter wairheit bevynden dat hy zich nae dessen dage mit eenigen worden off wercken anders ertoenden, sall staen tot verburtenisse syn lyffs ende guedes. Actum 24 Septembris a° 37, Burgermeisteren Brunsfelt, Bruens. Hermen Wilstaeck burge ter Scepen klaringhe gewoirden.

Orphedeboek.

Gelijk raadsbesluit ten aanzien van Gerrit in den Vlockensack.

4 October 1537.

Garith in den Vlockensack is ingelicken tot mennichfoldigen bidden ingelaten, ende geseckert ende gezworen tgeloeven ende voirtaen vollekomelicken tholden die articulen, by Scepen ende Raidt daer op ordinirt ende allen anderen vurgehalden, ende voir tghene hy mysdain mach hebben ter Scepen klaringhe, ende dat hy sich voirtaen als enen gueden kristen mynssche toebehort holden sall, burge gewoirden Berndt Becker syn vader, ende is hem apentlicken gesacht, indien datmen mytter wairheit konde bevynden dat hy zich nae dessen dage myt woirden off mit wercken ontgenge ende anders hiell dan hy nu gesekert ende gezworen hefft, dat sulx sall staen tot verburtenisse lyffs ende guedes. Geschiet voir Derick van Brunsfelt ende Luyken Bruens, Burgermeisteren in der tyt, voirt voir meister Gert Zwaeffken, Herman Martenss. Actum opten 4den dach Octobris a° 37.

Orphedeboek.

Vonnis, waarbij Hendrik Höge, omdat hij niet ter kerk gaat gelijk hij beloofd had en ook niet de verordende artikelen des geloofs heeft willen bezweren, op verbeurte van lijf en goed gelast wordt zich

voortaan te gedragen als een „Chrysten mynsschen toebehoirt."

16 Februari 1538.

Henrick Höge kammaker is nu anderwerff in onser [1]) gevenckenisse gewest, vermitz hy by Scepen ende Raidt toegelaten wass om weder bynnen Deventer tkoemen mit alsodane bescheide, dat hy zich solde voir den Burgermeister presentiren ende die articulen van onsen christen gelove dair op ordinirt bezweren gelick meer anderen gedaen hebbn, dwelck hy nyet gedaen dan zich bynnen huyses ontholden ende in gheene kercken gewest, dess men een ander bedencken aen hem gehadt hefft ende is hem die stadt vergunt op den eedt, den hy opten articulen vurss. gedaen heft, dan hem bevolen by verburtenisse lyves ende guedes dat hy zich van nu voirtaen sall holden ende leven als eenen christen mynsschen toebehoirt. Ende wurde mitter wairheit bevonden dat hy zich mit woirden off wercken ontgenge in saicken van dwelinge vurss., sall staen tot verburtenisse lyves ende guedes. Ende soe hy durch aenbrengen van zinre vrouwe hir weder ingekoemen is, is hem bevolen op penen vurss. dat hy sinre huysfrouwen dair omme nyet moyelick wesen sall, als hy dit selve aldus gelaefft ende verwillikort hefft. Actum coram Theodorico de Averenck et Jo. ter Avest Burgimagistris pro tempore, H. Plaetman, Derick van Kuenre, Hermen van der Beek, dair toe deputirt, op Saterdach nae Valentini a° 38. Ende heft oirvede gedaen in forma et juravit in forma coram eisdem.

Orphedeboek.

Vonnis, waarbij Hans bonettemaker, wegens het uitspreken van oneerbiedige woorden over de maagd Maria enz. en om verdenking van ketterij, wordt veroordeeld tot openbare boetedoening.

21 Februari 1538.

Hanss bonettemaker is in onser stadt gevenckenisse ge-

---

1) Het woord stad is in de pen gebleven.

west, vermitz hy opter wachte gesmadet hefft op die moder Gades, op die apostolen ende op die hellige jufferen, voirt van voell Lutersschen handell, weshalven men beducht is geweest meer quaetz onder hem te schuelen, dair op versucht ende op ditmaell aen hem nyet bevonden, is hy utgelaten op den eedt den hy opten articulen onses geloves dair toe ordinirt lyfflicken gedaen hefft. Ende voir alsodane hoenworde ende smaddinge ende onnuttige woirden vurss. is hem voir penitentie ingesat dat hy op Sondach naistkomende mitten bloeten hoeffde, mit een barnende lichte voir die processie gaen sall om den kerckhoff. Ende is hem bevolen by verburtenisse lyves ende guedes dat hy zich nae dessen dach halden sall als enen gueden kristen mynssche toebehort. Ende hefft oirvede gedaen in forma. Actum ut infra (21 Februari 1538).

Orphedeboek.

Gelijk bekend is zijn de pogingen, welke de Wederdoopers in de Nederlanden gedurende het eerste halfjaar van 1535 hebben aangewend om hun broeders binnen Munster ter hulp te snellen, [1]) overal op niets uitgeloopen: op den 25 Juni werd de stad door den bisschop veroverd. Drie van de voornaamste geestdrijvers, Jan van Leiden, Knipperdollinck en Bernard Krechtinck, vielen den vijand in handen en werden na verloop van eenige maanden op gruwelijke wijze ter dood gebracht.

Het was er echter ver van af dat tegelijk met hun dood ook de geestdrijverij voor goed een einde nam. „Quamvis autem reliquiae cladis in urbe Monasteriensi acceptae remissiores essent ad nova consilia molienda, tamen doctrina illa tumultuosa aliquamdiu in illorum haesit animo, praesertim cum intelligerent passim superesse qui eandem

---

[1]) Zie over de aanslagen tegen Amsterdam en in Friesland en Groningen, Hortensius, de Anabaptistis, pp. 62—64, 67, Eggeric Beninga, Hist. v. Oostfriesland in Matthaeus, Analecta IV, blz. 681. Keller, Gesch. der Wiedertäufer s. 277, maakt nog melding van een onderneming omstreeks denzelfden tijd tegen Deventer, die door Hertog Karel van Gelder is verijdeld, doch zonder zijn bron te vermelden.

doctrinam animo probarent et constanter tuerentur. Inter quos eximius erat Joannes ille Batenburgus, qui affirmabat se ad instaurandum Christi regnum Monasterii collapsum divinitus excitatum. Atque hinc facile apud eos, qui in eadem seditiosa erant expectatione, in admirationem venit, quos in suam factionem perductos postea eductabat aliquando, ut fana Divorum diriperent et quicquid in pagis aut villis incustoditum offenderent secum deferrent aut etiam perderent. In delinquentes fidei socios ferro vindicabant: in adversariorum aut defectorum aedes clam aliquando irrepebant vel etiam vi irrumpebant, et homines promiscue in cubilibus jugulabant aut aedium foribus occlusis incendio suffocabant aut ex aedibus eductos in arbores suspendebant, atque hoc modo non solum rusticis sed et satrapis [1]) se formidabiles reddebant. Batenburgici omnem functionem rebaptizandi et absolutionem impertiendi abrogaverant, dictitantes pacem et gratiam in terris fuisse ablatam ab eo tempore, quo Joannes Bucoldus Monasteriensium rex gladium, quem regius adolescens per mensem in sinistra manu portaverat, in dextrum latus transtulisset. [2]) Eo enim significatum fuisse satis diu evangelii gratiam viguisse, eos jam inde ferro perituros, qui illud hactenns repudiassent. Etsi autem in numerum filiorum coöptari non possent ii, qui post illud

---

[1]) D. i. drosten.

[2]) Jan van Leiden was gewoon zich door twee pages te laten vergezellen, die aan zijn rechterhand droeg een exemplaar van het oude testament, die ter linkerzijde een bloot zwaard. Op een keer zette hij „den junghen, der tho rechter hant stont, tho der lincker hant, und der iunge, der tho der linker hant stant, den sat hei tho der forder hant." De verplaatsing van den eerste moest beteekenen: „dat hei Goddes wort widder hadde verkundigt up dat nige, und solde baven bliven," die van den ander: „dat hei noch solle alle unrechtigkeit straiffen, und hedde sie gestraffet," Gresbeck's Bericht bij Cornelius Münst. Geschichtsquellen II s. 91, 92. Batenburg gaf, gelijk wij zien, weer een andere zinnebeeldige verklaring aan die handeling.

tempus sponte se Batenburgico populo subjicerent, tamen tales ad exemplum Gibeonitarum[1]) ab Israëlitarum injuria et nece vindicatos ipsis inservituros," Blesdikius, Hist. Davidis Georgii (ed. Revius 1642) p. 11, 12.[2])

Het hoofd van deze secte, de boven genoemde Jan van Batenburg, zoon van een bastaard uit het adellijk geslacht Batenburg en voorheen burgemeester van Steenwijk,[3]) werd in verloop van tijd gevat en op het kasteel te Vilvoorde in Brabant gevangen gezet. Een afschrift van zijn confessie bevindt zich in het reeds meermalen aangehaald dossier van stukken betreffende de Wederdooperij op het Deventer archief (No. 561 van den Inventaris). Uit hetgeen aan het slot van dit stuk vermeld staat maak ik op dat de Landvoogdes te Brussel uit de beschuldiging van Herdooperij, welke Batenburg tegen ettelijke personen in Friesland en Overijssel had ingebracht, aanleiding heeft genomen om naar deze gewesten een commissaris te zenden. Hij had in last, zoo wordt daar gezegd, om „brieven te nemen" van den Stadhouder aan het Hof van Friesland, den drost van Vollenhove en alle andere autoriteiten, wien het aanging, „omme elck in den heuren de voors. complicen" te arresteeren, te verhooren en aan lijf en goed te straffen, terwijl hij aan deze autoriteiten extract moest geven „vuydt de voors. confessien," d. i. vermoedelijk uit de confessie van Batenburg, voor zooveel die de beschuldigden in hun rechtsgebied betrof. Zulk een extract zal dan ook aan de Deventer stadsregeering zijn verstrekt.

---

[1]) De Gibeonieten, evenals de andere Kanaänieten door de Israëlieten ten doode gedoemd, hadden zich aan dat lot door list onttrokken; toen deze uitlekte werden zij wel in het leven gespaard, maar door de Israëlieten tot houthouwers en waterputters der vergadering gesteld, Jozua IX.

[2]) Zie over Batenburg en de bedrijven der Batenburgers ook de later mede te deelen confessie van zijn volgeling Peter van Orck, die te Munster in 1544 verbrand is.

[3]) Blesdikius, Hist. Dav. Georgii, p. 7.

Confessie van Jan van Batenburg.
Ongedateerd. [1])

Jan van Batenburch, zoene van Dirck van Batenburch, de selve Dirck bastertzoene van Jan van Batenburg, oudt 42½ jaeren gevangen op Vilvoorden, seyt onder andere dat die leerynge ende ordonnantie van den Hardoopers was van steeden, sloten ende landen te verderven, alle ceremonien ende sacramenten vander kercken te verwerpen ende te verachten. Ende alle die gheene, die in heur geselschap coemen, moeten dat soe beloeven te doene.

Seyt voorts dat omtrent drie oft vier maenden nae dat hy van Vullenhoe vertogen was als voors. es, hy, die spreect, geweest es in een cleyn dorpken omtrent anderhalven myle van Roode, in Drente leggende nae Vrieslant oft nae de Wolden, sonder dat hy tselve dorp nu anders genoemen can, alwaer by hem gecoemen zyn ten huyse van een priester, daer wonende ende des hy den naem nyet onthouden en heeft, een genoempt Heyndrick van Zuytphen, een Hans, sonder dat hy zyn toenaem heeft hoeren noemen mer was geboeren, soe dat de selve Hans geseyt heeft, tusschen Guylick ende Nuysse oft daeromtrent, de welcke twee personen seyden tot hem, die spreect: ghy syt nu verjaecht ende ghy en meucht u goet nyet gebruycken, wilt ghy ons geloeven ende secreet weesen, ghy zult een groot man wordden ende goets genouch gecrygen, met veele andere woordden ende onder andere dat hem goet soude weesen aen ziele ende lyf. Waerup hy, die spreect, antwoorde: indyent soe waer ende dat redelick ende doenlick weesen soude, dat syluyden hem die manyere wilden verclaeren, hy soude hem een goede antwoorde gheven ende sulcx dat sy met hem te vreden syn souden.

Seyt voorts dat ten derden dach daer nae ten selve plaetse by hem gecoemen es een genaempt Maes scoemaecker, een seer out man met graeuwen haer geboren

---

[1]) De Hoop Scheffer, Inventaris der Archiefstukken van de Doopsgez. gemeente te Amsterdam I blz. 38 nº 189, stelt den datum op 7 Februari 1538.

tusschen Leeuwarden ende de Woulde, ende vraechde hem die selve Maes, oft hy wel verstaen hadde tgundt dat hem die voors. andere twee luyden geseyt hadden, ende nae dat hy hem seyde dat hy die woordden wel verstaen hadde mer en verstont heur menynge nyet, soe seyde hem deselve Maes: weest daer up verdacht, het sal weesen soe zy u geseyt hebben, ende wildy meer bescheyts daer of hebben soe coempt in Groeningelant ten huyse van eenen genoempt Taecken, woenende omtrent een slangescote weechs van der stadt van Groenyngen by de rivyre, daer deur men vaert van Groeningen nae die zee ende nae Dochem, ende is by een tiegelhove.

Seyt dat, tusschen Paesschen ende Sincxsen nu comende sal wesen drie jaeren [1]), hij die spreect gecoemen es in den Dam, in de herberge van de Zwaene, daer by hem gecoemen es de voors. Maes scoenmaeker met noch een genoempt Thyaert, met roede leepen oogen ende was geboren van omtrent daer de selve Maes geboeren was, ende was doen daer de faeme dat de selve Thyaert een vrouwencloester verbrant hadde in Westvrieslant by de Woulden.

Seyt dat nae de maeltijt de voors. Maes ende Thyaert naemen hem, die spreect, alleen ende appert ende deselve Maes vraechde hem, die spreect, waerom dat hy hem nyet en hyele by hemluyden, ende oft hy wel onthouden hadde tgundt dat hem tot des priesters huys in Drenten geproponeert ende geseyt hadde geweest. Daerop hy, die spreect, antworde dat hy syn selfs saeke te doen hadde ende hadde moeten wesen, daert hem gelegen was, ende oick dat hy de voors. woorden wel verstaen hadde mer en wist nyet wadt heur menynge was. Daer op deselve Maes hem vraechde oft hy wel soe veele wilde doen dat hy coemen wilde tot Taecken huys, ende men soude met hem aldaer breeder van deese ende andere saecken handelen ende, indyent hem alsdan noch nyet gelegen en waere daer toe te verstaen, soe soudet nochtans sonder syn schaede weesen.

Hy, die spreect, vyf oft ses daegen daer nae gecomen

---

[1]) D.i. tusschen 21 April en 9 Juni 1535.

zynde ten huyse van de voors. Taecke heeft daer gevonden de voors. Maes, Thyaert, Heynrick van Zutphen ende Hans ende noch Aert van Zutphen, Jan Speckart van Groenynge die te Straesborch plach te converseren, noch eenen Thys die een broeder hadde tot Groeningen, die een goudtsmit was, sonder dat hy, die spreect, anders zynen toenaem kende, mer weet wel dat hy van Groningen oft Groeningerlant geboren was, noch een genoempt Bauke meuldere, geboren vuydt Vrieslant ende woende op eenen meulen buyten die poorte van Groeningen daer men nae Drente vaert, noch eenen genoempt Heyndrick Pieters, woenende bynnen Groeninghen aen den groten merct ende is een coopman van coren, noch een genoempt Andries droochscheerder ende wordde bynnen die stadt van Groenyngen genoempt doctor Nenytken, [1]) overmits dat hy wyser weesen wilde dan dandere, noch een genoempt Claes scoenmaecker, woenende omtrent een grote myle van Groenyngen anders en weet daervan gheen zeeckere specificatie, noch een genoempt Jan Janssen, die cortte ende botte voeten hadde woenende omtrent Zuythorn in Groeningerlant, ende noch twee gebroeders, des de joncxste genoempt was Claes ende des anders en weet hy den naem nyet, ende woende up een cleyn eylandeken genoempt Camp leggende aen Groeningerlant, noch een genoempt Frans de kistmaecker, oick doen woenende omtrent Suythorn, ende noch een snyder, des hy den naem nyet en weet ende was oick woenende omtrent Zuythoorn, noch een genoempt Heyndrick Janss. anders genoempt Heyndrick brauwere, ende noch anderen, des hy de naemen nyet en weet noch oick de nombre ofte getal.

Seyt voorts dat wesende int vors. huys met den voorgenoempde personen soe is upgestaen die voors. Andries droochscheerdere, de welcke afnemende syn bonette heeft gedaen een grote relatie ende sermoen vuydt den ouden ende nyeuwen testamente geduerende wel een ure lanck, ende was die substantie ende conclusie van den zelven

---

[1]) Schertsend gevormd verkleinwoord van: neen het.

sermoene dat achtervolgende die scrifture soude God hem verwecken eenen David die een voorganger ende leytsman wesen soude van heurluyden secte, die zy noempden tvolck Goodts, ende zoude hem helpen straffen met den zwaerde Babel ende die hoere van Babilonye, ende als sulcx begonste soe soudet daermede gaen als met Jherico gegaen was, allegerende daer toe van Sodome, Gomorre, Nyeneve ende anderen, ende ten eynde van den selven sermoene seyde deselve Andries dat hy, die spreect, de David ende leetsman weesen zoude daer van hy voren gesproicken hadde, ende begeerde die voors. Andries mitsgaders alle dandere dat hy sulcx wilde accepteren. Waer up hy, die spreect, eerst vraechde wadt sy verstonden ende meenden by Babel ende die hoere van Babilonien, daerup de selve Andries antwoorde: Babel was thuys van Bourgoignen ende Babilonie die paeus, dwelck horende hy, die spreect, heeft verscrict geweest sulcx dat hy zyn verwe veranderde, dwelck de voorstanders ende andere bemerckende seyden dat hy hem nyet verscricken en soude, ende al wast dat hyt hem dies noch nyet en verstondt, hy soude daer nae noch wel verstaen.

Seydt voorts dat zy hem seyden, als den tyt quaeme, soe wisten zy volck al by elck eynde te gecryghen.

Gevraecht oft sy nyet en verclaerden, waer zy al heur volck hadden, seyt dat zy antwoorden dat sy heur volck hadden in Groeningerlandt, Vrieslandt, Eempderlant, Oldenbergerlant, in Stynhoven, Munster, in Overyssel, int Nedersticht, in Hollant, Zeellant, Brabant, namelick Antwerpen, ende in de landen van Cleve, van Guylick, omtrent Maestricht, te Coelen, te Spiers, te Straetsborch, omtrent Zwytsscherlant ende in Ingelant, seggende naemtlick dat sy te Straetsburch ende omtrent Zwitsscherlant groot getal hadden.

Seyt dat hyernae hy, die spreect, vandaen vertrocken ende gecoemen es upt voors. eylant van Camp ten huyse van den vors. gebroeders, omme te vernemen wadt volck aldaer converseerde. Ende daer wesende es oick aldaer gecoemen de voors. Maes, die daer in een verborgen camer

was, syn oick aldaer gecoemen Frans de kistmaeker, eenen genoempt Oolfaert meulenaer vuydt Westvrieslant, noch een wever oick vuydt Westvrieslant, noch een mesmaecker, dien hy elcx naeme nyet en kent, noch eenen Jan Jacobss. vuydt Hollant, noch een genaempt Aelbrecht ende was een leydecker van Amsterdamme, met alle dewelcke persoenen hy, die spreect, geweest is twee daegen.

Seyt dat sekeren tyt daer nae noch wesende int lant van Cleve by hem gecoemen is eenen genoempt Lauwerens de bontwercker, die gewoent hadde soe in Eembderlant als in Vrieslant, die hem geseyt heeft dat hy moeste wederomme keeren nae Groeningerlant, wandt daer yet sunderlincx te doen was, sonder hem te willen verclaren de saeke, des nochtans by hem, die spreect, versocht synde.

Ende drie ofte vier daegen daernae soe is hy, die spreect, van daer getrocken nae Groeningerlandt, ende gecoemen synde up een halve myle naeby der stadt van Groenynge soe zyn daer by hem gecomen de voors. Lauwerens bontwercker, een genoempt Steven, die daer te voren monnick geweest hadde, ende een glaesmaeker, die een groet man was sonder dat hy den selven anders weet te noemen, dewelcke Lauwerens ende andere voors. hem, die spreect, seyden dat sy met heur hulpers in menynghe waren de stadt van Empde inne te nemen, wandt bynnen deselve stede wel hondert van heure secte waren ende veele daer omtrent, die behulpelick souden wesen met schepen ende anders dat in te nemen, dwelck horende hy, die spreect, antwoorde dat tselve hem alsulcx nyet geraeden dochte tattempteren, seggende hemluyden dat, al hadden zy die stadt inne, dat nochtans zy daerby tslot nyet inne en hadden, deur welcke men hen vuydt die stadt verjaegen soude. Ende mits die ende andere redenen heeft hy hem den aenslach vuyt den hoofde geslegen.

Seyt noch dat sekeren tyt daer nae noch wesende in Groeningerlandt by hem gecoemen syn de voorsz. Heyndrick Pieters ende Maes ende noch twee anderen, die hy nyet en kende, ende seyden hem dat zy by hulp van heure vrunden in menynge waren in te nemen de stadt

van Amsterdamme ende aldaer doot te slaen alle die oversten met oick alle die geestelicke luyden soe mannen als vrouwen ende voorts alle die ghene, die daer hem ter weer souden stellen, ende seyden dat syluyden eenyghe van heur secte hadden bynnen de selve stadt, sonder te verclaren hoe veele noch wye, ende dat zy noch in menynge waeren bynnen Amsterdam meer andere van heure secte te schepe ende anders secretelicken te brengen omme alsoe deselve stadt inne te nemen. Ende alsoe hy, die spreect, hemluyden denselven aenslach vuyt den hoofde sloech seggende dat de selve stadt vol volcxs zynde soe nyet te overvallen ende lichtelick inne te nemen en was, soe hebben deselve Anabaptisten up die tijt hem, die spreect, aengegeven dat sy in menynge waeren deselve stadt te moortbranden, dwelck hem, die spreect, oick nyet en smaecte, seggende dattet nyet en betaempde soe grooten stadt, daer soe veele goede luyden hem onthouden ende onnosel kinderen waeren, te vernyelen ende verbranden om eenige quaden, die daer inne waeren, allegerende tot dyen fyne dgene dat men bescreven vint van Nyeneve.

Seyt dat daer nae een seker tyt noch wesende int Groenyngerlant by hem gecoemen syn de voorseyde Jan Speckart met noch een genoempt Idde, scoemaker ende beryssere(?), beyde gebannen vuydt Groeningerlant, ende seyde die voorseyde Jan Speckart tot hem, die spreect, dat zyn gesellen eenen aenslach hadden up die stadt van Groenynge ende dat zy de selve wel meenden te gecrygen overmits den twist, die doen ter tyt was tusschen den heere van Gelre ende die voors. stadt, ende dat de voors. stadt inne hebbende, indyen zy knechte van doene hadden, dat sy de selve dan lichtelicken gecrygen souden vuydt den lande van Gelre, ende alsoe de voors. stadt in grote discorde was heur menynge was daer bynnen deselve stede soo vele van heure secte int heymelick te brengen, dat sy de stercker hant hebbende die vander wedt [1]) souden moegen dootslaen ende alsoe de stadt inne houden,

---

[1]) De magistraat.

ende indyent noot waere te seyndene aen den heere van Gelre ende bystant van hem [1]) te hebben, twelck gehoort hy, die spreect, hemluyden geantwoort heeft dat hem den selven aenslach nyet goet en dochte, ende hadde met hem grote woorden, daer vuydt sy wel mercten dat hy gheen menynghe en hadde om met hemluyden enyge aenslaegen te aenvaerden.

Seggende voorts dat tot Groenyngen woenende syn die herdoopt syn, die hyer nae volgen, te wetene: Moeycke Steynke, coopman, met syn twee stieffsoenen, Heynrick Pieters, noch een goudtsmit, die over drie jaren te wonen plach by de Waege, noch eenen Jan Knyppinge craemere met syn huysvrouwe, ende seyde dat hy hem soude bedencken op anderen, die mede besmet waeren.

Naemen van dopers, verdoopten ende suspecte personen, by Jan van Batenburgh gescreven ende overgelevert. [2])

David Joriss thoeft. [3])

De dopers, loopers ende principale.

Obbe, [4])
Dirck syn broeder.
Lyppe. [5])
Lange Stoffel ende heeft te Noorden [6]) gewoent.
Hans vuydt den lande van Guylick [7])
Heynrick van Zuytphen.
Cristoffel Guldemont.

---

[1]) Het woord hem is in de pen gebleven.
[2]) Een soortgelijke lijst getiteld „Declaration des noms et surnoms de ceulx que Jehan de Batemborch prisonnier au chasteau de Vilvoerde a par sa confession chargie" berust thans op het archief der Vereenigde Doopsgez. Gem. te Amsterdam (Inv. I n⁰. 189); zij is uitgeg. door Cornelius, die Niederl. Wiedertäufer, s. 60. De meeste namen, daar genoemd, komen ook in onze lijst voor, maar de volgorde is hier en daar anders, en daarbij vermeldt het Amsterdamsche stuk menige bijzonderheid, die in het Deventersche ontbreekt of anders leidt. Deze verschillen heb ik in de noten opgegeven. [3]) Amsterdamsche lijst: D. J. van Delft th. [4]) O. een priestersz. geboren vuyt Westvriesland, (de bekende Obbe Filips). [5]) L., die mit Obbe verkeert, ende was een van de principaelsten van den oproer int tcloester tOude Clooster. [6]) L. S. die te Neerden heeft gewoent. [7]) H. Scerer u. d. l. v. G.

Lauwerens droochscheerder.

Cornelis Cloet van Antwerpen.

Claes met eenen arm van Eynchuysen.

Gorys lanternemaecker.

Pieter van Coelen.

Alexander overlander.

Steffen, een monnick geweest es ende plach te Noorden te woenen, heeft gedoopt. [1])

Noch een van Gorckum, een groot swart mensch, loopt oock doopen int landt. [2])

In Westvrieslant.

Maes scoemaker.

Tyaert. [3])

Janneken te Bourom, een doper ende loper. [4])

Pybel met noch drie andere, boulnyden die twee, ende die andere is een heeckelmaeker. [5])

Tot Groenyngen.

Heynrick Pieters. [6])

Jan Knyppinck. [7])

Doctor Noetken. [8])

Moeye Steynken met syn stiefzoenen. [9])

Een goltsmit, plach by die waege te woenen.

Jan Speckart ende zyn broeder Eyset (Tyset?) Harder, goltsmit. [10])

Jan, ende es van Embden geboeren. [11])

---

[1]) S. e. m. g. zijnde e. p. te Neerden t. w. ende h. g. [2]) Noch een groot zwert menssch van Groeningen. [3]) T. mit roode leepe oogen. [4]) J. t. Boncon..., e. l. e. d. (Boerum of Burum ligt bij Dokkum.) In het Amst. stuk worden verder onder dit hoofd nog genoemd: „Jan Pompemaker die tanderen tyden t'Amsterdam gewoent heeft" en „Jan Matthyssz. vuyt Hollant geboren, wesende in Engelant." 5) Pybe m. n. d. a., daer die twee af zyn bouluyde ende die derde een hekelmaker, die int Olde clooster waren ende daer ontcomen zyn, daer af die namen hem onbecant zyn. — Onder dit hoofd geeft het Amst. stuk verder nog op: Olffaer moelenair, Laurens de bontwercker (beiden boven in de confessie genoemd), en: noch een wonende op Bilt, diens naem hem onbekent es. [6]) H. P. wonende aen de groote merct...... coopman van coren. [7]) J. K. cramer, mit zyn huysvr. [8]) Andries droechscerer, alias doctor Muytken (?), (vgl. boven blz. 248.) [9]) Moyke S. coopman m. z. twee s. [10]) J. S. en z. b. Cyse Harder goldsmit. [11]) J. e. e. v. Oldenb. g.

Claes scoenmaeker ende meer andere, die ick huer namen nyet en weet. [1])

Int Groeningerlant.

Herman, eyn ryck man, woent nyet seer verre van den Dam met syn soen oft dochter man.

Eyn huys, is genoempt Keynghorne, die moeder met drie soenen ende twee dochters. [2])

Lambert cuyper aen den Dam.

Taecke met twee soens.

Tamme cuyper omtrent dat Sant. [3])

Tamme Allerts. [4])

Jacob visscher.

Ydse scoenmaeker.

Jan Pieterszoen een paerdecooper.

Noch eyn mesmaker, zyn naeme en weet ic nyet.

Eppe Pieters, eyn ryck man.

Allert schipper ende smyt to Zuythoorn. [5])

Jan schipper.

Eyn jonck geselle in den Dam, eens scoenmakers soen, hy es een kraemer. [6])

Up gheen zyde dat Sant by de vuyterdyck een weduwe met drie zoens, dïe oltste heet Pieter, de ander naemen en weet ick nyet. [7])

Daeromtrent woent een wever van Bolck. [8])

Tusschen tSant ende den Dam woent eyn upt diep, ende heeft corts eyn nyen huys getimmert, syn naem es my vergheten. [9])

Die dochter van eenen olden man ende olde vrouwe in den Dam, woenende aen de merct in eyn groot huys met heur man.

Dirck verwer, woent aen de olde merct.

---

1) C. s. e. m. a. wiens namen hem vergeten zyn. 2) Die moeder m. d. z. e. t. d. in een huys dat es gen. key Inghorna. 3) Tanne ruyper o. d. Z. 4) Tanne Aelberts. 5) Het Amst. stuk maakt hier twee personen van: „A. S." en „Een schout te Z." 6) E. cremer i. d. D. j. g. e. e. s. z. 7) O. g. z. van tZant enz. 8) E. wever daer omtrent w. — In ons H.S. staat abusievelijk Volck, in plaats van Bolck d. i. Balk. 9) T. tZ. e. d. D. w. oick e. e. h. enz.

Eyn ketellapper ende heer Meynert, Herman Hoyers kinderen. [1])

Jan Tade, heeft te Campen gewoent. [2])

Eyn glaesmaeker, woent te Wye tusschen Daventer ende Zwolle. [3])

In Hollandt.

Eyn glaesmaeker. [4])

Een leydecker van Amsterdam met noch een ander [5]), die naemen syn my vergeten, ic meen sy te Leyden woenen.

Jan Schellinck, woent to Haerlem. [6])

Jorgen zydenlakencoeper. [7])

Noch twee schuytescippers, deen heer Willem plach keese veyl te hebben ende oick gaet hy somtyden met laken om.

---

[1]) D. v. wonende in den olde marckt, ende een ketellapper, van de andere en weet hy sunderlinge gheen waerheyt, dan dat ze een deel beruft zyn, als heere Meynaert ende Herman Hoyers kindern, ende kent Symon Heymansz. ende Goyke zynen broeder ende Geertruydt zyn sustere, die beruft zyn van luterye, mar en weet niet dat se herdoopt zyn. [2]) Te Utrecht om beschuldiging van Wederdooperij in hechtenis geweest, doch bij zijn ontkentenis ontslagen Juni 1539, Asch van Wijck, Ber. Hist. Gen. IV, II, blz. 139, vgl. Dodt, Arch. VII blz. 183. [3]) Verder worden in het Amst. stuk onder dit hoofd nog genoemd: Claes Scoenmaker wonende een groote myle van Groeningen, Henrick Janss. alias Brouwer (zie de confessie hier voor blz. 248). Noch woent er zeer voele int lant, die hy wel kent, daer hy die namen niet af en weet. Die gevangen mit Geese syn boelscap zyn gelogieert geweest drie of vier maenden in een dorp gesitueert omtrent een myle van den Dam, sonder tselve te weten te noemen, ter plaetsen daer die man van den huyse genant was Jan ende die vrouwe Griete. Die van Giethoirn zyn beruft dar om dat se voer den drost van Vollenhoe geweest zyn, en weet niet hoet daer mede es, dan heeft wel gehoirt dat heere Bartel ende heere Geryt Boelof ende Jan Scheel beruft zyn, maer of zy herdoopt zyn en weet hy niet. In Steenwyck esser een deel beruft, dan en weet gheen sunderlinge bescheit te seggen anders dan kent een dooper gnant Steven, maer en weet niet of hy twee vrouwen in echte heeft. Aert van Zutphen. [4]) Ontbreekt in het Amst. stuk. [5]) Aelbrecht leydecker v. A. Het Amst. stuk geeft te Leiden op: Een vrouwe, die gebannen oft verdreven was, om dat se anabaptisten gelogieert hadde, heeft geconverseert te Camp buyten Groeningen ten huyse van twee gebroeders, en te Amsterdam: Jan Jacobssz. vuyt Hollant, heeft geconverseert te Camp ten huyse als voeren. [6]) Ontbreekt in het Amst. stuk. [7]) Het Amst. stuk geeft als woonplaats van dezen Haarlem op en laat er op volgen: De gevangen es gelogieert geweest te Harlem by een lange brugge aen twatere, daer Baucke ende Oelffaert muelenaers hen te voeren onthouden hadden, int heymelic ten huyse van een vrouwe, die een jonck kint heeft van eenen jare, wiens naem hy niet te noemen en weet.

Baucke meullenaer.[1]
Algert muller.[2]
Frans kistemaker.[3]
Die twee broeders upt Camp[4]
Eyn snyder to Zuythoorn.[5]
} van den principalen.

Jan Janssen.[6]

Noch een wever oick daeromtrent.[7]

Pieter van Luyck, een middelbaer man met een swarten baert, dooper.[8]

Syvert clerk een Westvriese, dooper.[9]

Wybrant Valckenvanger een Westvriese.[10]

Heyndrick Krechtynck, een groot bevelsman van David Joriss.[11]
Dooper Bernardus, een groot man.
Gerryt Ryenninck.
Herman in den slottel.[12]
Herman pelser.
Hermannus met meer andere.[13]
} vuyt Munster untcomen hebben sich eyn tyt gehol-den omtrent Oldenburch.

Claes van Homburch coopman, een jonck schoen man.

Michiel craemer in Groningerlant.

Lippe, die met Obbe verkeert, was een van den principalen van het oproer int clooster Werffum in Groningerlandt.[14]

---

1) Deze wordt in het Amst. stuk gerangschikt onder de doopers in Groningerland. Achter zijn naam volgt daar nog de opgaaf van zijn woonplaats: buyten die poerte van Groeningen, daer men naer Drenthe vaert. 2) Ontbreekt in het Amst. stuk. 3) In 't Amst. stuk gerangschikt onder Groningerland, hij heet daar: Frans de Kistemaker, wonende omtrent Zuythoirn. 4) Het Amst. stuk plaatst deze onder Groningerland, en heeft: Twee gebroeders, daer de jongste af es genant Claes, wonende up een eylandeken genant Camp, liggende te Groningerlant. 5) Als voren. Hij wordt daar vermeld als: Noch een snyder daer omtrent (by Zuidhorn) wonende. 6) Als voren. Hy heet daar: Jan Janssz. mit cortte ende vette voeten wonende omtrent Zuythoirn. 7) Als voren. 8) In 't Amst. stuk wordt hij genoemd: Dooper van Ludick, e. m. m. m. e. z. b. 9) In 't Amst. stuk onder Westfriesland: dooper Zievert clerck. 10) In 't Amst. stuk geplaatst onder Westfriesland. 11) In 't Amst. stuk opgegeven onder de: Principale doopers ende loopers in verscheyden landen hen onthoudende als: H. C. Cancellr. van den Coninck van Munster, bevelsman van David voirsz. (nl. David Joris). 12) Herman van den Sloetel. 13) Ontbreekt in 't Amst. stuk. 14) In 't Amst. stuk wordt hem niet deelneming aan het gevecht te Warffum, maar wel aan dat bij het Oldeclooster bij Bolsward ten laste gelegd. Over deze beide gebeurtenissen,

Extract vuyte instructie Philips van Vuytwyck.

Die voorscreven Vuytwyck zal brieven nemen van den selven Stadtholder zoe aen den Raedt van Vrieslandt, den drost van Vollenhoe, ende aen den ghenen die tbehoort, omme elck in den heuren de voors. complicen te apprehenderen, die texamineren ende procederen tot pugnitie van hoere lyven ende goeden, hemluyden ghevende extract vuydt de voors. confessien, soe elck raect ende toucheert in heurluyder jurisdictie.

De voors. Vuytwyck sal copie nemen van de confessien voors. ende by gescrifte stellen de punitien daeroff gedaen, ende oock overbrengen tgundt dat aengaende de voors. confiscatie gewesen ende daer of gecoemen sal weesen, ende dat overbrengen die Coninghinne.

Indyen datter enyge van den geaccuseerden by Batemburcg voors. nyet confesseren en wilden, daer of sal de Stadthouder ofte dieghene, daer die geapprehendeert zullen wesen, in diligentie adverteren de Coninghinne mitsgaders vanden redennen die zy allegeren theuren excuse, met zyn advys, sonder deselve te ontslaen tot dat, die voors. van Batemburch weder daer up gehoort, hem anders geordonneert sal weesen, wandt die Coninghinne om die redennen wille houdt in surcheantie dexecutie van den voors. Battembourch.

Dev. Arch. No. 561.

Het behoeft nauwelijks te worden gezegd dat de personen, door Batenburg aangewezen, volstrekt niet allen tot zijn volgelingen mogen gerekend worden. Zeker behoorde daartoe niet een Obbe Filips, met Menno Simons een van de grondleggers der Doopsgezinde broederschap, van wien een Batenburger zelf heeft getuigd: „dat he und alle de van dem genanten Ubben gedopt syn, Ubbiten heyten und synt der Batenborgschen secten entegen,

---

in Maart en Mei 1535 voorgevallen, zie Eggeric Beningha, Hist. v. Oostfriesland in Matthaeus, Anal. IV, blz. 681. Deze schrijver noemt Batenburg als een van de bewerkers van den tocht der Wederdoopers naar het Oldeclooster.

und hebben enne vaken verfolget, dat he deselve secte (der) Ubbiten verlaeten solde, und der Batenborgschen anhangen," Niesert, Münst. Urkundensammlung I s. 298; — ook niet Jan Matthyss uit Engeland, een Zeeuw van geboorte, die op de bekende bijeenkomst te Bocholt in Westfalen (in Augustus 1536) de opvattingen der Melchiorieten krachtig verdedigde tegen de daar aanwezige Friesche, Geldersche, Overijsselsche en Westfaalsche Wederdoopers, welke de te Munster gepredikte veelwijverij en de vestiging van eeǹ triumfeerende gemeente van Christus hier op aarde voorstonden, zooals Siewerd Klerk, Hendrik van Zutphen en anderen. Zelfs dezen hebben bij die gelegenheid de leer en de bedrijven der Batenburgers even beslist veroordeeld als Jan Matthyss. Zoo deed ook David Joris trouwens, die daar insgelijks tegenwoordig is geweest, vgl. Blesdikius, a. w. pp. 13—15.

Wij zullen aanstonds gelegenheid hebben om met eenige aanhangers van de Batenburgsche secte te Deventer nader kennis te maken. Vooraf echter moet ik hier inlasschen de volgende stukken.

Publicatie van Schepenen en Raden over de boekencensuur. 17 Maart 1538.

Scepenn unnd Raett gebieden uth sunderlynghe bevell van de Key. Mat. onsen allergnedichsten heren dat nymant, van wat state off conditie hie sy, en brenge off dot brengen ennyghe boeken off prenten, in wat kunste die gemaeket off gedrucket synnen bynnen drie yaeren herwers, sunder sie hebben [1]) yrsten overgelevert ende bewysett by den Borgermeyster ynder tydtt hueren inventarium, holdende van die ghene die sulcke boeke gemaket hebbn, van hoeren tytell ende die plaetze daer sie geprentet synnen, by die peene van den vurs. boeken [2]) ende tot vorder straffinge van Scepenn unnd Raet [3]). Gebieden voirt (volgt een uit-

---

[1]) Het H.S. heeft: „sunder sie synnen sunder hebben enz."
[2]) Hier is blijkbaar in de pen gebleven: te verbeuren.
[3]) Het plakkaat van de regeering te Brussel van 15 Febr. 1538, zooals dat aan den stadhonder en het Hof van Friesland ter publicatie is toegezonden, bepaalt „dat nyemant, van wat state, qualiteit

wijzing uit de stad en haar gebied van de heijdens). Publicatum a° 38 up Sondach Reminiscere, Burgermeistere Henrick Plaetman, Ffrans Wyentyens.

Buurspraak- of Publicatieboek.

Op het plakkaat tegen de ketterij van 15 Februari 1538, hetwelk tot de voorafgaande publicatie de aanleiding is geweest, volgde op 22 September 1540 weer een ander [1]). Het werd door den Stadhouder van Overijssel bij missive van 2 November 1540 [2]) aan de regeering van Deventer toegezonden en heeft aanleiding gegeven tot een nieuwe publicatie in zake de ketterij. Deze publicatie is in het publicatieboek niet geregistreerd, doch dat zij werkelijk heeft plaats gehad lijdt geen twijfel. Men vergelijke het volgend schrijven van Deventer aan den graaf van Hoogstraten, Stadhouder van Gelderland en Zutphen, van 17 Juli 1544:

„Wy hebben zeer dienstlicken ontfangen uwer Gen. scrifften, inholdende dat U Gen. dat groete boick van wonder mit kleyne boixkens bij David

---

oft conditie hy sy, hem en vordere (lees: vervordere) te bringen oft doen brengen in desen onsen landen en heerlicheyden eenyge boecken oft printinge, in wat scientie zy syn, gemaickt ende gedruckt in vreemde landen binnen drie jaren herwairts, sunder eerst ende alvoren u (t. w. den Stadhouder en het Hof) texhiberen oft overseynden huere inventarissen, inhoudende de aucteurs ende intitulatie van denselven boecken oft printingen myt sampt die plaetsen dair die geprint syn, om deselve te duersien ende visiteren ende dair nae tordonneren opte wederlegginge oft admissie van dyen, soot behooren sal; bevelende voorts allen coopluyden, printers, boeckbinders ende andere, die hen generen (vul in: met) boecken te coopene, uytgeven oft printene, dat syluyden binnen eender maent nae der voorscreven publicatie u insgelycx bringen oft overseynden inventaris ende declaratie van allen hueren boecken, die zy jegenwoirdelick hebben, om insgelicx die te sien ende examineren ende voirts den inventaris te teeckenen, opte pene ende verbuerte van de voorscreven boecken ende printingen ende voorts arbitralick gecorrigeert ende gestraft te wordden anderen ten exempele," Schwartzenberg, Charterboek van Vriesland, II, blz. 693.

[1]) Uitgeg. door Schwartzenberg, a.w. II blz. 791. N°. 1169 van het Deventer archief bevat een afschrift van ditzelfde plakkaat, gelijk het door de Brusselsche regeering is toegezonden aan: „onsen lieven ende getrouwen neve ende Stathouder van onsen lande van Overyssel."

[2]) Deze missive is door mij niet meer in het Deventer archief teruggevonden.

Joriss gemaickt ontfangen hebben, mit gesynnen wy U Gen. solden willen averseynden copie van placaten, die wy voir 7 of 8 jaeren deshalven ontfangen ende publiciert solden hebben, so ist gen. lieve heer dat die grave van Bueren onse gen. heer Stadtholder mit ziner gen. scrifften, van data den anderen Novembris anno viertich, ons avergesant hefft copie van drye placaten, dat eene aengaende onsen hilligen Christen geloeve ende straffinge van den avertreders, dat anderte van voell puncten ende articulen om voir een eeuwich recht ader edicten thalden, ten darden van der munte. Belangende dat irste punct van onsen hilligen Christen gelove, vermitz tselve zeer lanck wass, inhebbende zeer voell Latijnssche ende andere vrembde termynen, die welcke tgemeyne volck by ons niet solde hebben konnen verstaen, soe hebn wy (woe oick alhier gewoentelicken ende plech tgeschien) tselve summarie doen colligieren ende aversetten, in articulen dividirt ende gepublicirt in forma hierynne besloeten, woe wy nyet anders en weten dan bynnen Campen ende Zwolle oick geschiet, zeer dienstlicken hier van advertierende U Gen. die Godt almechtich salich ende gesondt bewaeren wil. Gescreven opten 17 in Julio 1544." [1]) Het hierbij gevoegde afschrift van de publicatie luidt aldus:

Publicatie van Schepenen en Raden over de ketterij. Ongedateerd. [2])

Copij.

Scepen ende Raith gebieden uth beveell van Key. Mat. onses alregen. heren opt punckt van onsen Christengelove, dat nymant eenighe heymelicke vergaderinghe halden off dairinne wesen sall, dair men tractiert van enighen saicken, wesende tegens onsen hillighen Christengelove.

Dat oick nymant sall hebben, lesen, koipen off vercoipen

---

[1]) Uitgeg. door Molhuysen in Nyhoff's Bijdragen, 1ste serie, IX blz. 250.

[2]) Het opschrift is door mij ingevoegd.

enighe boicken, die ghemaickt hebben Martinus Luther, Jan Wickleff, Jan Huusse, Marcilius de Padua, Ecolampadius, Ulricus Zwinglius, Philippus Melanchton, contrarie onsen Christengelove, Franciscus Lamberti, Johannes Pomeranus, Otto Brusse, Justus Jonas, Joannes Puperi ende Borchravus off enighe anderen, die contrary onsen rechten Christengelove gescreven offt geleerth moghen hebben, noch ghene andere boicken, die zeder dat jair XVIII herwertz geprentet offt gescreven synnen, dair nyet by en staith die plaitse dair sie geprentet synnen, die man die sie ghemaickt ende geprentet hefft.

Ende indien ymant alsulcken boicken hefft, die sall hie terstondt verbarnen, ende bevonde men enighen die alsoe nyet en deden alss vurss., die sullen an den lijve gestraffet werden, te weten die mans metten zwerde ende die vrouwen in den waiter, ende weer ymantt die in synre dwelinghe ende ketterie volherdich bleve, sall metten vuyer verbranth werden.

Dat oick nymant sall huysen off herberghen enighe mynsschen. mett enigher ketterien besmeth off die enighe leringhe contrary onsen Christengelove sullen willen verdedinghen, ende dat alle die ghene, die alsulcke gasten in oiren huysen ende herberghen onwetende krijghen, terstondt sullen melden ende anbrenghen.

Ende die eens met enigher ketterien beruchtiget synnen gewest ende eens gnade geworven moghen hebben, ende sich dan metter daith bewesenn wederom in die selve dwalinghen gevallen tsynn, dair aver sal men justicie ende ghene genaide meer doenn.

Dat oick alle prenters ende boickvercoipers, voirt irst ende alleer sy enighe boicken bynnen onser statt sullen moghen vercoipen, sullen brenghen eenn inventarys ende een cedell, inholdende die naemen van allen oiren boicken die sy veyl hebben, anders nae gelegentheitt gestrafft twerden.

Alleth vurss. gueder meynonghen om onsen billigen gelove tonderholden, alle ketterien, wangelove ende dwelinghen te verdryven ende in eendrechticheitt dess geloves in rust

ende vrede mit malckanderen tleven, datt Gott almechtich alsoe vergonnen ende verlenen will.

Alle straffinghe tstaen nae gelegentheitt der myssdaith ende nae gelegentheitt der saicken.

Rijksarchief in Gelderland (collectie van Spaen N°. 276). [1])

Dat er aan het toezicht op de boeken werkelijk de hand werd gehouden blijkt uit den volgenden post in de Cameraarsrekening van 1541 (hoofdstuk: Schenckwijnen): „noch opt raithuys den 22 Septembris als Visbeek, [2]) meister Jaspar Zwane [3]) ende andere geleerden die boicken visitirden, den vrembden boickvoirer affgenomen enz."

Bekentenis van Roleff Morveldinck van Emlicheim, om Wederdooperij en kerkroof te Deventer ter dood gebracht.

17 Mei 1542.

Roleff Morveldinck van Emlichem, [4]) die sich op anderen plaitsen Claess hefft laten noemen, kendt dat hie wederdoept is haldende die parthie ende lerenghe van Crechtinges [5]) volck, dwelcke oir leringhe ende handel is achter landtz tlopen, te ruyten, te roven ende den luyden dat oir tnemen, oick eens deels totten Turck verlopen, allet loss ende ledich [6]) gesacht ende togestaen.

Kenth dat Jacob Wever van Herden, Peter Becker, een vierschaten [7]) bruyn man wonende tho Leuwerden, een cleynsmyth wonende tho Emden Henrick gnand, ende hie selvest onder hem vieren die kercke to Wilpe in Veluwen

---

[1]) Een afschrift van dit stuk werd mij welwillend verstrekt door Mr. J. F. Bijleveld, Rijksarchivaris te Arnhem.

[2]) Vermoedelijk Johan van Visbeecke, kanunnik van het Lebuinikapittel, vicaris van den proost en aartsdiaken van Deventer Johan Haneton.

[3]) Sedert 1540 pastoor van de Lieve Vrouwekerk, vgl. Dumbar K. en W. Dev. I blz. 197.

[4]) Emlichheim nabij Koevorden.

[5]) Hendrik Crechtynck, zie boven blz. 256.

[6]) D. i. zonder op de pijnbank verhoord te wezen.

[7]) D. i. forsch gebouwd, hetzelfde als het Oostfriesche fêrschoten, zie ten Doornkaat Koolman's Wörterbuch i. v.

bestolen hebben, kelcken, monstrantien ende anders dair uth nemen, ende dat hie die wachte opten kerckhoff gheholden hefft, ende die drie anderen hebbent tsamen in enen sack gesmeten, daer mede gegaen na Zwoll ende in des greven landt [1]) vercofft, ende hem syn deel als 20 goldgulden tho huyss gesanth, ende voir ende na noch well 4 off 5 gulden dair van genoten.

Kendt ende secht dat Peter van Orck hem dat huyss inder Biscopstraten [2]) avergelaten hefft, ende dat hie dair huyssheer is, ende dat hie baven syn echte wyff Zwene [3]) die vrouwe int huyss met kynde gemaickt hefft.

Wesshalven hie van den leven totter doet verwesen ende met swerde gerichtet ende op een rat gelacht is, die galge baven syn hoefft met kelck ende monstrantie gesath, op avent Ascencionis Domini, Burgermeisteren: M. Gert Zwaeffken, illius loco Dotteuchem, Irthe; Wedermaent [4]): Averenck, Mouwick. Actum die quo supra anno 42.

Register van crimin. Sententiën fol. 89 v°.

Bekentenis van Johan Morveldinck van Emlicheim, om dezelfde reden te Deventer geëxecuteerd.
17 Mei 1542.

Johan Morveldinck van Emlichem, Roleffs vurss. rechte broder, hefft [5]) ende ledich togestaen dat hie ende syn huysfrouwe van Cristoffel van Zutphen tho Schultinck wederdoept synnen, ende dat hie van Peter glasemaicker een Wederdoper jamerlicken verleyth is, haldende die parthie ende lerynghe van Davydt Jorys [6]) folck, die nyet en ge-

---

1) Nl. van den graaf van Bentheim, in wiens gebied Emlichheim lag.
2) Nl. te Deventer.
3) Mogelijk dezelfde als Swaene Hermansdochter, geb. te Laarwoud bij Koevorden en weduwe van Jan Moervinck (sic), op 21 Juli 1544 door het gerecht van Utrecht veroordeeld om verdronken te worden, wegens het aanhangen van „zeckere gereprobeerde secten," vgl. van Asch van Wijck, Berigten Hist. Genootschap IV, II, blz. 146.
4) Zie boven blz. 24.
5) Hier is in de pen gebleven: los.
6) Dat David Joris niet tot de Batenburgers mag gerekend worden blijkt uit hetgeen ik boven blz. 258 opmerkte en zal nog duidelijker worden uit andere mededeelingen in het vervolg.

loven ant werdige hillige sacramenth dan alleene an den soen Gaedtz sittende an die rechterhandt syns hemelschen vaders, ende dat oir leringhe is dat men kercken schenden ende alle kerckenguederen ghemeen halden mach.

Kendt dat, alss hie met syn ghesellen bynnen Deventer gecomen is, dat sie doe in menynghe weren tho Warnsfelde, by Zutphen gelegen, tho Voirst, tho Beçkbergen, off dairt hem best voirt irste gelegen syn mochte, die kercken optbrecken ende tbestelen, ende wanneer syn gesellen somtytz by malckanderen komen, dat die ene tegens den anderen alsdan secht: „die vrede Gaedtz sy met u," dair sie op antworden: „Amen", offte: „die sy weder met u", ende somtytz malckanderen enen mondt [1]) geven.

Een van dat geselschap genoempt Gerth Sceper van Wilssum ende ene Luycken Wever genoempt ontwecken van Emlichem, ende gesecht datter van alsulcken volcke ende geselschap voille durch die landen verlopen.

Kenth dat syn broeder genoempt Egberth int Nederboss gewoenth ende aldair eene maicht gehadt hefft genoempt Aeltgen, wesende ene lange persoenn ende enen zwarten rock anhebbende.

Is oick van den leven ter doet verwesen, mettet swerth gericht ende op een rath gelacht, Burgermeisteren ende Wedermaent alss baven etc. anno et die quibus supra.

Register van crimin. Sententien fol. 90 r°.

In het reeds herhaaldelijk genoemde dossier van stukken betreffende de Wederdooperij in Deventer (No. 561 van het archief) bevindt zich bovendien nog een stuk, dat waarschijnlijk door het gerecht van Emlicheim naar Deventer is gezonden met verzoek om Johan Morveldinck op de daarin vervatte vragen te verhooren. Het is ongedateerd en luidt aldus:

To gedenckenn ann denn Raedt der stadt Deventer to schrijven de gefangenenn Wederdopers, in oerenn hachtenn

---

[3]) D. i. kus.

wesende, up desse nafolgende fragestucke unde artickell to examinerenn unnd tho verhoerenn.

Ten eerstenn Johann Morfeldinge vann Emlichem uuth denn dorpe geboerenn to fragenn, uuth wath oerzaken hie mit synenn wijffe unde kinderen bij nachttijdenn hemelick vann Emlichem entwecken zij, nadem hie borgenn unde geloevenn gestalt oeck selffst geloefft unnd gezwoerenn heb dat hie sich der selvenn verdoemlycken secte, daer hie inn gefallenn unde wederdoept was, nicht meer undernhemen noch yenige conversatie offt geselsschap mit denn Wederdoeperenn unde oerenn adherentenn hebbenn offt holden solde.

Tom anderenn hefft hie twe broders, de eyne genandt Egbert Morfeldinck, eyn schomaker, unde de ander Roloff Morfeldinck, de oeck beyde wederdoept unnd derhalvenn borgenn unnd geloevenn gestalt hebbenn nicht to entwijkenn, dannoch bovenn dat hemelick verlopenn unde entwecken zindt, daeromme dessenn Johann Morfeldinck to fragenn waer hie unnd syne broders sich susslange entholdenn unde, wann zie underwijlenn to Emlichem gekomenn zindt, bij wenn zie dann oere upentholt unde herberge gehadt hebbe. [1])

Tom derdenn gemeltenn Johann Morfeldinge to fraegenn offt oeck einen genandt Herman Hilbertinck, uth denn dorpe to Emlichem geboerenn, wederdoept unde in der sulvenn rotterije mede verbundenn zij, want hie eynn erfflinck was tot denn erve to Hilbertinck unde is omtrint twe jaerenn buytenn landes gewest, nadem dann dat erffhuys to Hilbertinck zindt der tijt gemoerdtbrandt unde men in twijvell is offt de sulve Herman noch im levende zij, want suss de ghemeyne spraeke gheet dat hie solle verstorvenn unde ommegebracht zynn, unde dannoch oeck eynn geruchte gesprenget wert dat des sulvenn Hermans suster unde oer man, nu besitters des erves to Hilbertinck, hondert guldenn verschaffenn unde uuthleggenn sollenn, de Johan Morfeldinck unde syne broders mit oerenn rottgesellenn hebbenn willenn, offt gereeds Herman

[1]) Op den kant staat bij deze alinea: „duos fratres Egbertus et Rodolphus" en „ubi in Emlichem . . . . . (een onleesbaar woord)."

Hilbertinck afflyvich weer, so weerdenn zie henvorder onbefaert zynn, [1]) daeromme wolde men gheerne vann Johann Morfeldinge bescheyt wettenn wes hem vann der zaeke bewust zij, unnd enne daeromme mit ernste voer tho nemenn. [2])

Tom veerdenn gemeltenn Johan Morfeldinge to fragenn wo de Boeker upper Kulle im kerspel van Emlichem, der [3]) to Singravenn unde meer ander daerselffst, mit der Wederdope beruchtigett wesende, sich nu holdenn, offt zie edder ymands uuth denn kersspell vann Emlichem edder suss anders uuth der graeffschap Benthem oeck kortlick bynnenn jaers [4]) edder hie by enne gewest zynt, unnd wie des Bockers unnd Singravens dochter beslapenn dat zie kinder getelt hebbenn [5]).

Tom vyffthenn hem to fragenn waer Hinrick Wychmans unde Evert Schomakers wyffer, die oeck omme der Wederdoperye halvenn buyten landes entweckenn unde hemelyck oerenn mans entlopenn zindt, sich zindt der tijtt untholdenn hebben unde waer zie nu zynn moghenn. [6])

Tom sestenn hem to fragenn waer sich Bertolt Nyemans, de eyn kremer gewest, unde Luyken Benninck nu entholden unde sich bess heer to entholdenn hebbenn, want zie eyn tijttlanck zyne rottgesellenn gewest zindt.

Tom sevedenn unde besluytlick int ende voer eth allerbeste hem mit ernste zonderlinges to fragenn na der grundtlijkenn gestalt des gansenn kerspels van Emlichem, wo volle der sulven Wederdoper in denn kerspel voerhanden unde wo zie genoempt zindt, de inn dat sulve verbundt mede gehoerenn, waer zie wonnenn unde wo starck zie zynn moghenn, wanneer zie by eynander komenn.

---

1) D. i.: dan zouden zij voortaan niets van hen hebben te vreezen.

2) Op den kant staat bij dit artikel: „Herman Hilbertynck, negat omnino" en „an Hermanus adhuc vivit et ubi, nescit," en: „Hermani soror."

3) Het H.S. heeft: d a e r.

4) Hier is blijkbaar iets in de pen gebleven, misschien: b y h e m.

5) Op den kant: „Ubi Boecker opper Kule una cum Sinsgraven synnen erdoept. Uterque etiam dicit Rodolphus (blijkbaar is ook Roleff Morveldinck hierop ondervraagd)" en: „die dochter beslapen, nescit."

6) Op den kant: „wederdoept."

De in de confessie van Roleff Morveldinck met een enkel woord vermelde Peter van Orck, die hem „dat huyss in der Biscopstraten (te Deventer) avergelaten hefft", is blijkbaar geen ander dan Peter van Noerich, eigenlijk Gerdt Eilkeman geheeten, die den 30 April 1544 te Munster met den vuurdood is gestraft en wiens bekentenis is uitgegeven door Niesert, Münst. Urkundensammlung I, s. 269 ff. Ik ontleen daaraan wat volgt. [1])

Hij was geboren bij Koevorden en van 's Hertogenbosch naar Alveskerken [2]) gereisd „in meynonghe dat he Godtz wordt wolde fruchten" in gezelschap van zekeren Cornelis Appelman uit Holland. Te Velthussen [3]) wonende had hij den valschen naam van Peter van Noerich aangenomen, — zijn ware naam was Gerdt Eilkeman — [4]) om niet gevat te worden. In den Dam (Appingadam) was hij door Obbe Filips gedoopt, lang vóór „Munster tho genck" en het oproer op het Zand [5]) plaats had. Cornelis Appelman, zoo beleed hij, was een „hoevetman" van de secte der Batenburgers. De Obbieten, tegenstanders van de Batenburgschen, hadden hem vaak berispt omdat hij hun partij verlaten en zich bij die van Batenburg had gevoegd. Na zijn doop was hij met Batenburg naar Straatsburg gereisd om te vernemen of daar „oick welcke der secten und verbundes weren". Niemand daar vindende waren zij weder in Munsterland gekomen en hadden wel drie

---

[1]) Dit stuk schijnt aan de aandacht van Nippold bij zijn studie over David Joris te zijn ontsnapt, vgl. zijn mededeeling over de geëxecuteerde Morveldinck's in Niedner's Zeitschr. Jahrg. 1864 s. 510, laatste alinea.

[2]) Alverskirchen, bij Munster.

[3]) Veldhausen bij Neuenhaus in 't Osnabrücksche; of Veldhusen bij Rees en Düsseldorf.

[4]) In de later mede te deelen confessie van Appelman wordt hij genoemd: „Peter van Orck genaemt Geryt Leermans off Henrick, die nu te Munster woent."

[5]) Zie Beninga, Hist. v. Oostfrieslant in Matthaeus' Analecta IV blz. 680.

of vier jaar daar verblijf gehouden, voornamelijk te Havesbecke. Door een smid te Bilrebecke [1]) was hij in kennis gebracht met Arndt Bitters of Raesfelt, die hem een tijdlang had onderhouden.

Hij bekende een aanhanger te zijn geweest van de Batenburgschen „myt morden, stelen, kercken und clusen to schynnen und alle guedere gemeyne to holden, und solcher gemeyner geroveden und gestollen guedere mede genotten." Hij heeft deel genomen aan diefstallen en moorden te Emsliken [2]) en elders. Aan den moord te Emsliken hadden mede geholpen Appelman en de gebroeders Rolof, Egbert en Johan Morbertynck, in genoemd kerspel geboren, [3]) alsmede Albert Rybbertinck. Verder had hij zich schuldig gemaakt aan schennis en inbraak in twee kerken tusschen Nijmegen en Ravestein, in een bij Deventer en in een te Alstede [4]). Het aldaar gestolene werd ontvangen en bewaard door Willem Becker, eertijds woonachtig te Haarlem. Deze had het overgeleverd aan Appelman, die het had laten verkoopen en er te Deventer en elders Jochemsdalers en Schrickenbergers van had doen slaan, omstreeks drie jaar geleden. Een door hem geruild paard had hij te Steenwijk [5]) aan zekeren Lutken Bollinck [6]) verhandeld. Wanneer Appelman „szodane gelt uth der Munte erlanget hadde", plachten zij in Gerds woning binnen Deventer saam te komen, ten getale van zes of acht, en elk daarvan zijn aandeel te ontvangen. Hetzelfde gebeurde ook wel in een herberg binnen Dordrecht. Appelman was twee jaar geleden, tusschen Paschen en Pinksteren, [7]) met acht metgezellen te paard binnen Munster geweest, en had daar in een herberg ver-

---

[1]) **Billerbeck, bij Koesfeld, in Munsterland.**

[2]) **Emlichheim.**

[3]) **Blijkbaar dezelfde als de hier boven voorkomende Morveldinck's.**

[4]) **Alstedde, in Munsterland.**

[5]) **Niesert las ten onrechte: Sterckwick.**

[6]) **De later in dit zelfde stuk genoemde Luecke Bennynck.**

[7]) **D. i. tusschen 9 April en 28 Mei 1542.**

toefd. Daarbij was ook geweest [1]) Albert Rybbertinck, te Emlicheim geboren doch vandaar weggetrokken. Zijn meid Elssen, die nog bij hem woonde, was ook met hem te Deventer geweest en droeg mede van het ontvangen der penningen kennis. Een van de Morbertinck's heeft Emlichheim in brand gestoken. Hij geeft verder op verschillende diefstallen, in 't Sticht van Utrecht en te Alveskercken door hem gepleegd. Zijn rotgesellen zijn geweest: Cornelius Apelman „van Leiden eyn wullener oder drappenerer myt 4 knechten, nemptlich Cornelius och eyn Hollender, Johan Peters eyn Hollender, Hinrick Johans eyn Fresse [2]) und Hinbertincks szonne de jungste, Wilhelm Becker, Albert Rybbertynck, Egbert, Johan und Roleff Morbertynck gebrodere, und Lueke Bennynck. Item noch Hinbertincks [3]) 2 szonne, Albert Ribbertincks broder, de dove Bertoldt genant Syngrave, Johan Borlebecke und Engelbert Amelynck," alsmede een glazemaker, Peter geheeten, die te Ibbenburen heeft gewoond. Hij had tal van vrouwen, die met namen door hem worden opgegeven. Op bevel van Cornelis Appelman had hij Alveskerken op drie verschillende plaatsen tegelijk in brand gestoken: „und sy hyrinne des gerorten Cornelii, und oick [4]) meynunghe gewest, dewyle de geystlyken, als papen, monnyke, nunnen etc. ze umme dat leven brechten und verfolgeden, szo gedechten ze oick de solven wedderumme myt stellen, moirden und bernen to verdelligen und umme to brengen. Und welcke hyr inne ungehorsam und suemich gewest, worden van emme gestraeffet und gedoedet, wanner ze sulchs vernommen." Daar hij hiertoe niet altijd gewillig was is hij van hen gescheiden. De hoofden en aanhangers wonen gedeeltelijk binnen en buiten Kampen: „als nemptlich eyn bynnen Campen, Luecke

---

[1]) Niesert las, blijkbaar ten onrechte: „Under welchen mede geloest Albert Rybbertinck enz."

[2]) D. i. een Fries.

[3]) De boven op blz. 265 vermelde Herman Hilbertinck?

[4]) Misschien is hier in de pen gebleven het woord: syn.

Bennynck genant, und eyn tusschen Campen und Gellemueden, genant Bertold Nyemans, [1]) van Emblichen geborn. Und eyner plach by Steynwicke to wonnen, genant Clawess. Item noch eyn schroeder genant Johan, myt eynem korten beene, und plecht (als emme gesacht is) tho Gleven (sic) im dorpe to wonnen." Hij had te Losser bij Enschede met anderen inbraak gepleegd in een huismans „kotten" [2]) de bewoners dood geslagen en daarop het huis „thogeslagen und im grunde myt den lueden verbrandt," en nog een diefstal bedreven te Amelynckburen [3]). Die van deze secte zijn plegen op hun reizen hun intrek te nemen in de beste herbergen en de beste paarden te koopen en somtijds, als zij 's nachts reizen, een parool tot herkenningsteeken af te spreken. Waar zij komen plegen zij „fryg to sloemen [4]) und brassen und den besten wyn tho dryncken und gemeynlich dat gelach uth to wisschen." Het grootste gedeelte van de secte houdt zich op in Brabant. Hij had ook kennis aan een vrouw binnen Metelen, [5]) Scheperlocke genoemd, wier zoon Herman, ook van de secte, te IJsselstein was geëxecuteerd. Appelman had hem zelf meegedeeld dat hy eens te Arnhem by Meynardt van Hamme [6]) was geweest „und enne angelanget und befordert, dat he emme to gefalle eynen huypen [7]) knechte wolde upbrengen, de he in eyn oirth landes, gelegen ungeferlich tusschen Holland und Brabant, wolde gefoirt hebnn, umme de to beroven und to plunderen." Het opzet van de leden dezer secte was hun wederpartijders te verdelgen, en men kon er van verzekerd wezen dat zij geld noch moeite

---

[1]) Beiden worden ook genoemd boven blz. 266.

[2]) D. i. een katerstede, een kleine boerenwoning.

[3]) Amelunxborn, in het Brunswijksche, bij Holswinden.

[4]) Fryg = frech?; sloemen = verkwisten, zie Teuthonista i. v. versloemen.

[5]) Meteln, bij Steinfurt, in Munsterland.

[6]) De beruchte Meinard van Ham, over wien vgl. Wagenaar, Vaderl. Hist. V, blz. 110, 111.

[7]) D. i. hoop.

zouden sparen om hier toe „hoevetlude und ander landtzknechten" op de been te brengen. Ook hadden zij vaak het voornemen gekoesterd zich „under de landtzknechte to bemengen umme allerleye to erfaren und daer mede eren handell vort to brengen."

Tegelijk met de gebroeders Morveldinck is te Deventer zekere Jorden Henricksen in hechtenis geweest. Wie hij was blijkt nader uit een missive van Haarlem aan Deventer van 25 Mei 1544 (Dev. Arch. n°. 561), waarin gemeld wordt, „dat alhier (te Haarlem) hem tonthouden plach een genaemt Jorden, die een moeder hadde genaemt Stijn woenende tot Goer ende is gesturven over een jaar in de Vasten, zyn oom es pastoir tot Goor, ende heeft vier gebroederen te weeten: een genaemt Dirick, die mede herdoept es, ende eenen Jan, woenende te deser tyt of plagen te woenen te Goor, ende woenen dander twee gebroeders alhier, deen genaempt Wouter ende dander Henrick oft Gooszen, heeft mede alhier twee gesusteren genaempt Fem ende Machtelt Heynricxs. Dese Jorden heft lange by een vrou tot Leyden ende Amsterdam in onnechte geseten, geboren van Crommenyerdyck geheeten Griete Geryts, daer hy drie kinderen by hadde, die mede haerdoopt es ende nae by hueren vrunden van hem gehaelt es. Hy heeft een moeye in een clooster tot Deventer. Hy heeft oick alnoch binnen deser stadt woenende zyn geëchte wyff genaempt Griete Jacobs, denwelcken hy zekere jaeren geleden met groote list ende bedwanck gaerne gebracht hadde tot herdopinge ende aen zyn verbondt, [1]) maer en heeft op haer nyet connen gewinnen [2]). Tes een man van matigen statuere, weynich breedt van lichaeme ende nyet zeer oudt, hebbende een baerdte van rossen coleure etc. De huysfrouwe van desen Jorden seyt dat hy ontrent drye jaeren geleden tot Deventer gevangen gelegen heeft van

---

[1]) Het HS. heeft: verbandt.

[2]) De Munsterschen en Batenburgers waren van gevoelen dat de geloovigen om verschil in geloof van hun echtgenoot mochten scheiden, zie Blesdikius, Hist. Dav. Georgii p. 7, 8.

de Vasten af tot Assumptionis Marie [1]) met noch anderen, daer af twee geëxecuteert werden, ende werde hy gerelaxeert, in wat schyne tselve geschiet is en weeten wy nyet." Nog duidelijker wordt hij aangewezen in een missive van de Haarlemsche regeering aan die te Deventer van den volgenden dag (26 Mei 1542). „Wij weeten wel," zoo luidt het daar, „dat eenen genaempt Jorden Heynricxsen, geboeren vuyt het lant van Ghoer, ende es een snyder alhyer geweest ende heeft zyn huysvrouwe alhyer verlaeten wel over die zes ofte zeven jaeren, overmits dat zij van zijnder secte nyet weesen en wilde, maer heeft een ander wijff nae genoemen, daer hy nu by es, ende es een cort man breet van statuer, die welcke haerdoopt es ende heeft een remissie daeroff, maer heeft zeedert zijn remissie in zijn ketterij gebleven ende gecontinueert, ende hebben alhyer verstaen dat hij zijn naem verandert ende tot Deventer hem onthoudende es enz." (Dev. Arch. N⁰. 561).

Goor aan Deventer.

Zij zenden hun over „dye prynssepaell breff", dien Jorden Henrickssen en zijn broeder hebben ontvangen, en verzoeken dien na de lezing terug te zenden, daar de andere broeder te Goor er belang bij heeft.

24 Mei 1542.

Ersaeme enz. Wy hebben thoe gueder maethen uu Ersaemheyden schryffthen gelesen ind verstaen, daer up wy uu Ersamheyden senden dye prynssepaell breff [2]), den dye beyden gebroderen thoe Harlym untffangen hebben, gelycke Uu Ersaemheyden daer inne vernemen mogen, begeren hyr oemme aen Uu Ersaemheyden wyllen uns

[1]) D.i. van 22 Febr. tot 15 Aug. 1542. De opgaaf „drye jaeren" is kennelijk een vergissing.

[2]) Dit is niets anders dan de remissie, waarvan Haarlem's brief van 26 Mei spreekt. Vgl. de volgende posten uit de Cameraarsrek. van Joh. van Doetinchem over 1542: „die selve (nl. Steven Schomaker) op Dinxdag dair na (d.i. na Hemelvaart, dus: 23 Mei) gelopen to Goir om thaelen die remissie van Jorden Henrickssen, alhier gevangen mit ½ dach liggens enz," en „Jan Hinrickssen (tusschen 23 Mei en 2 Juni) die remissie wedergebracht to Goer aengaende Jorden Hinrickssen, alhier in hachten enz."

daen dyen selven breff wedder thoe unssen handen schycken, wandt wyg noch mett uns hebben den eynen broder, den daer oyck marckellychen noch mochte aengelegen syn, als Uu Ersaemheyden wall off nemen koenen. Ersaeme, wyse enz. bydden ind begeren wyg noch avermayll wyg noch mochten gennyge bedde mochten genyeten aen Uu Ersaemheyden aengaende Jorden Henryckssen, welcker Uu Ersaemheyden in holthen ind iseren hebben sytthen, mochte der vanckenysse untslaegen. Wess nycht thegenstaende dem rechte ind wes wyg nae unsser gebuer ind gelegenheyt Uu Ersamheytt konnen thoe gevalle ind thoe wyllen syn myt lyff ind guedt, bynnen wyg dach ind nacht allthoes thoe genegett, kendt God allmechtich, dye Uu Ersaemheyden moett thoe gueden reygemente bewaeren vrolych ind gesundtt. A° 42 den 24 in Meyge.

Borgermeysteren, Scheppen ind Raedt der stadt Gor.

Opschrift: Den ersaemen enz Borgermeysters, Scheppen indt Raedt der stadt Deventer unssen bysunderen gunstygen vrunden.

Dev. Arch. (No. 561.)

Vonnis, waarbij Jorden Henrickssen, op voorspraak van de steden Arnhem en Goor, uit zijn gevangenschap wordt ontslagen.

28 Juli 1542.

Jorden Somyckraedt anders Henrick van Goir hefft in onser stat gevenckenisse gewest vermytz dat hie met 2 gesellen, alhier naderhandt gejustificiert, nae ende ..... [1]) sich gemenget ende conversiert, ende oick bevonden dat hie selvest erdoipt is .... [1]) evenwall remissie van Keis. Mat. dwelcke in den have van Hollandt vur gueth ende oprecht gekandt, [2]) ende alleth vurss. met sunderlinge

---

[1]) Hier staan een paar geheel uitgewischte en daardoor onleesbaar geworden woorden.

[2]) Vgl. den volgenden post in de Cameraarsrek. van 1542: „Laurens Stolte op Vridach na Exaudi (d. i. op 26 Mei) gelopen in den Hagen om aldair te laten visitiren die remissie van Joirden Hinrickssen hier gevangen enz."

gnade, ter instantien ende voirscrifften der steden Arnhem ende Goir unde voirt syner vrunden ende magen demodeger begerthe, met gnaden ende gratien aversien, ende gelaifft voirder altyt tleven ende sich tholden alss een gueth vroem Kristenman schuldich is tholden, oirvede gedaen hebbende in forma verlaten der gevenckenisse op 28sten Julij, Burgermeisteren Reyners, Basters anno 42. [1])

Orphedeboek.

Na de terechtstelling van Batenburg zijn niet weinigen van zijn aanhangers overgegaan tot de secte van David Joris. [2]) „Is 't niet een bedroefde dwalinge" (zoo roept Menno Simons in zijn „Fundament en klare Aenwijsinge" aan „de verdorven secten" toe) dat gy u van alsulcken onnutten menschen soo deerlijk betooveren ende soo jammerlijck van de eene onreijne secte in de andere laet voeren, eerstmael Munstersch, daerna Batenborghs, nu Davitis, ende alsoo van Beëlzebul tot Lucifer ende van Belial tot Behemoth." [3])

David Joris, een te Delft woonachtig glasschilder, had zich reeds vroegtijdig van de oude kerk afgewend [4]) en naderhand van Obbe Filips, die zelf door een van de apostelen van Jan Matthijss was herdoopt, den doop ontvangen. [5]) Droomgezichten

---

1) Denkelijk is deze Jorden Somyckraedt of Jorden Henrickssen dezelfde als Joryaen van Goer, over wien het Hof van Gelderland den 1 Juni 1544 aldus aan de Landvoogdes te Brussel schreef: „il plaira a votredicte Mate entendre que certains jours passez estans aulcuns Anabaptistes apprehendez par le conseil dHollande accusarent certain leur complice, nomme Goryen van Goer demeurant aux fourbourgs de ceste ville dArnhem, dont ceulx dudict conseil nous advertirent pour le faire apprehender, sur quoy feismes a toute extreme diligence et discretion possible faire enquerre dudict accuse, dont trouvasmes la maison, mais pour ce quil estoit lors absent nen feismes ulterieur semblant. — Or est Madame que ayans plus prez fait enquerre dudict Joryen van Goer trouvons que doiz ung demy an encha il na este a sa maison icy, et ny a homme quy scait dire ou il soit." (Brusselsch Rijksarchief, Papiers d'Etat et de l'Audience, Liasse Mai 1544.) Het stuk is uitgegeven door Hille Ris Lambers, Kerkherv. op de Veluwe blz. CX, wiens lezing hier en daar eenigszins van de mijne afwijkt.

2) Blesdikius, Hist. Dav. Georgii p. 63.

3) Menno Simons' Opera (Amst. 1618) blz. 64.

4) Nippold, in Niedner's Zeitschrift, Jahrg. 1863, ss. 27, 29, 30.

5) Recognoissance d'Obbe Philippe p. 38.

en vizioenen brachten hem in den loop der jaren tot de meening dat hij aan de wereld een nieuwe openbaring had te brengen: in de twee tijdperken van het Godsrijk, die waren voorafgegaan, het Mozaïsche en dat, wat door de komst van Christus en de prediking zijner apostelen was ingeleid, was niet de volle heerlijkheid der Godsopenbaring aanschouwd; nu was de tijd aangebroken, waarin de Geest der waarheid zou komen, die naar de belofte van Christus zelf de geloovigen in alle waarheid leiden zou. [1]) Ofschoon hij het niet met zooveel woorden heeft gezegd, schijnt hij zich zelven te hebben beschouwd als den Messias van deze nieuwe bedeeling of voor het minst door den ophef, waarmede hij van zijn kennis en wijsheid gewaagde, dien indruk bij zijn volgelingen teweeg gebracht te hebben. [2]) Als een uit de eeuwige waarheid wedergeborene bezat hij den geest van Christus en de kennisse Gods in overvloedige mate: tot nog toe waren de gaven des Heiligen Geestes slechts gedeeltelijk uitgestort, maar nu was de volkomenheid daar en kon het vaste fundament worden gelegd, nu mochten zij, die uit den volmaakten geest (ex spiritu perfecto) waren herboren, er roem op dragen dat zij vast stonden in de waarheid en niet dwalen konden. Van de waarachtigheid der hem te beurt gevallen openbaringen achtte hij zich dermate verzekerd, dat het hem onnoodig scheen ze met de woorden van een Paulus te bevestigen, aldus op mystieken trant zijn eigen inspiratiën tegenover het gezag van den Bijbel stellende. Vandaar zijn voorliefde voor de allegorische schriftverklaring en zijn afkeer van de letterlijke, door hem nutteloos en kinderachtig genoemd. Hij leerde verder dat de bekeerden nog in dit aardsche leven door afsterving en dooding des vleesches tot zóó innige gemeen-

---

[1]) Vgl. zijn brief aan a Lasco van 25 Mei 1544, bij Blesdikius a. w. p. 153—166.

[2]) Vgl. Cramer, in Kist en Royaards' Kerkhist. Arch. VI, blz. 331.

schap met God konden geraken, dat zij van het juk der wet ontheven en van de slavernij der zonde volkomen bevrijd werden. [1]) Zijn denkbeelden over het huwelijk herinneren aan de theorieën der Munstersche Wederdoopers. Evenals zij veroordeelde hij de gemeenschap met een zwangere of onvruchtbare vrouw en hield hij de polygamie voor geoorloofd. [2]) Met de gewelddaden evenwel van de Munsterschen heeft hij nimmer gesympathiseerd, veeleer heeft hij hun geestverwanten in Holland daarvan trachten te weerhouden, en nog verder stond hij van Batenburg af, die hem zelfs als zijn doodvijand beschouwde sedert hij geweigerd had aan zijn eisch om zelf het zwaard te grijpen gevolg te geven. [3])

Op zijn omzwervingen, waartoe de vervolging hem noopte — in Januari 1539 was er in Holland zelfs een aanzienlijke prijs op zijn uitlevering gesteld — [4]) heeft hij ook een tijdlang te Deventer vertoefd. Terwijl nl. zijn vrouw te Utrecht in gevangenschap werd gehouden, dus omstreeks 1539, [5]) begaf hij zich naar onze stad, waar hem een veilige schuilplaats was toegezegd. Hij heeft er echter niet de ontvangst gevonden, die hij had verwacht, en is om die reden weer spoedig van hier vertrokken. [6]) Bij deze gelegenheid werd hij vergezeld door een zijner trouwste aanhangers, zekeren Jurriën Ketel, volgens de berichten van een schrijver, die hem gekend heeft, een zoon van een adellijken vader, van zijn prille jeugd af aan in aanzienlijke kringen opgekweekt en door David

---

[1]) Vgl. den aangehaalden brief aan a Lasco t. a. p.

[2]) Blesdikius a. w. pp. 25, 26.

[3]) Nippold a. w. s 48—51.

[4]) Nippold, deelt in Niedner's Zeitsch. 1864 s. 601 het edict mede.

[5]) Zij werd den 18 Juni van dat jaar vrijgesproken en ontslagen, zie van Asch van Wyck, Berigten Hist. Genootschap IV, II, blz. 139.

[6]) Nippold, a. w. Jahrg. 1863, s. 86.

van een ergerlijk leven tot bekeering gebracht. [1])

„Tot Deventer wierdt seker burger, Joriaen Ketel, een vriendt en aenhanger van David Joris, die syn Wonderboeck hadt laeten drukken, door bevel des Graven van Buuren, stadthouder van Vrieslandt en Overyssel omtrent Pinxter gevangen. Hy was gemelt en ontdekt van een' Voorganger der Batenburgsche secte, Karel genaemt, die tot Leyden aengebraght en gepijnight, veele luiden, dewelke wel Doopsgesindt, maer van syn Secte niet waeren, met een meer dan doodelyken haet tegen hen ontsteeken sijnde, in lijden braght," Brandt, Hist. der Reformatie I blz. 144.

Het bericht, door Brandt in de tweede zinsnede medegedeeld, heeft hij volgens zijn opgaaf ontleend aan de volgende woorden van Ubbo Emmius, Rer. Fris. Hist. (ed. 1616) p. 924: „Eodem vero isto tempore, quo David (nl. David Joris) haec scripsit in Frisia cisflevana, Leidae in Hollandia proditus ac in carcerem conjectus fuit Batenburgicae sectae nefariae princeps Carolus, vir longe pessimus, anabaptismi et multorum pariter atrocium facinorum reus. De quo cum quaestio haberetur, plurimos a secta sua alienos, quanquam anabaptismo implicitos edidit, odio incitatus in eos plus quam capitali: et in his nominavit Georgium Ketelium." Ofschoon Emmius zijn bron niet aanwijst, is het duidelijk dat hij geput heeft uit de Historia Davidis Georgii van Blesdikius, waarvan hij een exemplaar in handschrift heeft bezeten. [2]) Blesdijk nu zegt in zijn werk, zooals het door Revius is uitgegeven, van het geval het volgende: „Cornelius ille Leidensis, Batenburgensium Princeps, de quo jam ante mentionem fecimus, eodem tempore a suis Leidae

---

[1]) Blesdikius, Hist. Dav Georgii p. 101, 124.

[2]) Vgl. de Epistola dedicatoria vóór Revius' uitgaaf van de Hist. Dav. Georgii: „Pervenerat quoddam ejus exemplar (t. w. van dit werk) ad Ubbonem Emmium — qui ejus editionem pollicitus quidem fuit, verum morte praeventus, quod volebat effectum dare, non potuit."

captus, proditus et de multis horrendis criminibus, sceleribus, flagitiis et sacrilegiis, sub religionis praetextu, in urbe Trajectensi perpetratis convictus, multos a sua impia secta alienos per totum illum terrae tractum prodidit, et anabaptismi insimulavit: propterea quod, illos odio plane diabolico prosequens, eorum exitio delectaretur. Inter hos proditus fuit et Georgius Ketel." [1]) Uit de vergelijking van Emmius' bericht met dat van Blesdijk blijkt dat eerstgenoemde in zijn handschriftelijk exemplaar van de Hist. Dav. Georgii den naam van den gevangene niet als Cornelius maar als Carolus heeft gelezen. Toch is de lezing Cornelius, die Revius geeft, ongetwijfeld de ware. Wij zullen aanstonds zien dat hier geen ander is bedoeld dan Cornelis Jan Oliviers-zoon alias Appelman, geboren van Leiden, een van de hoofden der Batenburgers. Doch voor het overige heeft Emmius, gelijk men ziet, geheel denzelfden tekst van de Historia gevolgd, dien men in Revius' uitgaaf vindt. Uit dezen tekst nu volgt dat de Batenburger Cornelis Appelman te Leiden in hechtenis is genomen, van vele gruweldaden, door hem binnen Utrecht gepleegd, is overtuigd geworden, en bij zijn verhooren ook Jurriën Ketel valschelijk van Batenburgsche gevoelens heeft beschuldigd.

Deze voorstelling is echter stellig onjuist. Op den 20 Mei 1544 schreven de drie steden van Overijssel aan de regeering van Leiden dat zij Jurriën Ketel in hechtenis hadden genomen, en verzochten haar om toezending van de confessiën, welke de te Leiden gevangen genomen of geëx-ecuteerde personen hadden gedaan, daar dezen allicht eenige ingezetenen van Overijssel van Batenburgsche, Mennonitische of David-Joristische gevoelens konden hebben beschuldigd. En wat blijkt nu uit het antwoord van de Leidsche regeering? Dat aldaar wel sommigen van de secte van Batenburg gevangen genomen en ook kort te voren met het zwaard geëxecuteerd waren, maar

[1]) A. w. p. 167.

dat het de regeering niet bekend was dat zij eenigen uit Deventer, Kampen of Zwolle hadden beschuldigd. [1])

Toch is het nauwelijks aan te nemen dat Blesdijk, die zelf als corrector bij het drukken van het Wonderboek dienst heeft gedaan [2]) en, gelijk men in het vervolg zien zal, bij Ketel's geding persoonlijk betrokken is geweest, de ware toedracht van het gebeurde niet zou hebben gekend. Ik geloof dan ook dat de onjuistheid niet op *zijn* rekening moet worden gesteld. *Hij* heeft, dunkt mij, in zijn autograaf aldus moeten schrijven: „Cornelius ille Leidensis — eodem tempore a suis Leidae *captis*, proditus cet." Door het woord *captus*, dat Emmius en Revius hier lazen, in *captis* te veranderen, wint niet alleen de tekst op zich zelf aan zuiverheid maar wordt tegelijk de voorstelling van zaken geheel overeenkomstig met hetgeen werkelijk is gebeurd. Immers volgens deze lezing zou Appelman door eenigen van zijn partij, die te Leiden in hechtenis waren genomen, verraden zijn, daarop van vele door hem binnen Utrecht gepleegde euveldaden overtuigd zijn geworden, en onder meer ook Ketel hebben aangewezen als een aanhanger van de Batenburgsche secte. Zóó is inderdaad geschied. Op het Belgisch Rijksarchief te Brussel bevindt zich een missive van het Hof van Holland aan de Landvoogdes te Brussel, berichtende dat te Leiden eenige herdoopers, kerkroovers en Batenburgers zijn gearresteerd, dat het Hof een commissaris heeft gezonden om hen te verhooren en de

---

[1]) **Beide brieven volgen aanstonds onder de afgedrukte bescheiden.**

[2]) **In zijn „Billijcke Verantwordinge ende eenvoldighe wederlegghinghe — op eenen scheltlasterighen Brief door Doctorem Hieronimum Wilhelmi — tegens die heylsame leere D. J. enz., Ghedruct in 't Jaer 1610," zegt Blesdijk op fol. 4: „Ick bin corrector des Wonderboecks gheweest, daeromme my oock veelerley lagen gelecht syn."**

namen van de door hen beschuldigde personen medegedeeld heeft aan de overheid van de steden, waar zij woonden, wat tengevolge heeft gehad dat aldaar eenigen zijn in hechtenis genomen, en *dat tengevolge van de „delatie" der Leidsche gevangenen ook binnen de stad Utrecht arrestaties zijn gedaan.* Tot die te Utrecht gearresteerde Batenburgers nu behoorde ook Cornelis Appelman van Leiden, zooals de brief van het gerecht van Utrecht aan de drie steden van Overijssel van 28 Mei 1544 bewijst. [1])

Wij moeten nog even terugkomen op het boven aangehaalde bericht van Brandt, dat Ketel *„door bevel des graven van Buuren, stadthouder van Vrieslandt en Overyssel — gevangen wierdt."* Dit luidt geheel anders dan bij Blesdijk, volgens wien Ketel *op bevel van het Brusselsch gouvernement in den kerker is geworpen,* „inter hos (de door Appelman beschuldigden)," zegt hij, „proditus fuit et Georgus Ketel, de quo jam saepe facta est mentio, quod olim adolescens fuisset rebaptizatus et Davidis negocia nunc procuraret nonnunquam. Hoc enim cum requisitus ingenue confiteretur *ex aulae Brabanticae mandato fuit incarceratus,*" Hist. Dav. Georgii p. 167. Aan de juistheid van hetgeen Brandt hier mededeelt valt niet te twijfelen. Immers de brief van 20 Mei 1544, door Deventer, Kampen en Zwolle aan Utrecht en een paar andere steden geschreven, vermeldt het met zooveel woorden dat Ketel is „angevangen" (d.i. in verzekerde bewaring genomen) tengevolge van een waarschuwing van den Stadhouder van Overijssel, dat zich in dit gewest eenige aanhangers bevonden van Batenburg, David Joris en Menno Simons; en de onderstelling ligt voor de hand dat de Stadhouder aan de drie Overijsselsche steden een opgaaf heeft verstrekt van die Overijsselaren, wien Appelman en de zijnen het aankleven van David-Joristische, Batenburgsche en Mennonitische gevoelens hadden ten laste gelegd.

---

[1]) **Deze beide brieven volgen hierna onder de afgedrukte bescheiden.**

Het spreekt wel van zelf dat hetgeen Brandt in zijn zoo even aangehaalde woorden mededeelt niet is ontleend aan de missive der drie Overijsselsche steden van 20 Mei 1544, waarvan ik hiervoor sprak. Hij noemt trouwens als de bronnen, waaruit hij zijn verhaal van Ketel's proces en uiteinde heeft gecompileerd, alleen: 1°. Emmius, Fris. Hist., 2°. de Verantwoordinge van N. M. van Bleesdijk voor D. J. geschreven 1547, gedrukt 1610 — bedoeld is de Billijcke Verantwoordinge van Blesdijk, waarover aanstonds meer — en 3°. het Testament van J. Ketel. In de twee eerstgenoemde werken nu wordt van een bevel tot aanhouding van Ketel, door den Overijsselschen Stadhouder uitgevaardigd, met geen enkel woord gerept. Hij moet derhalve deze bijzonderheid hebben getrokken uit hetgeen hij het Testament van Ketel noemt. Mij is echter geen ander Testament van Ketel bekend dan dat, hetwelk onder den titel: „Een Testament, dat ick Joriaen Keetel in 't eynde mijns levens geschreven hebbe aen mijn Lieve Kinderen" is afgedrukt achter dezelfde uitgaaf van Blesdijk's Billijke Verantwoordinge, nl. die van 1610, welke door Brandt is gebruikt. Doch ook in dit stuk is van de door hem vermelde bijzonderheid niets te vinden. Brandt moet derhalve nog een andere uitgaaf van het Testament geraadpleegd hebben, waarbij tegelijk was afgedrukt of ingebonden een relaas van hetgeen Ketel is wedervaren. Met zulk een relaas zullen wij in het vervolg nader kennis maken.

Intusschen blijft nog de vraag te beantwoorden, hoe Blesdijk er toe kan gekomen zijn om, in strijd met hetgeen werkelijk is gebeurd, de gevangenzetting van Ketel toe te schrijven aan een bevel van de regeering te Brussel. Naar het mij voorkomt heeft hij voor de oplossing dezer vraag zelf een vingerwijzing gegeven in een ander geschrift van zijn hand, waarin hij eveneens het martelaarschap van Ketel behandelt. Ik bedoel de „Billijcke Verantwoordinge ende eenvoldighe wederlegghinghe Nicolaes Meynertsz. van Bleesdijck op

eenen Scheltlasterighen Brief door Doctorem Hieronimum Wilhelmi, der Stadt Groeninghen Rentmeester etc. tegens die heylsame Leere D. J. enz. Ghedruct in 't jaer 1610." [1]) Op fol. 17 verso van dit geschrift zegt hij: *„omtrent Pincxsteren worde Joriaen Ketel,* Borger tot Deventer (onser Broeder saliger ende lofwaerdigher gedachten) *gevangen* ende daer na in der Maent Augusti omghebracht." Uit hetgeen hij daar verder laat volgen verneemt men, dat zijn „goede vrunden tot Deventer" hem „daerentusschen" van den stand van het geding tegen Ketel op de hoogte hielden. Wie dit laatste in het oog houdt zal de onderstelling wel niet te stout vinden, dat deze „goede vrunden" hem ook kennis hebben gegeven van een missive van de Landvoogdes, *op het laatst van de maand Mei* aan de drie Overijsselsche steden gericht en die bijgevolg omstreeks het begin van Juni, dat is *omstreeks Pinksteren,* [2]) hier in de provincie moet zijn aangekomen.

Van deze missive, in den Catalogus van de verzameling archiefstukken berustende bij de Ver. Doopsgez. Gemeente te Amsterdam door wijlen Prof. de Hoop Scheffer beschreven als een: „Aanschrijving van de Landvoogdes aan de regeeringen van Deventer, Zwolle, Kampen en Groningen om de door Appelman en Zeilmaker opgegeven David-Joristen en Batenburgers in hechtenis te nemen", bezit genoemde verzameling onder n°. 267 een korte inhoudsopgaaf, of regest als men wil, dat aldus luidt: „Volgens de lijst van medeplichtigen

---

[1]) Een exemplaar van dit werkje werd mij welwillend ten gebruike verstrekt uit de Doopsgezinde Bibliotheek te Amsterdam. Aan het einde (fol. 106 verso) staat: „Wtgegaan den 13 Martii 1547." Nippold heeft er bij zijn studie over David Joris in Niedner's Zeitschr. für hist. Theologie (Jg. 1863 en 1864), blijkbaar geen gebruik van gemaakt. Hij kent het alleen uit de tweede hand: door hetgeen Revius er in zijn Daventria Illustrata uit getrokken heeft. Vgl. Niedner a. w. Jahrg. 1864, s. 500 ff.

[2]) Pinksteren viel in 1544 op 1 Juni.

door den schout van Utrecht, volgens de bekentenis zijner gevangenen overgezonden, waaruit blijkt het groot getal van herdoopers overal verspreid — gelast zij genoemde regeeringen naarstige inquisitie te doen naar de aanhangers van David Joris en Batenburg, en den ambtlieden hun daarin de behulpzame hand te bieden." Aan het slot staat verder aangeteekend dat het origineel (bedoeld is de minute) berust op het Brusselsche Rijksarchief. Ik heb mij mijn nasporingen te Brussel echter tevergeefs naar deze minute gezocht, en evenmin een dergelijke aanschrijving gevonden in het Deventer archief. Gelukkig bleef een exemplaar bewaard op het archief van Kampen, dàt nl. wat aan de regeering van deze stad is toegezonden. Ik heb vernomen, zoo is ongeveer de korte inhoud van hetgeen de Landvoogdes schrijft, dat de schout van Utrecht kort geleden eenige Herdoopers heeft gevat en u de namen van hun aanhangers en medeplichtigen heeft doen toekomen, genoemde schout heeft mij tevens gemeld dat deze „complicen" zich „derwertsover" in groot getal ophouden, ik verzoek U deswegens naarstig „inquisitie" en onderzoek te doen om de zulken of die van de secte van Batenburg of David Joris zijn te vatten en over hen scherpe justitie te doen, terwijl ik alle amptlieden, richters enz. gelast zich in dezen te kwijten zoodanig dat zij het voor God en de Keizerlijke Majesteit kunnen verantwoorden. [1]) Deze aanschrijving is gedateerd op den 30 Mei 1544 en zal dus in het begin van Juni, omstreeks Pinksteren m. a. w., in Overijssel zijn aangekomen. Denkelijk heeft Blesdijk, door zijn correspondenten te Deventer verwittigd van de ontvangst van die aanschrijving der Landvoogdes hier ter stede, haar als de oorzaak beschouwd van Ketel's gevangenneming.

Brandt, het bericht van Blesdijk slaafs volgende, stelt gelijk wij boven zagen den tijd der inhechtenis-

---

[1]) **Het stuk volgt onder de afgedrukte bescheiden.**

neming van Ketel insgelijks omtrent Pinksteren, ofschoon hij zelf bij nauwgezette studie van zijn bronnen had moeten inzien dat dit onmogelijk juist kon wezen. In een van zijn bronnen toch had hij gevonden dat Ketel op 9 Augustus was geëxecuteerd en dat hij, toen de doodstraf over hem werd uitgesproken, reeds *„twaelf weken sittens"* achter den rug had, Hist. der Ref. I, blz. 144 en 145. Bijgevolg kan Ketel *niet later dan 17 Mei* in den kerker zijn gezet. Dat dit inderdaad zoo is leeren de volgende posten uit de Cameraarsrekening van 1544 (hoofdstuk: Alrehande saken en getimmer): „Coirt Berck in synen maent gehadt Jorien Ketel ende syn wyff 2 dage, ende die maget enen dach, die ander drie vrouwen oick enen dach enz.," en: „Item Herman van Goch in der gevenckenisse gehadt Jorien Ketels maget 10 dage ende die 2 gesusteren elck 13 dagen, des uurewerckers wijff 24 dagen, Joriens wijff 9 weken ende 4 dagen ende Jorien selves 11 weken 6 dagen enz." [1])

Het Hof van Holland aan de Landvoogdes. Over het aanhouden van Herdoopers en Batenburgers te Leiden, Utrecht en elders.
15 Mei 1544.

Post alia: Verstaen hebbende dat tot Leyden eenige haerdoopten, kerckroevers ende van de secte van Batenburch by den scout aldaer geapprehendeert waren, hebben terstont een commissarys van desen hove aldaer gesonden ende den selven gevangen wel ende int lange doen examineren, ende van de gedelateerde persoenen (zoe tot Ghendt, sHertogenbosch, Bergen upten Zoem, Breda ende Aernehem hem onthoudende) den raidt ende officiers aldaer geadverteert, sulcs dat eenige van dien geapprehendeert zyn, als oick vuyte selve delatie gedaen zyn binnen der stede van Vuytrecht, waer van wy mede verhoerende,

[1]) Het gebruik te Deventer bracht mede dat, wanneer de Raad een besluit had genomen over de wijze van opsluiting, de gearresteerden werden overgeleverd aan de stadsdienaars, die dan verder voor de bewaking der gevangenen zorg dragen en hen op stadskosten spijzigen moesten.

hebben an den Raidt aldaer gescreven ten eynde zy den scout van Vuytrecht souden injungeren ons de confessien over te seynden om, indien onder onse jurisdictie yemant gedelateert ware, mede te mogen doen procederen tot apprehensie ende correctie derselfder, sulcs dat de voors. scout op Sonnendach lestleden [1]) gecomen es alhier in den Hage ende heeft ons lecture gedaen van de confessien van zynen gevangen, die lanck ende prolicx waeren, soe dat wy daer vuyt extract hebben doen maecken van de namen ende toenamen van den genen, die onder onsen bedryve hen waeren onthoudende, ende terstont doen expedieren besloeten briefven an den officiers van dier plecken om up dese voerleden nacht denselfden gelyckelicken te apprehenderen, ten eynde deen door sanders vangenisse nyet en souden werden geadverteert ende hem fugityff maicken. Ende hebben sulcs up huyden verstaen dat tot Delft, Leyden, ter Goude, Hazerswoude, Haerlem, Amsterdam, Sparendam ende Schagen eenige van den gedelateerden aldaer gevangen zyn, als oick es een vroupersoene alhier in den Hage, hebben mits dien geordonneert commissaryssen van desen hove om den selfden gevangen te interrogeren, gelyck wy oick doen sullen geadverteert wesende van tbesoigne van den anderen officiers, ende tselfde volbracht zynde sullen uwer Mat. van als breeder adverteren. Begerende desen onsen advertissemente over danckelick te willen nemen enz. Ghescreven in den Hage den 15en May anno 1544.

Uwer Co. Mt. onderdanige deerste ende andere Raden des Keysers van Hollant etc.

Opschrift: An de Coninghinne.

Belgisch Rijksarchief te Brussel. Papiers d'Etat et de l'Audience, liasse Mai 1544.

Deventer, Kampen en Zwolle aan Utrecht, Gouda, Leiden en Haarlem. Bericht van de gevangenneming van den David-Jorist Ketel, bij wien een exemplaar van het Wonderboek en verscheidene andere werken van

---

[1]) D. i. 11 Mei 1544.

David Joris zijn gevonden, en van hetgeen daar verder in is gedaan. Verzoek om hun over te zenden authentieke copie van de confessiën van hen, die ten hunnent zijn gevangen genomen of geëxecuteerd.

20 Mei 1544. [1])

Aen Utrecht, Goude, Leyden, Harlem.

Onse vrundtlicke gruet ende wess wij guedes vermogen. Eirbare enz. Wy synnen grondtlicken informirt ende zeer duechtlicken gewairschouwet durch den edlen ende waelgeborn heren heeren Maximiliaen van Egmondt, grave tot Bueren ende onsen g. heren Stadholder, van der greusamer erdom ende secte van Batenborch, David Jorissen, Menno Symonssen ende anderen, dair mede enige bynnen onsen steden ende in den platten landen van Overyssel besmet solden syn, dair op eene genoempt Jorien Ketell anders Jorien laken- off zyden-laickenkoeper bynnen der stadt Deventer angevangen is, [2]) kennende te wesen van David Joryss secte, by den welcken een sack mit menigerhande geprente boicken ende geprente figueren bevonden is ende insonderheit een boick, groet wesende omtrent als een missaell gedeelt in twee deellen, dair van die titell is mit groeten, graven geprenten literen (dat Wonderboick etc.), ende dair by synnen zeer voell kleyne geprente boixkens, inhaldende eensdeels die particulair titelen, summaria capita ende tgeheele inholt summarie van den groeten boick. [3]) Ende onse gen. h. Stedeholder der greve van Bueren vursz. heft een van den groten boicken ende noch eene boick, oick van gewoentelicke papyrs formaet, hebbende den

---

[1]) Onder deze minute zelf staat als dagteekening 28 Mei, doch dit is blijkbaar een verschrijving voor 20 Mei. Vgl. hier achter de brieven van Leiden dd. 27 Mei en van Floris van Assendelft dd. 28 Mei, en den volgenden post uit de Cameraarsrek. over 1544: „Jan Henrickssen op Vridach na Ascensionis Domini (d. i. 23 Mei) gelopen tUtrecht, Harlem ende ter Goude ende Leyden om thebn die belyinge van enen aldair gevangen mit 3 dagen liggens facit enz."

[2]) Zie de confessie van Batenburg boven blz. 255.

[3]) Vgl. Blesdikius, Hist. Dav. Georgii, p. 126: „Altero post anno incubuit totus ut liber ille Mirabilium absolutus typis excuderetur, quo autem avidius expectaretur, *ejus indicem prolixum excusum eodem anno emisit.*"

titell: die ontschuldinge van David Jorissen, [1]) ende meer andere kleyne particulair boixkens by David gemaickt, inhebbende syne leringen ende arguatie, doen bynden ende avergesandt aen onse genedigste Vrouwe die Coningynne. Dan die boicken, alhier noch gebleven, sullen in gueder bewaringe syn tot behoiff van allen denghenen, die die selve tot straffinge ende onderrichtinge van oire boesheit bederven sullen mogen. Dan gunstige, guede vrunden, naedien dit venyn, so van Batenburgh, Menno Symonssen als van David Jorissen ende andere, menichfoldelicken verbreiet wurdt ende van nooden is extirpirt te werden, ende aldair by U Eirt., woe oick in anderen steden dair wy oick iegenwordelick an scriven, etlicken ader gevangen ader geexecutirt synnen, ende enigen ingeseten van Averyssell geaccusirt mogen hebn, begeren wy zeer vrundtlicken dat uwe Eirt. ons by brenger van dessen willen doen averseynden copie auctentyck van oire confessie, ende wess U Eirt. anders aen hem bevonden hebbn of bevynden mogen, om ons dair nae te reguliren allet der meynonge dat onse hellige Cristlicke geloeve onderholden, die boesen gestraffet ende guede luyden beschermt mogen blijven, ende hyervan een vrundtlicke wederbescreven antwort van U Eirt., die Godt almechtich salich ende gesont bewaren will. Gescreven opten 28 m. Mey a° 44.

Burgermeisteren, Scepen ende Raiden der drier steden Deventer, Campen ende Zwolle.

Dev. Arch. No. 1180.

Haarlem aan Deventer.
25 Mei 1544.

Zij berichten de ontvangst van hun schrijven, waarin de gevangenneming van Jurriën Ketel gemeld en autenthieke copie wordt gevraagd van de confessiën der bij hen in hechtenis zijnde of geëxecuteerde „aentreffende eenigen ingesetenen in Averyssele."

---

[1]) Blijkbaar is bedoeld: „Onschuldt David Jorisz. gedaen unde gepresenteert an die Wolgeborene Vrouw Vrouw Anna. Gravinne tot Emden. Int jaer 1540," zie van der Linde, Bibliografie van David Joris, blz. 3.

Zij antwoorden daarop dat zy „egheene informatiën oft confessiën van eenigen Anabaptisten, sectmaickers, oproerers oft van gelycker verkeertheyt en hebben connen bevinden, die wy uwer E. teeniger dienst oft bevoerderinge souden mogen overschicken, anders dan dat alhier hem tonthouden plach een genaemt Jorden, die een moeder hadde genaemt Styn (volgt verder wat ik boven blz. 271 aanhaalde). Indien uwer E. connen bevinden dat de bovengenoemde Jorien Keetel de selve Jorien es, by ons alhier gedescribeert, zullen veel aen hem by scherp examen verstaen, alsoe hy alhier veel kennisse heeft ende noch in cortten jaeren gesien is geweest int bosch buyten deser stede aenhebbende een fluweelen wambaes, ende beducht oft vreesende dat hy verkent was met eenige van zyn complicen hebbe hem vluchtich gemaict gehadt, hem soe wy verstaen onthoudende in den voorsz. lande van Averyssel."

Zy verzoeken wederkeerig informatie van wat door Ketel of andere gevangenen zal beleden worden en „tot straffinge van den quaden alhier" kan dienen. „Gescreven tot Haerlem den 25 dach May a° 44."

Op een inliggend strookje staat nog met dezelfde hand geschreven: „De huysvrouwe van desen Jorden seyt (volgt wat ik boven blz. 271 aanhaalde).

Dev. Arch. N°. 561.

Wouter van Bekesteyn, schout van Haarlem, aan Deventer.
26 Mei 1544.

In antwoord op hun schrijven bericht hij: „dat wy hyer nyetmandt en hebben in vangenisse, die yemant beschuldicht heeft daer wy off weeten, oeck die gevangens by ons geapprehendeert weesende en zyn nyet gevangen dan by beveel van den Hoeve van Hollant, die haer commissarysen gesonden [1]) ende deselve gevangens geëxamineert hebben ende die informatie met hem weeder te Hoefve in Hollant gebrocht, sulcxs dat wy uwer E. dien nyet over en konnen gesenden maer most die vant Hoff vant Hollant

1) Het HS. heeft: ghesonnen.

versocht worden, maer wy weeten wel dat eenen genaempt Jorden Heynricxsen (volgt wat ik boven blz. 272 reeds aanhaalde). Gescreven tot Haerlem den 26 dach van Meye 1544."

Dev. Arch. N°. 561.

Leiden aan Deventer, Kampen en Zwolle.
27 Mei 1544.

„Eersame enz. Uwer E. brieven an ons gescreven den 20 May lestleden hebben wy ontfangen, doersien ende gevisiteert, beroerende tfenyn zoe van Batenburch, Meynn Symonss als van David Joryszoen ende anderen meynichfouldich dies angaende, begerende, indien eenighe ingeseten van Averyssel geaccuseert moegen wezen, by brenger van dezen te willen overseynden copie auctentyck van hoere confessie enz."

In antwoord hierop berichten zij dat: „alhier eenighe der zelver secte van Batenburg gevangen ende oick eenighe onlancx mitten zwaerde geëxecuteert zyn, nyet wetende dat zyluyden eenige uwer ondersaten geaccuseert moeghen hebben, om uwer E. hoer confessie te overseynden."

Mochten de te Deventer gevangen genomenen personen, binnen Leiden woonachtig, beschuldigen, dan verzoeken zij hun „tzelfde te willen adverteren ende overseynden up dat onse heylige Cristelycke gelove onderhouden, die boese gestraft ende de goeden luyden beschermt moegen blijven enz. Gescreven den 27en dach in Meye anno 1544."

Dev. Arch. N°. 561.

Floris van Assendelft [1]) aan Deventer.
28 Mei 1544.

Hij heeft hun brief van 20 Mei ll. ontvangen, en antwoordt daarop dat zij: „alhier geapprehendeert hebben ses vrouwen, die noch nyet al te vollen geëxamineert en zyn, soe dat ick op dese tyt noch geen informatie en hebbe daer by yemandt bedragen is, maer int examineren van de selve vrouwen sal ick naerstelycken inquisicie doen, of zy enige kennisse hebben an enige personen van Overyssel

---

[1]) Baljuw van Gouda, vgl. Walvis, Beschr. van Gouda I blz. 75.

van der voirss. secten, ende in dien [1]) van der selver saecke yet tot mynder kennisse compt, sal uwer E. (in faveur van justicie) daer van mitten eersten adverteren enz. Gescreven ter Goude den 28 dach van Meye anno 44."

Dev. Arch. N°. 561.

Het Gerecht van Utrecht aan de drie steden van Overijssel. Ingevolge hun verzoek zendt het hun over de confessie, door eenige gevangen genomen Batenburgers gedaan.

28 Mei 1544.

Eerbare, enz. Wy hebben uwer E. brieff mits begeerte u over te willen seynden die confessien der gefangens alhier van der secte vañ Batenborch etc. mit wyderen inholt van dien ontfangen, gelesen ind verstaen, waer op wy uwe E. ter antwoert vuegen dat wy onderlinge mit myn heere die schout deser stadt Utrecht, die de apprehensie van K. Mts. wegen toecompt, gecommuniceert, ende die confessien der gefangens, by myn heer die schout voirs. in onse presentie geëxamineert wesende, scicken wy hier inne besloten, so veel die landen van Overyssele aengaet, over aen Uwe E., om by de selve so veel moegelicken wesen sall tot vorderinge van justicie ende extirpatie der boeser secten gedaen te worden na behoiren. Ende wes wy vorder uwe E. to gefalle in desen ende anderen saicken sulleñ moegen doen, zellen ons daer inne vlytich ende goetwillich vynden die selve uwe E., die Godt almechtich zalich ende gesont spare. Gescreven tUtrecht den 28en Mey a° 1544.

Schout, Borgermeysteren, Scepenen ende Gerechte der stadt Utrecht.

Opschrift: Eerbaren, enz. Borgermeysteren, Schepenen ende Raiden der drier steden van den lande van Overyssele alse Deventer, Campen ende Zwoll, onsen besunderen goeden gunstigen frunden.

Dev. Arch. N°. 561.

---

1) Het HS. heeft: „en indien my van der selver enz."

Extract uute confessie gedaen by Willem Dirckss. Zeylmaicker, geboren van Amsterdam, pennincmeester.

Seyt dat hy tot Deventer sulvere coppen ende anders doen maicken heeft ten huyse van een genaemt Henrick Goutsmit, ende dese Henrick heeft tsignet metten zweerde, twelck Cornelis alias Appelman gevuert heeft, doen maicken, ende Henrick conde wel mercken dat hy, die spreect, aent sulver nyt wel gecomen en was, mer hadde tselve doen maicken van Jochemdaelres, ende vercoft die beeckers onlancx tAntwerpen by de nywe Boerse.

Extract uute confessie gedaen by Cornelis Jan Oliviersz. alias Appelman, geboren van Leyden, richter, Willem Dirkssz. Zeylmaicker, penninckmeester, Henrick Willemss. van Stellingwerff alias Willekens, ende Aelbert Gerytss. van Velthuyss.

Seyden Cornelis ende Willem vurs. dat Joryaen Ketelaer ofte Joriaen Lackey off zydelakencoper woent altehant tot Deventer, ende menen dat hy lackey geweest is van myn oude vrou van Bueren, ende is een cort proper man van omtrent 30 jaren out, mit weynich baerts, mede vant verbont ende herdoopt, ende twe van syn huysfrouwen zyn alhier tUtrecht geexecuteert mitten watere. [1])

Seyt noch Willem Seylmaicker dat hy eertyts mit Henrick die goutsmit, woenachtich te Deventer, die Appelmans signet gemaect heeft daer voor off geseyt is, gegeten heeft ten huyse van Peter van Orck genaemt Geryt Leermans off Henrick, die nu te Munster woent ende [2]) voor verhaelt staet binnen Deventer, ende Henrick Goutsmit sittende over tafel, als hem den dronck een weynich bevangen hadde, seyde cloppende voor syn borst slaende syn oge ten hemelwaert: „o die knagende worm, o die knagende worm!" Hier uut nemende Willem, die spreect, een afterdencken heeft Peter van Orck wel gevraecht, siende dat Peter ende Henrick goutsmit veel geselschaps ende vrunt-

---

[1]) Elsken, vrouw van Joriën Ketel, geb. te Hoorn, werd den 18 Juli 1539 te Utrecht wegens herdooperij veroordeeld tot het water en verbeurte van haar goed. Ber. Hist. Gen. IV, II, blz. 139.

[2]) Hier is kennelijk in de pen gebleven het woord: so.

schaps te samen hadden, off Peter voor Henrick niet beducht en was. Peter zeyde: „neen, sy waren veel te goede vrunden ende sy kenden malcanderen veel te wel ende die een wist des anders gelegentheyt wel." Ende dese Peter is vant verbont ende hy, die spreect, is mit Peter pennincmeester geweest, ende vermoyt uut reden voorverhaelt dat Henric Goutsmit mede vant verbont is.

Seyde dat Jan Roelen, die weert in de Drie Toornen tot Zwoll, mede van hoor verbont ende verdoopt is, ende woont nu buyten die poort van Zwoll daer men rijdet na Hardenberch, ende is wel een jaar off twe geleden dat sy laest by hem waren, ende heeft Jan Roelen twe off drie wyven gehadt die mede vant verbont ende herdoopt syn, behalve syn echte wyff die hy noch heeft, ende heeft twe dochteren die mede vant verbont ende verdoopt syn.

Seggen Appelman ende Seylmaker vurs., oock Henrick van Stellingwerff ende Aelbert Gerytss. van Emmerecum buyten Zwoll mede alhier gefangen, dat een woenachtich is tot Deventer, genaemt Mr. Hans die Wael want hij Walsch geboren is, ende is der stadt busmeyster van Deventer, die seer cunstich is van syn ambocht, ende hebben hem horen seggen dat hy tvuer, als myn heere die grave van Bueren voer Lochem lach, daer inne geschoten hadde als hy selffs seyde. Dese meyster Hans is mede in hoorluyden verbont gegaen, belovende aen Appelmans handen by hemluden te comen, ende is wepelende [1]) in syn secte want hy die secte van David Joryss aengehangen heeft. [2])

Seyden mede dat die vurs. Wael menigerley tael spreecken van Latyn, Hoochduytsch, Franchois, Italiaens etc., ende dat hy van myn heeren die grave van Bueren begeert hadde busmeyster te wesen tot Yselsteyn, ende myn heere die grave van Bueren beloeffden hem te willen schicken te Grave.

---

[1]) Wepelen = weifelen, zie Kiliaan, i. v.

[2]) Deze plaats levert een bewijs te meer, dat de David-joristen geenszins mogen geidentificeerd worden met de Batenburgers.

Seyde Zeylmaicker dat Mr. Hans vurs. by hem geweest is te Campen, ende had by hem een vuerroer mit twe lopen ende was van Deventer van zijn wyff gelopen, ende wilde mit hem die spreect door, mer zulckx ontriet hem hy die spreect seggende: „reyst weder thuys, ick zall u een ander manier vynden, dat ghy by ons comen sult ende dat ghy geen balling tot Deventer wesen en selt, mer tlant selt mogen gebruycken," ende is also weder na Deventer gegaen.

Seyden die vurss. vier gefangens dat die vurss. Mr. Hans hemluden gemaect heeft instrumenten om sloten mede op te doen, ende dat hy belooft hadde slotelen te maicken, daer men den Dom alhier tUtrecht zonder rumoer mede soude mogen openen, om aldaer uute te halen dat hemluden gelieven soude.

Seyde Appelman dat die vurs. Mr. Hans aen syn handen belooft heeft die slotelen van de kercke van Appeldoorn te conterfeyten, so hy daer een uurwerck setten ende tottes costers huys te cost ginge ende dagelicx mit hem opten toorn quam, ende daerdoor soude hy hemluden well in de kercken helpen om haren wille te mogen doen.

Seggen hoe dat Appelman eertyts omtrent Vastelavont [1]) lestleden gesonden heeft twe van synen luyden, deen genaemt Joryaen, van Goor geboren een scroor van syn ambacht, die welcke twe broeders woenachticht [2]) te Goor, verdoopt ende vant verbont van David Joriss, ende die ander genaemt Luytgen Benninck, daer voor off geseyt is, aen Joryaen Ketelaer oft Jorien Lackey voorgeruert tot Goer, aldaer veel verdoopte mans ende vrouwen wonen van David Joriens verbont, om van de selven te mogen crygen het Boeck van Wonder genaemt by David Joriss gemaect, ende hebben die selve mit Jorien Ketelaer vurss. veel woorden gehadt omme tselve Boeck van Wonderen te mogen crygen ende te brengen in handen van Appelman, daer Ketelaer hoorluyden op antwoorden dat hy sulckx nyt doen en dorst buyten consent ende oerloff van synen

---

1) D. i. 26 Febr. 1544.
2) Blijkbaar een verschrijving voor: woenachtig heeft.

oversten ende dat hy Appelman alle bescheyt binnen den tyt van drie weecken schryven zolde, so ist dat Joryaen vors. omtrent Midvasten lestleden [1]) selffs by die ghene, die Appelman an hem gesonden hadde, geweest is, hem seggende dat hy het Boeck van Wonder Appelman nyet doen hebben en mocht ende solde hem sulckx geschreven hebben achtervolgende zyn belofte, dan dede hemluden nu die bootschap by monde.

Seyt Henrick Willemss. dat noch een woent te Giethoorn, ende is een bouman manck over die rechtersyde genaemt Jan Scheel, [2]) mede vant verbont ende verdoopt mit syn moeder, ende heeft die kerckrovers dickwil onderhouden.

Seyt dat tot Deventer twe mans, deen genaemt Joryaen ende dander Cristoffel ende syn mede vant verbont ende verdoopt ende kerckrovers, vant geselschap ende kennisse van Jochum (sic) boven geruert syn ende syn omtrent out 28 jaren.

Seyt dat een, genoemt Tyman wonende te Giethoorn alrenaest Jan Scheel vors., ende is een bouman [3]) mede vant verbont ende kerckrover. Dese vurs. Jan Scheel ende Tyman kennen daer veel meer die vant verbont van Batenborch ende David Joriss syn.

Seyt dat een van Giethoorn Henrick Herckmaker wonachtich [4]) te Heyouer, [5]) ende heeft berooft die kerck tot Oude Lemmer geleden omtrent vyff jaren, ende is gedoopt, een doper ende vant verbont ende kerckrover. [6])

Zuylen.

Dev. Arch. N°. 561.

---

1) Midvasten viel in 1544 op 23 Maart.
2) Ook genoemd in Batenburg's Confessie, blz. 256 noot 3.
3) Hier is klaarblijkelijk in de pen gebleven: ende is.
4) Hier is in de pen gebleven: is.
5) Hiaure, de Joure, in Friesland.
6) Vgl. verder over Appelman en Willem Dirksz. de op 7 Feb. 1545 tegen hen gewezen vonnissen bij Van Asch van Wyck, Bescheiden betreffende het eerste tijdvak van de gesch. der Hervorming in Utrecht, Berigten Hist. Genootschap IV, II, blz. 146, 147.

De Landvoogdes aan Kampen. Aanschrijving om naarstig op te sporen Herdoopers, Batenburgers en David-Joristen, de ontdekten te vatten en terecht te stellen. [1]
31 Mei 1544.

Marie by de gracie Goids Coninginne enz.

Lieve besundere. Wij verstaen dat de schoutet der stadt Utrecht, hebbende onlancx eenige Herdoopers geapprehendeert, u de namen van hueren aenhengeren ende complicen toegesonden heeft. Ende want de secte van de voirn. Herdoopers es zeere affgryselyck tegens onsen heyligen kersten geloove ende na gescreven rechten vermalendyt ende gecondempneert, ende soe wy duer den voirn. schoutet onderricht syn dat de voirscr. complicen in merckelycke getal sich derwertsover onderhouden, soe versueken, ordineren ende bevelen wy u scerpelyck van wegen des Keysers onss heren ende brueders, dat ghy alomme nerstige inquisicie ende ondersouck doet ende doet doen om alle de voirscr. complicen ende Herdoopers oft der van de secten van Batenborch oft David Jorisz. zynde te apprehenderen, aen te tasten ende daer over scerpe justicie doen, gelyck na gescreven rechten zulcx behoort te geschiene; ordonnerende alle amptluyden, rechteren, officieren ende gerichten hen daer inne te quytene, soe sy voir God almechtich ende die Key. Mat. verantworden willen, zonder des te wesen in gebreke, aengesien tgroot quaet dat in gevalle van tracheyt oft dissimulatie daer vuyt gescapen ware lancx soe meer te erwassen. Lieve besundere, God zy mit u. Gescreven te Bruessele den lesten dach van Meye a° 1544.

Marie. Verreyken.

Opschrift: Onssen lieven besunderen die Schout, Burgmr., Scepenen ende Raidt der stadt Campen.

Archief van Kampen N°. 1964.

Tot hen, die door Ketel's verhooren in verdenking kwamen van David-Joristerij, behoorde ook Karel van Gelder, een bastaardzoon van hertog Karel

---

[1] Een afschrift van dit stuk werd mij welwillend verschaft door Mr. Uitterdijk te Kampen.

van Gelder, die reeds tijdens zijn stadhouderschap van Groningen van overhelling tot de leer van Zwingli werd beschuldigd [1]). De hier volgende stukken toonen dat hij persoonlijk met Ketel bekend was en van dezen zelfs een exemplaar van het Wonderboek had ontvangen.

Deventer aan den Stadhouder [2]). Jonker Karel van Gelder heeft aangeboden om zich binnen Deventer te komen verantwoorden tegen de beschuldigingen, door Jurriën Ketel tegen hem ingebracht, wat zij hem hebben toegestaan.

22 Mei 1544.

Edele ende waelgeboren g. lieve heer. Nae als U. Gen. gisteren vertrocken waeren, heft Jonckher Kairle twe brieven bynnen onser stadt gesandt den eenen aen U Gen., den anderen aen ons, haldende in meynonge zich te verantworden, ende is dair nae in een zeker getall van ridderschap ende gedeputierden van den steden Zutphen ende Aernhem op dach van huden voir ons gekoemen, vurgevende dat hem gisteren morgen angekomen weer dat Jorien Ketel syn Edelheit besacht solde hebn. Diewile dan hier aen (woe wair is) syn eer ende gelympe gelegen, hefft zich mit zyn vrundtschap hoichlicken voir ons erboden te willen verantworden hoefft voir hoefft, submittierende zich als die alremynste onder onse jurisdictie sonder enige vrieheit dair ynne tbegeren, oick sonder geleide bynnen onser stadt gekomen, aen ons hoichlicken versuekende oick requirerende hem tot zinre verantwordingen ilende ende aver dwers [3]) recht te administriren. Ende also syn Edelheit aen ons recht versueken, weten wy sulx nyet te weigeren

---

1) Emmius, Rer. Fris. Hist. pp. 885, 886.

2) De naam van den geadresseerde wordt niet opgegeven, doch het is duidelijk dat dit niemand anders is dan de Stadhouder. Vgl. ook den volgenden post uit de Cameraarsrek. van Johan van Doetinchem over 1544: „Steven Schomaker gelopen op onses heren Hemelvairtz dach (d. i. op 22 Mei, den zelfden datum als van dit schrijven) tzHartogenbuss an onsen genedigen heren Stadhouder belangende Kairl van Gelre gelopen dach unde nacht enz."

3) Aver dwers nacht = binnen 24 uur.

dan syn in meynonge alsoe tlaeten gescheen ende sy beyden hoefft voir hoefft tlaeten koemen, nochtans daer beneffens syn Edelheid voir antwert gegeven dat syn Edelheid zich een dach drie ader vier ongeverlich in zinre verantwordinge wolde verlieden, wy wolden middelertyt U Gen. hier van advertieren. Ende wess nu Jorien gestendich sall willen syn ader nyet, ende wess voirder van hem affgevraget sall werden, dair van willen wy altoes advertiren U G., die Godt almechtich etc. Gescreven op onses Heren hemelvaertz dach aº etc. 44 [1]).

Dev. Arch. Nº. 1180.

Karel, bastaard van Gelder, aan Deventer. Over de door Jurriën Ketel tegen hem ingebrachte beschuldiging. Aanbieding om zich te komen verantwoorden.

3 Mei 1544. [2])

Naech aller gunstwilligher vruntlicher erbydonghe altzijdt tzuvorens. Eersame, enz. ich en kan noch en will Ue E. gheynssins verhalten, wy ick nou nae gescreven (?) deesen bryeff ick mich veugen moess nae des Heerren berghe, dar ick myner noedtligher anliggende gescheften halven deesen dach aldaer zijn moedt, doch der meynonghe darneevens zynde mich deesen avendt ofte teegens morgen to 10 uren vor middaege wedderomb to Koldenhove [3]) to verveugen. Ofte ick dan huyden vellicht Ue E. andtwordt ouff myne jungste schrifte wedderomb kreeghe, vermeldende dat ick mich aldaer to Deeventer van stonden aen verschaffen nae mynem importuynen aenlangen etc. ende ick nyet op huyden

---

[1]) Minute, geschreven door den Deventer secretaris Nicolaas Verheyden.

[2]) Deze dagteekening kan onmogelijk juist zijn. Zonder twijfel moet de brief van na 15 of 16 Mei dateeren. Op laatstgemelden datum toch is, zooals wij boven zagen, Ketel in de gevangenis gezet, en dat hij eerst in zijn gevangenschap de beschuldigingen tegen Karel heeft ingebracht, waartegen deze zich verdedigde, blijkt uit den volgenden post in de Cameraarsrek. van 1544, (hoofdstuk Schenkwijnen): „Noch 28 taken geschenckt Jonckher Kairle van Gelre mitter ridderscap ende synen vrunden ut den lande van Gelre (vgl. den voorafgaanden brief van Deventer aan den Stadhouder) om *zich te verantworden opt ghene Jorien Ketel hem in der gevenckenisse overgesacht hadde.*"

[3]) Waarschijnlijk het landgoed Koldenhoven bij Oldebroek en Elburg.

kommen meucht, orsaeke vorbereurt myns huydlgen vertreckens van hyer, hebbe ick derhalven Ue E. mijn vertreck ende wedderkommen (umb darduch in keynen argbedeyncken to kommen) willen verkundigen, verhoepende gensselicken Ue E. guetlich andtwordt oup myne vors. schriften alhyer to Koldenhove wedderomb tvynden, darnae ick mich (onverschroembt angesyens Ue E. bryeffs) weerden richten, Ue E. uffs hertzelixste biddende keyn bessverynghe in deeser saeken mynenthalven to willen maeken, overleggende jae: der Joryen Keetell gesteyt ende blyeft noch darby als hy tovorens van jonker Karl gesacht ende beleeden heeft, (so ick vernommen) dat Ue E. denselven Joryen Keetell als gystert ofte eergystert weydlich versocht ende oeverghehaelt moegen hebben, bevruchtende mynenthalven mich darop to moeten aengrypen ende darteegens to setten etc., des Ue E. nyet geern doen ende lyever ontslaegen sijn solden etc., gensellich sich tot mij verzyende ick der saeken keyn schoult to hebben, doch op dat eyrst ick in dy schande ende last kommen solde etc., des ich mich hoech tzubedancken hebben solde van Ue E., darop ick Ue E. vrijer oprechter meynonghe nyet kan noch will verbergen, dat ick mich keyns dyncks en schroemen der beschuldynghe halven van den vors. Joryn Keetell, so ick vast am meysten weyt wat dy articulen zyndt, dy hy van mich geleeden ende bekandt heeft, daroup hy blyven mach, ende willen der Joryen Keetell ende ick darover nyet voell tzeynken noch den anderren straeffen [1]) so ick hem dy meyste articulen zyner belydonghe gestandt doen sall, als to weeteu: 1º dat ick met hem gehandelt, 2º eyn boueck van hem ghehadt, 3º dat ick met myner heuesfrauen (dar hy doch nyet by en was) eyn nacht in syn heuess gesslaepen etc., doen ick allet gestandt ende luyet dyt allet verveerlick, wanneer men dy orsake des handels, des bouecks ende des slaepens sampt dy cyrconstantien ende concequentien darup nyet en hoert, daruyt men zeeker deyncken solde: daer moet wat aen weesen, joncker Kaerl sall (als to bevruchten) nyet

---

[1]) D. i. twisten noch elkaar logenstraffen.

der saeken so reijn syn etc. Vort dat ick hem gesacht solde hebben: 4⁰ dat ick tot dat boeck drucken waell stuyr [1]) doen wolde etc., ende 5⁰ dat ick to Gronyngen in myn heues gewedderdoept zyn solde, 6⁰ ock dat ick ganssellicken gelloeven solde, wat heer Gerredt Goldt gheloeft [2]), 7⁰ ende dat ick eynem Wedderdoeper, der mich in Groenynghelandt erschyeten wolde, gesacht solde hebben: ick en wolde hem sulx nyet gedaen hebben, denselven luyden zynde gunstich gheweest etc.; ofte dergelijken hij van mich gesacht mach hebben etc., sall ick hem darop so dapper ende reedelich andtworden ende op allen articulen so begeegenen das Ue E. ende alle verstendighe soellen spoeren ende klaerlick in waerheydt vernemmen, das ick (wywaell ick metten selven Joryen ofte zyns gelyken vellicht vor ofte nae handelynghe ghehadt) vor Godt noch vor der werrelt sulcher oncristelicker schriftloezer secten der Wedderdoper nyewerrelt gunstich deylhafftich noch enichssins

1) Subsidie, hulp, het Hoogd. Steuer.

2) Deze was door Ketel van Herdooperij beschuldigd, zooals blijkt uit het volgende stuk: „Wy Burg. etc. Alsoe Jorien Ketell, haldende die secte van David Jorissen, wesende in onser stadt gevenckenisse, onder anderen vurhynne gesacht hefft dat heer Gerith Golt geboiren van Zwolle solde erdoopt syn, dairvan hy nochtans geene wairheit en weet dan alleen mach hebben horen seggen, ende heer Gerith deshalven befaemt oick vellicht der oirsaicken bynnen Zwolle gevenckelicken gewest, verburget ende utgelaten, so ist dat heer Gerith vurss. op onsen raithuyss gewest is ende begert hoofft voir hooft tegens Jorien vurss. zich voir ons te verantworden, wy aenmerckende dat Joriens seggen van heren Gerith vurss. alleen is van hoeren seggen ende dair van geen rechte wairheit en weet, hebben erachtet nyet nodich tsyn heren Gerith ende Jorien vurss. hoefft voir hoefft tlaeten komen, oick nyet noedich erachtet dat her Gert op alsodane simpele seggen van Jorien vurss. sich solde dorven verantworden, altoes gestendich dat heer Gerith vurss. mit syn lyff ende leven zich deshalven voir ons ende voir Jorien vurss. hefft willen verantworden. 9 Julii a⁰ 44 coram Weyse, Girinck, magistratibus in tempore (Minute, geschreven door den Deventer secretaris Nicolaas Verheyden, Dev. Arch. No. 1180.) Misschien is hij dezelfde als die, van wien melding wordt gemaakt in een klaagschrift, door Arent toe Boecop van Elburg over de ketterijen aldaar en te Harderwijk, Hattem en Middachten den 14 Dec. 1543 binnen Zwolle overgegeven aan den Keizerlijken Raad Mr. Herman Knoppaert, met deze woorden: „Item een verlopen monnyck Gerardus Golt genoempt, van Zwoll, hefft op Myddachten dair die dochter cranck was, den pastoor van Ellichum (Ellecom) dat sacrament uuter hant genamen. Ende wederlesende die woirden der consecratien onder beider gedaenten gegeven. Ende dat dair aver bleef nam he selves nae der maeltiet," Hille Ris Lambers, Kerkh. op de Veluwe, blz. CXXV.

zy tzugedaen dan steetz hart darteegens ghewest byn, ende sall daromb nyet daruyt volgen noch consequeeren kunnen das eyner des anderen vrommicheydt ader onvrommicheijdt (darmeede hij omgaet ofte hanteerynghe mach hebben) deylhaftich ofte schuldich zij, so Godt almechtich aller vrommer ende boeser hertzen (dy menschen aber nyet) eyn erkunder ende ervorscher yst, wy schoen ende heylich zy oick van buyten glynssen ofte erschijnen, dardurch leyder vyll (huydichs daghes) vervuert ende in stricken des duyvels onneuselichen ghebracht weerden, das der almechtighe Godt besseren moet ende nummer hoech genouch van mich gedanckt moet zijn inde eewycheydt, dat zijn godtlighe ghenaede mich stetz vor sulche wedderdoepyssche, opruerische, oncristelicke secten noch behendt ende alle vrommen als ick verhoep beheuden sall, des ick mich (wijwaell menscheligher wyze genouch ghebrechellich) in Godt vry reumen ende verboegen(?) mach. U. E. derhalven als vor vruntlich ende ouffs vlysichste biddende in der saken keyn besweerynghe to willen maeken ofte vornemmen mynenthalven bereurende, ende mich vry teegens denselven Joryen Keetell te worden ende persoenlich laet kommen, als sulx vor Godt ende van rechtz weegen behoert. Verschulden ende verdynen ick stetz vrundtlich ende oick dyenstwillich teegens Ue E. wedderomb waerin ick kan ofte mach, als ick mich oick nyewerrelt anders teegens U. E. gehalden ende beweesen hebbe, doe ick etwes vermoucht ende dy noet vorhanden was, darmeede ick eyns deeser archwoenigher suspitioen ende last endtslaegen weerde, mich des ende alles guedens tzu U. E. genssellich verzyende, dyselve Ue E. hyermedt Godt almechtich bevehellende. Gescreven to Koldenhove den 3en May a° 44, gescreven met yll

Juer Ed.

Steedes gantz willighe vrundt

C. de Gueldres.

Opschrift: Den eersamen, enz. Borgemeysteren, Scheepen ende Raedt etc. der stadt Deventer, mynen besonderen gunstigen heerren enz. tzu handen.

Dev. Arch. N°. 561.

De Stadhouder aan Deventer. Hij heeft hun brief van 2 Juni ll. met de confessiën van Peter van Orck en Jurrien Ketel ontvangen, verzoekt bericht of de laatste bij zijn bekentenis blijft en over hetgeen in zake de verantwoording van jonker Karel van Gelder is geschied, en zendt hun over de confessie van een door hem in hechtenis genomen persoon, waarin bijzonderheden betreffende den jonker.

6 Juni 1544.

Ersame enz. Wij hebben juen brief, gescreven op Manendach Pinksteren [1]), gisteren hyr comende ontfanghen met sametlijk die twe confessien, de een van Peter van Orck ende dander van Jorien [2]). Als aengaende dien, die daer in Jorien confessie soe hoecgelic befaemt is, is wel reden dat men dat seer heymelic holde, waerom ic u weder antwordt scrif met myn eygen hant, dan die Coninghinne sulcx te adverteren sonder wyder indicie ende bescheijt en solle ic niet geren doen, want men mochte enighe goede luden in last brengen sonder reden, ten waer ic beter informatie daer van hadde, waerom wilt my noch adverteren waer by dat Jorien in als bij blijft. Aengaende dat antwordt Karl b(astaard) van Gelder, wat daer in geschyt moget ghy mij mede laeten weten metter yel, want ic morghen vertrecke, begerende ghy mij terstont nasenden wilt. Ic sende u die confessie, die die smijt die ic hyr gevanghen heb gedaen heef, ende angaende Karl b. van Gelder heeft sulcx, als daer in staet, geseijt sonder dat men hem daer nae vraechden, want ic hyr niemantz van den b. van

1) D. i. 2 Juni.

2) Cameraarsrek. van 1544: „Lambert Kraen opten 2 Junij gelopen ten Grave an onsen g. h. Stadh. averbracht die confessie van Jorien Ketell mit $2^1/_2$ dach liggens enz." De confessie van Peter van Orck publiceerde Niesert, Münst. Urkundensammlung I s. 296, ik gaf er boven blz. 267 een uitvoerig overzicht van. Daar hij tot de Batenburgers behoorde en vroeger te Deventer gewoond had (zie de bekentenissen van Roleff Morveldinck en Willem Dirksz. boven blz. 263 en 291) en Dirksz. tevens had verklaard dat hij nu te Munster woonde, vermoed ik dat de Deventer regeering die van Munster om inlichtingen over hem heeft gevraagd en als antwoord daarop een afschrift van zijn confessie ontvangen heeft, welk afschrift dan weder door Deventer zal zijn overgezonden aan den Stadhouder.

Gelder te kennen [1]) noch af geseyt hadde, hoe wel hy hyr anders seer crenckelic af scrift, als hedde ic den smyt hyr doen vanghen om van hem te vernemen nae den b. van Gelder, twelck niet soe en is, want heef hy qualic gedaen, daer mach hy voir in staen, heeft hy wel gedaen, dat mach hy verantworden, niet meer en is my daer een gelegen. Hyrmede Gode bevolen. Datum Graef den 6 Junij 1544.

Maximilian dEgmont.

Opschrift: Den eersame enz. Burgemesteren, Scepen ende Raedt der stadt Deventer.

Dev. Arch. N°. 56.

Over den loop van het tegen Ketel gevoerd rechtsgeding vindt men verder in Blesdijk's Billijcke Verantwoordinge het volgende bericht.

Een exemplaar van het Wonderboek was indertijd, met toestemming van Ketel zelf, door jonker Karel van Gelder ter lezing verstrekt aan den Evangelischgezinden rentmeester der stad Groningen Hieronymus Wilhelmi. Deze had daarop den 18 April 1544 een brief aan den jonker geschreven, waarin hij de leeringen van het boek scherp veroordeelde. „Omtrent een half jaar daer na, (d. i. blijkens den samenhang een half jaar na Pinksteren 1544, dus omstreeks December van genoemd jaar) schickten my etlijcke vrunden uut den steden ende lande van Overyssel", zoo zegt Blesdijk, „een exemplaer van eenen brief, welcken Hieronimus aen Joncker Karel van Ghelder gheschreven solde hebben: in welcken hy een oordeel geeft over het inhold onses voorghevens ende leerens, (d. i. van de David-Joristen in het algemeen), ende sonderlinghe over den sin ende het inhold onses Wonderboecks. Welcks briefs getuychnisse ende oordeel die voorseyde Joncker Karel den Raat tot Deventer overantwoordede, ende den Raat sy voort te Hove ende andere steden ende stenden rontsomme haer solde beschicht hebben: niet alleen tot een wonder ende nieuwe tydinghe,

---

[1]) Blijkbaar is in de pen gebleven het woord: gegeven.

maer oock tot een seecker regel ende weth, na welcke men alle die ghene die D. J. (David Joris) naam beleden, vrylijck aentasten, in gevanckenisse ende martyr brenghen, richten, dooden ende het leven nemen mochte: want een Euangelischer doctor binnen Groeningen hadde sulcx geschreven etc. Ende dit rieden ende gheboden sy niet alleene haren Drosten, Richteren ende Schulten inden landen, dan gingen haer daer in voor mitter daat aen Joriaen Ketel. Want als die Raets-Heeren tot Deventer om Joriaen Ketel te dooden oneens waren, so wierden die voornaemsten der Ridderschappen ende Steden by den anderen beroepen, om dese saecke te eyndigen. Als nu etlijcke Borgermeysteren ende Raetsheeren uut Joriaens mondelijcke confessie ende getuychenisse sijn saecke (so sy van vreese gedurft hadden) wel yetwes voorgestaen ende sijn leven gerne gheschoont hadden, so bracht die Schultes mit etlijcken Borgermeysteren dese getuychnisse Hieronimi daer in 't midden, mit aenseggingε: Dit heeft een Euangelischer doctor (op dat men niet en dencke, dattet uut haet geschreven is) van dese secte ghetuycht, als eene die dit niet alleen uut het Wonderboeck genomen heeft dan oock uut der selviger Secten Aenhangeren mont selfs gheleert ende bevonden heeft. Hier riep die mennichte der Ridderschap: Quid insuper egemus Testibus? Wat behoeft men der getuygen meer? Daer uut wierde voort geconcludeert dat men Joriaen sonder vertreck ombrenghen solde, als oock des anderen dages gheschiede. Voorder, so lieten etlijcke Edelluyden ende Drosten dit cleynoot uutschryven ende versonden 't aen hare vrunden in 't Sticht van Munster, Gelderlant etc., door wiens dienst het oock ten laetsten tot mynen handen gecomen is. Dat alles wierde my terstont uut der stat geschreven, dan ick conde 't niet ghelooven voor my den brief door wonderlijcke middelen behandet wierde," Bill. Verantw., fol. 18 verso en 19 recto.

Voordat het doodvonnis over Ketel werd uitgesproken, heeft zijn geestverwant Blesdijk nog een

poging gedaan om hem te ontrukken aan het lot, dat hem boven het hoofd hing. „Omtrent Pincxsteren[1]) (zegt hij) worde Joriaen Ketel Borger tot Deventer (onser Broeder saliger ende lofwaerdigher gedachten) gevangen ende daer na in der Maent Augusti omghebracht. Daer en tusschen wierde my oock van goede Vrunden tot Deventer gheschreven ende ontboden, dat het deur des Doctors Hieronimi schryven beschickt was, dat Joriaen solde moeten sterven," en eenige bladzijden verder laat hij er deze klacht op volgen: „Want diewyle hy (d. i. Hieronimus Wilhelmi) schriftlijck ende mondelijck haer coenlijck getuycht heeft, dat wy (d. i. David Joris' aanhangers) mit gedichtede, gecontrefeytede logens ommegaen, ja dat ons alle ontucht te bedryven vry is, werden sy (welcke syne woorden eenige gewicht of authoriteyt geven) rechtlijck veroorsaeckt mit vele ende mennigherley pynen ende tormenten sulcke grousame feyten an ons te versoecken, ende geene veronschuldiginge te gelooven, al waer 't oock dat wy mitter daat ende waerheyt oock noch so vele daer tegen seyden; ghelijck aen ende by den Raet tot Deventer ghebleecken is, *dien ick mit mijn eyghen hantschrift die hooftsumma onses Gheloofs schriftlijck oversand, ende my selven daer by neffens erbood alle D. J. tegenspreeckers in hare presentie te verschynen ende onse Leere, sin ende meyninge weder sy te verdedinghen, in wat Stadt dat haer gheliefde, alleen dattet buyten des Keysers Jurisdictie of gebied ware, ende so ick 't niet verdedingen conde, daer alsdan te dulden, wat die onpartydighe Richters over my besloten etc.* Item, hoewel Joriaen Ketel mit mont, schrift ende bloet contrary dese valsche getuychnisse betuychde, so was nochtans dit eene ongherijmde valsche lasterschrift so vele by haer geacht, dat sy verder ondersoeckinghe of navorsschinge te doen, of het oock so ware als Hieronimus getuycht hadde, onnoodich achteden, bevlytichden maer mit verscheyden schryven aen veelen Steden om my

[1]) D. i. 1 Juni 1544.

by Joriaen of in een ander gevanckenisse te krygen ende mit die selvige argumenten my aen te gaen, daer men Joriaen mede versocht hadde, namelijck, mit pijn-bancken, martyr ende doot, welcker Heeren voornemen ende wrevel my dat-mael seer verwonderde," Bill. Verantw. fol. 17 verso en 20 verso.

In de door Blesdijk opgestelde en aan de regeering te Deventer toegezonden „Hooftsumma onses Gheloofs" heeft men waarschijnlijk een dergelijk, zoo niet hetzelfde, geschrift te zien als de „Hooft-Somma unde Gront van 't gene wy uut die Leere D. I. hebben connen verstaen: waerin unde om wy hem buyten sijn weten begeeren te verantwoorden. Cortelick alhier als een Liefhebber derselviger vervat deur Claes Meynaerts van Bleysdijck" [1]), en ik houd het er voor dat met dit tractaat en het schrijven, waarin hij aanbood de David-Joristische leer in een twistgesprek te komen verdedigen, bedoeld wordt: „de brief den Claess van Steenwijck alias Mey. gescreven hefft an Jan van Doetinchem", die den 14 Juni 1544 aan de Gezworen Gemeente op haar verzoek werd medegedeeld. [2])

---

1) Een exemplaar werd mij welwillend ter inzage verstrekt uit de Bibliotheek der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam. Het is gedrukt in 1607, doch zooals aan het einde staat: „uutgegaen int jaer 1547." In substantie vindt men den inhoud van dit tractaat terug in: „Die gantsche Leeringhe van David Joriszoen int corte begrepen, tot nut van den onpartydighen. Tot Staden 1582."

2) Concordaatboek: „Die Meynte vurgegeven den Raidt. Ten irsten begert te hoiren den brieff den Claess van Steenwijck alias Mey. gescreven hefft an Jan van Doetinchem, ffactum est".

Het dorp Blesdijk, waar Nicolaas Meinertsz was geboren en waarnaar hij gewoonlijk wordt genoemd, ligt bij Steenwijk. Blesdijk bevond zich, naar 't schijnt, in Oostfriesland, vgl. Cameraarsrek. van Jan van Doetinchem over 1544: „Roloff Meyerman opten 14 in Junio gelopen an die stadt van Embden belangende Claes van Steenwick anders Meynertssen, gelegen 5 dage enz."

Jan van Doetinchem was in dit jaar Schepen. Wij zullen hem later onder Deventer's eerste Calvinisten ontmoeten.

Op dienzelfden 14 Juni 1544 stelde de Gemeente ook nog voor „dat men by Jorien Ketel hier gevangen wil schicken enigen van den Raidt, die wel mogen sien, lyden ende verdragen datmen hem pinigen sall, ende dat Scepen ende Raidt solden mogen liden dat enigen ut der Meynte van den acht straten[1]) dair muchten by komen om nerstlicken te versuecken[2]), ende dat Jorien so waell die groeten als die kleyne sall mogen beseggen.[3]) De Schepenen en Raden willigden dit verzoek in. „Is op ditmaell belieft (zoo meldt het Concordaatboek te zelfder plaatse) dat die Meynte dair by schicken sall mogen, ende is te weten dat enige straten hebn geschickt ende enigen nyet, ende hebn geschickt Jan ter Avest, Wolter Bole, Jan Martenssen, Jan Krauwel, Jan van Heeck."

Deventer aan Antwerpen. Over Cornelis van Lier, heer van Berchem, en anderen te Antwerpen, door Jurriën Ketel van David-Jorisme beschuldigd.
8 Juli 1544.

Onze zeer vriendelijke groete en wes wij goeds vermogen altijd bereid bevonden. Gestrenge enz., wij hebben in onse gevangenis een Jorienn Ketell genoemd, een jong gezel oud omtrent drie en dertig jaar, houdende de secte van David Jorissen, dewelke kennis en conversatie gehad heeft, als Jorrien zegt, met Cornelis van Lyere, heer te Berchem, buiten voor U Erentf. stad (als wij berigt) wonende, waarvan wij onze genadige Vrouw de Koningin-Regentes en den voorsz. heer Cornelis van Lyere zelven tegenwoordig adverteerd, ook conversatie gehad met Joachim en Reinier van Berchem, gebroeders, en anderen binnen U Erentf. stad wonende — welke Jorien een lange confessie gedaan heeft, bij ons in schrift gesteld, te weten van David Jorissen gezelschap, van hun geloof, boeken en aanslagen, voortvenders (sic) en van hun uiterste meening,

1) Zie boven blz. 34.
2) Onderzoek doen, zie Theutonista uitg. Verdam, i. v. versoeken.
3) Beschuldigen, zie Verdam Mnl. Wdb. i. v.

waar zij zich toe verlaten — en heeft onder anderen mede beleden en geconfiteerd van den voorsz. heer Cornelis van Lier, van Joachim en Reinier van Berchem gebroeders, van hun moeder en anderen binnen Antwerpen wonende, als UEd. uit ingelegde copyen, bij deze zelfde hand geschreven, in 't lange vernemen zullen. Dewijl dan den goeden lieden hun eer, „gelympe" en welvaren daaraan gelegen en hun van noode (zoo ver zij der zake niet pligtig) zich daarvan te purgeren; en werde ook bevonden dat hetgeen hun overgezegd is waar was, zou wel van noode zijn, vermits uit de secte een gruwzame dwaling spruitende is, dat men dezelve met alle diligentie zou helpen extirperen, van welke zaken voorsz. wy uwe Erentf., waaronder de gesuspicioneerden woonachtig zijn, ongeadverteerd niet hebben willen laten, en daarin voorts te doen als tot onderhouding van ons heilig christelijk geloof wil dienen en anders als Uwen Erentf. gelieven zal. Verder gunstige heeren en vrienden enz. (Het overige handelt over een tol).

Geëxtraheerd uit de Confessie van Jorien Ketel:

Cornelis van Lyer, genoemd de heer te Berchem, is van David Jorissen grond. Gevraagd Jorien: waarbij zulks weet? geantwoord: want David met hem te huis geweest en met hem naar Spiers gereisd is. En Jorien gelooft wel dat Cornelis mede geld gecontribueerd heeft om de boeken te prenten, maar weet daarvan geen waarheid. En Jorien is met Cornelis deze verleden vasten naar Spiers gereisd en te gast geweest te Spiers in 't logement zijns broeders, genoemd Jan van Lier, en gehoord dat Cornelis voors. wijfs moeder mede de boeken gelezen heeft. Item heeft gereisd met David Joris en Cornelis van Lyer, beide zijn zwagers als zijns wijfs broeders de een genaamd Joachim van Berchem de ander Reinier van Berchem, met twee knechten de een Harrie genoemd en de ander Jacob, wonende met Cornelis van Lyer, gereisd naar Spiers in de meening dat zij David Joris binnen Basel een woonstede gemaakt wilden hebben, en dat er een de beursdrager en dienaar geweest, welk geld dat hij in de reis verdeeld

heeft eensdeels ontvangen van Cornelis van Lyer, anders van Joachim en David voors. Zegt dat Harrie anders genaamd Hendrik, geboiren van Doiren bij Roermond, een kunstenaar is in prenten en figuren snijden en van conterfeiten. En zijn op den anderen Maandag ln de Vasten van Antwerpen naar Spiers gereisd en tusschen wegen vleesch gegeten; daarna hem voors. gezegd (sic). En hebben begeerd aan de stad Basel of David daar zou mogen wonen, als die van Basel (naar het zeggen van Jorien) geconsenteerd hebben, dan David is wederom met hen binnen Antwerpen gekomen tot Joachim van Berchems huis, en dat hij binnen Basel zal mogen komen als het hem gelieven zal. En als zij uitreisden was David met Joachim voors. in de herberg, daar hij ook wederom David gelaten heeft, wel vermoedende dat David omtrent Antwerpen zich behelpende en onderhoudende is gemeenlijk van Cornelis van Leyer voors. buiten Antwerpen en ten huize van Joachim voors. En Jorien gezegd, dat David boodschapte van den heer van Lyer, hem binnen Deventer een dienaar gezonden hebbende, genaamd Johann wesende een snijdersknecht, om met hem te reizen en hun leidsman te wezen. Jorien heeft genoten van de reis 35 of 36 Karolus gul.

David Joris van Delft heeft zijn naam binnen Basel niet durven bekend zijn, dan zich uitgegeven voor een koopman genoemd Johan van Brugghe, en David wordt allerwege genoemd Johan van Brugge „allet daer getogen" dat David uit Keiz. Maj. landen wilde vertrekken en alzoo binnen Basel als onbekend zich onthouden, aldaar zijn leering, zoo veel hem mogelijk, wilde versterkt hebben. En te Antwerpen woonde Gerrit Kerssemaker genoemd, die houten kaarsen kan maken, die men voor de schouwen en voor tafereelen pleegt te stellen, is mede van den handel. Item gezegd, dat een binnen Antwerpen genoemd Christopher Herroult, een françois en juwelier staande tusschen beide panden, en een wezende een leidekker of schaliedekker die hij anders niet noemen kan, ook binnen Antwerpen, zijn van de secte Sadducceorum, niet geloovende in de verrijzing der dooden, hebbende grooten aanhang,

geloovende dat al de principale factoren binnen Antwerpen daar mede aanhangen.

Uitgeg. naar de copie op de verzameling: „Archiefstukken berustende bij de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam," in den Catalogus van wijlen Prof. de Hoop Scheffer beschreven onder No. 271, door wien tevens wordt opgegeven dat het stuk in originali aanwezig is op het Brusselsch Rijksarchief, (waar het echter niet door mij teruggevonden is).

Zooals uit dezen brief blijkt heeft de Raad van Deventer niet alleen de regeering van Antwerpen maar ook de Landvoogdes te Brussel verwittigd van hetgeen Ketel in zijn confessie ten aanzien van van Liere en de gebroeders van Berchem had getuigd. Bij mijn onderzoekingen op het Brusselsche Rijksarchief vond ik Deventer's missive aan de Landvoogdes niet, doch wel het concept van het antwoord der Landvoogdes aan Deventer. „Soit escript a ceulx de Deventer (zoo luidt het) que la Reyne a receu leurs lettres et leur scet bon gre de leur advertences, et ordonnera a ceulx dAnvers de faire poursuyr les accuses, mais quilz vuellent interroguer Jorge leur prisonnier, sil ne scet ou le livre de David Jorissen momme dWonderbouck est imprime, et si (sic) na veu converser aultres avecq led. David Jorissen, quant il estoit en Anvers, que ceulx quil a denomme." [1])

De bouwstof, uit archieven en minder algemeen bekende werken betreffende Ketel's geding door mij saamgebracht, is zooals men ziet verre van volledig. Weliswaar verspreidt de hierna uit te geven confessie van Albert Paeffraidt van 9 Juli 1544 eenig licht over zijn aandeel aan de uitgave van sommige kleinere traktaten van David Joris, doch van zijn eigen confessie vond ik, in weerwil van mijn nasporingen, niet meer dan het fragment, dat ik hiervoor afdrukte, en zelfs zijn vonnis

---

[1]) Het stuk is ongedateerd, het bevindt zich in de Papiers d'Etat et de l'Audience, liasse Juillet 1544.

zocht ik in de Deventer sententiën- en orphedenregisters tevergeefs. Gelukkig ontdekte ik de bron waaraan Brandt de beschrijving van Ketel's marteldood heeft ontleend. Hij noemt haar minder juist het „Testament van J. Ketel", want in dit testament zelf komen geen bijzonderheden over de terechtstelling van den martelaar voor. Doch een verhaal, blijkbaar van geheel denzelfden inhoud als dat, wat aan Brandt's berichten ten grondslag ligt, vond ik in een bundel van David-Joristische en andere traktaten op de boekerij der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam [1]). Het is geschreven met een hand van de 17de eeuw, stellig niet vóór 1680. Hieruit volgt dat dit handschrift een later vervaardigde copie moet zijn van het oorspronkelijk verhaal, want de auteur heeft, gelijk hij zelf in den aanhef verzekert, de terechtstelling van Ketel als oor- en ooggetuige bijgewoond. Er is geen reden om die verzekering in twijfel te trekken. Integendeel, wie in de geschiedenis en oudheden van Deventer geen vreemdeling is wordt onmiddellijk getroffen door de bijzondere vertrouwdheid van den auteur, tot zelfs in de kleinste bijzonderheden toe, met de wijze waarop destijds de crimineele vonnissen te dezer stede werden ten uitvoer gelegd. De taal, waarin het verhaal is gesteld, vertoont geen bijzonder Deventersch of ook maar Overijsselsch karakter; mogelijk heeft de afschrijver het in zijn eigen tongval overgebracht, misschien ook is de

---

[1]) Prof. Cramer had de verplichtende heuschheid dit kostbaar bundeltje op mijn verzoek voor mij op te sporen. Het is een vrij lijvig boekdeeltje in 12mo, met den geschreven rugtitel: „H. Herberts diversche stukken met M: S:", en draagt het nummer 1976*a*. Van de achttien verschillende traktaten, die er in zijn vereenigd, zijn alleen de nummers 13 tot en met 17 gedrukt, de overige zijn alle geschreven met dezelfde hand. Voor de vaststelling van den tijd, wanneer zij geschreven werden, is van belang n°. 8, getiteld: „Het leven en verlichtinge van Hemme Hayen", waarin onder meer wordt gesproken van een gebeurtenis, in 1689 voorgevallen.

auteur zelf geen Deventerschman geweest maar heeft hij alleen toevallig tijdens de terechtstelling te Deventer vertoefd. Dat hij een geestverwant van den martelaar was toont het slot van zijn geschrift. Blijkbaar heeft hij, gelijk zoo menigwerf het doel was van zulke martyrologiën, het voornamelijk tot stichting zijner geloofsgenooten te boek gesteld. Het belangwekkend geschrift luidt aldus:

Ein edel, duerbaer testamenth, welcke Joriaen Ketel anno 1544 den 9 Augustij sijne kinderen naegelaeten und beschreven hefft in de uure als he sijn levent umme der getuchenisse sijnes geloofs opgeoffert hefft, met einen brieff an sijnder vrouwen geschreven, und met idlijcke andere woorden, de he stemmelijck als he ter plaetsen ginck, daer he sterven solde, gesprooken heeft, te saemen gebrocht und kortelijck vervattet door eenen, de sulcx angehoort heefft.

Psalme.

Komet und anschouwet de wercken des Heeren und mercket wat wonder he int midden des aertrijcks angericht heft.

[volgen: **Een testament, dat ick Joriaen Ketel int eijnde mijns levens geschreven hebbe aen mijn lieve kinderen** [1]) — en:

Een nieu liedt op de wijse: Ach lief om leijt, du hast dijn bescheijdt etc., gemaeckt bij mij Joriaen Ketel in mijn laetste eijnde. [2]).]

Joriaen Ketels belijdinghe.

Als ick (sic) Joriaen Ketel (een burgher binnen Deventer woonende) door bevel van den grave van Bueren, Stadthouder van Vriesslandt ende den lande van Overijssel, ghevanckelijck gesett wass, soo hebben sij hem zijn geloof afgevraegt, daerop hij haer mondelijck ende schrifftelijck goedt bescheijdt heeft gegeven, hetwelck sij an 't Hof tot Bruijssel tot een oordeel ghesonden hebben.

---

[1]) In Hoogduitsche vertaling uitgeg. door Nippold in Niedner's Zeitschrift, Jahrg. 1864 s. 502.

[2]) Een inhoudsopgaaf van dit lied gaf Nippold t. a. p.

Als sij nu daeruijt bevonden dat hij D. J.[1]) sijn leere ende woort hertelijck voorstondt ende verantwoorde, oock dat hij derselver aenhangeren, navolgeren ende voorstander eener te zijn mondelijck ende schrifftelijck beleden hadde, soo heeft het Hof van Bruijssel die van Deventer strengelijck bevoelen den gevangen scherpelijck te pijnighen, om voort te weten wie dat meer van D. J. secte waeren, daer die Heeren van Deventer haer ghehorsaemheit trouwelijck in bewesen ende hem, tegens alle Keijserlijcke rechten ende oock haer eijgen politien, tot vier of vijf mael toe gepijnicht hebben, so dat hij (of hij schoon in 't leven gebleven hadde) die wereldt onnut ende verdorven was om te leven.

Als sij nu in hem geen schuldt konnen vinden als alleene des gheloofs halven, sijn 't meestendeel van den Raedt begaen gheweest wel willende van de saeck ontslagen wesen. Maer het Hof van Bruijssel heeft wel scherpelijck geschreven datse hem ombrengen ende dooden souden, maer diewijle de Burgemeesteren onder malckanderen over die saecke oneenich waren hebben sij 't vertooghen totter tijdt dat alle de Ridderschap ende de voornaemste van de Steden bij malkanderen quamen, ende hebben alsdoen eendrachtelijck in sijn doot geconsenteert.

Als hij nu twaelf weecken ende eenen dach gevangen geseten hadde, so is uijter gevanckenisse geleijt tot in des Bisschops hof. Daer heeft den Schout nae haer gewoonlijcke recht[2]) van weghen de Kaijs. Maij. den banck gespannen met twee Burgemeesteren om aldaer het oordeel te houden, ende hebben Joriaen Ketel ghevraecht of men 't alles soude lesen, dat hij in der gevanckenisse geschreven ende beleden hadde. Daerop heeft hij geantwoort: dat en wass niet van nooden, maer sij souden alleen leesen die dingen, die sij meenden quaet te wesen of teghens des Keijsers mandamenten gedaen te zijn, daer hij den doot an verdient soude hebben. Daerop so lass den secretarius aldus:

---

[1]) David Joris.
[2]) Zie de beschrijving der procedure boven blzz. 26, 27.

„Hier staet Joriaen Ketel ende belijdet, dat hij van D. J. secte is ende dat hij met D. J. gegheten ende gedroncken, met hem gereijst ende getoghen, sijn doen ende laten geweten, sijn boecken ende leere gelesen, uijtgeschreven, doen drucken ende in verscheijden landen gevoert heeft, ende dat sulcks door hem niet meer geschiet ende gedaen is was hem leet; voorder dat hij wedergedoopt is ende dat om gelijcke daet sijn eerste huijsvrou door oordeel van justitie tot Uutrecht verdroncken is."

Daerop heeft Joriaen Ketel geantwoort: „het is also geschiet, want D. J. heeft mij niet dan goet geleert namelijck Godes woort ende alle sijn leere mij met godlijcke schriftuer bewesen ende bevestight, hoe dat ick den ouden mensche met alle zijn quade lusten dooden ende uijttrecken ende een nieu mensche andoen of werden soude; al hadde mij nu sulcks een ezelscop geraden ende geleert, waeromme en soude ick hem daerinne niet hooren, gelooven ende naevolghen? Vorder, dat ick herdoopt ben is oock waerachtich, maer het is elf jaer geleden dat het geschiede."

Doen eijschten de Schout van den Scherprechter een oordeel over alsulcken saecke, wat doot men hem andoen soude. Den Scherprechter heeft geoordeelt datmen hem sijn hooft afhouwen ende het lichaem op een ongewijde plaetse begraven soude.

Doe nam Joriaen Ketel sijn bonet af ende sprack: „de Heere moet eeuwich gelooft ende gepresen zijn," ende hem omkeerende tot den volcke seyde noch: „och wilde mijnen Godt dat ick nu mochte vrij uijt spreecken". Daerop sprack een Burgemeester: „Joriaen, ghij weet wel watter geseijt is, maeckt doch weijnich woorden, want u is genade geschiet." Joriaen antwoorde: „ja, mij is genade geschiet, o mij is genaede geschiedt van mijnen Godt, want hij heeft mij mijn sonden vergheven."

Doen sprack den monnick: „ick wil dit omstaende volck seggen dat gij sterft als een vroom Kerstenmensche." Daerop antwoorde Joriaen weder: „waeromme ick lijde ende sterve, dat hebbe ick haer noch selve te seggen ende sij sullent uijt mijnen monde noch stemmelijck hooren,

daeromme swijght ghij." Doen wilde hij hem een cruijcefix in der handt geven om daerbij den doot ende het lijden Christi te gedencken. Daerop sprack Joriaen: „neen, u cruijs en hebbe ick niet van doen, ick drage Jesum Christum ende zijn cruijs in mijnder herten, dat is mijn genoeg. Daeromme ghij alle, die hier ringswijse om mij staen, soo daer iemandt onder u allen is, die desen Jesum Christum ende sijn cruijs met mij in sijnder herte begheert te dragen, die sette sijn voeten in deesen aenstaanden tempeest ende noodt wel vast ende stijf, want daer zal noodt zijn, ende wie alsodanich is, die sal deesen dach het lachen niet gelusten maer wel oorsaecke hebben om hem te bedroeven."

Voorder sprack hij met neerstiger herten: „mijn hert en beschuldicht mij niet in eenige dingen, want ick hebbe om mijn Godt te vinden ende te dienen steden ende landen doorgeloopen ende ick hebbe hem ock gevonden, namelijck op deesen wegh, want hij is in hemel noch op aerden nerghens anders te vinden."

Als sij hem wijn proeven lieten, so sprack hij: „o mijn Godt, gij moet eeuwelijck gelooft en gepresen zijn, wandt gelijck den mondt uwes eenighen Soons sprack tot zijn discipulen: „ick zal van deese wijnstocksvruchten van nu voortaen niet meer drincken tot den dach toe als ick dat nieuwe met u drincken sal int rijcke mijns Vaders", [1]) also en sal ick van deesen niet meer genieten maer eenen anderen in dat selve rijcke des Vaders".

Doe hij nu uijtging na de merckt [2]) toe was hij vrolijck ende blijde in sijnen Godt ende ginck met lust daerhenen ende sprack: „vorder, mijn lieve ende vrome burghers, ick bidde u om Godts wille wilt het mij niet qualijck afnemen dat ick wat vrolijck ben, want ick en kan mij nu niet wederhouden, ick moet nu vrolijck wesen in mijnen Godt dewijle hij mij soo gunstich is."

Als hij nu uijt des Bischops hof quam, so leijden sij hem door de Bisschopsstraet na den Brinck, ende al den

---

1) Vgl. Mattheüs XXVI vs. 29.
2) Nl. de Nieuwe Markt.

gantschen wegh langh sprack hij, maer men konde sulcx om het gedrangh des volcks ende het geruchte der peerden niet verstaen.

Doen hij ter plaetse quam daer men hem onthoofden soude, so ging hij van stonden an op sijn knijen sitten ende sprack: „ick danck u o Godt, die hemel ende aerde gemaeckt ende geschaepen heefft, dat gij mij arme worm uijt genade daertoe waerdich gekent hebt dat ick voor uwen alderheijlichsten ende doorluchtichsten naeme mach sterven. Ja, ach Godt, so het mogelijck waer te geschieden, dat ick na deesen doot terstondt wederom verrijsen ende dan noch eens voor dese waerheijdt Godes van den hemel sterven mochte, ghij weet, o mijn Godt, dat mijn herte alsulcx gelusten ende met vreuchde doen soude, maer gedanckt zij uwen naem eeuwelijck dat gij mij alsulcken hert, sin ende gemoet door uwen heijlighen geest gegheven hebt." Voorder sprack hij: „o Vader, gelijck uwen dienaer u met trouw ende waerheijdt gesocht heeft, dat selve laet hem nu oock genieten. Laet, o mijn Godt, uwen knecht in vrede varen, want mijn ooghen hebben u heijl gesien." [1]) Dat geseijt hebbende stondt hij van der aerden op ende sprack tot den volcke: „mijn vrome burghers, ick en lijde huijden niet als een schelm, dief, moordenaer ofte ander quaetdoender, maer ick sterve huijden voor de eeuwighe gerechticheit ende waerheit Godes, maer dat ick van D. J. gesintheit ben, dat bekenne ick ende is openbaer. Ick geloove in Godt den almachtigen Vader ende in sijnen Soon Jesum Christum den waerachtigen ghesalfden Gods, dat D. J. oock doet, ende mijn fondament ende grondt staet op de leere der apostelen ende propheten, daer D. J. fondament oock op staet. Dat ditselve also is ende eeuwelijck in der waerheit sal bevonden werden, dat wil ick huijden desen dach met mijnen bloede bezeghelen." Dat wranck den Schout al wat (soo 't scheen) ende hy sprack: „D. J. is die alderquatste ende archste ketter, die oijt op der aerden of in der werelt gecomen of geweest is." Daerop

---

1) Lucas II vs. 29, 30.

antwoorde Joriaen: „dat sal den dach des Heeren bekent maecken, of ghij ofte ick rechtelijck getuijcht hebben." Doe ginck hij weder op sijn knijen sitten en sprack: „o Heere leijdet uwen knecht in vreden, want mijn ooghen hebben u heijl gesien ende mijn ziele verlanghet bij u te zijn." Ende noch eer den scherprechter alle dinck gereet gemaeckt hadde riep hij wel tot vijf of ses mael: „o Heere in uwen handen beveele ick mijn geest."

Also is desen godtvruchtigen mann met een lustich, bereit herte daer heenen gevaeren sijnen loop met vreuchden eijndigende als eenen waerachtigen soone Abrahe, die zijn leven tot in der doot toe niet gevreest maer voor des Heeren naeme goetwillich overgegheven heeft, nergens anders op siende als alleen op die hooge troost des eeuwigen saligheijts, dat duerbaere woort der beloften, daer hij zijn voeten vast op gevesticht hadde, hebbende met zijn bloedt bezegelt ende betuijcht dat hij 't in der waerheijdt met vlijt ende ernstiger gemoede ghemeent heeft hetgeene door zijnen mondt geraden, gesprooken ende geleert is geweest. Daerom ontwaeckt, gij die daer slaept, namelijck gij die u verlustiget ende ontreiniget in sonden. Want den dagh des Heeren, dat verschrickelijcke oordeel Godes is in de deure, daer sij alle in vergaen sullen, die haer leven uijt die onderwijsinghe der wijssheit niet gebetert, des heijligen Geestes raedt verlaeten, haer straffinge, liefde ende trouwe gelastert hebben. De Heere, de allmachtige, eeuwighe, genadige, goede Godt wil hem erbermen over den onverstanddigen, daer noch eenige goede wille in behouden is, opdat sij met desen dagh (die den heiligen Geest door zijn dienaren uijtroept ende met haer bloedt laet bezeghelen) niet verrasschet ofte in quaetwillichet betracht (sic) ende overvallen worden. Amen.

Ein brief tot sijnder huijssfrouwen geschreven.

Mijn weerde, lieve huijsvrouwe, ick doe u uut dat binnenste mijnes herten duijsent goeder nacht seggen unde begeer van u omme der liefden willen, de ick tot dij und dijne kinder gehadt hebbe, dat gij u willen vroem und

oprecht vor alle menschen draegen und wilt juu mijne kinderen (so u Godt daerbij blijven laet) in Godts vreese unde tot sijnder eeren opbrengen, unde untslaet u aller unnutter dingen, der (sic) niet vorderen tot der salichmakinge Godts, unde wilt u troost alleenigen op Godt setten, dat laet vortan u mann sijn, den bevele ick u oock uth gantser herten. Leve vrunt, ick begeer dat gij oock doch mijnder moeder wilt gedencken, want se umme mijnentwillen smerte hefft gehadt. Nu ghij kent mijn herte, darna ordelt und gedenckt oock niet dat ick mij well met woorden an u ontgaen hebbe, maer vergevet het mij, ick hebt u overlange vergeven. O Heere, ontfermt u onser na u grote barmhertigheit, dus na hebbe ick mijnen strijdt te ende gebracht. Mijn leve Lutger, so gij het doen kont, so wolde ick well dat mijn dochter Elseken, dat to Hoerne woont, ein gedachtnuss van mij hadde dat se mijnder gedencken mochte, doet na juwer beleeftheit. De Heere sal met u zijn, Amen. Ick hebbe so mennigen doot gestorven eer ick sterve, dat ickt u niet all schrieven kan. Geschreven in mijn leste uure.

Terwijl Ketel in den kerker zuchtte, werd ook de drukker van het Wonderboek, Dirk van Borne te Deventer, in de gevangenis geworpen. [1])

Aanschrijving van de Landvoogdes aan Deventer om een onderzoek in te stellen naar dengene, die het Wonderboek had gedrukt.

Ongedateerd. [2])

Soit escript a ceulx de Deventer, que la Reyne a receu leurs lettres et leur scet bon gre de leur advertences, et ordonnera a ceulx dAnvers de faire poursuyr les accuses,

---

[1]) Het hier achter afgedrukt vonnis van 24 Januari 1545 geeft op dat hij ongeveer een half jaar of langer heeft gevangen gezeten, dus sedert omstreeks half Juli 1544. Volgens de confessie van Albert Paffraed echter, die straks zal worden medegedeeld, zou hij omstreeks St. Jan (24 Juni) 1544 zijn gevangen gezet.

[2]) Het is duidelijk dat dit slechts de korte inhoudsopgaaf is van het namens de Landvoogdes aan Deventer te zenden antwoord, op den brief van 8 Juli, die boven blz. 306 is te yinden. Het antwoord zelf is in het Deventer archief niet meer door mij gevonden.

mais quilz vuellent interroguer Jorge leur prisonnier, sil ne scet ou le livre de David Jorissen nomme dWonderbouck est imprime, et si (sic) na veu converser aultres avecq ledict David Jorissen, quant il estoit en Anvers, que ceulx quil a denomme enz.

Brusselsch Rijksarchief (Papiers d'Etat et de l'Audience, liasse Juillet 1544).

Blesdijk geeft van zijn proces het volgend verslag: „Als die Official mit alle syne knechten tot Deventer voor den Raat ginck om den drucker uut die gevanckenisse te helpen, so worpen etlijcke uut den Raat den Official voor: „hoe konnen wy dat voor den menschen verantwoorden soo wy dien, die het Wonderboeck ghedruckt heeft, los lieten, die wyle wy Joriaen hebben laten richten ende dooden om dat hy 't liet drucken?" Doe antwoorde die Official: „die monnijcken ten Minner-Broederen ende oock ick hebben dat boeck mit vlijt ghelesen, wy vinden daer niet in, dat weder die sacramenten der heyliger kercken is: het boeck doet niet dan het moralizeert, allegorizeert, ende van saecken der Gotheyt spreeckt, die boven des druckers verstant sijn, daer alle scholen ende theologen vaecke wonderlijck ende seldsaem van gehandelt hebben." Doe antwoorde den Raat: „eenen doctor van Groeninghen heeft ons geschreven dat het boeck mit sulcke grouwelicke ketterijen vervult is, als oyt op aerden gheweest sijn." Doe antwoorde der Official: „dat mach wel sijn, dan sulcke erdommen sijn boven des druckers ende uwer aller verstant, solde dan der drucker om sulcke ketterijen sterven, so most hy se eerst kennen, verstaen ende verantwoorden, want het is niet billigh dat yemant sterve om een verborgen opinie, die in een boeck sonder sijn weten bevonden worde etc." Hier op gaf der Raat geen ander antwoort, dan haerder etlijcke seyden: „is het boeck niet Luthersch, waerom hebben wy den man dan gedoodet?" Bill. Verantw. fol. 95.

Verder is van de tegen den drukker gevoerde

procedure niets meer bekend dan dat de Gezworen Gemeente den Raad op 19 December 1544 verzocht: „dat so veer mogelick gratie gedaen muchte werden Derick prenter, by also (d. i. voor zoover) die stadt dairom in genen lyden en kome," waarop de Raad antwoordde: „men wil na dat hoichtijt (van Kerstmis) dair op gedencken," [1]) en dat de Raad een maand daarna velde het volgende:

Vonnis waarbij Dirk van Borne, drukker van het Wonderboek, onder zekere voorwaarden en voorloopig, uit zijn gevangenschap wordt ontslagen.

24 Januari 1545.

Alsoe Derick prenter in onser stadt gevenckenisse gewest is, oirsaicke dat dat groete Wonderboick, by David Joriss. gemaickt, ende enige andere quaide boicken in synen huyse sonder oirloiff ende belivinge van Scepen ende Raidt oick contrarie Keyr. Mat. mandamenten [2]) geprentet synnen, die selven gehuset ende geherberget hefft, hebbn Scepen ende Raidt, nae dien Derick ongeverlich een halff jair off langer in oire gevenckenisse gewest is, [3]) ut der gevenckenisse losgelaten, te weten dat hy burge ende geloeve stellen sall voir lyff ende voir guet dat hij ut der stadt Deventer nyet ontwycken en sall, oick ut synen huyse nyet gaen en sall, dan by wille van Scepen ende Raidt. Ende hier voer synnen burgen geworden Henrick Momme ende Jan Breda, die sampt ende ellick bisonders gelaifft hebn, dat Derick ut Deventer nyet ontwieken en sall ende oick ut synen huse nyt gaen en sall buten Scepen ende Raedt, ende altoes Derick vurss. levendich off doet wederom inleveren sullen in handen van Scepen ende Raidt, off tstaen in syne stede ende te lijden dat Derick selves nae recht behoren solde te lyden, ende dat Derick altoes een gevangen man wesen ende blijven sall ter tijt toe desse saicke by Scepen ende Raidt hem verlaten sall sijn.

---

1) Concordaatboek.
2) Bedoeld is de publicatie van 17 Maart 1538 en het placcaat des keizers van 15 Febr. 1538, zie hiervoor blz. 258.
3) Het woord hem is in de pen gebleven.

Actum den Saterdach post Agnetis a° 45, Jan Koesters ende Mr. Otto Basters Burgermeisteren in der tijt.

Ende Derick synen eedt gedaen voir den Scepen vurss., dat hy Jan ende Henrick vurss. van oire burchtucht ontheffen sall ende will ontheffen woe redelicken by synen eede vurss. Actum ut supra.

Anno etc. 45, 11 Augusti is Derick ut gratie vergunt by Scepen ende Raidt ut te gaen, syn neringe tdoen etc., dan Jan Breda is burge geworden den selven Derick tallen tiden tot vermanynge van Scepen (ende) Raidt weder inbrengen sall levendich off doet als een gevangen man, offt sall dairom lyden alss Scepen ende Raidt erkennen sullen. Ende Scepen ende Raidt hebn Derick prenter vurss. verboeden alle spoell, alle wynherbergen ende bierherbergen in Deventer, off sal noch der irster noch der anderter gratie nyet genyeten dan nae syn misdaet gestraffet werden. Actum by den gemeynen Raidt opten jair ende dach vurss., Burgermeisteren Derick van Averenck ende Lubbert van Kuenre.

Dev. Arch. No. 1180.
Uitgeg. door Molhuysen in Nijhoff's Bijdr. IX, blz. 254.

Dirk van Borne was niet de eenige Deventer drukker, bij wien geschriften van David Joris waren uitgekomen. Op bestelling van Jurrien Ketel, die zich ook met de correctie had belast, had Albert Paeffraidt in 1539 en 1542 eenige kleinere tractaten van hem ter perse gelegd. Zoodra zijn beroepsgenoot werd gevat, nam Albert uit vrees dat hem hetzelfde lot zou treffen de wijk uit de stad. Hij is echter toch in de handen der justitie gevallen en voor het Hof van Gelderland terecht gesteld.

Bekentenis van Albert Paeffraidt, betreffende het drukken van eenige geschriften van David Joris, afgelegd voor Kanselier en Raden van Gelderland.

9 Juli 1544.

Den 9 Julij 1544 in presentie des Cantzlers, graven van Meurs, meisteren Nicolai, Bertii. Albertus Paeffraidt seyt,

dat hij een printer is van syn ambacht, daermede den kost winnende, ende heeft die instrumenten daertoe dienende van zijn olders beholden, ende soe omtrent St. Johans lestleden eenen Theodoricus Bornus, oick printer tho Deventer, angetast ende hem opgelacht werde, hij eyn groet boeck geprint solde hebben van David Joorijssz., is hij die spreeckt van daer gereyst naer eyn sijn zuster woenende buyten Doetechum, in eyn convent geheyten Syon, om aldaer zekere daegen hem to enthalden ende nyet angetast oder gevangen te werden. Seyt, dat hij id boeck van David Jorysz. nyet geprint noch helpen printen, noch oick den zelven boick nyewerlt in de handen oder vercocht heeft, noch en heeft sich daermede oyt gemoyt; ende en heeft hem mit gheen nijeuwen secten onderwonden off die angehangen, ende en is oick daermijt nijet gediffameert. Seyt, dat hy int jaar 39 gedruct heeft drije kleyne boecxkens, daeraff hij den tytel off id inholt nijet en weet tverclaeren, dan eynen Jorijen Kettel, op desen tyt gevangen tho Deventer, ende eenige andere begheerden op hem, die spreeckt, dat hij die voirss. drye boecxkens printen wilde: hij en solde daeran nyet verliesen, ende sachten hem dat daer nyet suspects inne was, ende dat hy die wael printen muchte; ende printen van elck boexken drye off vyer hondert, die der vurs Jorijen ende anderen all van hem die spreeckt teenenmael naemen en hem van zijnen arbeyt vernueghden.

Seyt, dat die voirss. boecxkens nyet en holden bij wijen off waer die gepriut zyn, noch oick den naem des ghenen die dezelve gemaect heeft en hebben, ende weet oick die spreeckt nyet, waer die vercocht off gesonden zijn, maer en zijn int openbaer nyet vercocht dat hij weet. Ende int vurss. printen en heeft gheyn ander meijnung gehadt, dan alleyn om zijn broot to wijnnen, welck hij van noede hadde, ende nyet veel in de printe tdoin en weer. Seyt, dat hij in printen van boecken gemeynlijck pleeght to setten: „geprent to Deventer, bij mij etc.," ende en weet nyet, waerom hy tzelve in de vurss. boeckxkens nyet geset heeft. Seyt, dat hij die voirss. boeckxkens

nijewerlt gelesen heeft. Seyt, dat int printen van de vurss. boecxkens is die vurss. Jorijen myt eenige andere daerbij geweest, ende hebben zelffs die correctie gedaen. Ende is om 10 off 12 Keysers guldens tdoin, dat hij, die spreeckt, daeraff genoten heeft. Seyt, dat hij noyt voer of nae onbekende boecxkens geprint en heeft, maer gemeynlijck scholasticalia als Ovidium, Terentium ende derglijcken, die men in de scholen den kinderen voirleest. En weet nyet to spreken, datter eenige placcaten uytgegaen waeren van onbekende boecken nyet te moegen printen.

(Get.) Albert Paffraet.

Uitgeg. door Molhuysen, Nijhoff's Bijdr. IX blz. 248 vv., naar het origineel op het Rijksarchief te Arnhem.

Deventer aan den graaf van Hoogstraten, Stadhouder van Gelderland. Over het Wonderboek en andere geschriften van David Joris, toezending van een copie eener publicatie over de ketterij.

17 Juli 1544. [1])

Verklaringen, door Albert Paeffraidt gedaan bij latere verhooren voor genoemd Hof.

18 Juli 1544.

Albertus voirs. den 18 Julij comparerende andermael voir cantzler ende raeden des Keysers in Gelderlant seyt, dat hij die boekxkens, bij hem geprint ende in den raet geëxhibeert, in zijn huyss gehalden heeft pro exemplari, te weeten: een, intituleert: „Troest, raedt, leer ende onderwisinge, inholdende eynen geheelen gront" enz., groot een koijer (cahier?), item een ander, intituleert: „Ach des dages die so treffelijck is, dat men daer gheen by gelijcken mach" enz., groot twee quaternen, gedruct a° 1542, item noch een, intituleert: „Een zeer schoen tractaet off onderwyss van menigerley art der menschen vianden" enz. uytgegeven a° 1539. Ende en weet nyet, wie die anteykenisse und schriff daer inne gescreven off wye tzelve schrijft oick

---

[1]) Boven blz. 259 reeds uitgegeven.

doergehaelt heefft. Hem noch getoent een ander boecxken, geintituleert: „Een zeer zuverlijck tractaet van de lyeffde, schoenheyt" enz., seyt, dat hij tzelve mede geprint heefft ende meent dat id geschiet is voir id ander boecxken vurs., geintituleert: „Een schoen tractaet." Ende heefft dit soe bekent nadat hij alle die vurs. boecxkens gesien hadde, hoewel hij ten eersten id vurs. laetste boecxken ontkende geprent te hebben.

Seyt, dat id voirss. laetste boecxken oic doin printen is mytten vurss. Jorijen ende zijn medegesellen, maer en heeft tzelve bij hem nyet beholden en weet oick nyet van waer id her kompt, ende mach van id tzelve boecxken 200 off 300 geprent hebben, welcke hem al teenen mael aff genomen sijn worden, ende heefft voir sijnen arbeyt maer eenen kleynen penninck gehadt. Seyt dat, eer hij die vurss. boecxkens printeden, hem gesacht worde bij den ghenen die tzelve aan hem versochten, datter nyet inne stont contrarie den geloeve off der heyliger kercken. Ende hem gethoent id groet Boeck van Wonder David Joryss, seyt dat hy tzelve nyet geprint noch noit gesien heefft.

(Get.) Albert Paffraet.

(Op 30 Juli 1544 nogmaals verhoord, verklaarde hij:) dat hij durch begeren Jorijen Kettel ende eenen Hans, daer hij den toenaem niet aff en weet, die boecxkens geprent heefft, op toeseggen der vurss. persoenen dat in die vurss. boecxkens niet was contrarie den heyligen geloove zijnde, ende dat hij die zelve alle to samen genanten Jorijen ende Hanssen overgelevert heefft sonder eenige int particulier verkofft off gedistribueert te hebben, ende dat zij noch oick eenige andere oyt in zijn huyss gelogiert, ghegheten off gedroncken hebben, noch oick eenige andere, der secten toegedaen, kent.

(Get.) Albertus Paffraet.

Seyt noch dat hy noyt versocht is geweest sich der herdoperye off eeniger andere secte toe to geven off aen to hangen, ende dat nyemant hem sulcx gern voirgeholden sold hebben, so hij voir eyn vrom man ende der stad Deventer toegedaen bekent was, ende men gemeynt sold

hebben dat hij der selver stadt sulcx to kennen sold hebben gegeven, als hij (soe hy seyt) oick gedaen solde hebben.

(Get.) Albertus Paffraet.

Uitgeg. door Molhuysen, t. a. p. blzz. 251, 252, als voren.

Vonnis, door het Hof van Gelderland gewezen tegen Albert Paeffraidt 31 Juli 1544.

Gesien in den raedt des Keysers in Gelderlandt die confessien ende belijdinge Alberti Paeffraidts, burghers ende boeckprinters te Deventer, yetz gevangen to Arnhem, uyt welcke blijkt dat hij etzlycke boecxkens, die heylige schrifften betreffende, gedruct heefft zonder zijnen naem off oick desghenen die die zelve gemaickt heefft noch oick die plaetze waer die gedruct zijn daerop gestelt te hebben als behoert, boven id verbot van wegen Key. Mat. to Deventer vurs. deshalven verkondicht, welck eyn saeck is van quaeden exempel; so ist dat Key. Mait. den vurs. Albertum Paeffraidt condempniert, op morgen voir die processie general hier binnen Arnhem vurs. to gaen bloetshoeffts in eyn lynen kleydt myt eyn barnende wachsen keerss in zijn handen ende, nae die processie in der kercken weder gekomen sal zijn, voir id hillige sacrament in der kercken op sijn knieen to vallen ende die vurs. keerss dair voir to stellen, ende daernaer weder op der poerten to keeren bis ter tijt hij die kosten zijner gefenckeniss betaelt zal hebben. Actum to Arnhem den laetsten dach Julii 1544. Presentibus dominis cancellario, comite a Moerza, domino de Ysendoren, Joanne de Keppel, Adriano Nicolai, Jo. Stratio, Berty.

Uitgeg. door Molhuysen t. a. p. blz. 253 naar het origineel als voren.

In de schets, hier te voren door mij gegeven van de Bursa Cusana, heb ik reeds gelegenheid gehad om met een enkel woord aan te stippen wat in 1544 voorviel met den tot rector van dit gesticht

benoemden Luycken Johanss [1]). Wij zagen dat de Gemeente er bij den Raad meer dan ééns op aangedrongen heeft om hem met het geven van onderwijs te dezer stede te belasten. „Om thebn eenen gueden rector van der scholen als meister Luyken van Amersfort etc.", „wil men op sanct Lucien (13 December) spreken mitten Capittel" met die woorden wordt in het Concordaatboek de voorslag der Gemeente en het daarop genomen besluit des Raads van 9 Augustus 1542 geboekt. Op Donderdag na Maria Hemelvaart (16 Augustus) van het volgend jaar heeft blijkens hetzelfde Concordaatboek „die Meynte begert dat men meister Luyken will werven ende krigen voir een rector", op welk verzoek de Raad toen beschikte dat men dit „ten besten gedencken" wilde. De Gemeente wenschte dus blijkbaar den verdienstelijken man als rector aan de Latijnsche school verbonden te zien.

Het toezicht op deze (de oude kapittelschool) en de benoeming van den rector berustte nog altijd gelijk van ouds bij den scholaster van het Lebuïnikapittel [2]). Doch reeds van meer dan anderhalve eeuw her was de Raad der stad, in het belang van het onderwijs ook van die kinderen die niet voor kanunnik werden opgeleid, gewoon op de aanstelling van den rector invloed te oefenen. Zoo vindt men in de cameraarsrekening van Hademan van Heten over 1378 dat de Raad met den scholaster sprak „van meyster Willem die Vrode die onse scolemeyster wesen soelde"; en die van Johan van Rysen over 1379 vermeldt dat aan denzelfde, „onsen nyen scolemeyster" gelijk hij genoemd wordt, uit de stadskas een bedrag werd verstrekt van 15 Fransche schilden „daer hi die scole mede loezede

[1]) Boven blz. 96.

[2]) Het Discours van den Kerkeraad op de administratie der geestelijke goederen van 1581 vermeldt dat niemand tot rector werd toegelaten, die niet eerst aan het kapittel „vereedett und daer van admittiert was;" en dat hij om het rectoraat te verkrijgen gewoonlijk aan het kapittel nog een douceur moest geven, Overijss. Bijdr. III, blzz. 199, 200.

van meyster Bartolde" [1]. Later wordt opnieuw van bemoeiingen der stadsregeering met de rectorsbenoeming gewag gemaakt [2]: blijkbaar wilde het gebruik, dat de Raad bij vacatures een voor het rectoraat geschikt persoon aan het kapittel voordroeg.

Werkelijk heeft ook in 1542 de Raad over het rectoraat onderhandelingen gevoerd. De cameraarsrekening van Johan van Doetinchem bevat onder de uitgaven den volgenden post: „Jan Henricksen opten 10 Decembris gelopen an den scholaster to Zanten (Xanten) aengaende dat rectoraet van der schole enz." Doch uit de aanstonds volgende bescheiden mag men afleiden dat Luycken destijds niet tot het ambt is benoemd. Niet onmogelijk heeft het mislukken van hun pogingen, om hem als rector aan de school geplaatst te krijgen, bij zijn vrienden den wensch gewekt dat hij met het rectorsambt in de Bursa zou worden bekleed, opdat hij langs dien weg toch voor de stad mocht worden herwonnen. De Gemeente stelde op 7 Maart 1544 voor „om thoeren nae eenen beteren rector oick in der Burssen om dat huyss tonderholden", wat door Schepenen en Raden werd beantwoord met de belofte dat „men ten besten dairan gedencken (wilde)" [3]. En drie maanden later op 14 Juni 1544 herhaalde de Gemeente haar voorstel in dezen

---

[1]) Deel V, blzz. 107, 253.

[2]) Ziehier een paar voorbeelden. Cameraarsrek. van Joh. die Hoyer over 1381: „bi Herbert van Rectem, Wolter Borre, (raadsleden) Johannes ter Hurnen (stadssecretaris) mit meyster Johan Lubberts die nye scolemeyster solde wesen enz."; idem van Henric ter Brugghen over 1385: „enen bode to drincghelde dien meyster Henric Monic ende meyster Willam Vroede an onse stad ghesant hadden van enen nyen scolemeyster;" idem van Peter Gotscalck over 1498: „op St. Johans dach Evert onse bade gegaen myt onsen scriften na Utrecht an meister Johan van Diepholt omme meister Johan van Breda onser stad medicus totter scolen te helpen in stede zeligen meister Sanders (Alexander Hegius gest. 1498) enz." Vgl. ook Revius, p. 235 ss.

[3]) Concordaatboek.

vorm: „van den rector in der Burssen, so veern men den verdengen (met hem accordeeren) kan, dat hy dan irstdages muchte komen in der Burssen", hetgeen de Raad aldus beantwoordde: „dair sal men in doen so voel mogelicken" [1]).

Zooals hier de voorslag der Gemeente is geformuleerd geeft hij inderdaad grond voor de gissing, dat men reeds in Juni 1544 met iemand over het aanvaarden van het rectoraat in de Bursa aan het onderhandelen was. Schoon zijn naam niet wordt genoemd, is deze toch waarschijnlijk geen ander geweest dan de voormalige rector van Amersfoort Luycken Johanss. Dit althans staat vast dat hij in Juli en Augustus van het zelfde jaar door de stadsregeering voor die betrekking werd begeerd, gelijk de aanstonds volgende bescheiden bewijzen.

In 1535, waarschijnlijk niet vóór Maart [2]), was hij rector geworden te Amersfoort, waar hij mettertijd niet alleen van het aankleven van Lutherye in verdenking kwam maar ook openlijk was beschuldigd geworden [3]). Of hij in 1544 nog tot rector der Bursa is benoemd, blijkt niet [4]). Volgens een bericht bij Revius is hij op den 30 Juni 1545 overleden [5]). Hij heette eigenlijk Ludolphus Kuiper of Pithopoeus. Lambertus Pithopoeus, dien wij reeds ontmoetten [6]) en met wien wij nog nader kennis zullen maken, die hoogleeraar is geweest te Heidelberg en Neustadt, was zijn zoon [7]).

---

[1]) Concordaatboek.

[2]) Op 21 Maart 1535 werd te Deventer zijn zoon Lambertus geboren, Revius, Dav. Illustr. p. 538.

[3]) W. F. N. van Rootselaar, Geschiedk. bijzonderheden van Amersfoort 2de bundel, blz. 40.

[4]) Het bericht bij Revius, Dav. Illustr. 538, dat hij de Deventer school „rexit" berust klaarblijkelijk op een verwarring met het in vroeger tijd door hem waar genomen rectoraat van de Bursa, zie boven blz. 96.

[5]) Dav. Illustr. p. 538.

[6]) Boven blz. 107.

[7]) Dav. Illustr. p. 538.

De Landvoogdes aan Deventer. Verzoek om meester Luycken van Amersfoort het geven van onderwijs niet toe te laten, noch in het heimelijk noch in het openbaar.

Ongedateerd.

Soit escript a ceulx de Deventer, que la Reyne a receu leurs lettres et leur scet bon gre de leur advertences, et ordonnera a ceulx dAnvers enz. (volgt hetgeen boven blz. 317 al is aangehaald.)

Quant a maistre Lubert (sic) van Amersfort, quilz desirent avoir pour ung recteur descole, la Reyne est informe que ledict mr. Lubert est grandement suspecte des nouvelles sectes, comme aussy ilz ne scaueroient ignorer ladicte suspicion comme trop notoire au quartier dUtrecht et confessent par leurs lettres. Et admettre ung tel pour recteur descole en tamps si dangereux comme celluy de maintenant, que lon vuelt la secrete et malheureuse [1]) seduction des hereticques, seroit choise par trop dangereuse, et aueroit gaste et destruit les povres josnes enfans avant que on le puelt percepvoir, quelque promesse quil fist, par quoy la Reyne ne puelt consentir un choise, dont cy apres la ville pouroit tomber en ruyne et desolation, leur requerant que, autant quilz ayement leur propre bien et de leurs enffans et aussy lhonneur de lEmpereur quilz nayent en aulcune maniere permettre que ledict mre Lubert, ne en secret ne en publicque, puist apprendre ou endoctriner enffans ne tenir assamblees ou conventicles, qui sont de droit defendus a ceulx, qui une fois ont este suspectz de erreur ou heresie.

Brusselsch Rijksarchief, Papiers d'Etat et de l'Audience, liasse Juillet 1544.

Aanvankelijk heb ik gemeend dat deze ongedateerde minute abusievelijk bij de liasse van Juli was ingevoegd. In de zinsnede: „la Reyne est informe que ledict Lubert est grandement suspecte des nouvelles sectes, comme aussy ilz (nl. ceulx

[1]) Het HS. heeft: les secretes et malentereuses enz.

de Deventer) ne scaueroient ignorer ladicte suspicion comme trop notoire au quartier dUtrecht, et confessent par leurs lettres", schenen de gespatiëerde woorden mij toe betrekking te hebben op den brief van Deventer aan den proost Haneton van 24 Augustus. De aanhef van de minute evenwel, hier te voren op blz. 317 afgedrukt, neemt allen twijfel dienaangaande weg. Daaruit blijkt dat zij is opgesteld ter beantwoording van Deventer's schrijven, vóór of uiterlijk op 8 Juli gedateerd, waarbij de magistraat aan de Landvoogdes een opgave had verstrekt van de namen van de Antwerpenaren, die door Jurriën Ketel van David-jorisme waren beschuldigd. Mogelijk heeft datzelfde schrijven tegelijk het verzoek ingehouden dat de Landvoogdes het den rector mogelijk wilde maken zijn ambt alhier te aanvaarden, en is haar weigering voor den Raad de beweegreden geweest om de voorspraak van den Deventer proost in te roepen.

Deventer aan Johan Haneton, proost van Deventer. Verzoek om bij de Landvoogdes te willen aanhouden om remissie voor meester Luycken, opdat zijn goederen, die te Amersfoort zijn gearresteerd, van het beslag ontheven worden, en om vergunning dat hij het rectoraat der Bursa mag aanvaarden, daar men zorg dragen zal dat hij zijn leerlingen geen kettersche denkbeelden inprent, gelijk hij ook zelf beloofd heeft.

24 Augustus 1544.

Copy.

Onse zeer vruntlicke grueth altyt tbevoirens. Hoichgelerde, enz. wy, verhaipende alles guedes aen uwe Werdicheitt, hebbn zeer vruntlicken willen begeren dat uwe W. onss in saicken nabescreven solden willen thostendich ende vorderlick synn durch bequame interpositions persoinen aen onse gen. Vrouwe die Connynginne Regente, dairtho in hulpe nemende alsulcke persoenen alss u W. dairtho te dienen vermeynen sullen. Die saicke is: bynnen onser stat is een collegium ghenompt collegium Cusanum gefun-

diert op twintich scholers ader studenten; in dessen collegio is eertytz rectoir gewest onse ingeboiren burger meister Luycken Johanss, hebbende een sunderlinghe gracie van kynderen wall te instituieren. Die selve meister Luycken is naderhandt rectoir geworden bynnen Ammersfort, oick ter selver tytt rectoir ghewest als Amersfordt van den Gelderschen inghenomen worth, edoch is voirhennen by enighen geestlicken personen gediffamyert geworden dat hie der leringhen van Luthero off anders thogedaen solde syn (des wy nochtantz an hem nyeth bevonden en hebbn), ende mach alsoe ghekoemen synn in ongenade ende indignatie van der Connynginne Regente. Soe hie dan nu van Amersforth vertrocken is, gheenen dienst hebbende, hebbn die oversten ende visitatoiren van den selven collegio, wonende in den byssdoem van Trier, die selvest hebbn dispositie van den collegio vurss., meister Luycken vurss. anghenomen voir een rectoir van den collegio vurss. ende nyeth van der scholen thocomende den capittell, ende is anghenomen soe vern hie syn remyssie van der Connynginne werven kan. Soe dan die selve meister Luycken een sonderlinghe ende wonderlicke gracie hefft van kortelicken ende wall te instituieren, synnen onse burgeren seer affectionyert om oir kynderen bynnen onser statt opten myntsten kosten tbestaiden in den vurss. collegio, als well gewontelick baven die twintich prebendaten. All ist nu gunstige lieve heer dat meister Luycken ergens mede voirhennen gesuspitioniert is, hefft alhier gelaifft ende sal tselve oick ten hillighen sweren dat hy van nu voirt aen nyet anders doen off leren sall dann gotlick, eerlick ende van altz ghewontlicken, alle secten affstaende, oick ghene boicken lesende off synen discipulen lerende, sy en synnen irst by onss ende by den capittel approbiert; wy willen oick selvest een nerstich opsicht op hem dragen dat hie sich halden ende oick leeren sall alss een gueth Cristhenmynssche, bevynden wy oick anders, willen hem straffen anderen tot exempell.

Is dairomme onse vruntlicke begeren dat u W. solden willen onss tgevalle onderstaen ende bevlyten myt alsodane

personen, alss u W. dair tho vermeynen tdienen, omdat m. Luycken sall mogen werven een gnedighe remissie van onse gen. Vrouwe die Connynginne, dair mede syne guederen, tot Amersforth ende dair om anex(?) arrestiert, mogen relaxiert, ende bynnen onser stat twonen vergunt ende consentiert werden, niet alss een rectoir van der principaill scholen dan alleen van den collegio vurss. Wy willen nyet alleen van hem nemen die loffnisse ende den eedt dan oick ghenoichsame ende sufficiente burghen, dat hy voirtain eerlicken, vromelicken ende cristelicken leven ende nyet anders leren sall, dan wy hem bevelen te leren ende te lesen.

Hier inne sall u W. onss seer anghenemen dienst doen ende willen tselve altoitz verschulden an u W., die Gott almechtich salich ende gesunt bewairen will. Gescreven op dach Bartholomei apostoli anno 44. Begerende hiervan een wederbescreven antworth.

Die stat Deventer aen m. Johan Haneton praifst van Deventer.

Dev. Arch. (Ingekomen brieven).

Niet onwaarschijnlijk heeft bij het geding tegen Ketel als inquisiteur of deskundige gefungeerd de prior van het Predikheeren-klooster te Zwolle Bernard Gruwel. De cameraarsrekening van 1544 toch bevat onder de uitgaven een post van gedane betaling aan „Lambert Kraen, opten 18 Meie gelopen to Zwolle ende gehaelt, durch begerte van onsen genedigen heren Stadthouder, pater Gruwel.” Twee jaar daarna ontving Gruwel een vaste aanstelling als inquisiteur.

13 Mei 1546.

Broeder Nicolas Houzeau, door den Pauselijken stoel bij bulle van 20 Maart 1525 benoemd tot inquisiteur in de Nederlandsche erflanden van Karel V, stelt tot zijn gesubdelegeerden aan Nicolaus de Novaterra, bisschop van Hebron, en den prior der Predikheeren te Zwolle.

De acte is afgedrukt bij Dodt, Arch. V, blz. 313.

De Landvoogdes aan Nicolaas de Novaterra en Bernard Gruwel.
11 Mei 1546.

Zij zendt hun een authentiek afschift van de instructie en ordonnantie, op het geloofsonderzoek en het vervolgen der ketters door den keizer gemaakt, en beveelt hun in overeenstemming daarmede en volgens de acte van subdelegatie, voorheen aan hen toegezonden, zich te belasten met de inquisitie, voornamelijk in Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen en Utrecht.

Afgedrukt bij Dodt, a. w. V, blz. 313.

De keizer aan de „hooffden tresorier generael ende gecommitteerde van onsen demeynen ende financien" te Utrecht.
1 Mei 1546.

Hij heeft bepaald dat aan Nicolaus de Novaterra en Bernard Gruwel, gecommitteerd als inquisiteurs in Gelderland, Friesland, Overijssel enz. hun salaris zal worden uitbetaald, t.w. hun vacatiën in Gelderland door den rentmeester-generaal aldaar, die in Utrecht door den ontvanger „van de exploicten van onsen raden aldaer," en die in Friesland, Overijssel en Groningen door den rekenmeestergeneraal in Friesland. [1])

Afgedrukt bij Dodt, a. w. V, blz. 318.

3 Juni 1546.

Nicolaus de Novaterra bedankt voor de hem op 1 Juni gegeven commissie als inquisiteur, wegens zijn vele bezigheden als pastoor van Haarlem, en beveelt Hermannus Goudanus, deken van St. Marie te Utrecht, Nicolaus de Castro, theol. lic., en Mr. Cornelius Stryen, theol. lic., aan tot inquisiteurs in zijn plaats.

(Zie zijn brief aan Lodewijk van Schore, president van den Geheimen Raad, naar het oorspronkelijke te Brussel uitgeg. in de Bijdr. voor de Gesch. van 't bisdom Haarlem. Deel IV (1876) blz. 409.)

---

[1]) De rekeningen van den Rekenmeester-generaal in Friesland, berustende op het Rijksarchief in Friesland, die door mij zijn geraadpleegd, bevatten niets over eenige werkzaamheid der inquisiteurs in Overijssel.

INDEX VAN PERSOONS- EN PLAATSNAMEN.

De plaatsnamen zijn opgegeven in de tegenwoordige, de persoonsnamen in de oude spelling. Namen als: Jorden Henricksen, Tamme Alberts en dergelijke zoeke men op: Jorden, Tamme enz.; die met eigenlijke familienamen, zooals: Johan Lubelei, Zweer Koster en dergelijke op: Lubelei, Koster enz.; namen als Peter glasemaicker, Heyndrick brauwere, Henrick bokebynder op: Peter glazemaker; Heyndrick, brouwer; Henrick, boekbinder.

3 2044 069 593 440

